

MAPA DE LES FOSSES COMUNES DE MALLORCA

1a part.

(Actualitzat abril 2016)

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	4
FITXA DE LA FOSSA COMUNA D'ALARÓ.....	13
FOSSA COMUNA D'ALARÓ.....	14
FITXA DE LA FOSSA COMUNA D'ALGAIDA.	44
FOSSA COMUNA D'ALGAIDA	45
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE BUNYOLA.....	63
FOSSA COMUNA DE BUNYOLA.....	64
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE CALVIÀ.	90
FOSSA COMUNA DE CALVIÀ	91
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE MANACOR.....	132
LES FOSSES DE LA GUERRA CIVIL A MANACOR.....	134
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE MONTUÏRI.....	179
FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE MONTUÏRI.....	180
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE PETRA.	207
FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE PETRA	208
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE PORRERES.....	229
FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE PORRERES	230
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SANTA MARIA.....	257
FOSSA COMUNA DE SANTA MARIA.....	258
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SENCELLES.....	271
FOSSA COMUNA DE SENCELLES	272
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SON DANÚS-SANTANYÍ.	291
FOSSA DEL POU DE SON DANÚS	292
FOSSA COMUNA DEL CEMENTIRI DE SANTANYÍ.....	292
FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI SANTANYÍ.....	299
FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SON SERVERA.....	303

FOSSA COMUNA DE SON SERVERA.....	304
ELS MALLORQUINS MORTS A CAMPS DE CONCENTRACIÓ.....	325

INTRODUCCIÓ

El dia 19 de juliol de 1936, el general Goded, després d'haver proclamat el dia abans la seva lleialtat a la legalitat republicana al governador civil, Antonio Espina, va proclamar el Ban de Guerra que col·locava les Illes Balears del costat dels rebels que havien iniciat el cop d'estat a terres africanes i marcava l'empara legal per sotmetre bona part de la població de Mallorca a les directrius dels "nous dirigents" i a l'arbitrarietat dels segrests i les desaparicions forçades.

Mesos abans, un dels ideòlegs de la rebel·lió militar, sinó el principal, el general Mola, ja havia donat les ordres que especificaven que, a cada província, calia una relació amb el noms de les persones que havien de ser repressaliades, bé empresonant-les, bé aplicant-les "castigos ejemplares" ¹. Indubtablement, les directrius van ser escrupolosament seguides.

A casa nostra, es té constància documental de la detenció, només entre els dies 19 i 20 de juliol, de quaranta-una persones, de les quals tretze serien assassinades². Només dues d'aquestes persones tenen una tomba digna; les altres, tot i que es sap on són, encara consten com a persones desaparegudes. El mateix passa amb centenars i centenars de mallorquins i mallorquines que, per pensar de manera diferent als nous governants, o tan sols per pensar, va ser separats de la societat, eliminats físicament i socialment, i condemnats a l'oblit, com si mai no haguessin existit.

Aquesta desaparició va marcar profundament la vida i el futur de totes les seves famílies, però també va contribuir a la traumatització de la memòria local. La desaparició, tot i que segueix essent un misteri, està ben present dins cada un dels pobles en què es va produir i dins tota la memòria col·lectiva. Precisament, és aquesta memòria, la que guarda el record del passat i es projecta envers del futur, la que demana una solució definitiva ala seu trauma i a les seves absències perquè, superant la pèrdua del passat, alliberant-se d'aquesta càrrega, amagada però present, aconseguirà superar els problemes familiars i socials i superar una ferida que mai ha estat tancada, per molt que, contínuament, hi hagi veus que ens intentin fer veure el contrari.

Convé, però, aturar-se un moment i pensar en el significat de l'expressió ferida oberta, per allunyar qualsevol interpretació errònia. Evidenciar que hi ha una ferida oberta s'ha de fer extensiu al significat que això podria tenir sobre una malaltia. Una ferida no curada, s'infecta i afecta a la resta del cos. Una ferida familiar i social sense tancar, afecta bona part de l'entorn, però també

¹ General Mola, "Instrucción secreta número 1, 25 de mayo de 1936".- *"Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades o sindicatos no afectos al movimiento, aplicándoles castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas"*.

² Les persones detingudes durant aquests dos primers dies i assassinades poc després són: Jaume Bauzá Far, Antonio González Rodríguez, Fernando Leal Crespo, Joan Losa Campomar, Andreu París Martorell, Aurora Picornell Femenies, Antoni Maria Ques Ventayol, Joan Cunill Esteve, Emili Darder Cànaves, Domingo Hernández Bajo, Miquel Martorell Fiol, Joan Mas Fiol i Miquel Monserrat Parets.

afecta tots aquells que pensen restar allunyats de la problemàtica perquè, del contrari, ja ni se'n parlaria. Voler curar una ferida és quasi un crit que, des del passat, se'ns trasllada al present, és un clam que determinades persones fan a la resta de la societat perquè els ajudem a superar el seu problema, a guarir el mal que se'ls eternitza. Significa això que algú clami venjança? Encara que, per a molts de nosaltres, seria lògic i just, cal dir que, fins ara, cap ni una de les persones que pateixen la desaparició d'un familiar ha proclamant una necessitat de venjança; precisament, i això diu molt a favor seu, perquè ells patiren aquesta venjança de la força indiscriminada i despietada. Segurament, per això mateix, cap d'aquestes famílies la demana, ni la manifesta. Demanen, idò, justícia? Sí, com ho fem tots nosaltres i com ho hauria de fer tota la societat. Demanar justícia és ser venjatiu? En absolut, és ser just. És tan sols, i en el seu cas, voler saber i voler conèixer perquè només des del coneixement es recupera una part de la història, per ventura la més íntima i personal i, per això mateix, la més important. Es tracta de la història i la memòria del desaparegut. En ocasions, podrem recuperar algun cos; però encara més important que això és recuperar el nom, tornar-lo a inserir dins la societat i deixar-li perquè hi visqui tot allò que no li deixaren viure.

Saber on són els desapareguts ajuda a superar el trauma familiar i social que ha provocat la seva absència forçada. Localitzar els indrets on molts d'ells estan enterrats, ajuda les famílies a fixar un punt geogràfic, un terreny que, a partir d'aquell moment, podran emprar com a lloc de referència per reunir-se amb aquella persona que més de setanta anys enrere els varen separar, a la força, del seu costat. Podran, en resum, a partir d'aquest moment, recuperar, si és possible, el cos, les restes, del pare, mare, germà, germana, padrí o padrina que han estat enyorant des del mateix moment en què, davant els seus ulls, els els van prendre; podran recuperar aquella persona a qui mai van conèixer, però que sempre han tengut al seu costat perquè d'això se n'han encarregat el seus pares, els seus padrins.

El mes de novembre de 2010, la consellera d'Afers Socials del Govern Balear i l'associació Memòria de Mallorca vam signar un conveni mitjançant el qual aquesta darrera entitat es comprometia a elaborar el Mapa de Fosses comunes a l'illa de Mallorca en dos terminis. En un primer moment, i durant el mes de març de 2011, la nostra entitat presentaria a la conselleria un estudi exhaustiu de deu fosses comunes ubicades a la nostra illa, mentre que la resta es presentaria en un segon treball durant el mes de desembre del mateix any. La motivació de dividir el treball en dues fases era clara. La voluntat de ser exhaustius en l'estudi de cada una de les fosses de manera que no només es poguessin presentar les ubicacions de les diferents fosses dins el territori sinó aportar també la relació dels les persones que hi van ser il·legalment enterrades i descriure les circumstàncies que envoltaren cada un dels casos. És obvi i evident, que l'ocultació practicada pels assassins ha dificultat en extrem tota la investigació, tant pel que fa a l'indret concret d'enterrament com per a la identificació d'algunes de les víctimes que, dissortadament, encara avui constaran com a desconegudes.

La sistemàtica seguida a Mallorca des dels primers dies del cop d'estat va ser la mateixa que s'havia seguit, i encara ara es segueix, al llarg de la història. En un primers moments, escamots de falangistes dels diferents pobles,

o de Palma, a partir de llistes prèviament elaborades, començaren a treure homes i dones de casa seva, durant les primeres hores de la nit, que eren assassinades, poc després, a qualsevol vorera de la carretera o contra la paret d'un cementiri. Habitualment, el procés dissenyat feia que els d'un poble no s'encarreguessin de l'execució dels seus propis veïns, sinó que aquesta feina la feien uns altres. Després, els cossos de les víctimes quedaven a la vista de totes les persones que, a primeres hores del matí, passaven per aquell indret per anar a la feina. Es tractava, doncs, de mostrar per advertir. Hi havia més voluntat d'ensenyar que d'enterrar. Poc després, es personaven en aquell indret les autoritats del poble, encapçalades pel jutge de pau i acompanyades, en ocasions, per la guàrdia civil, que ordenaven que el cos fos traslladat al cementiri i se li practicàs l'autòpsia, com si no restés evident la causa de la mort. Quasi sempre, aquella persona s'enterrava desvestida, embolcallada només amb un llençol i enterrada en una fossa del cementiri del poble, que tant podia ser la fossa comuna, com un espai obert només per a aquella ocasió³, o, si la família del mort se n'havia assabentat, podia recuperar el cos i portar-lo a la sepultura familiar (això darrer passava en comptades ocasions)⁴. En altres casos, els cadàvers ni tan sols passaven per la sala d'autòpsia ni se n'estenia cap tipus d'informe, eren directament enterrats a qualsevol indret, dins o fora del cementiri, amb la mateixa roba que portaven en el moment de la seva mort.

La diferència d'aquests segrests des dels propis domicilis dels assassinats o les tretes de les presons era mínima i el resultat el mateix. Quan es feia de nit, un camió s'atracava a Can Mir, o a Bellver, o a la presó de Manacor. Algú llegia una relació de persones que, segons deien, havien de ser alliberades. El destí era incert, però sempre els esperava fora. Mans fermades per parelles, un tràgic camí dins un camió fins arribar al camí de la Indioteria, o Gènova, o la carretera de Sóller, o Porreres. Després, l'afusellament. Els cossos quedaven a terra esperant que el fosser del poble, acompanyat i ajudat per alguns membres dels escamots, els traslladava fins al cementiri i allà eren enterrats, de qualsevol manera, d'amagat i sense que en quedés cap constància escrita del seu darrer pas.

L'altre mètode d'eliminació de les personalitats contràries foren els afusellaments, precedits d'un consell de guerra. Parlar ara de la legitimitat dels tribunals, de la justificació de les acusacions i, sobretot, de les sentències, ens allunyaria de l'objecte d'aquesta presentació. La realitat, però, ens mostra, com, mitjançant aquest sistema, aquesta empara legal, centenars de persones varen ser afusellades a diferents indrets de l'illa (cementiri de Palma, Illetes, Sant Carles, cementiri d'Inca, entre d'altres). En la major part de les ocasions, la sentència s'executava sense avisar les famílies que, dies després, quan s'atracaven a la presó en què hi havia el seu familiar per canviar-li la roba, o portar-li menjar, s'assabentaven que ja no hi era i començaven el pelegrinatge pels llocs d'execució o enterrament més propers a la instal·lació penitenciària.

³ És el cas del "hoyos" a Palma o fosses ocupades en uns primers moments, passats els quals els cadàvers eren tretos i dipositats en un altre lloc, on un ossari, sense avisar ningú ni fer-ho constar a cap document.

⁴ En alguns casos, les famílies aconseguien recuperar el cos passades unes setmanes o mesos del seu enterrament, la qual cosa ens indica que algú portava un registre d'aquells fets.

Aquesta ocultació dels cadàvers no pretenia només amagar el crim, sinó que cercava l'eliminació social del mort impedit que tengués un lloc de record al mateix nivell que les altres persones. La cultura de la mort fa que la persona que ens ha deixat continuï ocupant un lloc dins la societat. El cementiri afavoreix aquest fet perquè permet reunir-se entorn de la tomba i recuperar el seu record de manera íntima o en contacte amb aquelles persones que, en moments molt determinats i especials, també són al mateix indret. La tomba familiar permet, amés, perpetuar el nom i els llinatges del desaparegut. Ocultar el seu cos, enterrar-lo a qualsevol indret desconegut, fa que s'elimini el cos, però que també es perdi el referent social del nom, del paper d'aquella persona dins la societat. Així doncs, la finalitat darrera del crim no era la seva ocultació sinó la desaparició d'aquella persona que es considerava traïdora als nous interessos de la pàtria. Es volia l'eliminació social de la víctima.

Per això mateix, tan important era la ubicació del lloc de l'enterrament com la recuperació del nom de la persona assassinada per reintegrar-la dins la societat.

A Mallorca va haver-hi deu dies de guerra. Comparant amb la resta de l'estat, és un percentatge ínfim. A més, si en una situació de conflicte bèl·lic pot resultar terriblement lògic que hi hagi situacions terribles i tràgiques en qualsevol dels dos àmbits enfrontats, aquest no va ser el cas de la nostra illa. Aquí va haver-hi una repressió dura, sistemàtica i perfectament planificada que va començar molt abans del desembarcament de Bayo i que va continuar durant molts anys després.

Precisament, aquests deu dies de guerra ens permeten distingir entre dues classes de víctimes. Aquelles que moriren fruit d'un enfrontament bèl·lic i aquelles que moriren com a conseqüència d'un segrest, d'una treta, d'un afusellament sense judici o un afusellament després d'un consell de guerra.

Així doncs, ens trobarem que quasi tots els integrants del primer grup moriren a Manacor, en concret a les zones del Riuet, ses Coves Blanques i els carrers i les platges de Porto Cristo, o al front de Son Servera. Mentre que la mort, l'assassinat de les persones que integrarien el segon gran grup es repartiria al llarg de la geografia mallorquina i, pel que fa a l'objecte d'aquesta primera part de l'estudi del Mapa de les Fosses comunes a Mallorca, es concretarien segons la taula següent:

POBLE	INDRET	NÚM. DE VÍCTIMES
Alaró	Cementiri	2
Algaida	Cementiri	3
Algaida	Coll de la Grava	1
Algaida	Sa Pedrera	1
Bunyola	Cementiri	15

Calvià	Cementiri	24
Manacor	Pla de Son Mas	105 + un nombre indeterminat (*)
Manacor	Fogueres davant pla de Son Mas	Entorn de 100 persones ⁵
Manacor	Cementiri laic	2
Manacor	Son Coletes	365, més un nombre indeterminat de presoners republicans ⁶
Manacor	Porto Cristo, es Riuet	422
Manacor	Porto Cristo, ses Coves Blanques	2 ⁷
Manacor	Porto Cristo, plaça.	Un nombre indeterminat ⁸
Montuïri	Cementiri	4
Petra	Cementiri	2
Porreres	Cementiri	117 ⁹
Santa Maria	Cementiri	1
Sencelles	Cementiri	3
Son Danús-Santanyí	Pou de la possessió de Son Danús vell	2

⁵ No ens és possible oferir un nombre exacta perquè no hi ha cap registre documental i tan sols ens hem basat en els testimonis que ho varen veure tot i ens facilitaren xifres prou aproximades. Pel que fa a les “fogueres” es tractava, tècnicament, d’això; així com mataven els homes els acaramullaven davant el cementiri vell i els pegaven foc. A més, es tracta de persones de les quals encara en desconexem la seva identitat.

⁶ Veure nota 5.

⁷ Es tracta de les dues úniques persones de les quals se’n té constància.

⁸ Es tracta d’una altra gran foguera que empraren, sobretot, per eliminar els morts que trobaren pels carrers i la platja després dels combats.

⁹ Es tracta de les 117 víctimes que hem aconseguit identificar, possiblement n’hi ha moltes més.

Son Servera	Cementiri	15-20 ¹⁰
Son Servera	Foravila	18
Son Servera	Puig de Son Corb	Un nombre indeterminat ¹¹
Camp de concentració nazi	Dachau	1
Camp de concentració nazi	Mauthausen (Gusen)	6
Camp de concentració nazi	Mauthausen	1
Camp de concentració nazi	Vorbrück-Schirmeck	1
Camp de concentració nazi	Buchenwald-Mittelbau-Dora (Harzungen)	1
Camp de concentració nazi	Buchenwald-Flossenbürg (Hradischko)	1
Camp de concentració nazi	Sachsenhausen - Bergen Belsen	1
Camp de concentració nazi	Flossenbürg-Buchenwald (Dora)	1
Camp de concentració nazi	Buchenwald (Gandersheim)	1

Estem parlant, en total, de 1.203 víctimes comptades, de les quals 522 no han pogut ser identificades. A més, cal tenir en compte que, en aquest total, no hi hem inclòs aquells indrets en què s'assenyala un nombre indeterminat de víctimes, que en qualsevol cas existeixen, així com tampoc aquells casos de Son Servera en què la xifra oscil·la entre una quantitat i una altra. Del total, n'hi ha 14 que moriren a camps d'extermini nazis. Entenem que no es pot deixar la suma total al resultat de la lliure imaginació, però sí que la xifra possible abasta una quantitat esfereïdora de víctimes de la guerra civil i la repressió a la nostra illa referida, només, a la primera part del treball, que recull i documenta

¹⁰ De cinc d'elles se'n coneix el nom. Per tant, estan identificades.

¹¹ A l'estudi més detallat s'informa que, tant pel que fa a la fossa que del Puig de Son Corb com a Son Moro dels Llanterners, la xifra aproximada de desapareguts seria d'entre 100 i 150 persones, tot i que, mentre no es faci l'estudi arqueològic pertinent, estem parlant d'una hipòtesi.

suficientment l'existència de 23 fosses comunes a Mallorca (pendent de completar amb la segona part de l'informe).

Per localitzar aquestes fosses i identificar les persones que podien haver-hi estat enterrades hem treballat a partir del coneixement del poble i de la seva història. D'aquesta manera, hem organitzat un grup de treball integrat per dotze investigadors, cada un dels quals ens hem encarregat d'una sola fossa, menys en el cas de Porreres, Montuïri i Petra que se n'ha encarregat la mateixa persona perquè ja les tenia prèviament estudiades. El mètode utilitzat per a la seva localització, el seu estudi i la identificació de les víctimes ha sumat les aportacions dels testimonis orals, persones que van viure i/o van conèixer els fets i que ens els han explicat des dels records i l'impacte emocional que els va provocar allò que van conèixer que després hem contrastat amb tot el que hem pogut localitzar a diferents arxius i la bibliografia que, sobre el tema, ja existia. Així, hem consultat:

- Arxiu catastral.
- Registre de la propietat.
- Registre del jutjat de pau de cada municipi.
- Registre del cementiri de cada municipi.
- Arxiu històric de cada municipi.
- Arxiu de la presó de Palma.
- Arxiu del regne de Mallorca.
- Arxius parroquials.
- Arxiu de la Comandància militar de Balears.
- Arxiu de la Guerra civil de Salamanca.
- Arxius militars.
- Arxius dels tribunals de justícia.
- Arxiu de l'hospital militar de Palma.
- Arxius dels camps de concentració.
- El testimoni directe de 129 persones diferents.
- Quasi tota la bibliografia existent.

L'altra gran part de les investigacions ha estat determinar quan es va començar a emprar la fossa detectada i en quin moment va deixar d'utilitzar-se, si és que això va passar. També, hem analitzat si l'espai d'enterrament ha estat objecte de modificacions amb posterioritat a la data en què hi van dipositar els cossos i si aquestes modificacions han alterat, d'alguna manera, la fossa. Tot això apareix documentat dins cada una de les fitxes que segueixen.

Per entendre correctament què significa el lloc on va ser enterrada cada persona i el per què els executors elegiren una manera o una altra, hem de pensar, primerament, en les víctimes que trobaven mortes a qualsevol indret de les carreteres o dels cementiris que, com ja hem indicat anteriorment, s'hi deixaven per mostrar el que podia passar. Així, aquestes persones eren dipositades dins fosses obertes a propòsit o dins altres que ja hi estaven en aquell moment. Aquest darrer, és el cas de Palma, que ja estudiarem més endavant. En el primer cas s'hi trobarien pràcticament totes les presentades en aquestes fitxes. No obstant això, cal tenir en compte que, en algunes ocasions, les víctimes, passat un temps, eren tretes de les fosses originals i eren dipositades dins els osseres que cada cementiri té (seria el cas, per exemple, d'Alaró).

Així i tot, cal relacionar els llocs on enterraven aquestes persones amb el significat de les paraules relacionades amb el cementiri. D'aquesta manera, sabem que una fossa comuna, en un cementiri, és un lloc on enterren els morts que no hi tenen una concessió de terreny¹². La fossa comuna, per tant, no té identificació nominal, hi enterren les persones que no són d'aquell lloc, que no són de ningú, que no són ningú, amb l'objectiu indicat abans de l'eliminació social de la persona. Estan enterrats a llocs on no hi ha cap nom. A més, el Diccionari català-valencià-balear recull una altra accepció de fossa comuna que delimita encara més aquesta voluntat de fer desaparèixer. Així, segons aquest diccionari, es tracta d'un lloc on roman oculta per sempre una cosa¹³. Definitiu.

Ens trobarem, per tant, amb gent enterrada dins fosses comunes, d'altres dipositats en el mateix moment de l'enterrament, o al cap d'un temps, dins les osseres i d'altres que no es sap ja massa bé on són, perquè els llocs d'enterrament originals han estat objecte de profundes modificacions (és el cas de quasi tots els indrets d'enterrament de Manacor).

Es farà precís, per tant, a partir d'aquest moment continuar amb tot allò que recull el conveni signat i que ha permès fer aquesta primera aportació. És el moment d'analitzar, des del punt de vista arqueològic, cada una de les fosses aquí explicitades per determinar la viabilitat de la seva obertura per exhumar els cossos i entregar-los als seus familiars.

Mentre això es fa, considerem imprescindible la preservació i senyalització de tots els espais que hem descrit com a llocs de la memòria, indrets on les famílies de les víctimes puguin a anar per estar a prop del seu ésser estimat però també, i sobretot, com a lloc d'aprenentatge no només per als nostres joves sinó també per a nosaltres mateixos. És ben segur que de tots aquests indrets brollaran valors de compromís, tolerància i solidaritat. Valors, tots ells, exemplars.

¹² Diccionari de la llengua catalana. Institut d'Estudis catalans.

¹³ Diccionari català-valencià-balear.

Equip de feina

Marçal Isern Ramis.

Lara Gelabert Batllori.

Pedro de Echave.

Antònia Mercadal Serra.

Arnau Matas.

Maria Antònia Oliver París.

Jaume Morey Sureda.

Elena Rodríguez Codd.

Jaume Miró Adrover.

Xavier Margais.

Antoni Tugores Manresa.

Bartomeu Garí Salleres.

Manel Suárez Salvà, coordinador.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA D'ALARÓ.

Municipi: Alaró.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: Probable.

Desapareguts: 2 persones identificades.

Investigació.- Marçal Isern Ramis.

FOSSA COMUNA D'ALARÓ

Marçal Isern Ramis.

Introducció.

Primer de tot volem donar a conèixer algunes dades que consider importants, pel que fa a la possible localització de la fossa comuna, o lloc d'enterrament, dels dos veïnats de la vila de Mancor de la Vall assassinats dins el terme municipal d'Alaró al lloc conegut com la Costa de Tofla, situat a la carretera que uneix el poble d'Alaró i Lloseta, el mes d'octubre de 1936.

El primer a destacar és la dificultat per a la localització exacta de la fossa, pels anys transcorreguts, per la manca de documentació sobre la seva ubicació (hem de tenir present que fou un enterrament il·legal i per tant i seguint les directrius marcades per les autoritats feixistes, la seva ubicació havia de ser desconeixuda i clandestina per evitar possibles reclamacions de familiars o coneguts, una actitud que clarament s'emmarca dins el pla d'extermini i la campanya de terror planejades i posada en pràctica pels elements sublevats el 18 de juliol de 1936 i que en termes jurídics es coneix actualment com a crim per desaparició forçada). També cal comentar que, lògicament, amb el pas dels anys el cementeri ha sofert tot un seguit de modificacions i obres que possiblement hagin pogut modificar la zona de la fossa i alterar les restes humanes i les proves que permetin en un futur la identificació positiva dels dos desapareguts i la seva inclusió en el programa de localització de fosses comunes engegat pel conveni entre el Govern Balear i l'associació Memòria de Mallorca.

La documentació recollida per l'investigador ha pogut datar i documentar de manera clara l'assassinat i enterrament dels dos homes de Mancor del Vall, però, tal i com he comentat abans, els registres de l'època han desaparegut al llarg del temps per diverses causes. Un cop consultats els llibres d'inhumacions del cementeri, dipositats a l'ajuntament d'Alaró, corresponents als anys objecte d'aquest estudi, ens vam adonar de que no contenia dades referents a les inhumacions dels dos desapareguts, pel que fa al responsable de les inhumacions i exhumacions de les restes humanes dipositades al cementeri, afirma no tenir dades ni registres dels anys anteriors al 1977, any en què va començar a treballar per l'Ajuntament d'Alaró. Per això, hem hagut de recórrer a diferents fonts alternatives per a recollir dades sobre aquest tema:

Les fonts orals: persones que foren testimonis dels fets en concret i persones que per la seva ocupació o professió han tingut o, tal i com hem esmentat anteriorment, tenen alguna relació amb el cementeri Municipal d'Alaró. Fins ara aquestes fonts ens han permès de confirmar el que la documentació de l'època ens diu, que els dos veïnats de Mancor de la Vall foren assassinats a dins el terme municipal d'Alaró, traslladats per mitjà d'un carro al cementeri, on suposadament els hi fou practicada l'autòpsia (es conserva el certificat de defunció, amb la causa de la mort) i enterrats de manera clandestina i il·legal a la fossa comuna de l'esmentat cementeri.

A falta de més dades al respecte i esperant analitzar algunes fonts orals, la primera opció del l'investigador és decantar-se per la teoria que els cossos dels dos assassinats foren enterrats a una fossa comuna excavada ex professo o una tomba de propietat municipal, per després passar a l'ossera del cementeri.

Intentarem en la mesura de les nostres possibilitats i troballes datar i ubicar de la manera més fiable possible la localització de la fossa comuna, per tal de facilitar la tasca als equips de professionals responsables de les cales arqueològiques corresponents, prèvies als treballs de excavació, exhumació i identificació de les restes humanes.

A més, la dificultat per localitzar la fossa comuna no sembla un cas extraordinari en el cas que ens ocupa, perquè, consultades algunes fonts orals i documentals, ens ha estat impossible localitzar la fossa on foren enterrades les víctimes de l'epidèmia de grip dels anys 1918 i 1919, tot i que hi foren enterrats gairebé una 40ena de cossos entre adults i infants.¹⁴

Dades de la fossa.

Localització de la fossa comuna.

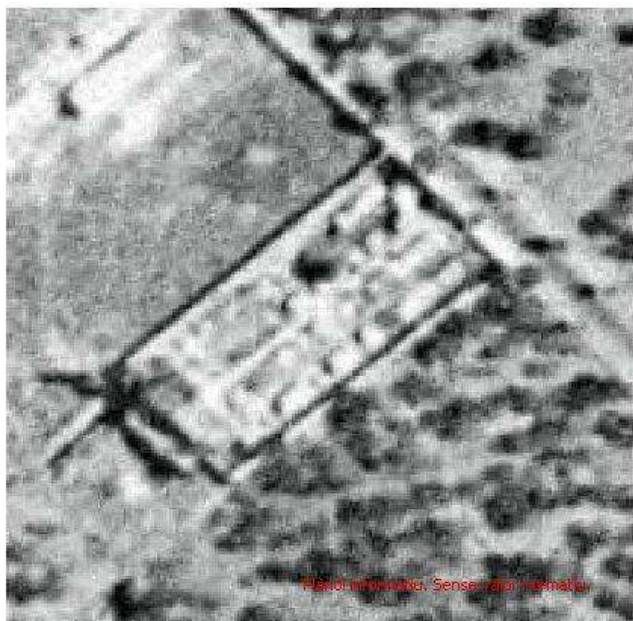
1)L'espai físic.

L'espai físic, on suposadament s'hi troben les restes de Pau Crespí Villalonga i Onofre Crespí Riera, pare i fill respectivament, és el cementeri municipal de la vila d'Alaró, poble de l'Illa de Mallorca, ubicat a la comarca del Raiguer i a uns 30km de distància de la capital Balear, Palma. Limita amb els termes municipals de Bunyola, Lloseta, Consell, Santa Maria, Escorca i Mancor de la Vall.

La possible fossa comuna estava físicament ubicada al cementeri Municipal de la vila, que des de el 1932 es de titularitat municipal, ubicat a l'entrada de la població a la carretera entre Consell i Alaró, a l'actual Avinguda de la constitució, antiga *Avenida de la Victoria*. Pel fet de ser de titularitat municipal, vol dir que l'Ajuntament és el responsable del seu manteniment i gestió, que actualment esta gestionat per una empresa funerària privada. No obstant això, l'Ajuntament guarda registre d'exhumacions i inhumacions, de les obres de manteniment, modificacions, projectes d'ampliació etc, etc. El recinte del cementeri, tal i com es pot apreciar a les fotografies, és un rectangle orientat Nord-est amb un superfície construïda el 1936 de 2.300 m², que al llarg dels anys s'ha anat ampliant.¹

14 Nota de l'introducció. L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears. Ferran Dídac i Dubon. Edicions El Tall i Registre de defuncions del Registre Civil d'Alaró.

1 Arxiu Municipal d'Alaró. Lligall 3608/2. Expedient d'ampliació del cementeri municipal segons projecte de 1979.

Fotografia del cementeri d'Alaró presa durant el vol americà del 1956 i imatge del 2006.

El cementeri d'Alaró és relativament modern. La seva construcció i ubicació actual respon a les diferents mesures higièniques sanitàries promulgades a Mallorca durant el s.XIX, per tal de solucionar els problemes de sanitat pública derivats de les diferents epidèmies desfermades a Mallorca i que van causar milers de morts. Fins aquell moment els enterraments es realitzaven a dins de les esglésies o per defecte als fossars annexes. A Alaró el fossar es trobava al costat de l'església de Sant Bartomeu, del s. XVII, a l'espai ocupat actualment per la plaça Rector Sebastià Jaume.²

Com podem suposar no hi havia cap tipus de control sanitari en aquests enterraments derivats de les epidèmies, però les autoritats van saber relacionar aquestes pràctiques amb l'extensió de les malalties per les poblacions afectades. De tal manera el 1820 es va ordenar que tots els pobles de Mallorca, es deixàs d'enterrar tant a les esglésies com als fossars annexes i que es construïssin espais a les afores de les viles de Mallorca per tal de practicar-hi els enterraments amb tots els mecanismes i protocols sanitaris a l'abast en aquell moment. De totes maneres a Alaró es van practicar enterraments a les afores del poble durant una de les epidèmies de pesta, al voltant d'un dels llatzerets habilitats per a tal fi. En aquest cas amb motiu de l'epidèmia de pesta de 1652 es va habilitar un llatzeret a la possessió de Son

Curt i una fossa comuna on enterrar els cossos en una finca propera a la possessió, a l'indret conegut com "es fossaret".³

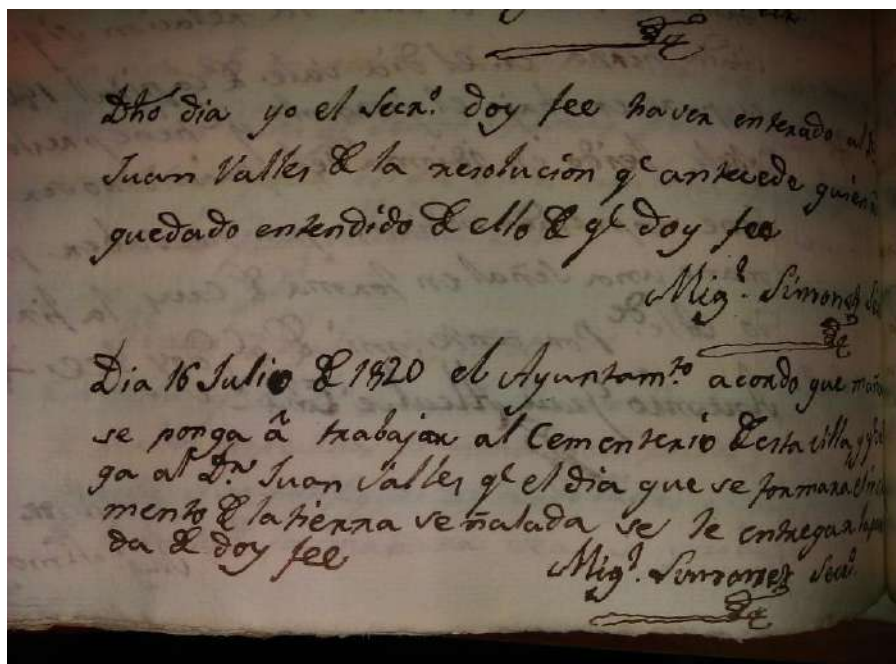
Segons Pere Sales Vives al seu treball *"Les obras públicas a Mallorca durant el segle XIX"* constata que tot i que les primeres disposicions per a la construcció de cementeris rurals, fora dels nuclis urbans, venen datades de l'any 1804, no fou fins al període 1821/1823 quan es van construir a la majoria de viles i pobles de Mallorca un recinte amb funcions funeràries. Ja en el reglament de 1804 s'explicitava que *...se deben construir los cementerios fuera de la poblaciones, y á la distancia conveniente de estas, en parages bien ventilados, y cuyo terreno por su calidad sea el mas á propósito para absorber los miasmas pútridos, y facilitar la pronta consunción ó desecación de los cadáveres, evitando aun el mas remoto riesgo de filtración ó comunicación con las aguas potables del vecindario....*. També segons Pere Vives, aquesta pressa per a la construcció de cementeris va venir condicionada per l'epidèmia de febre groga que afectà la ciutat de Palma entre el 1820 i el 1821.⁴

El cementeri d'Alaró es va començar a construir el 1820, concretament el 17 de juliol d'aquell any es van iniciar les obres a la zona del poble anomenada "Ca'n Tocado", un parcel·la d'un cortó i mig de terra propietat de D. Joan Vallès. El 28 de gener del 1821 es va beneir els terrenys per part del rector de la vila, les primeres autoritats i amb l'assistència de la major part dels veïnats del poble, segons els registres de l'època. El març de 1821 es va acordar dividir l'espai del cementeri en forma de creu, per tal de facilitar les tasques de l'enterrador Rafel Sampol, el primer fosser oficial del poble. El maig de 1821 es va decidir construir el dipòsit de cadàvers, seguint les directrius de la "Sección de Beneficiencia y Salud Pública", per tal de millorar les condicions higièniques sanitàries en matèria de vetllatoris i inhumacions, tal i com recullen els llibres d'actes de l'Ajuntament. Les dades obtingudes ens diuen que al llarg dels anys posteriors es van fer obres de construcció al cementeri. A tall d'exemple la data de 1863 que figura al frontal de la façana de la capella del cementeri, o que el 1870 s'hi van realitzar tasques d'ampliació (Pere Sales, obra cit). De totes maneres algunes làpides poden datar la finalització de la seva construcció al voltant dels anys 40 del s.XIX. El 1931 amb la proclamació de la II República Espanyola es va dessacralitzar el recinte i per decisió del ple de l'Ajuntament Republicà la capella, que es trobava en molt mal estat de conservació, fou remodelada i convertida en dipòsit de cadàvers. El febrer de 1932 es va aprovar la llei de cementeris a nivell estatal i la seva aplicació fou immediata. A Alaró el cementeri fou retolat seguit aquestes disposicions com a "Cementerio Municipal" i el consistori s'implica activament amb la seva gestió i manteniment.

3 <http://www.toponimiamallorca.net> i comunicació personal d'Andreu Mateu, historiador local. El fossar o cementeri principal, estava ubicat a devora l'antiga església de Los Damunts, de la que no en queda cap vestigi. "Història d'Alaró". (s.XIII-XIV) de Ramon Rosselló Vaquer. Mallorca 1979

4 Les obras públicas a Mallorca durant el segle XIX. Consideracions sobre l'acció de l'administració pública a l'època contemporània. Pere Sales Vives

El 1935, amb una comissió gestora al capdavant de l'Ajuntament Alaroner, per que la corporació socialista havia sigut destituïda pels fets revolucionaris d'octubre de 1934, va decidir aprovar la reconversió en capella de l'esmentat dipòsit de cadàvers i la restitució de tots els símbols religiosos. Sembla ser però, que el triomf del Front Popular el febrer de 1936 i la restitució de la destituïda corporació municipal socialista, va frenar aquesta restitució⁵.

Llibre d'actes de l'Ajuntament Alaroner 1802/1832.

2) La fossa i l'ossera del cementeri.

El cas de la localització del lloc d'enterrament al cementeri d'Alaró dels dos desapareguts, planteja alguns problemes de caire temporal i d'ubicació que hem de comentar i que ens obliga a elaborar algunes teories, a manca d'informació documental i oral precisa de la seva exacta ubicació. Partint de la certesa documental que als dos cossos se'ls hi va practicar l'autòpsia al dipòsit de cadàvers (veure documents adjunts), situat al costat de la capella, ens podem plantejar que els cossos fossin enterrats a una fossa comuna, bé a una excavada *ex professo* per acollir les seves despulles, o bé a una tomba de propietat municipal, per obvis motius de practicitat a l'hora de desfer-se dels cossos. En aquest cas, com a teoria, podem especular que els cossos foren enterrats al darrera de la capella del cementeri, que segons es pot apreciar a les fotos aèries del 1956, hi existia un petit espai entre l'edifici i la paret

5 Arxiu Municipal d'Alaró(AMA). Llibre d'actes 1932, 1933, 1934, 1935 i 1936. A més treball inèdit i anònim de buidatge dels llibres d'actes de l'Ajuntament durant la II República Espanyola.

posterior que tancava el recinte, que perfectament hauria pogut acollir una fossa per als dos cossos. Si aquesta teoria és encertada, amb la reforma de l'any 1961 les restes haurien estat exhumades per les obres d'ampliació. Tant si els cossos foren enterrats en una tomba de propietat municipal o bé en una fossa excavada a propòsit, les restes dels dos desapareguts haurien sigut exhumades amb el pas dels anys i dipositades a l'ossera, que es troba al costat de la capella, tal i com podem observar als documents i fotografies adjunts. En aquest cas l'ossera, pròpiament dita es troba al tram final de l'antic cementeri municipal, al costat dret de la capella, a l'espai que podem identificar com els que es destinaven als “cementers dels protestants”, persones que van morir fora de la doctrina de l'església catòlica o persones que es van suïcidar, etc. Aquesta forma d'enterraments el trobam a altres cementers de Mallorca, com ara a l'antic cementeri de Manacor on també s'hi van enterrar de manera il·legal a persones assassinades durant la guerra civil⁶.

Tronera de la fossa comuna del cementeri d'Alaró. Any 2010. Fotografia B.Noguera.

És en aquest espai on les obres i modificacions que s'han produït al llarg dels anys al cementeri d'Alaró, poden haver afectat les restes humanes i l'espai físic de l'ossera ja existent o de la possible fossa comuna en si mateixa. Fins al 1956, any del vol americà sobre Mallorca, l'espai físic del cementeri gairebé no es va veure afectat. Les modificacions fetes fins aquella data, es van realitzar dins el perímetre original del s.XIX. Per exemple, el 1933 es van arrabassar els xiprers del camí central del cementiri, cosa que lògicament va afectar al subsòl del cementeri. Però durant el període que ens interessa no hem trobat cap obra

6 Legislación funeraria y cementarial Española. Una visión espacial. Mikel Nistal. ISSN 1697-3070. 1996

major o menor que d'alguna manera afectés l'àrea destinat a la possible fossa comuna o ossera. No és fins el 1956 quan es projectà una eixample del perímetre del cementeri, degut segurament al creixement demogràfic del poble i a les dades aportades pel vol americà i que entre altres coses van permetre fer el primer cadastre de la història Espanyola⁷. Aquest projecte posat en marxa el gener de 1956, afectava a la zona posterior de la capella del cementeri i es van construir tres fileres de nínxols en vertical i amb profunditat, el que podria haver afectat la integritat física de la fossa comuna i l'ossera. És d'esperar que es trobessin restes humanes durant aquesta fase, però tal i com va passar al cementeri de Palma, les troballes foren silenciades i ocultades als familiars i descendents dels desapareguts. El 1961 es va concloure la reforma del cementeri i la reforma posterior del 1981, duta a terme per l'arquitecte Jaime Garcia-Ruiz, aleshores arquitecte municipal, en principi no va alterar la zona de la fossa comuna⁸.

La persona responsable dels enterraments al cementeri Municipal, el sr. Pedro Sastre, afirma que a la fossa comuna s'hi dipositen restes òssies en contades ocasions i amb motiu de neteja de tombes del cementeri o quan la propietat de les tombes caduca, per extinció del contracte, etc, etc. Així mateix el fosser ens va comunicar que aquest fet pot ocórrer cada 2, 3 o 5 anys.⁹

Per tot l'anteriorment exposat, podem afirmar que l'ossera no ha tingut cap intervenció amb finalitats arqueològiques, si no tan sols les pròpies d'un cementeri. El que si pot haver tingut son intervencions de modificació de les dimensions i contingut de les restes amb motiu de les ampliacions fetes al cementeri al llarg dels anys, com hem detallat anteriorment. Un fet que tan sols es podrà confirmar amb una cala arqueològica i una inspecció visual de l'ossera. Pel que fa a la possible fossa comuna, la nostra teoria és que desaparegué amb el pas dels anys per les obres d'ampliació o per altres motius.

7 . AMA Lligall 2720. Ampliació i reformes del cementeri municipal. Anys 1951/1956

8 AMA. Lligall 3608/2. Projecte d'ampliació i reforma del cementeri municipal. 1979. Recentment l'actual equip de govern municipal (PP), ha realitzat una actuació que podem qualificar de poc afortunada, en la que es va desnivellar el terra, convertint la tronera de la fossa comuna en un engolidor accidental, per on s'hi colava l'aigua de pluja, amb el perill que això representa per a les restes dipositades a l'interior de la fossa o ossera. Per les protestes del col·lectiu de Recuperació de la Memòria Històrica local, se'ls hi va comunicar que s'havien subsanat aquelles deficiències.

9 Comunicació personal.

3) Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa comuna o l'ossera.

La identitat i lloc d'origen de les dues persones desaparegudes, que probablement estan sepultades a l'ossera del cementeri d'Alaró, està totalment verificada per les dades històriques recollides en diferents publicacions de caire històric i per la documentació que hem pogut recollir al llarg de la nostra investigació. Es tracta de:

Pau Crespí Villalonga, de 57 anys d'edat, natural de la vila de Lloseta i veïnat de Mancor del Vall, sabater de professió, president de la societat obrera de resistència "La Esperanza del Obrero" i president de la junta local d'Esquerra Republicana Balear, a més d'ex batle, president de la comissió gestora de Mancor del Vall per designació del Governador Civil Liarte Lausín. Casat en primeres núpcies amb Magdalena Riera Solivelles, amb la qual va tenir tres fills, Ramón, Francisca i Onofre. Casat en segones núpcies amb Tomasa Miralles Arbona, amb la qual no va tenir descendència.¹⁰

Onofre Crespí Riera, de 21 anys d'edat, fadrí, fill de Pau Crespí Villalonga i de Magdalena Riera, fuster de professió, natural de Palma de Mallorca i veïnat de Mancor del Vall. Onofre era el fill petit del primer matrimoni de Pau Crespí amb Margalida Riera Solivelles.

Segons els informes i documentació oficial sobre el seu assassinat conservada al registre civil de la vila d'Alaró, el cossos dels dos desapareguts foren trobats a la zona coneguda com la Costa de Tofla, situada a la carretera que uneix Alaró i Lloseta i dins el terme municipal d'Alaró, a davant una possessió de la zona anomenada Ca'n Sec, tal i com recollí Llorenç Capellà al "Diccionari Vermell". Un cop realitzada la descoberta dels cossos, foren portats amb un carro cap al poble. Del trànsit pels carrers del poble en foren testimoni algunes persones, que pogueren observar els peus ensangonats dels dos desapareguts, que sortien per la part del darrera del vehicle¹¹.

Segons consta al document oficial del jutge instructor del Juzgado Eventual de la Comandancia Militar d'Inca, el tinent Jaime Barceló Bauzá, enviat al *Juez Municipal de la villa de Alaró* Jaime Mas Guardiola, i citam textualment, diu que...

Hallándome instruyendo causa con motivo del hallazgo (nota manuscrita: por disparo de arma de fuego) de los cadáveres de Pablo Crespí Villalonga y Onofre Crespí Riera, en el sitio denominado "Costa de Tofla", de este término municipal, en la mañana del 20 de octubre actual y a efectos de la inscripción de la defunción de los mismos en el registro civil a su cargo, son

10 Jutjat de Pau d'Alaró. Informe del juez instructor del juzgado eventual de la comandancia d'Inca. 20 d'octubre de 1936

11 Testimoni de Bartomeu Simonet recollit per Bartomeu Noguera

adjuntos y consignadors al respaldo los nombres y datos correspondientes a tal efecto; rogándole se expida y remita a este juzgado con la posible urgencia, la partida de defunción de dichos dos individuos, padre é hijo respectivamente , para su unión y constancia en la referida causa.

Dios guarde a ud. Muchos años.

Inca 25 de octubre de 1936

El teniente. Juez instructor

(signat) Jaime Barceló

A l'encapçalament de la missiva s'hi va afegir una anotació manuscrita que deia *Nº 36 y 37 de 1936*, que fa referència al núm. de morts de l'any 1936 fins aquella data.¹²

Aquell mateix 20 d'octubre de 1936, i també enviat pel jutge instructor Jaime Barceló, es va enviar una nota manuscrita a l'atenció del batle president de la comissió gestora de la vila d'Alaró, en aquells moments Arnaldo Rosselló Bibiloni, botiguer de professió i anomenat batle el 26 de juliol de 1936 pel tinent coronel d'enginyers, Luís Garcia-Ruiz, aleshores governador civil accidental de l'illa de Mallorca, un cop que el cop d'estat triomfà a l'illa de Mallorca, per a què el metge de la localitat, Cristobal Bordoy Salóm, es personàs al cementeri municipal per realitzar les autòpsies als dos cossos trobats a la Costa de Tofla, els quals es trobaven al dipòsit de cadàvers del cementeri municipal de la vila.

13

Tot i que no hi ha constància del resultat de l'autòpsia practicada als dos desapareguts, el certificat de defunció emès el 26 d'octubre de 1936 pel jutge de pau Jaime Mas Guardiola i el secretari "suplente" d'Alaró, Jaime Rotger Fiol, tresorer i enllaç de la 3ª centúria de l'agrupació local de Falange Española de las J.O.N.S, certificava que ...*"Pablo Crespí Villalonga de 57 años de edad (...) falleció en el punto Costa de Tofla de este término de las cuatro a las seis de la mañana a consecuencia de heridas de arma de fuego, según resulta de expediente instruido y oficio recibido y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de esta villa"*... .

També en data de 20 d'octubre de 1936 es procedia a la inscripció al registre civil, el certificat de defunció de ...*"Onofre Crespí Riera, de 21 años de edad(...) que falleció en el punto Costa de Tofla de este término el día 20 del corriente de las cuatro a las seis de la mañana a consecuencia de heridas por*

12 Idem nota nº10

13 Idem nota anterior. "Aquell calorós estiu del 36..." (I i II) Marçal Isern Ramis. Revista del Cercle.

arma de fuego"... amb idèntic destí per a les seves restes mortals: el cementeri municipal d'Alaró.¹⁴

Realitzades consultes amb personal de la funerària encarregada de les tasques de manteniment del cementeri, per tal d'aconseguir còpia del registre o certificat d'inhumació dels cadàvers, per ubicar de manera exacta on foren dipositades les seves restes, se'ns va comunicar que un incendi havia destruït el llibre d'inhumacions amb els anys compresos objecte d'aquesta investigació o que ells no en tenien constància de la seva existència. El fet comprovat és que ni a l'Ajuntament ni a la funerària es conserven aquests registres i el fet que això passi a altres pobles amb situacions semblants, de possible ubicació de fosses comunes de la guerra civil, ens fa pensar que aquesta manca de registres no és un fet aïllat, si no un *modus operandi* de les autoritats del moment per ocultar les proves dels crims i de les desaparicions. Aquest fet complicà les feines de localització de la definitiva ubicació de les restes dels dos desapareguts, pel que hem de deduir que foren enterrats a una possible fossa comuna de l'esmentat cementeri i posteriorment les seves restes dipositades a l'ossera.¹⁵

A l'Arxiu Parroquial d'Alaró es conserva el llibre de defuncions i enterraments dels anys 1932/1941, en el que si bé en principi no hi consta cap inscripció amb cap dels noms dels dos desapareguts, en les dates aproximades del seu assassinat hi ha una entrada tatxada i amb un segell del "Obispado de Mallorca" amb una anotació intel·ligible, que bé podria correspondre als assassinats¹⁶

A continuació exposam un parell de cites bibliogràfiques que consideram d'interès per a la present investigació, per tal de confirmar la validesa de les nostres aportacions documentals i historiogràfiques sobre els dos desapareguts.

Diccionari Vermell. Llorenç Capellà. Editorial Moll. 1989.

CRESPÍ I VILLALONGA, Pau. Mancor de la Vall.

"Era l'ex-batle del poble. Tenia uns cinquanta anys i treballava de sabater. Pertanyia a Esquerra Republicana i havia fundat, a Mancor, una societat anomenada "La Esperanza del Obrero", que canalitzà les tensions laborals de la vila. El dia vint d'octubre del trenta-sis el detingueren juntament amb el seu fill Ramon. A Tofla li aplicaren la llei de fugues. Moments abans

14 Idem nota anterior.

15 Comunicació personal.

16 Arxiu Parroquial d'Alaró. Lligall 154. Llibre de defuncions i enterraments 1932/1948.

havien crivellat Ramon."

CRESPÍ I RIERA, Ramon, Mancor de la Vall.

"Tenia uns desset anys i treballava a Inca. Pertanyia a Esquerra Republicana, com el seu pare que havia estat el batle. El vint d'octubre del trenta-sis detingueren pare i fill. Els tragueren de Mancor en cotxes diferents que caminaven prudentment distanciats. Quan arribaren a Tofla, dins el terme d'Alaró, davant la possessió de Can Sec, clavaren un tret a Ramon. El pare va adonar-se de la feta —ara em mataran a mi— i sembla que intentà escapar-se. El caçaren com un conill. El cadàver va ser descobert amb les mans aferrades a una reixa, prova que l'home ferit lluitava per mantenir-se en peu."

Mancor. Massanet. Biniarroí. Bianiatzent. Notícies històriques 1801-2000. Gabriel Fiol Mateu. Edició de l'Ajuntament de Mancor del Vall. 2005

..."Un dels fets que colpiren més a l'ànim dels Mancorins fou el que es produí el dia 20 d'octubre de 1936. Un escamot de Falangistes, de nit, anaren a cercar a Pau Crespí Villalonga i el se'n portaren. El seu fill Onofre demanà si podia acompanyar al seu pare i li digueren que no hi havia cap inconvenient. Es dirigiren a la costa de Tofla, entre Lloseta i Alaró i allà els mataren"...

Col·leccionable "Memòria Civil". Suplement del diari Balears, nº48 30 de novembre de 1986.

En aquest col·leccionable, és va tractar els fets històrics de la guerra civil poble a poble i a nivell general de tot les Illes Balears. Al nº48 aparegué el capítol dedicat a Mancor del Vall, on es relata els fets de la guerra civil i la repressió feixista. Al 2005 Damià Quetgles afegí noves dades al seu llibre "Aproximació amb el que passà amb la República, poble a poble". En línies generals les dades aportades a aquest col·leccionable son idèntiques a la publicació del 2005 i per tant les aportacions historiogràfiques son les mateixes i no aporten cap novetat al ja comentat fins al moment. Per tant aportarem la ressenya del llibre de Damià Quetgles.

Aproximació amb el que passà amb la República, poble a poble. Edició a cura de Damià Quetgles. Edicions pessic. Agost de 2005.

..." Però la més tràgica fou la mort del batle Pau Crespí Villalonga i la del seu fill Ramon Crespí Riera. Arreglaven el torrent de Biniarroí, amb càrrec al segell pro-paro obrero, com havia establert el batle mestre Mateu Crespí(...) Un escamot de Falangistes de Selva i Campanet anaren a detenir-lo. Ja havien anat a una altra casa per equivocació. Se n'adonaren a temps per les males intencions que portaven. Que el varen prendre, el fill, un jove de 17 anys, no el va voler abandonar. El pujaren a un altre cotxe. A la Costa de Tofla, prop

d'Alaró dispararen sobre el fill i el pare intentà escapar-se. El caçaren com un conill quan intentava fugir, però un filferro el va trair”...

Finalment, cal comentar que a les dades aportades per Llorenç Capellà notam una errada en el nom del fill de Pau Crespí, Ramon, que als documents oficials de l'època asseguruen que el fill assassinat juntament amb son pare era Onofre, el més petit dels fills nascuts del seu primer matrimoni. Aquesta errada es reproduïda per Damià Quetgles al capítol de “*Memoria Civil*” de l'any 1986 i al volum de 2005 del mateix autor. En canvi, al llibre de Gabriel Fiol Mateu, els noms dels desapareguts son els mateixos que els dels informes i certificats de defunció emesos el 1936 pel jutge instructor de la comandància d'Inca. Per tant ens inclinam per acceptar que el fill desaparegut amb Pau Crespí és Onofre Crespí Riera i no pas el seu germà major Ramon, que tenia filiació política a ERB de Mancor.

4) Arxius.

-Arxiu Municipal d'Alaró.

- Lligall 2720-Reformas y obras cementerio (1951/1961)
- Lligall 3608- Expediente de obras para cerramiento y ampliación del cementerio 1979.
- Lligall 3608/2- Expediente de obras de ampliación del cementerio 1979.
- Llibre de propietat de les sepultures del cementeri Municipal d'Alaró.
- Lligall 3245/8- Expediente de contratación del servicio del cementerio municipal. (1969/1978)
- Llibre d'actes de l'Ajuntament Alaroner. Diversos anys entre 1802 i 1936.

-Registre Civil del Jutjat de Pau d'Alaró.

- Certificats de defunció nº 36 de 20 d'octubre de 1936. Onofre Crespí Riera i nº37 de 20 d'octubre de 1936. Pablo Crespí Villalonga.
- Informes del jutge eventual de la Comandancia Militar de Inca. Jutge Jaime Barceló Bauzá.

-Arxiu Parroquial d'Alaró

- Lligall 154. Llibre de registre de defuncions de la parròquia. Anys 1932/1948.

5) Bibliografia.

- CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari Vermell*. Editorial Moll. 1989.
- DÍDAC i DUBON, Ferran.- *L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears*. Edicions El Tall 1991.
- DIVERSOS AUTORS.- Col·leccionable "Memoria Civil" suplement del diari "BALEARES". N°48.. 1986.
- DIVERSOS AUTORS.- *Guies dels pobles de Mallorca*. Alaró. Col·leccionable del diari Última Hora/Diari de Balears. 1999.
- FIOL MATEU, Gabriel.- *Mancor, Massanella, Biniarroi, Biniatzent*. Edició a càrrec de l'Ajuntament de Mancor del Vall. 2005.
- ISERN RAMIS, Marçal.- *Aquell calorós estiu del 36.... (I i II)*. Revista del Cercle.
- MARCÓ, Joan; MATEU, Andreu i RIERA, Joan.- *L'Església d'Alaró : guia artística i històrica*. Fotografies: Francesc Rayó Publicació Alaró (Mallorca) : Parròquia de Sant Bartomeu, 1998.
- NISTAL, Mikel.- *Legislación Funeraria y Cementerial Española: Una visión espacial*. ISSN 1697-3070. Any 1996.
- QUETGLES, Damià.- *Aproximació amb el que passà amb la República Poble a Poble*. Editorial Pessic. 2005
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon.- *Història d'Alaró (s.XIII/XIV)*. Mallorca 1979.

6) Fotografies.

Entrada principal del cementeri municipal d'Alaró. Fotografia de l'autor.

Capella del cementeri d'Alaró. A la dreta es troba l'antic dipòsit de cadàvers on es va realitzar l'autòpsia als dos desapareguts. Fotografia de l'autor.

Detall de la façana de la capella del cementeri municipal. Fotografia de l'autor.

Annexos de la capella del cementeri. El de l'esquerra actualment és un W.C i la dreta és el velatori i cambra frigorífica i el 1936 era la sala d'autòpsies. Fotografies de l'autor.

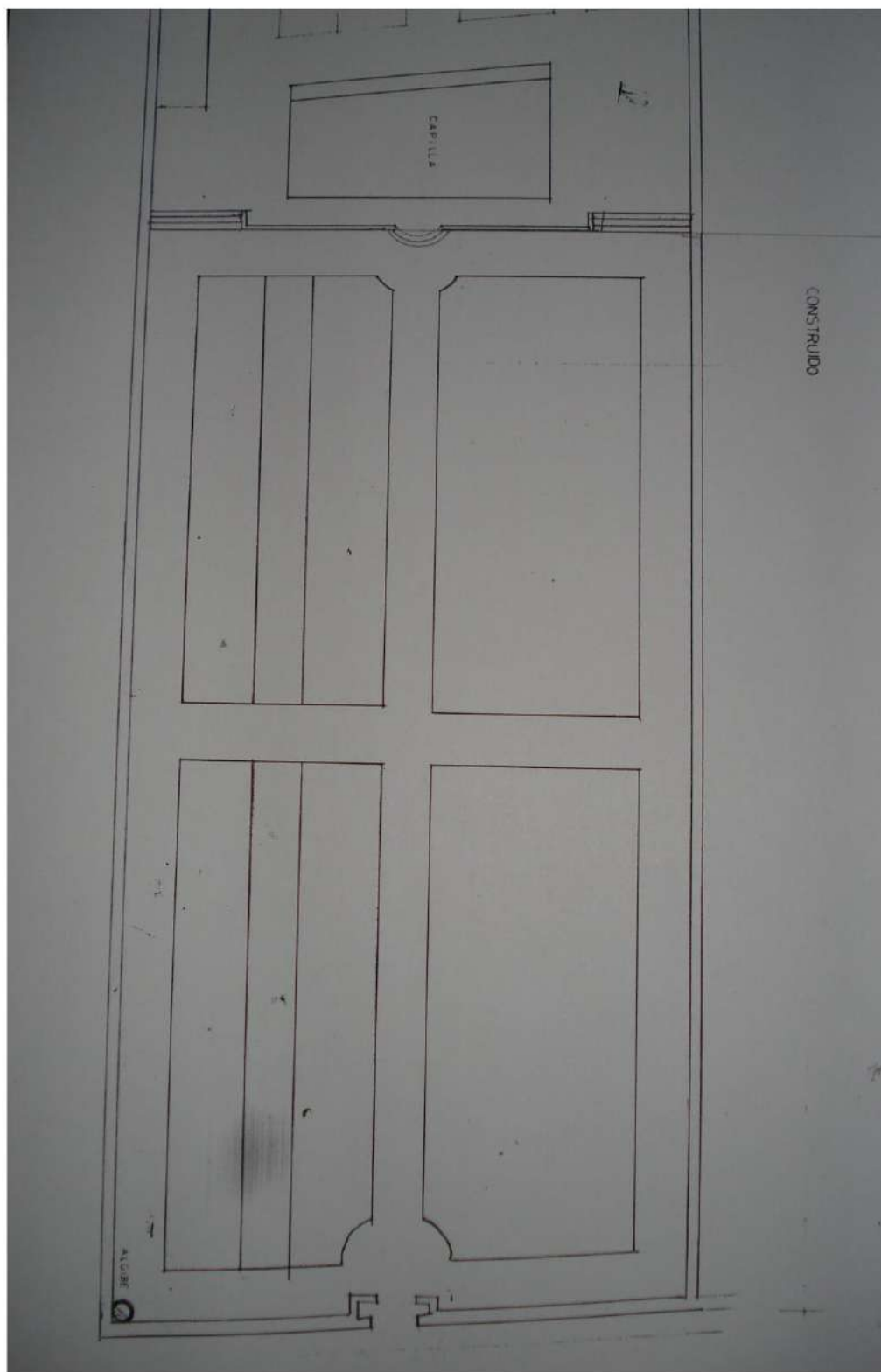
Tronera de l'ossera del cementeri d'Alaró. L'ossera ha sofert diverses actuacions durant els últims anys que poden haver afectat el contingut de l'ossera.

La mateixa tronera des de un altre angle. La tronera és de nova factura i fou col·locada el 2010.

Part posterior de la capella del cementeri. En aquest punt acabava l'antic cementeri, i en aquest lloc s'hi podria haver excavat la fossa on foren enterrats els dos desapareguts.

Plànol del cementeri d'Alaró segons el projecte d'ampliació del 1979, podem observar el traçat original del s.XIX. L'ossera queda ubicada a la dreta de la capella i la possible fossa comuna hauria estat ubicada just al darrera de la capella. Arxiu Municipal d'Alaró.

Fotografia aèria del vol americà del 1956. Es pot apreciar que al darrera de la capella perfectament s'hi podria haver ubicat una fossa que albergués els dos cossos dels desapareguts.

Fotografia del 2006. El perímetre del cementeri ha canviat després de les ampliacions del 1961 i 1981. Fotografia via <http://www.ideib.cat/>

COMANDANCIA MILITAR
INCA (BALEARES)

III
JUZGADO EVENTUAL.-

Número _____
Teniente Juez Instructor
Don Jaime Barceló Bauzá.

Nº 36 y 37 de 1936

Hallándome instruyendo causa con motivo del hallazgo ^{por depósito de arma de fuego} de los cadáveres de Pablo Crespí Villalonga y Onofre Crespí Riera, en el sitio denominado "Costa de Tofla", de ese término municipal, en la mañana del 20 de Octubre actual, y a efectos de la inscripción de la defunción de los mismos en el Registro Civil de su cargo, son adjuntos y consignados al respaldo los nombres y datos correspondientes a tal efecto; rogándole se expida y remita a este Juzgado, con la posible urgencia, la partida de defunción de dichos dos individuos, padre é hijo respectivamente, para su unión y constancia en la referida causa. Dios guarde a Vd. muchos años.
Inca 25 de Octubre de 1,936.-
El Tente. Juez Instructor.

Señor Juez Municipal de la villa de

A L A R G

RES-

Document del Jutge Instructor del Jutjat Eventual d'Inca del 25 d'octubre de 1936, donant conta de la troballa dels cossos dels dos desapareguts veïnats

PALDO QUE SE CITA:

Pablo Crespí Villalonga, de 57 años de edad, hijo de Ramón y Francisca, de oficio zapatero, natural de Lloseta y vecino de Mancor del Valle, casado en segundas nupcias con Tomasa Miralles Arbona. De su primer matrimonio con Magdalena Riera Solivellas tuvo tres hijos, llamados Ramón, Francisca y Onofre Crespí Riera, este hoy difunto. Del segundo matrimonio no ha tenido hijos.

Onofre Crespí Riera, de 21 años de edad, soltero, hijo de Pablo y Magdalena, de oficio carpintero, natural de Palma de Mallorca y vecino de Mancor del Valle.

NOTA: La Tomasa Miralles Arbona es natural de Montuiri y avencidada en Palma de Mallorca.-

(X) Los números 1, 2 y 3 sobre los nombres de los hijos indican el orden de edad de los mismos.

de Mancor del Vall i assassinats a la Costa de Tofla. Fotografia Arxiu Municipal.)

Document del Jutge Instructor del Jutjat Eventual d'Inca del 25 d'octubre de 1936, donant conta de la troballa dels cossos dels dos desapareguts veïnats de Mancor del Vall i assassinats a la Costa de Tofla. Fotografia via Arxiu Municipal. (II)

de Inca.
Juegado Eventual

Tengo el honor de
rogar a Vd. se digna or-
denar al médico de esta
localidad Don Cristóbal
Gómez Salas, se perso-
ne en el Cementerio
Municipal de esta, en
el día de mañana y a
las 8:30 horas, al objeto
de practicar la autópsia
a los cadáveres de
Pablo Crespi Tilletonga
y Osofre Crespi Riera,
los cuales se hallan en
el Depósito de dicho Ce-
menterio.

Dios guarde a Vd.
muchos años.
Inca 20 Octubre 1.936
El Jefe Juez Instructor

Juan Manuel

A. Alcalde de la villa de

Aclaró

Document del Jutge Instructor del Jutjat Eventual d'Inca del 20 d'octubre de 1936, demanat al metge titular de la vila, per que acudís al cementeri a practicar l'autòpsia als cossos dels dos desapareguts veïnats de Mancor del Vall i assassinats a la Costa de Tofla. Fotografia via Arxiu Municipal.

Registro Civil de Alaró

Número 37

NOMBRE Y APELLIDOS

Pau
Crespí y
Villalonga

77 años, de este ter
mino,

En la villa de Alaró, provincia de Baleares, a las diez y treinta minutos del día veinte de mil novecientos treinta y seis; Jaime Mar Gual, Juez municipal y don Jaime Portero y Píol, Secretario, se procede a inscribir la defunción de don Pau Crespí y Villalonga, de cincuenta y siete años de edad, provincia de Baleares, hijo de don Ramón, y de doña Francisca, domiciliado en la villa de Manacor del Valle, número , piso , de profesión zapatero y de estado (1) Casado en segundas nupcias con doña Antonia, de cuyo matrimonio no queda ni de su persona ni de su sucesión con Magdalena Pisco Soler, hijo de Ramón y Francisca, viudas, y Orosio.

falleció en el punto Costa de (2) el día veinte del corriente a las cuatro y diez minutos, a consecuencia de heridas de arma de fuego según resulta del (3) informe y oficio recibido y rito practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en e de esta villa

Esta inscripción se practica en virtud de (4) oficio de este Juzgado municipal por el instruido causa el presente don Jaime Barceló

consignándose además (5) que ignora si otorgó test

habiéndola presenciado como testigos, don Gabriel Borrás y don Juan Ramón, mayores de edad de esta villa.

Léida esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman los testigos (7)

Aditio "inscrito" vale Francisco Paz
Jaime Portero

Certificat de defunció de Pau Crespí Villlonga, emès per les autoritats feixistes d'Alaró, en base a l'autòpsia practicada al cementeri.

Registro Civil de Alaró

no 36

Y APELLIDOS

Crespí y Riera

En la villa de Alaró, provincia de Baleares, a las diez horas y veinte y seis minutos del día veinte y seis de octubre de mil novecientos veinte y seis; ante don Juan José Guadalupe, Juez municipal y don Juan Bolger y Páez, Secretario suplente se procede a inscribir la defunción de don Onofre Crespí Riera, de veinte y un años, natural de Palma, provincia de Baleares, hijo de don Pablo, y de doña Margarita, domiciliado en Blancos del Valle número ..., piso ..., de profesión carpintero y de estado ⁽¹⁾ soltero,

falleció en el punto Costa de Hafa, de este término.

falleció en ⁽²⁾ el día ... de ... a las ... de la mañana ... a consecuencia de heridas de arma de fuego según resulta del exposición y oficio recibido y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Cementerio de esta villa.

Esta inscripción se practica en virtud de ⁽⁵⁾ oficio remitido a este Juzgado municipal por el instructor de la causa es ... de

consignándose además ⁽⁶⁾ que ignora si otorgó testamento, habiéndola presenciado como testigos, don Gabriel Perello Borrás, y don Francisco Mayó Benavent, mayores de edad y vecinos de esta villa.

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el señor Juez, los testigos ⁽⁷⁾ ...

de que certifico.

...

...

...

Certificat de defunció de Onofre Crespí Riera, emès per les autoritats feixistes d'Alaró, en base a l'autòpsia practcada al cementeri.

diócesis de Mallorca, provincia de Baleares, a Alaró
 de Octubre de mil novecientos veinte y seis
 Yo D. Francisco Ponsas Espinosa mandé dar sepultura eclesiástica en el cementerio
 de esta villa transcurrido que fuere el debido
 tiempo, al cadáver de Sebastián Bonillar
 de 90 años, de estado viudo
Francisca Campel Ramona
 natural de Alaró y feligrés de Alaró
 hijo legítimo de Clasas y de Francisca
 Falleció a las octo de la mañana del día de hoy
 a consecuencia de varia del adulto habiendo recibido
los Santos Sacramentos de que consta
Francisco Ponsas

En la iglesia de _____
 diócesis de Mallorca, provincia de Baleares, a
 de _____ de mil novecientos _____
 Yo D. _____
 mandé dar sepultura eclesiástica en el cementerio
 de _____ transcurrido que fuere el debido
 tiempo, al cadáver de _____
 de _____ años, de estado _____
 natural de _____ y feligrés de _____
 hij. _____ de _____ y de _____
 Falleció a las _____ de la _____ del día de _____
 a consecuencia de _____ habiendo recibido
1 Santo Sacramento

OSISPRO DO
 Mm
 1926

Entrada del llibre de defuncions conservat a l'Arxiu Parroquial, anys 1932/1948. Aquesta entrada està tatxada i coincideix amb les dates en que foren assassinats i enterrats al cementeri d'Alaró els dos desapareguts. De confirmar-se aquest extrem, la cúria local i el bisbat de l'època serien responsables de l'encobriment d'aquests assassinats.

APROXIMACIÓ AL QUE PASSÀ A ...

MANCOR DE LA VALL

UNA PLACA ESDEVINGUDA CEMENTIRI

La plaça era abans el cementiri. La gestora republicana del 36 la dedicà al governador Carreres. Els joves d'Acció Catòlica ja ho deien: tornaria ser cementiri, aquesta plaça: serà el vostre cementiri, deien. Feia només 10 anys que Mancor era poble. I semblava que qualsevol cosa estranya hagués passat per anar cada qual per la seva banda. Tots recordaven l'anada a les festes de Santa Catalina Thomas amb somera i respectaven als senyors que havien aconseguit la segregació de l'Ajuntament de Selva, malgrat quedàs enlaire el contenciós en torn de la Comuna, principal font d'ingressos de l'Ajuntament veí. Aviat, la desfeta del poble tendria lloc.

Poble del Raiguer, al peu de la muntanya, Mancor era un poble agrícola, mig de muntanya, mig de planer, que havia vist sorgir rodes de sabaters que entregaven el treball a les fàbriques d'Inca. I amb l'emergent manufactura sabatera, havia sorgit una societat obrera. "La Esperanza", que només entrada la República ja demanà canviar alguns noms de carrers. Per altra banda, les dretes havien triomfat a les eleccions municipals del 12 d'abril. Francesc Reynés era el batle, recolzat pels amos de Son Lluç i Massanella, verguistes de pro, que tenien seu a la societat catòlica. Però a les eleccions per a diputats havien guanyat les esquerres organitzades per Francesc de Sales Aguiló, catedràtic casat amb una filla del comandant Ferrer de Mancor. Tenien societat oberta damunt la botiga de ca'n Nofre Gras, a la plaça d'alt.

Activa vida municipal

Don Bartomeu Reus es destapà com a benefactor municipal a l'oferir un ampli solar per a construir les escoles, caserna de la Guàrdia Civil i escorxador municipal. Però les noves autoritats municipals es troba-

ven incòmodes davant un règim pel qual no sentien gaire simpaties, un poble que els demanava realitzacions i les arques municipals buides. El batle provà de dimidir, però la demanda fou negada. I començà la gran disputa municipal quan es va nomenar saig en la persona de Guillem Martorell. Van ser canviats alguns noms de carrers per tal de conciliar-se amb el sector republicà del poble. Es creà una escola de pàrvuls i va remèixer la polèmica del saig, una vegada dimisit el batle i ordenada la destitució del municipal per ordre del governador, a la qual l'ajuntament no feu cas. Sense aconseguir la majoria absoluta el verguista Joan Martorell aconseguí la batlia, des d'on recolzà fervorosament la redacció de l'Estatut.

Com a tants altres pobles on la dreta havia copat amb candidatures monàrquiques, la llei 30-12-32 cessà l'ajuntament, posant al seu lloc una gestora integrada per Gabriel Grau, representant els contribuents, la mestra Margalida Grau, representant els funcionaris, i Jaume Amengual en representació dels obrers. Gabriel Grau, en fou el batle, fins que el maig fou restituit l'Ajuntament elegit a les eleccions repetides. El nou batle fou Biel Mayrata Bennassar, qui va emprendre una acció d'investida en contra de la minoria republicana representada per Jordi Sampol, Guillem Fons i Gabriel Martorell. Retornà la polèmica del saig. En votació secreta es nomenà Jaume Grau. Poc després fou anul·lada la designació i restituit Guillem Martorell. L'amo de Biniarroí havia tancat el camí. L'Audència fallava en la seva contra. La superioritat manava restituir a Jaume Grau, com a municipal.

Si a tots aquests factors hi afegim una forta crisi de treball devers l'abril de 1934, podem entendre la

divisió de l'opinió pública que es va produir. I que no va poder minvar ni les festes de pinyol vermell que s'organitzaren, amb elecció de "Mis Mancor" i tot. Però l'activitat municipal pràcticament estava paralitzada. Així que guanyades les eleccions pel Front Popular, es va nomenar una Comissió Gestora, que va emprendre d'immediat les obres de l'escorxador i la construcció d'una clauveria.

El 18 de març de 1936, mestre Pau Crespi fou elegit batle d'una Comissió gestora formada per elements d'Esquerra Republicana. Arreglaren la plaça de la Concòrdia, altre temps cementiri municipal, que fou dedicada a Francesc Carreres. Però la discòrdia ja estava sembrada. L'Ajuntament es traslladà de lloc un cop més i es van adquirir uns solars de Turixant per a construir les escoles.

Comença la guerra

Els joves pròxims al rector, com el mateix nebot seu, també capellà l'havien començada a la guerra des del moment en que fou nomenada la Gestora Republicana. Però no fou fins a l'abril que s'organitzà la Falange mancorina, aj cap de la qual s'hi trobava Sebastià Darder. Tant aquest com l'ex-batle Gabriel Mairata foren empresonats durant un dia per propaganda subversiva. I a partir de les festes, que s'inaugurà la Plaça, al poble hi havia més de 7 parelles de guàrdia civil, així de coenta estava la cosa.

El 19 de juliol arribaren noves de la miblevació a Inca i Ciutat. La nit del diumenge els republicans escoltaven la ràdio al cafè de ca'n Tia, quan digueren que pujava l'exèrcit d'Inca. Arribà un dels falangistes que esperaven al Port d'Abaix. Els membres de la gestora li van fer dir el nom de tots els qui havia abaixat. Eren en Sebastià

D'alt celebració del 1er. de maig a la font de Biniarroí l'any 1935. El governador Llaure, a l'altre folio, inaugurant la plaça Francesc Carreres, amb els membres de la Gestora. Abaix, mancorins cridats a filer quan el desembarcament. El tercer a la dreta, Jaume Gual que morí al front de Lleida.

Ripoll, en Joan Rotger i Joan Gual, qui el feren confessar. I aquest acte les costaria la presó i un perillós procés als tres. Amés foren processats la resta d'homes presents fins a un total de 17.

Però el dilluns, quan pujà un escamot de militars a possessonar-se de l'Ajuntament, la vara municipal fou entregada sense cap tipus de resistència. Els falangistes locals es feren càrrec de la Casa de la Vila i començaren les multes als elements més destacats de l'esquerra. Antoni Riera Torres fou designat batle i organitzà les milícies falangistes que patrullaren per la costa de davant Lluç. Mentre, al poble, els esquerrans havien de passar revista a diari i es cercava desesperadament als 4 fugidius per la muntanya, sobretot quan es feu efectiu el desembarcament dels republicans al Port de Mancor, on va morir el falangista local, Francesc Darder. Felip Sampol, Biel Sampol, Joan Rotger i Jaume Martorell restaven amagats pels Tossal Verds una bona temporada. En Joan "Tallades" va baixar i l'emboïllaren. La resta va aguantar

l'hivern. Un hivern que passaren moltes coses.

La mort del batle i el seu fill

Era ja l'any trenta-set, quan es va saber que el tipògraf Jordi Sampol, estudiant de secretari, avançat d'idees, havia estat processat dins l'exèrcit estant. Fou afusellat al cementiri d'Inca.

Però la més tràgica fou la mort del batle i la del seu fill. Arreglaven el tòrrer de Biniarroí, amb càrrec al segell pro-actor, com havia col·locat el batle mestre Mateu Crespi obrers al camí cap a Santa Lúcia, durant el seu manament, quan un escamot de falangistes de Selva i Campanet anaren a detenir-lo. Ja havien anat a una altra casa per equivocació. Se n'adonaren a temps per les males intencions que portaven. Quan el van prendre, el fill, un jove de 17 anys no el va voler abandonar. A la Costa de Tofia, prop d'Alaró, dispararen sobre el fill. Després el se carregaren a ell, que intentava escapar-se, però un fil·ferro el va trair.

No es van celebrar les

festes patronals ni les de Santa Lúcia, aquest any. El 38 fou nomenat nou batle, Sebastià Bibiloni. El poble ja estava buit de joves i havia arribat la notícia de la mort de Jaume Gual al front de Lleida. Na Palova encara xerrava i va ser molestada més d'un cop. En Jaume Martorell "Conet" baixà de la muntanya al poble. Va ser detingut a ca seva. Els germans Sampol quan ho feren l'any 39 van anar alerta i es pogueren traslladar a Ciutat, des d'on marxaren a la península. Van ser detinguts a la frontera francesa i ingressats a la Provincial de Ciutat. De tots els presos mancorins, foren ells els primers en sortir. La guerra havia acabada i ja es podien encendre el llum per la nit, però els mancorins ja no anaven de festa. Foren els dies d'estrapello d'oli que s'imposaren. Havien endevinat aquella que deien que la plaça del ball, badada Francesc Carreres, rebatida amb el nom del "caído" Francesc Darder, esdevindria un cementiri. Al manco en va prendre el sílexi sepulcral.

DAMIA QUETGLAS

Col·leccionable "Memòria Civil" nº 48 dedicat a Mancor del Vall. CD Memòria de la democràcia. 2006

por D. Crisanto Rubio Ramafo y D. Pedro Cerezo y otros contra fallos del Jurado mixto de la Propiedad rústica.—Páginas 962 y 963.

Ministerio de Comunicaciones

Orden disponiendo se encargue interinamente del despacho ordinario de la Dirección general de Correos D. Serafín Ocaña y Alonso Barroeta.—Página 963.

Ministerio de Agricultura, Industria y Comercio.

Orden resolviendo instancia de D. Carlos Cortina Giner solicitando autorización para instalar en la zona franca de Barcelona fábricas con destino a la producción de buñuelos y el negocio de cerería.—Páginas 963 y 964.

Otra disponiendo se convoque concurso previo de traslado entre los Inspectores Veterinarios provinciales y de puertos y fronteras para la provisión de las plazas vacantes en las inspecciones provinciales de Veterinario de Teruel, Almería, Alava y Murcia.—Página 964.

Otra ídem que durante la ausencia de Madrid del Director general de Minas y Combustibles, que desempeña a la vez la de Ganadería e Industrias pecuarias, se encarguen, respectivamente, del despacho de las expresadas Direcciones generales D. José Ruiz Valiente y D. Niceto José García Armentariz.—Página 964.

Administración Central.

Estado.—Subsecretaría.—Protocolo. Anunciando la adhesión del Gobierno del Perú al conjunto del Acta general para el Arreglo pacífico de los desacuerdos internacionales, firmada en Ginebra el 25 de Septiembre de 1928.—Página 964.

Asuntos contenciosos.—Anunciando el fallecimiento en Pernambuco del súbdito español Ricardo Escal González.—Página 964.

Justicia.—Subsecretaría.—Anunciando hallarse vacante en los Juzgados de primera instancia e Instrucción de los puntos que se indican la Secretaría judicial de categoría de entrada.—Página 964.

Guerra.—Subsecretaría.—Relaciones de las tarjetas y carteras militares de identidad entregadas por primera vez durante el mes de Abril del presente año al personal que se cita.—Página 965.

Instituciones públicas.—Subsecretaría. Anunciando el extravió del título de Licenciado en Medicina y Cirugía de D. Nicolás Azersio Piris.—Página 970.

Ídem hallarse vacantes en los Centros que se indican los Catedráticos que se mencionan.—Página 970.

Ídem haber sido admitidos los aspirantes que se expresan a las oposiciones turno de Auxiliares a los Catedráticos que se detallan.—Página 970.

Dirección general de Primera enseñanza.—Anunciando el extravió del título de Maestra de Primera enseñanza superior de doña María del Carmen Soriano de Montoya y Varela.—Página 971.

Comunicaciones.—Dirección general de Correos.—Continuación de la lista de opositores de plazas de Carreteros urbanos.—Página 971.

Obras públicas.—Servicio Central de Puertos.—Concesiones.—Autorizando a la Sociedad Petrolífera Española para instalar en los muelles del puerto de Melilla una tubería destinada a la carga y descarga de combustibles líquidos.—Página 975.

Dirección general de Caminos.—Conservación y reparación de carreteras.—Rectificando los anuncios de adjudicaciones definitivas de subastas de obras de carreteras que se citan.—Página 975.

Agricultura, Industria y Comercio. Dirección general de Ganadería e Industrias pecuarias.—Convocando a concurso previo de traslado entre los Inspectores Veterinarios provinciales y de puertos y fronteras para la provisión de las plazas vacantes de Teruel, Almería, Alava y Murcia.—Página 976.

ANEXO ÚNICO.—BOLSA.—OPOSICIONES.—SERIAS.—ADMINISTRACIÓN PROVINCIAL.—ANUNCIOS DE PREVIO PAGO.—EDICTOS.—CUADROS ESTADÍSTICOS.

SENTENCIAS DE LA SALA DE LO ORDINAL DEL TRIBUNAL SUPLENTE.—Finis del pliego 8 y principio del 9.

MINISTERIO DE JUSTICIA

EL PRESIDENTE DE LA REPÚBLICA ESPAÑOLA,

A todos los que la presente vieren y entendieren, sabed:

Que las CORTES han decretado y sancionado la siguiente

LEY

Artículo 1.º Los cementerios municipales serán comunes a todos los ciudadanos, sin diferencias fundadas en motivos confesionales. En las portadas se pondrá la inscripción de "Cementerio municipal". Sólo podrán practicarse los ritos funerarios de los distintos cultos en cada sepultura. Las Autoridades harán desaparecer las tapias que separan los cementerios civiles de los confesionales, cuando sean contiguos. La guarda, administración, conservación y régimen de enterramientos en dichos cementerios corresponde a la Autoridad municipal. Los Municipios que por cualquier causa no tuvieran cementerio de su propiedad, vendrán obligados a construirlos en el plazo de un año. Este plazo podrá ser prorrogado por el Gobierno, en virtud de causa justificada.

Artículo 2.º Los Municipios podrán in-

cantarse de los cementerios parroquiales, o de aquellos otros que de hecho presten el servicio de cementerio general dentro del término municipal respectivo, expropiando, en los casos en que así proceda, el derecho que sobre ellos pueda acreditarse, con sujeción a las bases que se establezcan por el Poder ejecutivo.

Artículo 2.º Los cementerios de carácter privado, hoy existentes, serán respetados, pero no se autorizará la apertura de ningún otro ni la ampliación de los actuales.

Prorrogada esta Ley, los Municipios intervendrán directamente la administración de tales cementerios, a cuyo efecto dispondrán, en el plazo de un mes, una revisión de derechos establecidos hasta ese momento para las inhumaciones, determinando cuáles sean y a qué personas corresponden.

Por ningún pretexto se autorizará la inhumación de quienes no figuren en las listas formadas para tal fin, y una vez atendidos esos derechos, se procederá a la clausura de los cementerios.

No obstante, se reserva a los Ayuntamientos la facultad de proceder a la clausura de los cementerios por causa de conveniencia pública.

Artículo 3.º En ningún caso será permitida la inhumación en los tem-

plos o en sus criptas, ni en las casas religiosas o en los locales anejos a unos y otras, salvo lo dispuesto en el artículo 1.º

Artículo 4.º El enterramiento no tendrá carácter religioso alguno para los que fallezcan habiendo cumplido la edad de veinte años, a no ser que hubiese dispuesto lo contrario de manera expresa.

Para los que al fallecer no hubieren cumplido la edad de veinte años, así como para aquellos en quienes concurra incapacidad para testar por causa de demencia, el carácter del enterramiento dependerá de la interpretación que de la voluntad del difunto vienen obligados a hacer sus familiares, a no ser que hubiese dispuesto lo contrario de manera expresa.

Por tanto:

Mando a todos los ciudadanos que coadyuven al cumplimiento de esta Ley, así como a todos los Tribunales y Autoridades que la hagan cumplir.

Madrid a treinta de Enero de mil novecientos treinta y dos.

NICETO JOSÉ GARCÍA ARMENTARIZ

El Ministro de Justicia,

ALVARO DE ALBORNIZ Y LAMUNIA

FITXA DE LA FOSSA COMUNA D'ALGAIDA.

Municipi: Algaida.

Indret:

Fossa 1.- Cementiri municipal.

Fossa 2.- Coll de la Grava.

Fossa 3.- Sa Pedrera.

Fossa: Tres fosses amb civils.

Tipologia:

Fossa del cementiri.- probable.

Fossa del Coll de la Grava.- Il·localitzable.

Fossa de Sa Pedrera.- Il·localitzable.

Desapareguts:

Fossa del cementiri.- 1 persona identificada i 2 sense identificar.

Fossa del Coll de la Grava.- 1 persona identificada.

Fossa de Sa Pedrera.- 1 persona identificada.

Investigació.- Lara Gelabert Batllori.

FOSSA COMUNA D'ALGAIDA

Lara Gelabert Batllori

Dades de la fossa:

1) Localització i medi físic¹⁵:

El lloc on foren enterrades les víctimes que assassinaren a Algaida o als seus voltants és l'ossera del mateix cementiri d'Algaida.

Cementiri d'Algaida. Fotografia aèria 1956.

Cementiri d'Algaida. Fotografia aèria 2006.

15 Fotografies aèries extretes de la web www.ideib.cat.

La seva construcció i ubicació actual respon a les diferents mesures higièniques sanitàries promulgades a Mallorca durant el s.XIX, per tal de solucionar els problemes de sanitat pública derivats de les diferents epidèmies desfermades a Mallorca i que van causar milers de morts. Fins llavors s'enterraven els difunts dins les esglésies o en fossars propers, però finalment, el 1820 s'ordenà que tots els pobles de Mallorca habilitessin espais a les afores dels pobles per tal d'enterrar-hi els morts. Així, tot i que les primeres disposicions per a la construcció de cementiris són de 1804, no va ser fins 1821 i 1823 quan varen començar a construir-se als diferents nuclis urbans mallorquins (Sales 2002). Així mateix, el 3 d'abril de 1787 es promulgà una cèdula reial sota el mandat del rei Carles III segons la qual s'ordenava la construcció de cementiris a les afores dels pobles i ciutats de tot l'estat espanyol. La construcció del cementiri d'Algaida a la segona meitat del segle XIX. Des de llavors, i com s'explica al següent apartat, ha patit diverses modificacions.

El cementiri d'Algaida és de propietat municipal i es troba a la mateixa vila i municipi mallorquí situat al centre de l'illa, a l'est de la capital; pertany a la comarca del Pla. Limita amb els municipis de Palma, Santa Eugènia, Sencelles, Lloret de Vistalegre, Montuïri i Lluçmajor.

Tot i que actualment a l'Ajuntament d'Algaida es desconeix la localització del registre d'enterraments del cementiri (document probablement destruït, ja que d'uns anys ençà tot el procés s'automatitza per via informàtica) disposem d'alguns casos de víctimes que considerem que molt probablement estarien enterrades el cementiri de la localitat. El cas més clar és el de Rafel Clar Amengual, "Mestrès"(1882 – 1936), l'amo de Son Gener de Randa, tot i que no està clar si estaria en una tomba individual o hauria estat abocat a l'ossera. A la mateixa ossera també s'hi hauria dipositat el cos d'una persona no identificada que es va localitzar enterrat a la finca de Binicomprat, que molt probablement correspondria a un republicà assassinat. Així mateix existeixen altres cassos possibles com el de Gabriel Llaneras Llull (afusellat a la Finca de Sa Pradera el 18 d'agost de 1936) i víctima desconeguda que hauria estat abocada a l'ossera del cementiri després d'haver estat assassinada entre Bunyola i Algaida el 2 de setembre de 1936.

D'altra banda, existeix el cas ben conegut de Joan Bibiloni Capellà (1905 – 1936) qui fou assassinat pels voltants de la vila d'Algaida, sense conèixer el lloc del seu enterrament que probablement va ser en algun punt de fora vila.

2. La fossa del cementiri d'Algaida

2.1. L'ossera del cementiri d'Algaida

El tipus de fossa que tenim és la mateixa ossera del cementiri que hauria estat utilitzada per abocar els cossos de les víctimes portades allà posteriorment a la seva execució. El motiu de la seva deposició radicaria en la proximitat del cementiri respecte el lloc d'assassinat de les víctimes i en la comoditat d'abocar-les en un ossari prèviament construït, comptant amb la connivència de les autoritats municipals que s'ocupaven en aquell moment de la gestió del cementiri d'Algaida.

Com hem dit anteriorment, el cementiri d'Algaida es construeix a la segona meitat del segle XIX, produint-se els primers enterraments cap allà el 1860. Existeixen dues osseres construïdes en aquell moment i que avui en dia han estat abandonades per una de nova que es feu als anys 50 amb motiu de la primera gran remodelació i ampliació que patí el cementiri. Segons aquesta, cap allà el 1950, davant les necessitats d'espai per a nous enterraments, es destrueix el que es coneixia com a cementiri dels no batejats on eren enterrades les persones no creients, la gent que es suïcidava i tots aquells considerats indignes de no descansar en sòl sagrat. Les restes que es van extreure per realitzar aquesta ampliació s'abocaren a les osseres del cementiri, les que es van fer al mateix moment que aquest es construí a la segona meitat del segle XIX.

Per tant, actualment a Algaida hi ha tres osseres municipals, dues de les quals no s'utilitzen des dels anys 50 en favor d'una de nova que es feu amb l'ampliació que es produí en aquell moment. Cap d'elles ha patit intervencions ni s'ha vist alterada amb les noves obres de remodelació i ampliació que actualment es porten a terme al cementiri d'Algaida. Les reformes realitzades més recentment són les que tot seguit esmentem. Mitjançant Decret de Batllia núm. 193, de 25 de maig de 2010, es varen adjudicar provisionalment les obres de reforma del tanatori del cementiri d'Algaida a l'empresa CONSTRUCCIONES TROBAT ALGAIDA, SL. Les obres consistirien en la reforma de l'antic tanatori del cementiri per tal d'eliminar barreres arquitectòniques i facilitar l'accés a persones de mobilitat reduïda, així com a millor el condicionament de les sales de vetlla (millora del bany, nous tancaments exteriors, l'aïllament tèrmic existent la dotació d'un sistema de climatització). Les reformes (a partir d'una ajuda estatal de 31.000 euros) també inclourien la millora de l'eficiència energètica de la xarxa elèctrica del cementiri

(soterrant i ampliant la potència de la xarxa per tal d'evitar les caigudes de tensió d'un 10% que s'hi produïen). Des de l'1 de juliol de 2010 l'Ajuntament d'Algaida contractà l'empresa LLAR D'ESTELS SL per realitzar les tasques de gestió dels cementiris d'Algaida, Pina i Randa, encarregats tant de l'organització de les vetlles dels difunts, com de les inhumacions i exhumacions realitzades i de controlar l'accés als recintes funeraris.

A més a més d'aquestes reformes, que avui en dia ja estan finalitzades, també s'ha produït l'ampliació del cementiri d'Algaida, que tot i no estar completament finalitzada es troba en un estat molt avançat de construcció.

Pel que fa a les persones que es trobarien enterrades a la fossa del cementiri, el cas més clar és el de Rafel Clar Amengual. Segons indica el seu registre de defunció, va ser portat al cementiri d'Algaida des de la finca del Pinaret, on el varen trobar. No sembla probable¹⁶ que l'enterressin en una tomba particular ja que era de Llucmajor i no tenia tomba pròpia al cementiri d'Algaida¹⁷. Malgrat això, l'actual fosser esmenta que un recent difunt no és habitualment abocat a dins s'ossera i que, tot i no tenir tomba, es disposa a un nínxol municipal; no obstant, desconexem si la normativa era la mateixa el 1936 i ens sembla poc versemblant que les mateixes autoritats que l'havien assassinat, o que ho havien permès, es prenguessin la deferència d'enterrar-lo en una tomba individual. No obstant, tot i que suposadament hagués tingut una tomba pròpia, el seu cos s'hauria abocat passat un temps (que actualment és de cinc anys) a una de les osseres del cementiri. El fet de tenir-ne més d'una dificulta la localització concreta de les seves restes, encara més si tenim en compte que el 1936 encara estava en funcionament l'antic cementiri dels no batejats i que podia haver estat dipositat primerament en aquest; en aquest cas, el seu cos s'hauria dipositat de manera secundària en fer l'ampliació dels anys 50 a una de les dues osseres antigues del cementiri, les que s'empraven des de la segona meitat del segle XIX quan aquest es construï. Per tant, sigui com sigui, creiem que podem considerar amb força seguretat que el seu cos actualment estaria dipositat en una d'aquestes dues fosses, tant si va ser-hi abocat directament, com si ho feu en una tomba individual, com si el varen enterrar a l'antic cementiri dels no batejats. Ens sembla poc probable que estigués a l'ossera actual ja que aquesta es va fer als anys 50 i les seves restes haurien passat a les antigues osseres per les raons que hem exposat més amunt però que de nou reiterem: si estigué al cementiri dels no batejats el dipositaren amb al resta de cossos a les osseres antigues mentre es feien les

16 Afirmació realitzada pel testimoni directe de l'historiador de la localitat d'Algaida Rafel Antich Servera.

17 Val a dir que no hem localitzat cap làpida al cementiri amb el seu nom i un dels fossers municipals ens informa que desconex la seva localització, que només es podria saber a partir d'un familiar del que, malauradament, no disposem.

obres d'ampliació, i si tenia una tomba individual passà a l'ossera molt abans que aquestes es realitzessin¹⁸.

Pel que fa a l'altre individu no identificat que estaria enterrat també al cementiri, el més lògic és pensar que les seves restes serien abocades a l'ossera un cop el dugueren de la finca de Binicomprat on va ser localitzat. No obstant, els testimonis que tenim asseguruen que aquest fet es produí sobre els anys 50, al mateix moment on s'ampliava el cementiri. Per tant, no podem saber si ja s'hauria acabat l'ossera nova i estaria dipositat allà, o, per contra, l'haurien abocat a una de les velles, sent impossible afinar sobre aquesta qüestió degut a l'escassetat de dades al respecte.

2.2. Fossa de Gabriel Llaneras Llull

Desconeixem el lloc d'enterrament de Gabriel Llaneras Llull qui fou assassinat a la finca de Sa Pradera el 18 d'agost de 1936. És probable que fos enterrat en un punt determinat de fora vila proper a la zona on va ser assassinat; no obstant, tampoc es pot descartar que l'haguessin dut directament al cementiri d'Algaida i fos abocat una ossera, estalviant-se la feina d'haver d'excavar una fossa a propòsit per dipositar-hi el cadàver. Sigui com sigui, no podem determinar amb certesa el seu lloc d'enterrament disposant arar per ara d'hipòtesi que no podem contrastar.

2.3. Fossa de Joan Bibiloni Capellà

De la mateixa manera que ocorre amb la víctima anterior, no sabem on va ser enterrat Joan Bibiloni Capellà després de ser torturat i assassinat pels falangistes que acabaren per cremar-lo viu. En el seu cas, sembla probable que l'enterressin a fora vila, prop del lloc on l'assassinaren, a diferència del cas anterior on podria haver estat portat al cementiri d'Algaida. En el cas de Joan Bibiloni, es coneix que va ser cremat a la carretera del coll de la Grava, a la finca de s'Horteta que es troba a la carretera de Montuïri. Es coneix popularment (tal i com ens ho confirma l'historiador Rafel Antich Servera) que va ser enterrat a fora vila, sent molt difícil de precisar el lloc exacte. A més a més, hi ha testimonis que asseguruen que al lloc on l'enterraren l'herba s'hi formà un baldó mentre que d'altres asseguruen que no hi tornà a créixer l'herba. Sigui com sigui, no podem determinar el punt exacte on romanen les seves restes, però podem assegurar amb força certesa que estaria enterrat en algun punt de vila, probablement prop del lloc on l'assassinaren.

18 L'actual fosser del cementiri tot i desconèixer l'emplaçament de les víctimes esmentades, corrobora aquesta teoria a partir dels seus coneixements sobre el funcionament i gestió dels espais d'enterrament.

2.3. Fossa d'una persona desconeguda¹⁹

Finalment, hi hauria una tercera víctima que no hem pogut identificar que fou assassinada amb 47 anys al kilòmetre 19,1 de la carretera de Bunyola a Algaida. La inscripció de la seva defunció es realitzà el 2 de setembre de 1936.

Val a dir, tal i com es mostra al documental de la col·lecció “Memòria i oblit d'una guerra” referent al poble d'Algaida, que el fill d'Antoni Trobat Oliver, esmenta les sortides nocturnes que feien les autoritats locals, militars i religioses, on eren executades indiscriminadament persones contràries al règim feixista²⁰; és probable que en una d'aquestes fos assassinat el desconegut que aquí esmentem.

3. Dades de les persones desaparegudes que hi ha a Algaida

L'única víctima identificada que amb certesa hauria estat dipositada al cementiri d'Algaida seria Rafel Clar Amengual, “Mestrès”(1882 – 1936). L'amo de Son Gener de Randa, va ser torturat i assassinat a la font de la carretera de Lluçmajor a Algaida, on avui hi ha l'indicador de la carretera.

Així mateix, segons la informació aportada per Rafel Antich, sembla clar el cas d'una víctima trobada als anys cinquanta a la finca de Binicomprat mentre s'hi realitzaven treballs agrícoles; aquesta hauria estat portada al cementiri d'Algaida després d'haver-se trobat, tot i que no existeix cap document oficial que informi ni aporti llum sobre la qüestió.

A banda d'aquestes dues víctimes més o menys confirmades, existirien dos casos més que és probable que es trobessin al mateix lloc. Serien els casos de Gabriel Llaneras Llull, afusellat a la Finca de Sa Pradera el 18 d'agost de 1936, i un desconegut que va ser assassinat entre Bunyola i Algaida el 2 de setembre de 1936, segons el testimoni de Rafel Antich Servera; no obstant, també podrien estar a fora vila, prop d'on el mataren.

Per tant, tindríem 2 individus dipositats a l'ossera d'Algaida amb força certesa, un d'ells identificat i l'altre provinent d'un enterrament secundari sense determinació concreta. A més a més, existirien altres 2 casos per confirmar dels quals no tenim gaire certesa al respecte, amb una víctima identificada i l'altre desconeguda.

Val a dir que en un primer moment havíem situat en Josep Santandreu Canyelles “Llavorí”. Era de Santa Maria i estava casat quan l'assassinaren amb quaranta anys entre Santa Eugènia i Algaida, o bé a l'agost o el 26 d'octubre de

19 Consta com la víctima d'Algaida número 75 al registre de difunts del terme.

20 Antoni Trobat, concretament, esmenta el testimoni d'un amic seu que una nit, a les quatre de la matinada, s'amagà en veure venir quatre ombres, que en arribar a la seva alçada pogué identificar com el rector d'Algaida, el capellà Joia i dos falangistes algaidins, en Miquel Mena i en Toni Torres, que tornaven de cometre dos assassinats a les afores del poble.

1936. Vivia a fora-vila i pertanyia al Partit Socialista. Sembla ser (segons el testimoni de l'historiador Mateu Ramis) que el falangista que anà a casa seva a cercar-lo per assassinar-lo tenia un deute amb ell de 500 pessetes, probablement el vertader motiu al rerefons ja que la seva activitat política era mínima. Actualment, una neta seva encara viu al carrer dels Molinets de Santa Maria de la Salut, al número 57. Si bé consideràvem que podria estar enterrat a Algaida, després d'aquest descobriment sembla més versemblant que estigués al terme de Santa Maria, canviant de circumscripció en conseqüència a la seva nova possible localització.

Més complicat és el cas de Joan Bibiloni Capellà (1905 – 1936), va ser torturat, tirotejat, arrossegat per un cotxe i cremat al Coll de la Grava, carretera de Montuïri a Sant Joan, finca Horteta. El 20 de novembre de 1936 l'ofici de l'Ajuntament número 883 el considera desaparegut de la vila. Estaria enterrat a fora vila, tot i que no hi ha acord sobre el lloc exacte i sembla molt difícil de definir.

3.1. Dades de les persones enterrades a l'ossera del cementiri d'Algaida

CLAR AMENGUAL, RAFEL. “MESTRÈS”(1882 – 1936)²¹

Fill de Guillem Clar i Creus (adobador d'ofici) i Margalida Amengual Duran. Nasqué a Lluçmajor a les dues de la matinada de l'onze de desembre de 1882. No va ser inscrit el seu naixement al jutjat de Lluçmajor fins el 6 de desembre de 1916, cinc dies abans de complir 34 anys. Es va casar amb Esperança Vicenç Cardell amb la que tingué un fill i una filla; vivien a Lluçmajor, al carrer dels Pescadors número 9. Era pagès i partir de 1933 aproximadament es va encarregar de la possessió de Son Gener a Randa, traslladant-s'hi a viure amb la seva família. Era socialista i republicà, i patí les tortures dels falangistes que alguna vegada el van fer beure oli de ricí a Lluçmajor. La seva actitud combativa i el fet que seguí defensant el seu posicionament polític malgrat les amenaces, foren sens dubte fets que propiciaren el seu assassinat.

El 28 d'agost de 1936 a les 22h es van presentar a Randa quatre falangistes de Lluçmajor. Acompanyats per un algaidí de la localitat, anaren a Son Gener a cercar en Rafel i se l'endugueren. El ficaren dins un cotxe i se l'emportaren cap a la font que hi havia on avui hi ha situat l'indicador Lluçmajor-Algaida; pocs minuts després es sentiren els crits d'en Rafel seguits de trets, tal i com testimonià un falangista que feia guàrdia. Així mateix, la seva dona, qui també va sentir els trets, va enviar el seu fill de dinou anys a esbrinar què havia succeït amb el seu pare, el cadàver del qual va ser trobat a la finca del Pinaret i va ser portat al cementiri d'Algaida, inscrivint-se la seva defunció al jutjat

21 Al Diccionari Vermell de Llorenç Capellà hi figura també una víctima amb el nom de Rafel Clar i Amengual, però es tracta d'un fuster d'Alaró de les Joventuts Socialistes que fou assassinat al Camí Roig de Palma el 15 d'agost, quan tenia 29 anys. Creiem que es tracta d'una altra víctima diferent de Rafel Clar Amengual “Mestrès”, que no figura a l'obra de Capellà.

deixant constància de la seva mort: *"(...) en la finca Es Pinaret el día ventiocho del actual sobre las ventitrés horas a consecuencia de heridas recibidas"* (Antich 2002).

Pel que fa a l'autoria del seu assassinat, s'havia considerat que podia haver estat en mans de falangistes d'Algaida. No obstant, Rafel Antich Servera considera improbable aquesta qüestió degut al fet que la seva mort es produí de manera immediata al seu apressament, sense haver donar temps a desplaçar-se fins a la carretera de Lluçmajor; a més pel fet que la seva mort va ser inscrita al registre, pràctica no habitual pels falangistes algaidins²². Es conta que li tallaren l'orella per mostrar-li al seu pare, prova de la seva mort, tot i que els mateixos falangistes negaven la seva mort.

Dels seus descendents sembla que no en queda cap, sent fins fa poc la vídua del seu fill l'únic testimoni directe, però es tracta d'una dona d'edat avançada que probablement avui ja no sigui viva (segons informa l'historiador Rafel Antich "Xeremec").

3.2. Gabriel Llaneras Llull

LLULL LLANERAS, GABRIEL

Natural de Porreres, ferrer i membre d'Esquerra Republicana. Tenia 50 anys quan l'assassinaren dins el terme d'Algaida, afusellat a la Finca de Sa Pradera el 18 d'agost de 1936. El seu germà Jordi formà part dels catorze Porrerencs morts a Son Coletes en una mateixa vegada.

3.3. Joan Bibiloni Capellà

BIBILONI CAPELLÀ, JOAN (1905- 1936)

Va néixer al Carrer Nou, 16, Algaida a les 15h el dia 3 de maig de 1905. Li deien de Can Monet i no estava afiliat a cap partit polític. Es casà de primeres noces amb Antònia Oliver Garcies (de malnom Gaspana) el 6 de desembre de 1923, amb la que tingué quatre fills, dos dels quals moriren poc temps després d'haver nascut. Després de quedar vidu, es tornà a casar el 24 d'aril de 1933 amb Catalina Oliver Garcies (germana de la seva primera esposa) també anomenada Gaspana, amb la que tingué un fill i una filla.

22 *"Per tot allò que he pogut aclarir, és més que improbable que aquest algaidí participàs en l'assassinat, ja que, al cap de pocs minuts d'haver-se'n anat en Rafel i els falangistes, ja se sentiren els trons i és quasi impossible que l'algaidí esperàs a la carretera de Lluçmajor, perquè, primerament, volien dur-se'l a matar al portell de Gràcia, però els falangistes que estaven de guàrdia a la portassa els desencararen perquè hi havia una altra guàrdia de falangistes en aquell lloc i corrien el perill que els rebessin a trets en creure que havien burlat el control de Randa. Per altra banda, els assassinats pels falangistes algaidins no s'inscrivien en el registre de defunció sinó que simplement desapareixien."* (Antich 2002: 35).

Era picador de marès i ciclista. Després d'una volta en bicicleta per Catalunya, va posar un botiga al Colomer amb els guanys que n'havia tret de la mateixa, i més endavant, al carrer del Sitjar, 2, on hi vivia, posà una carnisseria i un cafè. Gaudia d'una posició social benestant que li permetia, entre altres coses, disposar d'un cotxe Ford, que es va comprar el 1935, l'any després d'haver-se comprat un Peugeot. Els falangistes van requisar el seu cotxe i el van fer servir en seva activitat assassina, per després passar a formar part de l'exèrcit. Consta a l'Ajuntament d'Algaida, a l'ofici número 883 del 20 de novembre de 1936, s'informa al recaptador de la zona de Palma que “(...) *referente al coche, según referencias, presta servicio en la aviación; respecto al individuo, se ignora su paradero por haber desaparecido de esta villa.*” (Antich 2002).

El motiu del seu assassinat seria més aviat de caire personal i no polític. El 19 de juliol de 1936 quan anava per la carretera de Palma a Algaida en bicicleta amb el seu germà Felip. A les costes de Xorrigo, va observar el seu cotxe Ford conduït per falangistes, els quals el perseguiren a trets fins a Sant Jordi, sense donar-li caça finalment. Sembla ser que el seu germà va ser agredit per un dels falangistes amb el culata del seu fusell, fruit de la frustració que els havia provocat no capturar-lo. Hi ha diversitat d'opinions sobre el seu amagatall, ja que d'una banda, Llorenç Capellà esmenta que va romandre amagat a prop de la refinadora del Pont d'Inca, mentre que Rafel Antich Servera assegura que es va amagar en un bosc prop d'un hort; aquest darrer esmenta com el fill dels hortolans, que llavors comptava amb 12 anys, li donava pa i llet, després d'haver-li promès en Joan que si li donava de menjar i no deia res als seus pares, li regalaria una bicicleta.

Els falangistes el cercaven de manera acarnissada, malgrat no pertànyer a cap partit polític, moguts per l'interès dels seus béns i esperant al seva apropiació; a la plaça del poble, un dels feixistes locals garantia una recompensa per la persona que el delatés.

El 18 d'agost es presentà a Can Buscaneta un cotxe amb falangistes i el caporal de la Guàrdia Civil d'Algaida, on estigueren a punt de matar Joan Bibilioni i l'amo de l'hort; finalment, van endur-se en Joan i el fill dels hortolans a Algaida, on els van tenir tancats a l'Ajuntament fins el dia 21 d'agost, quan els van dur al coll de la Grava (a la carretera entre Montuïri i Sant Joan) a la finca de l'Horteta, on van ser torturats. En Joan rebé diversos trets de bala i va ser arrossegat pel cotxe que conduïen els falangistes, que acabaren per cremar-lo viu entre les 15 i les 16 hores. Rafel Antich recull el testimoni d'un montuïrer que passava per la zona, i que va presenciar els fets; aquest assegurava que demanà als falangistes què farien amb el nen, fill dels hortolans, i ells asseguraren que se l'emportarien a fer una volta; finalment, va poder escapar aprofitant un moment on els falangistes van deturar el cotxe per parar-se a orinar quan eren a la Creu Vermella. El mateix dia de la seva mort, naixia el seu

darrer fill, fent constar al jutjat que el pare tenia “(...) 31 años de edad, vecino de esta villa, hoy ausente de la misma.” (Antich 2002).

Actualment té una filla de la seva primera dona que viu a Algaida al carrer del Colomer i dos fills (un fill i una filla) que viuen a Palma.

3.4. Persona desconeguda enterrada als afores d'Algaida

Desconeixem completament la seva identitat, però sembla ser que es tractava d'un home de 47 anys. Vestia americana i pantalons de ratlla fosca i camisa també ratllada, amb calçotets blancs i espadenyes, i capell ample de palla. Tenia el cabell i els ulls negres, i la seva alçada era normal i l'aspecte robust. Segurament era de fora d'Algaida (l'historiador Rafel Antich Servera així ho afirma) es que hauria estat assassinat de nit (el 2 de setembre de 1936) al quilòmetre 19,1 de la carretera entre Bunyola i Algaida.

4. Viabilitat d'exhumació dels cossos

4.1. Ossera d'Algaida

Com hem dit més amunt, és probable que Rafel Clar Amengual es trobi a una de les dues osseres antigues del cementiri d'Algaida, sense poder determinar a quina de les dues. De cara a la localització de les seves restes, és molt problemàtica tenint en compte les característiques pròpies d'una ossera, on s'hi aboquen moltes restes que es barregen de manera inevitable. Els cossos es descomponen i els esquelets es desarticulen amb el que es dona lloc a una amalgama de cadàvers on, segons el volum de restes, poden haver-hi milers i milers d'ossos, sent molt difícil discriminar esquelets sencers entre tot el cúmul de restes. Així mateix, de cara a identificacions d'ADN el problema segueix vigent, ja que caldria provar amb tots els ossos que surtin de l'ossera fins trobar el que coincideixi amb l'ADN de Rafel Clar.

Per tant, creiem que és poc viable i molt complicada la localització de les restes de Rafel Clar Amengual ja que es trobaria a una des les dues osseres antigues del cementiri d'Algaida, que estan en ús des de la segona meitat del segle XIX, el que ens dona una indicació del volum de restes que s'hi poden trobar, barrejades amb el seu cos; a més a més, com hem esmentat més amunt, als anys 50 foren abocades les restes de l'antic cementiri dels no batejats, quan aquest va ser destruït per ampliar el cementiri, incrementant-se la barreja de restes humanes a les osseres. Seria molt difícil per no dir impossible localitzar l'esquelet de Rafel Clar Amengual entre aquest cúmul de restes, al que li hem de sumar possibles alteracions post-deposicionals, fruit de les condicions climàtiques i de l'estat de la fossa (recordem que van ser construïdes la segona meitat del segle XIX) que haguessin contribuït a la degradació de les seves restes òssies.

Pel que fa a l'altra víctima, que va ser trobada a la finca de Binicomprat, el problema és el mateix que en cas de Rafel Clar, ja que tenim el problema afegit que no sabem quina és la seva identitat; d'altra banda, al ser portat al cementiri als anys 50 podria ser que a més de poder-se trobar a les osseres antigues estigués a la nova que es va fer llavors, sent impossible determinar aquesta qüestió.

4.2. Fossa de Gabriel Llaneras Llull

D'entrada l'exhumació de les seves restes és pràcticament impossible, partint del fet que desconeixem el seu lloc d'enterrament. No obstant, si no es troba en una zona on es realitzin treballs agrícoles que hagin pogut destruir el cadàver, o altres agents tafonòmics (com la humitat, la remoció de terres, l'acció de rosegadors o altres animals, etcètera), si el lloc d'enterrament no ha patit alteracions (cosa que per ara desconeixem) podria ser exhumat amb forces garanties, en el cas que es pogués localitzar (qüestió impossible, ara per ara). Al aparèixer tan sols un cos, seria relativament senzill contrastar-lo amb l'ADN dels seus descendents i confirmar o no que es tracta efectivament de Gabriel Llaneras.

No obstant, recordem que no està clar si va ser enterrat a fora vila o portat després al cementiri d'Algaida. De confirmar-se aquesta darrera suposició, tindríem els mateixos problemes que en el cas de Rafel Clar; no sabem a quina de les dues osseres estaria, sent una feina titànica identificar les seves restes en un maremàgnum d'ossos humans dipositats des de la segona meitat del segle XIX fins els anys 50 on es fa la nova ossera a Algaida.

4.3. Fossa de Joan Bibiloni Capellà

Amb el seu lloc d'enterrament tenim el mateix problema que l'anterior; però en aquest cas sembla estar més confirmat que estaria enterrat a fora vila. Al conèixer amb més precisió el lloc on fou assassinat i probablement enterrat, es podria fer una prospecció del terreny (aplicant mètodes geofísics, de la mateixa manera que s'empren per localitzar restes arqueològiques) que confirmaria si hi ha restes enterrades. En el cas de trobar-se, es podria fer una contrastació d'ADN que confirmaria la identitat de les seves restes. No obstant, hem d'afegir les possibles alteracions post-deposicionals que hagin patit les restes així com l'acció antròpica derivada de treballs agrícoles o d'altres accions, que hagin contribuït al seu deteriorament o, fins hi tot destrucció. Malgrat això, seria relativament senzill confirmar la seva deposició o no a la finca, ja que es tracta d'un cos enterrat de manera individual que a més va ser cremat, qüestió que fàcilment es pot diagnosticar amb un anàlisi visual de les restes òssies; per tant, amb un georadar es podria fer una prospecció de la zona per confirmar que allà hi ha restes humanes enterrades, sent viable la seva posterior inhumació i identificació del cadàver.

4.4. Fossa de la persona desconeguda

Ara per ara és del tot inviable l'excavació d'aquesta fossa ja que desconeixem el lloc on està enterrat. D'altra banda, tot i trobar-se les seves no es podrien identificar ja que no es podrien comparar amb cap anàlisi d'ADN al desconèixer la seva identitat.

Conclusió sobre la viabilitat d'excavació de les fosses localitzades a Algaida

D'entre totes les fosses, el cas que ens semblaria més viable és el de Joan Bibiloni Capellà, ja que, tot i desconèixer el lloc exacte del seu enterrament, sembla probable que estigués a la finca de s'Horteta, a la carretera del Coll de la Grava, on va ser assassinat. Es podria realitzar una prospecció per georadar que confirmaria el cas de trobar-se restes enterrades a la zona; en cas de trobar-les, el fet que l'haguessin cremat permetria identificar l'acció del foc als seus ossos, així com, al tractar-se d'un sol individu dipositat a la fossa, fàcilment es podria realitzar una contrastació d'ADN que confirmaria la identitat de les restes.

El cas de Rafel Clar Amengual ens sembla inviable, degut a què el seu cadàver està barrejat amb milers de restes d'altres cossos dipositats des de la segona meitat del segle XIX fins als anys 50 a les osseres del cementiri d'Algaida, a banda que no sabem a quina de les dues estaria; seria impossible discriminar el seu cos dins d'aquesta barreja, esdevenint inútils les contrastacions d'ADN que s'haurien de realitzar sobre totes les restes òssies per determinar quines són seves o no.

El cas de Gabriel Llaneras Llull també és inviable ja que no està clar el lloc on fou enterrat (ni assassinat), sent tant probable que estigués a fora vila com a la mateixa ossera del cementiri d'Algaida, tenint el mateix problema que en el cas de Rafel Clar.

Finalment, el cas de l'individu desconegut és del tot impossible al desconèixer tant el seu lloc d'enterrament com la seva pròpia identitat.

5. Fonts d'informació

Col·leccionable del Diari de Balears Memòria Civil. Mallorca en Guerra (1936 – 1986). Número 22, pàgina VI (1986).

Capellà, Llorenç (1989) Diccionari Vermell, Editorial Moll, Mallorca.

Antich Servera, Rafel (1993; 2a edició 2002) Memòria als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la Guerra Civil de 1936, Consell de Mallorca.

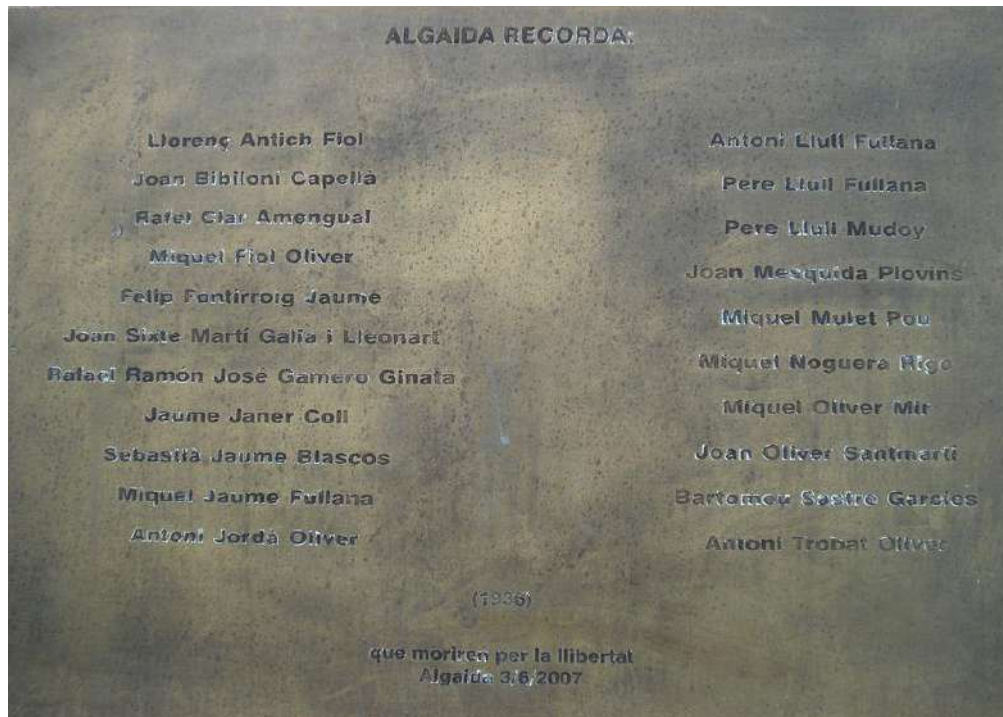
Sales, Vives Pere (2002) “Les obres públiques a Mallorca durant el segle XIX. Consideracions sobre l'acció de l'administració pública a l'època contemporània”, *Mayurqa* 28, pp. 53 – 74.

Documental: “Vint dies de Guerra. Algaida, la memòria és un foc colgat” a Memòria i oblit d'una guerra, 2, Cinètica produccions SL, Associació Memòria de Mallorca, Consell de Mallorca.

Testimonis orals directes:

- Rafel Antich Servera (historiador d'Algaida).
- Antoni Trobat “Pixedis”, fill d'Antoni Trobat Oliver.
- Mateu Ramis (historiador de Santa Maria del Camí).

6. Registre fotogràfic

Placa commemorativa a les víctimes d'Algaida on figuren els noms de Rafel Clar i Joan Bibiloni

Emplaçament d'una de les osseres antigues del cementiri

Una de les osseres antigues del cementiri d'Algaida

Emplaçament de l'altra ossera antiga del cementiri

L'altra ossera antiga del cementiri d'Algaida

Actual ossera del cementiri d'Algaida

Diverses imatges de les obres d'ampliació realitzades al cementiri d'Algaida (fotografies realitzades el febrer de 2011).

Joan Bibiloni Capellà

Rafel Clar Amengual

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE BUNYOLA.

Municipi: Bunyola.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: probable.

Desapareguts: 10 persones identificades i 5 sense identificar.

Investigació.- Xavier Margais.

FOSSA COMUNA DE BUNYOLA

Xavier Margais.

El cementiri municipal de Bunyola està situat a la sortida del poble en direcció a la població de Santa Maria del Camí. Té forma rectangular i el terreny declina per haver-se guanyat a la muntanya de manera que l'espai està conformat per tres terrasses.

Cap a la dècada dels anys cinquanta del segle passat es va ampliar en direcció a Bunyola, quedant per tant, la part antiga a la banda en direcció a Santa Maria. És a la part superior dreta d'aquesta on està situada la fossa comuna que al damunt té una construcció de nínxols.

A la banda central i superior de la part antiga hi ha la capella i a la seva vora a la banda dreta la sala on es practicaven les autòpsies.

Porta de la sala on es practicaven les autòpsies.

Enlloc queda clar que la fossa existís abans de les matances del 1936. Bunyola era un poble agrari, de muntanya, amb poca o nul·la activitat d'atenció a externs o forans amb excepció de puntual activitat de jornalers dedicats a la recol·lecció, bàsicament collidors o collidores d'olives, ametles, garroves, etc. . És probable que hi hagués un racó pel que pogués passar, fet que va succeir el 1936 i després amb els difunts pobres de l'hospital Joan March.

Posteriorment, la fossa va experimentar modificacions perquè s'hi van construir damunt els nínxols. El problema és que no hi ha, o no s'ha sabut trobar, documentació a l'arxiu municipal. La documentació dels llibres de defunció del Registre Civil tampoc no ho aclareixen perquè no especifiquen el lloc del cementiri municipal on han d'enterrar el cadàver que han registrat. A l'Arxiu municipal només hi ha un llibre en relació al cementiri que indiqui alguna cosa i és el 875, Libro de registro de enterramientos 1942-1965, que explicita amb claredat quan un cadàver és dipositat en zona comuna o altra banda del cementiri. I la majoria dels cadàvers procedents de l'hospital antituberculós van a parar a l'àrea comuna.

A la dreta d'aquesta edificació hi ha la fossa comuna. La banda més extrema de la fossa conserva encara lloses d'enterrament.

I a la banda central on van construir els nínxols a la dècada dels anys 60, hi ha una portella per on s'accedia a un dipòsit ossari.

Tan a la fossa comuna com a la sala d'autòpsies, va haver-hi força activitat durant dues èpoques,

a) arran de la repressió efectuada per bandes feixistes durant el segon semestre de l'any 1936,

b) l'activitat a la fossa va continuar després d'haver estat inaugurat l'hospital antituberculós Joan March a la banda de Caubet. (Llibre registre d'enterraments 1942-1974. AMB 875)

Una comissió ciutadana va dignificar l'espai de la fossa l'any 2005 amb una placa on hi ha inscrits els noms de totes les persones que foren assassinades a causa de la seva ideologia i que són allà enterrades.

Abans i després d'aquella data, membres de la comissió i públic en general, efectuen anualment entorn el 14 d'abril un homenatge floral on es recorden cada una de les persones que hi estan sepultades per mor del cop d'estat de juliol de 1936.

ENTERRAMENTS A LA FOSSA COMUNA EN EL CEMENTIRI DE BUNYOLA

D'acord amb el llibre de registre de defuncions de la vila, una quinzena d'aquests cadàvers foren enterrats al cementiri de la vila:

Llibre de Registre de defuncions i pàgina	Data de la trobadra del cadàver	Nom de la víctima	Lloc on fou trobat el cadàver
11/165	05.08.1936	Josep Cañellas Roser	S'Heretat
11/165v	05.08.1936	Desconegut. Posteriorment el Jutjat Militar Eventual atribueix el cadàver a Joan Busquets Cañellas	S'Heretat
11/166v.	10.08.1936	Desconegut	Torrent de ca na Cili
11/167 i 12/37	15.08.1936	Desconegut. Posteriorment afirmen que es tracta d'Antoni Juan Massanet	Camí de Son Amar
11/167v 12/87	21.08.1936	Desconegut Posteriorment afirmen que es tracta de Rafel Ferriol Grimalt	Kmt. 11'5 de la carretera de Sóller.
11/168	24.08.1936	Desconegut	Biniatzar
11/170	03.11.1936	Desconegut Posteriorment afirmen que es tracta de Pere Suau Riera	Torrent de ca na Cili
11/171v	12.11.1936	Desconegut	Torrent de ca na Cili

11/172	12.11.1936	Desconegut	Torrent de ca na Cili
11/172v	12.11.1936	Desconegut Posteriorment afirmen que es tracta de Josep Pons Sintes	Torrent de ca na Cili
11/173v	21.11.1936	Desconegut	Torrent de ca na Cili
11/177v	19.12.1936	Onofre Arbona Jordà	Sis Camins – Son Muntaner
11/178	19.12.1936	Gabriel Servera Cardell	Sis Camins – Son Muntaner
11/179	28.12.1936	Desconegut Posteriorment afirmen que es tracta de Joan Fiol Martí	Camí del Sanatori de Caubet
11/179v	28.12.1936	Desconegut Posteriorment afirmen que es tracta de Guillem Pocoví Samsó	Camí del Sanatori de Caubet

CAÑELLAS ROSER, Josep

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 165, registre nº 21, 07/08/1936,

NOM: Cañellas Roser, Josep

EDAT : 40 anys

NATURAL DE: no consta

FILL DE: no consta

DATA DE LA MORT: 05/08/1936

PROFESSIÓ: Taverner

ORIGEN: Montuïri

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: predi S'Heretat

DESCRIPCIÓ:

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

ORIGEN:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

NOM CÒNJUGE: Maria Pons Palmer

FILLS: Bartomeu

DOMICILI: Palma, a n'Es Vivero.

INCIDÈNCIES: La inscripció es realitza en virtut de l'ordenament en diligències instruïdes per la troballa de cadàvers.

BUSQUETS CAÑELLAS, Joan

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 165v, registre nº 22,
07/08/1936

NOM: desconegut

EDAT APROXIMADA: uns 50 anys

DATA DE LA MORT: 05/08/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia

LLOC: S'Heretat

DESCRIPCIÓ: «de sexo varón, 1'65 de altura, de unos cincuenta años. Enjuto de cara, pelo canoso, camisa y pantalón de lista a rayas, camiseta y calzoncillos blancos con iniciales J.T.».

2a INSCRIPCIÓ: nº 11/pàgina 175v, registre nº 42, 28.11.1936

IDENTIFICACIÓ: Busquets Cañellas, Joan

FILL de Gabriel i de Catalina

ORIGEN: Cabaneta, Marratxí

PROFESSIÓ:

EDAT REAL: 50 anys

NOM CÒNJUGE: Apol·lònia Jaume Bestard

FILLS: Catalina

DOMICILI: Pont d'Inca, Marratxí

INCIDÈNCIES: El jutjat Militar Eventual de la Comandancia Militar de Baleares ordena refer l'inscrpció definitiva per ser provisional la citada més amunt.

Sens dubte es tracta del membre de la "Sociedad Agrupación Socialista del Pont d'Inca", de la que era vocal de la junta directiva al moment del cop d'estat. Josep Massot i Muntaner, explica a *El primer franquisme a Mallorca*, pàgina 326, que el batlle de Marratxí en un informe per al jutge del Jutjat Eventual del carrer d'Aragó digué de Joan Busquets Cañellas que: ...era de ideas izquierdistas, perteneciente al partido Socialista y, por tanto, del Frente Popular, siendo uno de los más caracterizados elementos de propaganda y de

acción peligrosa; y después de dicho Movimiento desapareció sin que se hayan vuelto a tener noticias de su paradero...

Per la seva banda, Joan Quetglas, diu a “Marratxí, poble de pobles prop de Ciutat, dins *Memòria Civil, Mallorca en guerra*, que efectivament Joan Busquets fou afusellat en una cuneta, si bé no especifica el lloc.

DESCONEGUT

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 166V, registre nº 24 11/08/1936,

NOM:

EDAT APROXIMADA: uns 28 anys

DATA DE LA MORT: 10/08/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: Torrent de ca na Cili

DESCRIPCIÓ: «de sexo varón, 1'64 de altura, rostro moreno, pelo castaño largo y peinado hacia atrás, recortado en la nuca, con camiseta blanca, pantalón de lista oscura y alpargatas blancas».

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

ORIGEN:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

NOM CÒNJUGE:

FILLS:

DOMICILI:

INCIDÈNCIES: ---

JUAN MASSANET, Antoni

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 167, registre nº 25, 17/08/1936

NOM: desconegut

EDAT APROXIMADA: entre 25 i 30 anys

DATA DE LA MORT: 15/08/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: Camí de Son Amar

DESCRIPCIÓ: «de sexo varón, 1'65 de altura. De buena constitución física, pelo rubio, largo, peinado hacia atrás, camiseta blanca azulada, pantalón lista gris oscuro basto y alpargatas pardas, en los calzoncillos las iniciales A.J.»

2ª INSCRIPCIÓ: llibre de defuncions nº 12, fol 37, registre nº 3, 08/02/1941

IDENTIFICACIÓ: Juan Massanet, Antoni

FILL d'en Guillem Juan Alzina ide n'Antònia Massanet Prats.

ORIGEN: Capdepera

PROFESSIÓ: carter a Calvià

EDAT REAL: 39 anys

NOM CÒNJUGE: Antònia Calafell Terrassa

FILLS: no consta

DOMICILI: Can Calet. Calvià.

INCIDÈNCIES: ---

FERRIOL GRIMALT, Rafel

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 167v, registre nº 26, 22/08/1936

NOM: desconegut

EDAT APROXIMADA: uns 40 anys

DATA DE LA MORT: 21/08/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia pulmonar i cerebral

LLOC: Kmt. 11'5 de la carretera de Sóller

DESCRIPCIÓ: «de sexo varón, 1'60 de altura, de unos cuarenta años. Pelo corto, camisa oscura con botones negros, pantalón de lista a pequeños cuadros y alpargatas nuevas, negras».

2ª INSCRIPCIÓ: llibre de defuncions nº 12, fol nº 87, registre nº 25, 16.12.1944

IDENTIFICACIÓ: Ferriol Grimalt, Rafel

FILL d'en Joan Ferriol Amengual i de na Coloma Grimalt Puigserver.

ORIGEN: Maria de la Salut

PROFESSIÓ: jornaler

EDAT REAL: 44 anys. Nascut el 12.02.1892

NOM CÒNJUGE: Margarita Bergas Mas

FILLS: --

DOMICILI: carrer de s'Arraval, 22 Maria de la Salut

INCIDÈNCIES: ---

DESCONEGUT

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 168, registre nº 27, 26/08/1936

NOM: desconegut

EDAT APROXIMADA: uns 25 anys

DATA DE LA MORT: 24/08/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: Biniatzar

DESCRIPCIÓ: « varón de un metro setenta y ocho de altura, de pelo rubio, lacio, larg,o peinado hacia atrás, cara enjuta, físicamente bien constituido, barba poco poblada, pantalón lista a rayas en mal estado, camiseta blanca, alpargatas catalanas, calzoncillos con iniciales L.A.».

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

ORIGEN:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

NOM CÒNJUGE:

FILLS:

DOMICILI:

INCIDÈNCIES: ---

SUAU RIERA, Pere

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 170, registre nº 32, 04/11/1936

NOM: Suau Riera, Pere

EDAT APROXIMADA: 30 anys

DATA DE LA MORT: 03/11/1936

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral i pulmonar

LLOC: Torrent de ca na Cili Ctra. Esporles – Sta.Maria, a uns tres metres banda dreta.²³

DESCRIPCIÓ: «pelo castaño claro, corto, piel de color blanco, físicamente bien constituido, con una gran cicatriz en el pecho, traje lista gris rayada, nuevo, camisa lista oscura, alpargatas y gorra pardas corrientes».

Ofici G.C. “individuo ya cadáver, tendido en el suelo sobre un charco de sangre, presentaba a simple vista, una herida en el pecho y otra en la cabeza, al parecer de arma de fuego; aparenta ser de unos 30 años de edad, estatura alta, fuerte, cabello castaño claro, viste chaqueta y pantalón lista rayada y alpargatas pardas. ... Practicada una inspección ocular por los alrededores, no se ha encontrado ninguna vaina de capsulas de arma de fuego.”²⁴

2ª INSCRIPCIÓ: 08.06.1953 (s'inscriu al marge de la mateixa pàgina)

IDENTIFICACIÓ: SUAU RIERA, Pere, de malnom Vermell

FILLd'en Pere i de na Catalina

ORIGEN: Bunyola

PROFESSIÓ: Jornaler

EDAT REAL: 33 anys

NOM CÒNJUGE: Catalina Noguera Adrover

FILLS: Bartomeu

DOMICILI: Sóller

²³ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 3.11.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma. (Guillem Mir)

²⁴ Idem.

INCIDÈNCIES: La primera acta fou rectificada per ordre del tinent coronel jutge, Jerónimo Saiz de Gralla de dia tres de juny de 1953. Efectivament, d'acord amb la causa 1093 de 1936, i segons dictamen de dia primer de juny de 1953 de l'Auditoria de Guerra de les Balears, informen que aquest cadàver correspon Pere Suau Riera, fill de Pere Juan Suau Riera i de Catalina Riera Palou, natural de Bunyola, nascut dia 16 de maig de 1903 i mort dia tres de novembre de 1936.

El mes de març de 1979, els bunyolins Macià Amengual Gelabert i Cosme Llinàs Seguí, per separat, van declarar al batlle president de l'Ajuntament de Bunyola, que amb data de dia 3 de novembre de 1936, Pere Vermell va desaparèixer del seu domicili i que dia cinc de novembre de 1936 van veure que li estaven practicant l'autòpsia en el cementiri de Bunyola.²⁵

DESCONEGUT

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 171v, registre nº 34, 13/11/1936

NOM:

EDAT APROXIMADA: entre 20 i 25 anys

DATA DE LA MORT: 12/11/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: Torrent de ca na Cili

DESCRIPCIÓ: « varón de un metro setenta de altura, delgado, pelo castaño corto, barba clara, enjuto de cara; vestía traje lanilla azul rayado, alpargatas catalanas pardas nuevas y cinto trenzado rojo y blanco».

Ofici G.C.-"alto, delgado, pelo castaño, enjuto de cara, de unos 25 a 30 años, viste traje azul rayado, alpargatas pardas nuevas y cinturon trenzado rojo y blanco. " ²⁶

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

ORIGEN:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

NOM CÒNJUGE:

FILLS:

DOMICILI:

INCIDÈNCIES: ---

²⁶ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 12.11.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma. (Guillem Mir)

DESCONEGUT

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 172, registre nº 35, 13/11/1936

NOM:

EDAT APROXIMADA: d'entre 25 i 30 anys

DATA DE LA MORT: 12/11/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: Torrent de ca na Cili

DESCRIPCIÓ: «varón de un metro y setenta y dos cnts. de altura, cabello negro, moreno, cara enjuta, traje lanilla gris en buen estado, jersey color plomo, zapatos blancos y castaños y boina negra».

Ofici G.C. "alto, delgado, enjuto de cara, moreno, cabello negro. De unos 25 a 30 años, viste traje de lanilla gris, jersey color plomo, boina negra y zapatos bajos blancos". Practicada una inspección ocular por los alrededores se encontraron 7 vainas de cartuchos de pistola del calibre nueve."²⁷

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

ORIGEN:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

NOM CÒNJUGE:

FILLS:

DOMICILI:

INCIDÈNCIES: ---

²⁷ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 12.11.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma. (Guillem Mir)

PONS SINTES, Josep Filomeno

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 172v, registre nº 36, 13/11/1936

NOM: desconegut, després Josep Pons Sintes

EDAT APROXIMADA: uns 35 anys

DATA DE LA MORT: 12/11/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgies múltiples

LLOC: Torrent de ca na Cili

DESCRIPCIÓ: home de metre setanta-quatre d'alçària, «varón de un metro y setenta y cuatro cnts., fornido, cabello castaño oscuro, barba cerrada, nariz aguileña, traje lanilla color beige y jersey del mismo color y zapatos de ante negros».

Ofici G.C. “30 a 35 años, fuerte, alto, cabello castaño oscuro, barba cerrada, viste traje de lanilla beig y jersey (sic) del mismo color y zapatos bajos color castaño.. una inspección ocular por los alrededores se encontraron 7 vainas de cartuchos de pistola del calibre 9.”²⁸

2ª INSCRIPCIÓ: 27.05.1982 (s'inscriu al marge de la mateixa pàgina)

IDENTIFICACIÓ: Josep Pons Sintes

FILL d'en Magí Pons Comellas i de n'Ana Sintes Benejam.

ORIGEN: Ciutadella de Menorca.

PROFESSIÓ: sabater

EDAT REAL: nascut el 05.07.1907

NOM CÒNJUGE: Margalida Allès Coll

FILLS: Anna, i Ucrània, batejada com a Margarita;

DOMICILI: Ciutadella de Menorca

²⁸ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 12.11.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma. (Guillem Mir)

INCIDÈNCIES: --- Antoni PONS MELIÀ. *Víctimes del silenci*. Maó 2001. Pàgines 159-160 i 164. Els altres testimonis de càrrec que van desaparèixer foren els germans Bartomeu i Sebastià Carretero Gornés. L'autor menorquí explica que «els guàrdies jurats, contractats pels amos d'una fàbrica de sabates de Ciutadella, havien disparat a discreció, contra una manifestació d'obriers que protestaven contra una sèrie d'acomiadaments improcedents. Entre els manifestants hi va haver molts ferits i un d'ells va morir al cap de tres mesos. Per aquesta causa es va instruir judici contra els guàrdies jurats, per la qual cosa Carretero i dos testimonis més marxaren cap a Mallorca. En Sebastià va ingressar a L'Hospital de Palma ja que encara estava convalescent de les ferides. La nit del 19 al 20 de juliol fou segrestat, juntament amb el seu germà i altres testimonis...»

DESCONEGUT

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 173v, registre nº 38, 22/11/1936

NOM:

EDAT APROXIMADA: d'entre 30 i 35 anys

DATA DE LA MORT: 21/11/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral i intrapleural

LLOC: Torrent de ca na Cili

DESCRIPCIÓ: Correspon a un home d'un metre cinquanta nou d'alçària, «Pelo castaño oscuro, calvo en la región frontal, faltándole la pierna derecha desde el tercio superior de la tibia por amputación. Pantalón lanilla azul, zapato bajo negro, camisa lista azul claro y gorra negra con visera»

Ofici G.C. "presentando, a simple vista, varias heridas en la cabeza y cuerpo, producidas al parecer por arma de fuego; aparenta tener de unos 30 a 35 años, de estatura regular, cabello negro, algo calvo, barba cerrada, ñllewa la pierna derecha de madera, viste camisa lista azul claro, pantalón azul, zapatos bajos negros, cinturón de piel y gorra negra de visera. Registradas sus ropas no se le encontró documento alguno que sirviera para identificar su personalidad.

Practicada una inspección por los alrededores fueron encontradas dos sábanas, una almohada, dos vainas de cartuchos, al parecer de revolver, del calibre 44 y una, al parecer, de pistola del calibre 7,65." ²⁹

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

ORIGEN:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

²⁹ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 22.11.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma. (Guillem Mir)

ARBONA JORDÀ, Onofre

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 177v, registre nº 46, 21/12/1936

NOM: Onofre Arbona Jordà

FILL: d'en Lluç i de na Maria

EDAT : 35 anys

DATA DE LA MORT: 19/12/1936

ORIGEN: Montuïri

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: als Sis Camins, (predi de Son Muntaner)

DESCRIPCIÓ:

Ofici de la G.C.“presentaban a simple vista, heridas en la cabeza y cuello, producidas al parecer, por arma de fuego; es de estatura regular más bien alta, fuerte, rubio, de unos 35 a 40 años, viste americana negra, pantalón listado, jersey pardo, boina oscura y alpargatas catalanas. ... registradas sus ropas se encontró un pañuelo blanco con las iniciales A.O. ... practicada una inspección por los alrededores fueron encontradas cuatro vainas de cápsulas de pistola o revolver del calibre nueve. “³⁰

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

NOM CÒNJUGE: Catalina Moreno Socias

FILLS: sense

DOMICILI: s'Arenal de Lluçmajor

INCIDÈNCIES: ---

³⁰ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 19.12.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma.
(Guillem Mir)

SERVERA CARDELL, Gabriel

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 178, registre nº 47, 21/12/1936

NOM: Gabriel Servera Cardell

EDAT :45 anys

ORIGEN:Palma

FILL:d'en Bartomeu i de n'Isabel

DOMICILIAT A:S'Arenal de Lluçmajor

DATA DE LA MORT: 19/12/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: hemorràgia encefàlica

LLOC: Sis Camins, predi de Son Muntaner

DESCRIPCIÓ:

Ofici de la G.C. "similar estatura a l'anterior, fuerte, cabello castaño, de unos 40 a 45 años, viste americana rayada, pantalón pana, zapatos bajos negros y boina oscura. registradas sus ropas se encontró una llave, otro pañuelo con las letras G.S. ... practicada una inspección por los alrededores fueron encontradas cuatro vainas de cápsulas de pistola o revolver del calibre nueve. " ³¹

2ª INSCRIPCIÓ:

IDENTIFICACIÓ:

PROFESSIÓ:

EDAT REAL:

NOM CÒNJUGE: Maria Garcies Garau

FILLS: Isabel i Bartomeu

DOMICILI: s'Arenal de Lluçmajor

INCIDÈNCIES: ---

³¹ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 19.12.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma. (Guillem Mir)

FIOL MARTÍ, Joan

Llibre de Defuncions nº 11, pàgina 179, registre nº 49, 29/12/1936

NOM: desconegut, després Joan Fiol Martí

EDAT APROXIMADA: d'uns 40 anys

DATA DE LA MORT: 28/12/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia encefàlica

LLOC: Camí del Sanatori de Caubet. Ofici G.C. a uns setanta metres de la carretera. ³²

DESCRIPCIÓ: «varón, de un metro setentaicinco de unos cuarenta años. Delgado, demacrado, pelo negro, áspero canoso en región temporal, vello en el pecho, piel blanca, vestía jersey gris, camisa azul, chaleco marrón, camiseta azul, pantalón negro, cinturón y alpargatas catalanas».

Ofici G.C. "estatura regular , de unos 50 años de edad, cabello castaño gris, barba igual sin afeitar, viste americana verdosa rayada , gersey marrón, otro color plomo, pantalón gris a rayas, zapatos bajos color avellana, boina oscura ³³

2ª INSCRIPCIÓ: llibre de defuncions nº 12, pàgina 22v, registre nº 6, 02/04/1940

IDENTIFICACIÓ: Joan Fiol Martí

ORIGEN: Consell

FILL de Joan Fiol Parets i de na Jerònia Martí Campins

PROFESSIÓ: picapedrer

EDAT REAL: (no ho diu)

NOM CÒNJUGE: Aina Juan Alemany

FILLS:sense

DOMICILI: Palma, carrer Porta del Mar, nº 23

INCIDÈNCIES: ALERTA, no concorden les descripcions del R.C. i la de la G.C. Estan creuades.

³² Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 28.12.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma.
(Guillem Mir)

³³ id

POCOVÍ SAMSÓ, Guillem

Llibre de Defuncions núm. 11, pàgina 179v, registre núm. 50, 29/12/1936

NOM: primer desconegut, després Guillem Pocoví Sansó

EDAT APROXIMADA: d'uns 50 anys

DATA DE LA MORT: 28/12/1936

PROFESSIÓ:

CAUSA DE LA MORT: Hemorràgia cerebral

LLOC: Camí del Sanatori de Caubet .Ofici G.C. a uns setanta metres de la carretera. ³⁴

DESCRIPCIÓ: «pelo negro algo canoso, barba larga poblada, piel blanca, delgado, vistiendo americana verdosa rayada, un jersey marrón y otro color plomo, pantalón gris pardo a rayas, zapatos avellana y boina».

Ofici de la G.C.“de estatura regular, de unos 40 años, moreno, pelo negro canoso, viste gersey (sic) gris, camisa azul, estilo Falange, chaleco marrón, camiseta azul con cierre cremallera, otra azul a rayas, pantalón negro, alpargatas catalanas, gorra gris y cinturón color chocolate. ... registradas sus ropas le fue encontrada al último una cédula personal a nombre de Guillermo Pocoví Sansó, de 38 años de edad, soltero, marinero, natural de Palma.” ³⁵

2ª INSCRIPCIÓ: llibre de defuncions nº 11, pàgina nº 183v, registre nº 7, 27/04/1937

IDENTIFICACIÓ: Guillem Pocoví Samsó

EDAT REAL:39 anys

FILL de Guillem Pocoví Miralles i de na Bàrbara Sansó Maimó

ORIGEN: Palma

PROFESSIÓ:sense, després mariner

NOM CÒNJUGE: divorciat de Joana Garcia.

FILLS: -

³⁴ Ofici G.C. Bunyola al Cdnt Militar Balears, de dia 28.12.1936. Arxiu Hospital Militar de Palma.

(Guillem Mir

³⁵ Id.

DOMICILI: Palma, accidentalment al carrer de la Concepció, núm. 1

INCIDÈNCIES: ---

ALERTA, no concorden les descripcions del R.C. i la de la G.C. Estan creuades. Són una incognita

Fonts emprades per fer la investigació:

Arxius:

Arxiu Municipal de Bunyola

Arxiu Hospital Militar de Palma.

Registre Civil de Bunyola, Jutjat de Pau.

Registre Civil de Palma.

Bibliografia:

MARGAIS, Xavier.- *Bunyola, amb la por al cos.* Documenta Balear. Palma 2004.

Inventari de l'Arxiu Municipal de Bunyola. Lleonard Muntaner i altres. Pròpia edició- Mallorca a 1981

Llibres de defunció del Registre Civil de Bunyola.

Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares.

Fonts orals:

Antoni Amengual Colomar.

Pau Mateu Castell

I altres que malauradament ja han traspassat.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE CALVIÀ.

Municipi: Calvià.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Dues fosses amb civils.

Tipologia: Probable.

Desapareguts:

- Fossa de terra.- probablement, 10 persones desconegudes.
- Fossa central.- 13 persones identificades i 1 desconeguda.

Investigació.- Manel Suárez Salvà.

FOSSA COMUNA DE CALVIÀ

Manel Suárez Salvà.

Introducció.

Durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i el primer franquisme es desencadenà una forta repressió que va afectar profundament àmplies capes de la societat mallorquina que prengué diferents formes i abasts. A més dels afusellaments, empresonaments, camps de concentració i batallons de treball, també s'usaren altres tipus de coercions que marcades per la voluntat restrictiva del nou règim, s'orientaren cap a la discriminació i la imposició. Hi hagué etapes que repercutiren no sols en el terreny estrictament polític sinó també en el de la cultural, l'ensenyament, l'economia i la religió, fins i tot, a l'àmbit privat i a la vida quotidiana.

Dins el context d'altres municipis de les Illes, Calvià assoleix un especial, i trist, significat. Aquest Terme va suposar la concentració de tots els sistemes de repressió exercida pel règim feixista.

Per un costat, durant els primers mesos de la guerra civil (en què, cal fer-ho constar, no va haver-hi cap oposició dels calvianers i calvianeres al poder establert per la força), molts de veïns del poble varen ser assassinats i els seus cossos mai retornats als seus familiars.

Només en l'actualitat s'ha pogut conèixer que molts d'ells foren empresonats a Ca'n Mir, des d'on sortiren per ser afusellats contra la paret de l'oratori de Santa Creu de Porreres o les del Cementiri de Palma. Altres moriren a alguna cuneta de l'illa i no se n'ha sabut res més.

També durant aquests primers mesos, les carreteres del Municipi es convertiren en testimoni mut de múltiples assassinats. El Cementiri de Calvià era el destí final dels cossos trobats, a primeres hores del matí, a diferents indrets del Municipi.

Amb la diligència que pertoca, el Jutge de Pau procedia a la inscripció del cos localitzat. En un primer moment sols consta la inscripció del cos d'un home desconegut (acompanyat d'una perfecta descripció física), però, en molts casos, consta una segona inscripció, feta mesos després, en què s'identifica la persona desconeguda. I així es torna inscriure en el Registre del Jutjat de Pau, la qual cosa ens permet identificar la majoria de les persones assassinades i conèixer la data i lloc exactes de la mort. Així, aquest Registre esdevindrà una peça clau en el contingut d'aquest informe, perquè ens permet saber, amb exactitud en alguns casos, on està enterrada cada persona³⁶.

³⁶ En alguns casos, la nota del Registre indica, textualment: *Tramo izquierdo entrando fila 2ª nº 9*. En altres ocasions, però, es limita a una simple anotació: *Cementerio de Calvià*.

A les informacions clares que s'obtenen del Registre del Jutjat de Pau, cal afegir-hi les fonts orals. Per elles, sabem que, a més de les “registrades”, es varen trobar cossos de persones assassinades a altres indrets del Municipi de les quals, però, no es té cap constància respecte de la seva identitat. Així, se'ns indica que es varen trobar despulles a les platges de Palmanova i del Caló den Pallicer a Santa Ponça, a les voreres de la carretera de Calvià a Palmanova i, finalment, almenys cinc cossos a les portes del cementiri de Calvià. És ben probable que enterressin aquestes persones dins el que més endavant hem anomenant “fossa de terra”.

Per tant, ens trobem amb dos espais diferents dins el mateix cementiri i que han de ser considerats i analitzats.

Localització de la fossa.

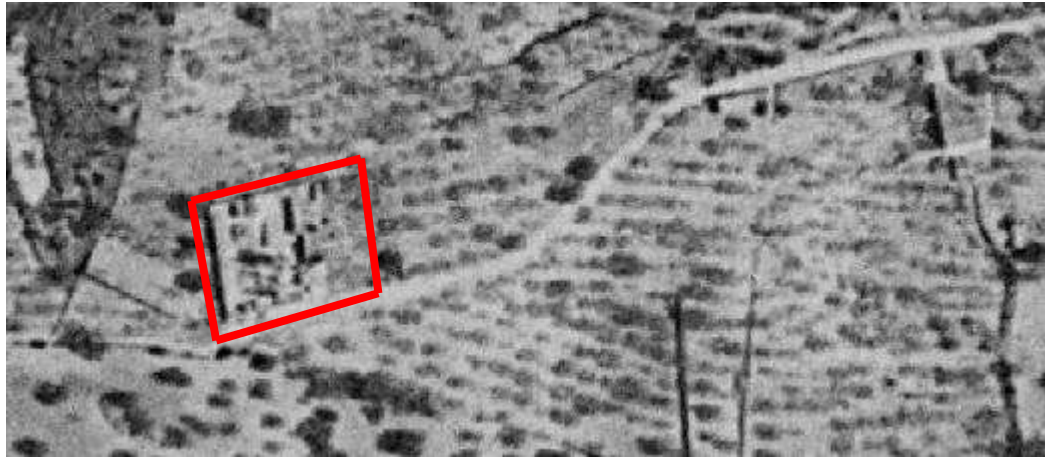
L'espai físic.

La fossa es localitza a Calvià, dins el cementiri, situat a uns cinc cents metres del nucli de població.

Durant les darreres dècades ha experimentat vàries modificacions per fer-lo més gran que no han alterat la configuració del cementeri original, conegut al poble com el Cementiri vell.

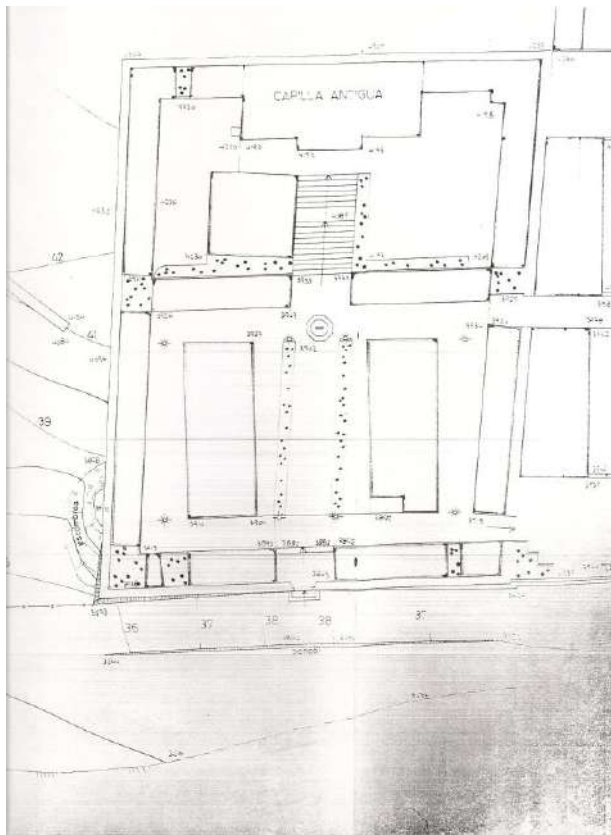

Vista aèria del Cementiri de Calvià en l'actualitat. En vermell està indicat el Cementiri vell, en què es localitzen les dues fosses comunes. En verd hi ha la primera ampliació, en blau la segona i en groc la tercera, molt recent.

Vista aèria del Cementiri de Calvià l'any 1956. No havia experimentat cap canvi des de l'any 1936.

El terreny, així com tota la instal·lació, són propietat de l'Ajuntament.

Planell del cementiri vell en l'actualitat.

Localització de les fosses. Tipologia.

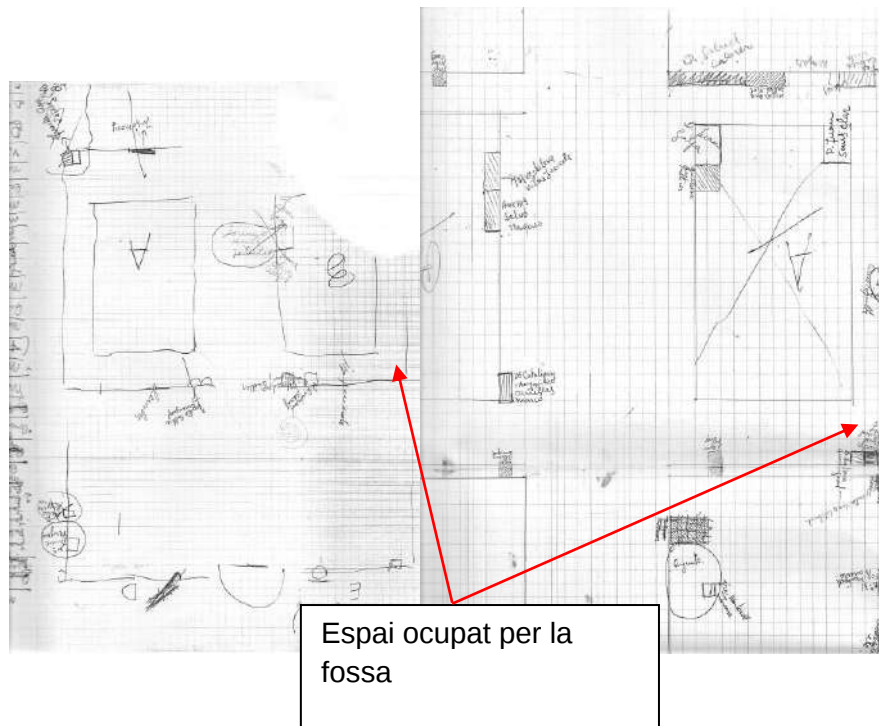
Els testimonis orals i escrits, el Registre del Jutjat de Pau de Calvià, ens permeten saber exactament la localització de la fossa on eren enterrades les persones afusellades: *tramo izquierdo entrando*, en relació a la porta d'entrada del Cementiri Vell.

D'acord amb el Registre, i els testimonis orals, es pot determinar que al Cementiri de Calvià hi ha dos espais emprats com a fosses comunes durant la Guerra civil.

Fosses “de terra”

Així, una observació d'aquest indret del Cementiri Vell ens permet trobar dos espais, els únics, amb superfície de terra, però separats entre ells per uns nínxols antics, que identificarem com a “fosses de terra”. Els mateixos testimonis identifiquen, però, el segon espai com el que hauria servit per fer els enterraments il·legals i que, probablement, era emprat per deixar-hi persones enterrades sense cap tipus de control. Es tracta d'una fossa petita, d'uns 9 metres quadrats situada al costat esquerre de l'entrada del cementiri vell. No sabem quan va començar a utilitzar-se perquè no existeix cap tipus de registre que ens permeti aportar aquesta informació. Sí que sabem, per testimonis orals, que hi enterraren persones vestides.

La documentació existent a l'arxiu de l'Ajuntament de Calvià no permet obtenir una constància documental respecte de la utilització d'aquest espai. Sí que existeixen diferents croquis, mai un planell oficial, que indiquen la disposició d'aquest espai i, en cap cas, en concreten la propietat ni el destí.

Just al costat de la fossa, hi ha el nínxol de la família Bujosa Sans. Julià Bujosa ens va explicar que, mentre feien l'obra d'excavació durant els anys seixanta, al lateral que ocupa l'espai de terra varen trobar restes humanes vestides, en concret cames amb els calçons i les sabates posades. Quan demanaren qui eren aquelles persones i què n'havien de fer, els mig indicaren que es tractava de morts de la guerra i que es desfessin d'aquelles despulles sense demanar res més. Sembla que les col·locaren com varen poder dins la fossa de terra, però també és ben possible, segons altres testimonis, que els restes que anaren sortint els tirassin a l'altre costat de la paret del cementiri.³⁷

Els que sembla cert és que a diferents indrets de Calvià varen aparèixer els cossos de persones assassinades que no varen ser inscrites al Registre del jutjat de Pau de Calvià, com ho varen ser altres. A més, i també a diferència d'aquelles, en aquest indret eren enterrades vestides i sense identificar.³⁸

³⁷ Testimoni de Julià Bujosa, ja traspassat, i de Francesc Salvà, ambdós de Calvià.

³⁸ Testimonis d'Antoni Pallicer, Jaume Pallicer i Josep Suárez, que parlen de les troballes de persones assassinades a la carretera des de Calvià a Palmanova; Francesc Salvà informa de la troballa d'una persona assassinada al Caló den Pallicer, a Santa Ponça, i fins a cinc cossos més a la paret del cementiri vell, informació amb què també coincideixen Jaume Pallicer i Gaspar Pallicer.

Vista de la fossa que es troba, també, al lateral esquerre de l'entrada del Cementiri Vell. Es pot observar la paret dels nínxols abans indicats que la separen de la fossa de la primera imatge.

Per què existeix la fossa en aquell indret determinat.-

Es tracta d'un quadrat, n'hi ha un altre idèntic a l'altre costat, d'uns nou metres quadrats, que és al cementiri des dels inicis del seu funcionament.

Motius.-

Sabem que pot haver-hi entre set i deu persones víctimes d'un assassinat ocorregut entre el juliol i el desembre de 1936. Desconeixem si, amb antelació, aquest espai s'havia emprat com a lloc d'enterrament o si pot haver-hi altres persones enterrades després de la data indicada.

Datació.-

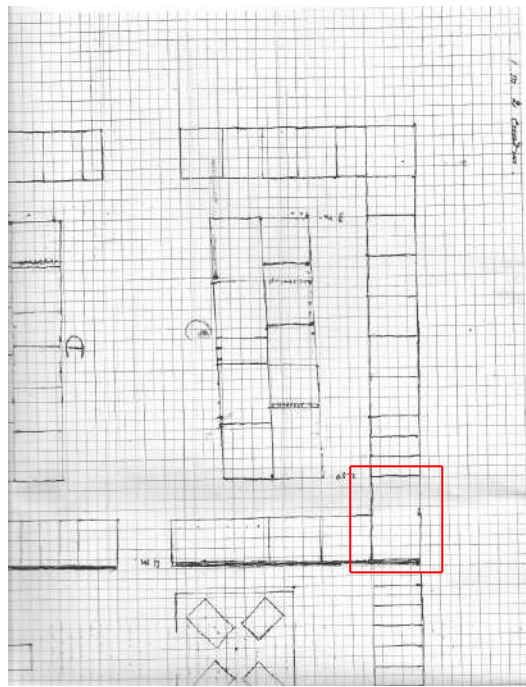
Les persones de les quals es té alguna notícia hi van ser enterrades entre els mesos de juliol i desembre de 1936.

Intervencions fetes entorn de la fossa.-

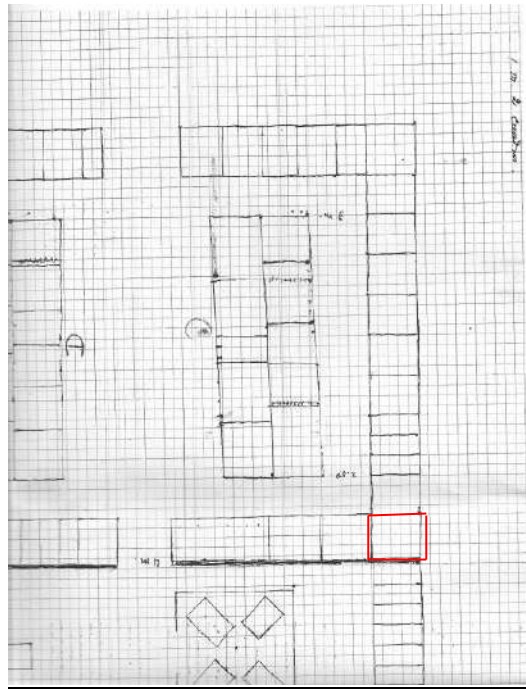
Aquesta fossa ha experimentat alguns canvis ocasionats per la construcció d'un nínxol durant els anys seixanta al seu costat dret que va fer

disminuir notablement al seva superfície inicial. Des d'aleshores, va restar inalterable fins que fa un parell de mesos, el fosses va encimentar-ne la superfície. A la imatge 1 es pot distingir l'aspecte que tenia la "fossa de terra" abans de la intervenció dels anys seixanta. En aquells moments, ocupava un rectangle de 45 metres quadrats que, després de les obres, es va quedar en poc més de 10 metres quadrats (Imatge 2). Es tracta, per tant, d'una intervenció important que va poder fer malbé gran part de l'espai ocupat inicialment.

Imatge 1

Imatge 2

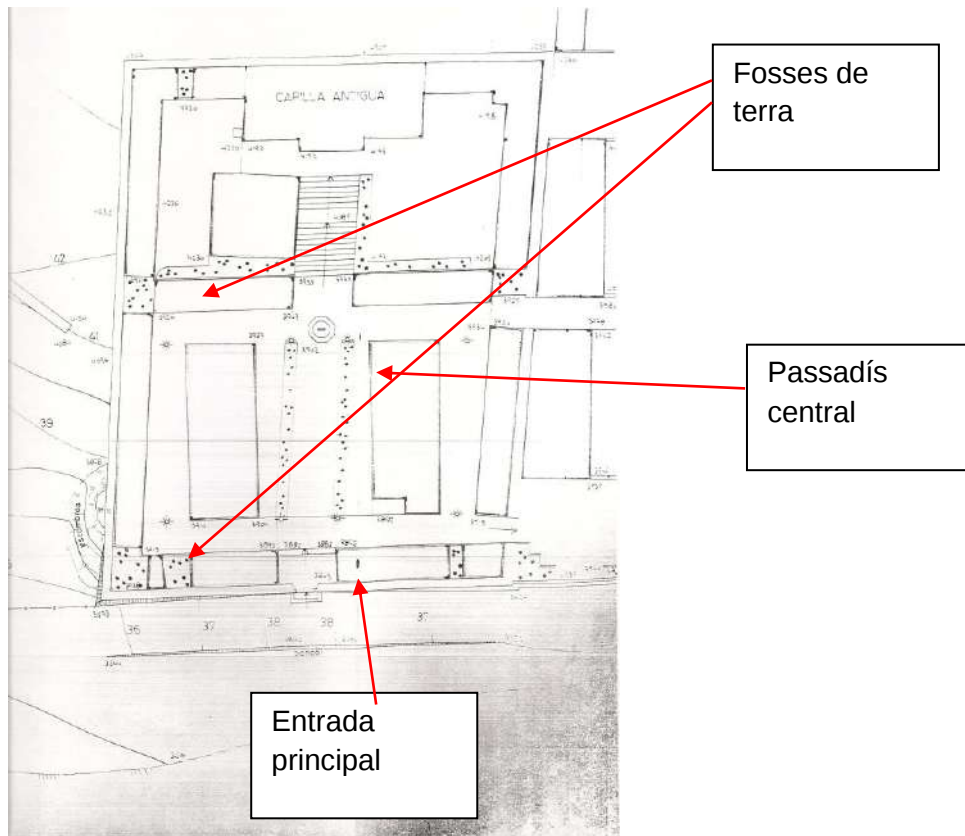

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

En aquests moments, resultat impossible identificar les persones que poden estar enterrades en aquest espai. Tan sols es disposa dels testimonis orals que indiquen que aquest espai va ser emprat com a lloc d'enterrament durant els primers mesos de la repressió i que ens permet indicar que pot haver-hi enterrades entorn de deu persones víctimes de la violència d'aquells mesos.

Fosses del passadís central

En aquest cas, no podem parlar d'una fossa comuna, ni tan sols d'una sola fossa. Es tracta d'un conjunt longitudinal que abasta tot el passadís central del cementiri vell i que, en el seu moment, estava ocupat per una filera de xipresos. Entre cada arbre, hi excavaren una fossa amb capacitat per a tres cossos, que eren enterrats despallats, embolicats amb un llençol i dipositats un sobre l'altre.

El dia després de l'assassinat de Joan Ferrà i de Cristòfol Barceló, les seves famílies varen rebre la notícia. Decidiren que, de matinada i d'amagat, la filla de Barceló i Maria Bordoy Vich, de Puigpunyent, que aleshores tenia 16 anys, anirien a Calvià per poder recollir els cossos. Aquesta dona, que en el moment de donar el seu testimoni tenia 87 anys (dissortadament, va morir pocs mesos després d'explicar aquests fets que, en qualsevol cas, estan enregistrats), va resultar determinant per indicar-nos on està enterrat el seu cunyat. Així, el mes de desembre de 2007, acompanyada pel seu nebot Joan Ferrà i pel funcionari de l'Ajuntament de Calvià Pere Simó, es va desplaçar fins el Cementiri de Calvià per indicar on, exactament, enterraren Joan Ferrà Ferrà. Recordava perfectament el trist recorregut que va fer aquell matí de fa 71 anys i el reproduïren. Entraren per la porta de ferro del cementiri vell i va indicar que el passadís central, en aquell moment, era més estret i que tenia xipresos alts a ambdós costats, emmarcant-lo. Quan va arribar al final del passadís, va assenyalar enterra, a uns dos metres d'on actualment hi ha una creu central i a l'esquerra del passadís dient que allà hi havia Joan Ferrà i altres, almenys, dos cossos davall el seu, que eren, per aquest ordre, el de Cristòfol Barceló i una altra persona.

Va explicar, i dies després ho va repetir mentre era enregistrada per una càmera de vídeo i una cinta, que, aquell dia trist, quan arribaren a Calvià anaren directament a l'Ajuntament, on les posaren en contacte amb el metge del poble. Sembla que aquest home els va indicar que les havia estat esperant

perquè ell coneixia les famílies, però que no havia tengut més remei que ordenar l'enterrament de Joan Ferrà. Es decidiren després a anar al Cementiri. Quan entraren, al final del passadís, entre xiprell i xiprell, a l'esquerra, veren, a terra, tres tombes, dues d'elles tapades i una altra oberta esperant els cossos. Parlaren amb el fosser i els va indicar que ell també coneixia Joan Ferrà. Els va indicar que l'havia posat a la segona fossa, comptant des de dalt, i que, davall seu, hi havia Cristòfol Barceló.

L'única cosa que Maria Bordoy no podia recordar amb seguretat (cal tenir en compte el seu estat d'ànim en aquells moments, el shock i la por, a més del temps transcorregut) era dins quina de les tres fosses que va veure hi havia el cos de Joan Ferrà i del seu company, encara que s'inclinava sempre per la segona. De fet, més endavant, a la descripció dels llocs d'enterrament, es pot observar com, seguint les seves indicacions, dins la primera fossa ja hi havia tres persones, mentre que, seguint l'ordre d'assassinats, la segona correspondria a Joan Ferrà i Cristòfol Barceló.

Fotografia aèria del Cementeri de Calvià. Any 1955. En aquells anys, el cementiri encara era un petit rectangle. Es pot veure perfectament el camí d'accés des del poble, encara sense asfaltar.

A la part central, es pot distingir perfectament la fila de xipresos.

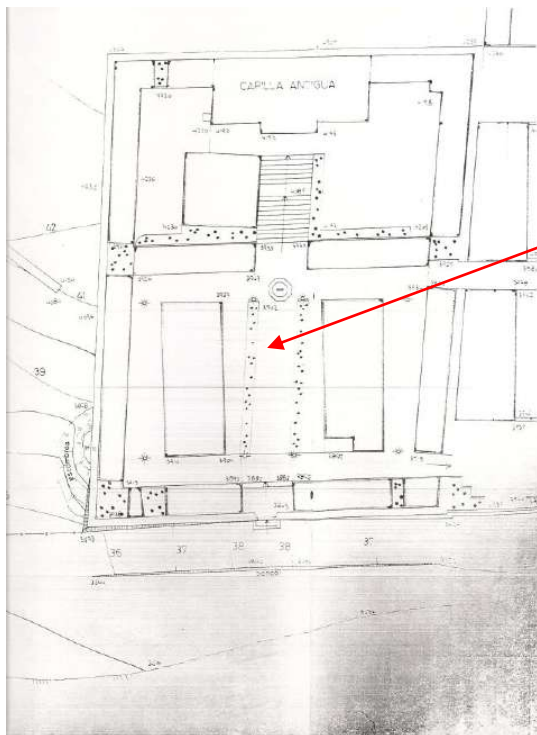
Si es mira l'interior del recinte, es pot contemplar perfectament el passadís central i a ambdós costats la filera de xipresos que va descriure la senyora Maria Bordoy. En el mateix sentit, i seguint la inscripció del Jutjat de Pau que indicava “*tramo izquierdo entrando*”, s'observa que encara no hi havia construït cap dels nínxols actuals que, per la seva forma de construcció (excavació molt profunda), podrien haver ocupat l'espai d'algunes de les fosses que es descriuen en aquest treball.

Vista del passadís central des de la porta de ferro de l'entrada del Cementiri vell. Es tracta de la mateixa visió que Maria Bordoy va tenir el dia 25 d'agost de 1936. A ambdós costats del passadís, que actualment està envoltat per una altra vegetació, l'any 36 hi havia dues fileres de xipresos que el feien més estret. Al fons, hi ha la creu.

Les tres fosses de les quals parla Maria Bordoy estarien dins l'espai que es troba entre la manguera i la vegetació: “tramo izquierdo entrando...”

Es pot observar el passadís central i com, a ambdós costats, s'hi varen construir nínxols en profunditat.

Tipus de fossa:

No podem parlar, en aquest cas, d'una sola fossa, sinó de tot un seguit de petites fosses, forats a terra amb capacitat per a tres cossos, un sobre l'altre, situades al passadís central del cementiri vell de Calvià.

Per què existeix la fossa en aquest indret.- El Registre de Defuncions del Jutjat de pau de Calvià ens indica perfectament el lloc on eren enterrades les persones víctimes de la violència i de la repressió, “tramo izquierdo entrando”. A més, sabem també, mitjançant el mateix registre, que aquest era el sistema d'enterrament utilitzat des de l'any 1932 per enterrar les persones víctimes d'una mort violenta, tot i que, en alguna ocasió, alguna persona va ser enterrada al “tramo derecho”. La descripció dels enterraments, i dels diferents testimonis, que reproduïrem a continuació ens permet determinar que aquest indret va ser utilitzat, quasi exclusivament, per enterrar-hi persones víctimes de la violència de la repressió i que les diferents fosses que s'hi anaren excavant es varen fer amb aquest únic propòsit.

Els pollencins Joan Domingo Coves, Josep Pont Cladera i Bartomeu Cabanellas Botia varen ésser assassinats els dia 30 de setembre de 1936 a la carretera d'Illletes i els varen inscriure en el Registre del Jutjat de Pau el dia 1 d'octubre del mateix any.

Els familiars de Josep Pont Cladera, pollencí que com ja s'ha dit fou assassinat el dia 30 de setembre de 1936 a la carretera d'Illletes, tenen un record

més difús de tota la situació. Així i tot, el seu cunyat, Guillem Payeras Serra, també pollencí, que durant els anys 40 va fer feina a la possessió de Son Sastre, va escriure un glosat el mes de gener de 1944 que ens serveix per aclarir on pot estar enterrar aquest home. Entre d'altres estrofes, n'hi ha dues que afirmen:

A Calvià, en el cementiri
un cunyat meu està enterrat
per les bales del feixisme
ell va ser assassinat.

Eren tres persones juntes
que foren assassinades
i a Calvià, en el cementiri
junes estan sepultades.

És, per tant, un nou testimoni respecte del sistema d'enterrament: per fosses i per files (un sobre l'altre).

Els dos testimonis serveixen per afegir llum a la situació de la resta de les fosses. Així, segons Maria Bordoy, Joan Ferrà i Cristòfol Barceló estan enterrats un damunt l'altre juntament amb un altre home i Guillem Payeras indica que els tres de Pollença estan enterrats plegats. Observant les dates de mort o enterrament (coincidents o properes) que es relacionen més avall, ens trobem que és perfectament possible agrupar de tres en tres tots els cossos i ens porta a formular dues hipòtesis de treball que ens condueixen a pensar que, molt possiblement, hi hagi més tombes que les que es poden pensar a nivell inicial.

Així i tot, del que es té constància és de:

- Fila 2a. Morts/enterrats entre el 17 i el 18 d'agost:
 - Francesc Bosch Marí. *Tramo izquierdo entrando, fila 2ª nº 9*³⁹.
 - Home desconegut. *Tramo izquierdo entrando, fila 2ª nº 10*.
 - Home desconegut. *Tramo izquierdo entrando, fila 2ª nº 10*.
- Cementiri de Calvià (identificats per Maria Bordoy). Morts/enterrats entre el 24 i el 28 d'agost:
 - Cristòfol Barceló Mora. *Cementerio de Calvià*.

³⁹ En cursiva la nota registral del Jutjat de Pau de Calvià.

- Joan Ferrà Ferrà. *Cementerio de Calvià*.
 - Guillem Llabrés Jaume. *Cementerio de Calvià*.
- *Tramo izquierdo entrando fila número 1, fosa ???*. Morts/enterrats el dia 1 d'octubre de 1936 (*en el cementiri juntes estan sepultades*⁴⁰):
 - Joan Domingo Covas. *Cementerio de Calvià*.
 - Josep Pont Cladera. *Tramo izquierdo entrando número 1, fila ???*
 - Bartomeu Cabanellas Botia. *Cementerio de Calvià*.
 - "*Fosa nº 2, fila 3ª, tramo izquierdo entrando*". Es tracta de l'única dona assassinada. La data de la seva mort, així com el lloc d'enterrament, la diferencia de tota la resta:
 - Joana Vaño Morales. "*fosa nº 2, fila 3ª, tramo izquierdo entrando*".
 - Morts/enterrats el 15 d'octubre de 1936. Els tres tenen la mateixa indicació respecte del lloc d'enterrament:
 - Pere Antoni Bosch Nadal. *Fosa nº 1, fila 3ª, tramo izquierdo entrando*.
 - Pere Horrach Frau. *Fosa nº 1, fila 3ª, tramo izquierdo entrando*.
 - Bartomeu Palmer Carrió. *Fosa nº 1, fila 3ª, tramo izquierdo entrando*.
 - Fila 1a. Hi ha només dos inscrits. Corresponen a les darreres persones assassinades. Tenen una característica en comú: Dionisio Alcal fou abandonat a les portes del cementiri i Gabriel Planes fou abatut dins la Serra de Na Burguesa i, amb un carro, el varen dur fins el cementiri:
 - Dionisio Alcal Rabassa. *Fila 1, fosa nº 2, tramo izquierdo entrando*.
 - Gabriel Planes Calafell. *Fila 1, fosa nº 2, tramo izquierdo entrando*.

D'acord amb l'arxiu del Registre del Jutjat de Pau de Calvià, aquesta que segueix és la relació de les persones assassinades dins el Municipi i enterrades al cementiri de Calvià. Es pot comprovar la descripció del lloc d'enterrament.

⁴⁰ Testimoni de Guillem Payeras Serra, de Pollença.

NOM I LLINATGES	DATA MORT/ENTERRAMENT	ORIGEN	LLOC D'ENTERRAMENT
Francesc Bosch Marí	17-8-36	Palma	"Tramo izquierdo entrando fila 2ª nº 9".
Home desconegut	18-8-36		"Tramo izquierdo entrando fila 2ª nº 10".
Home desconegut(*)	18-8-36		"Tramo izquierdo entrando fila 2ª nº 10".
Cristòfol Barceló Mora	23-8-36	Porreres, vivia a Galilea	Cementiri de Calvià
Joan Ferrà Ferrà	23-8-36	Puigpunyent, vivia a Galilea	Cementiri de Calvià
Josep Porqueres Nogués (**)	25-8-1936	Andratx	Cementiri de Calvià
Jaume Porcel Alemany (**)	25-8-1936	Andratx	Cementiri de Calvià
Mateu Jaume Amengual (**)	25-8-1936	Andratx	Cementiri de Calvià
Manuel Rodríguez Rodríguez (**)	25-8-1936	Andratx	Cementiri de Calvià
Jaume Alemany Flexas (**)	25-8-1936	Andratx	Cementiri de Calvià
Guillem Llabrés Jaume	28-8-36	Palma	Cementiri de Calvià
Joan Domingo Covas	1-10-36	Pollença	Cementiri de Calvià

Josep Pont Cladera	1-10-36	Pollença	“Tramo izquierdo entrando número 1, fila ???”
Bartomeu Cabanellas Botia	1-10-36	Pollença	Cementiri de Calvià
Joana Vaño Morales	2-10-36	Palma	“fosa nº 2, fila 3ª, tramo izquierdo entrando”
Pere Antoni Bosch Nadall	15-10-36	Artà, vivia a Palma	“fosa nº 1, fila 3ª, tramo izquierdo entrando”
Pere Horrach Frau	15-10-36	Marratxí, vivia a El Vivero	“fosa nº 1, fila 3ª, tramo izquierdo entrando”
Bartomeu Palmer Carrió	15-10-36	Marratxí, vivia a Palma	“fosa nº 1, fila 3ª, tramo izquierdo entrando”
Dionisio Alcal Rabassa	15-10-36	Andratx	“fila 1, fosa nº 2, tramo izquierdo entrando”
Gabriel Planes Calafell (***)	24-10-36	Era de Calvià, assassinat dins Na Burguesa.	Fosa 2, fila 1ª, tramo izquierdo entrando con la cabeza al Oeste.

(*) Segons els Registres del Jutjat de Pau de Calvià, és possible que un dels dos homes desconeguts sigui Antoni Cañellas Amengual. El 1944, sembla que la seva dona el va identificar a partir de la roba que tenien guardada en el Cementiri i així es va fer constar.

(**) Aquest cinc homes, tots d'Andratx, foren enterrats, tots plegats, en un nínxol propietat d'un particular calvianer. El 1948, els familiars aconseguiren l'autorització judicial per treure'ls. Actualment, estan enterrats plegats en el Cementiri d'Andratx.

(***) Els seus parents el van poder treure i varen traslladar les seves despulles a la tomba familiar.

Aquest sistema d'enterrament emprant l'espai entre xipresos, assenyalat de manera genèrica com "tramo izquierdo entrando" va ser utilitzat en diferents moments i durant molts anys però sempre amb persones víctimes d'una mort violenta. De l'anàlisi dels anys compresos entre 1935 i 1943 ens trobem, a més de la relació anterior, amb la que segueix. Cal indicar que apareix una persona, un soldat, que va morir el 1941 i que fou enterrat al costat dret:

NOM I LLINATGES	DATA	OBSERVACIONS	LLOC D'ENTERRAMENT
Maria Massot Vidal.	2-4-36	De Palma, ofegada.	Fosa que lleva el nº 8, tramo izquierdo entrando, fila 3ª.
Joan Arbona Rigo.	9-9-38	Calvià, carrabiner, mort d'un tret	Parte este del cementerio, fila 1ª, tumba 3, nicho 1º, lado oeste, cabeza norte.
Joan Tort Torrat	29-10-40	El trobaren penjat.	"línea 1, fosa 4, cabeza ???? tramo izquierdo.
Cadáver d'un caporal de l'exèrcit, desconegut.	10-5-41	No el varen poder identificar	Calvià.
Lucas Fermín Florit Mayol.	30-8-41	Soldat, ofegat a Illetes	Sepultura nº 10 entrando al lado derecho.
Ángel Torres Rovira.	8-2-43	Soldat, ofegat a Illetes	Calvià.

Motius.- Enterrament de totes les persones que torbaren assassinades a diferents indrets del terme municipal.

Datació.- Es té constància documental de la seva utilització des del 2 d'abril de 1936 fins al 8 de febrer de 1943.

Intervencions fetes entorn de la fossa.- Durant els anys cinquanta, la major part dels terrenys centrals del cementiri vell varen ser ocupats amb nínxols construïts en profunditat (uns sis metres). A més, les dues files de xipresos van ser arrabassades i substituïdes per diferents plantes. Per tant, és molt possible que alguna d'aquestes obres hagin fet malbé algunes fosses o part de les existents.

Diferents familiars instaren l'associació a demanar l'obertura de la fossa. En un primer moment, es varen reunir amb el batle de Calvià, que va autoritzar-ne l'obertura. Així, Memòria de Mallorca va elaborar l'informe que fes possible els treballs d'exhumació. Poc després, el jutge Garzón també va ordenar que s'obrís i, malgrat tots els informes i opinions favorables, l'Audiència Nacional va paraitzar tot el procés i va ordenar la protecció d'aquest espai, fent impossible, en aquests moments, qualsevol intervenció.

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

Les persones que s'han relacionat anteriorment tenien noms i llinatges, tenien famílies, tenien adreça. Totes aquestes dades són fonamentals a l'hora d'identificar els seus cossos, però també resulta imprescindible la seva descripció. Cal conèixer com eren, la seva alçada, les seves característiques físiques, la roba que duïen, entre d'altres coses. La relació que segueix només comprèn els homes i la dona que, molt possiblement, encara són al "tramo izquierdo entrando". Els cinc andritxols i el calvianer no consten en aquesta relació.

Així, resulta determinant el registre del Jutjat de Pau de Calvià.

1. Francesc Bosch Marí, "Terrolí".

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	18-8-1936	Núm. 62, full 32 Vº, del llibre 17
Inscripció definitiva	<i>Francisco Bosch Marí (a) Terrolí</i>	29-8-1936	Núm. 74, full 38 ?, llibre 17

Dades personals

Nom i Llinatges		Francisco Bosch Marí		Edat	39
Estat civil	Casat	Nom familiars	Manuela Delacalle Sánchez. Fills: Maria, Miquel i Josepa.		
Professió	jornaler	Adreça	Furió, 13, 1r. Son Alegre.Palma.		

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado en el día diez y siete del actual en el KM. 8 hectómetro nueve de la carretera de Palma a Andraitx y en el camino de las Illetas, que no ha sido identificado, que según la autopsia representa unos treinta y cinco años de 1'60m. de estatura con pelo negro con algunas canas, que vestía gorra clara gris con visera, camiseta colorpardo, manga corta, pantalón azul mecánico con remiendos en las ancas, calzoncillos blancos cortos y alpargatas catalanas.</i>
Data de la mort	17-8-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Heridas mortales de necesidad que presentaba el cadáver ya d ela parte torácica ya de las que atravesaban lamasa encefálica.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Tramo izquierdo entrando fila 2ª nº 9.</i>

2. Home desconegut.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	19-8-1936	Núm. 63, full 33, llibre 17.
Inscripció definitiva	-----	-----	-----

Dades personals

Nom i Llinatges	??		Edat	26
Estat civil	??	Nom familiars	??	
Professió	??	Adreça	??	

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado en el kilómetro 7 Hm. 9 de la carretera de Palma a Andraitx y en el lugar conocido por "Les Cadenas" de este término municipal y que no ha sido identificado, que según resulta de la autopsia practicada, representa tener 26 años de edad, 1'60 m. de estatura, con pelo negro con raya al lado izquierdo, cejas pobladas, ojos pequeños, boca regular, dientes buenos, nariz pequeña, barba poblada rasurada y manos cuidadas con uñas muy largas, iba vestido con pantalón con rayas, calzoncillo blanco corto, calcetines negros verdosos, alpargatas blancas con suela de crep, camiseta de seda color gris, camiseta lana color blanco sin mangas y cinturón de cuero.</i>
Data de la mort	18-8-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Heridas de arma de fuego que presentaba en cadáver y en especial de la que le atravesó el paquete vascularnervisos del cuello.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Tramo izquierdo entrando, fila 2ª nº 10.</i>

3. Home desconegut.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	19-8-1936	Núm. 64, full 33 Vº, llibre 17.
Inscripció definitiva	<i>Antoni Cañellas Amengual (possiblement)(*)</i>	29-10-1944	Núm. 22.

Dades personals

Nom i Llinatges		Possiblement, Antonio Cañellas Amengual		Edat	36
Estat civil	Casat	Nom familiars	Francisca Esbarranch Crespí. Filla: Margalida.		
Professió	Fuster	Adreça	Pou Nadalet, 31. Palma.		

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado el día de ayer al Km. 7 Hm. 9 de la carretera de Palma a Andraitx y en el sitio conocido por "Ses Cadenas" de este Término municipal, y que no ha sido identificado; que según la autopsia practicada representa tener unos 29 años de edad, 1'70 m. de estatura, pelo negro peinado hacia atrás, dentadura buena, nariz afilada, cejas al pelo, ojos vidriosos, boca regular, manos bastante finas, barba negra poblada de unos ocho días, iba vestido con americana oscura con etiqueta que dice "V. Ferrer-Palma", camiseta de seda gris, cinturón cuero, pantalón gris, calzoncillos blancos cortos y alpargatas blancas catalanas.</i>
Data de la mort	18-8-36
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Falleció las 0'30 horas aproximadamente del día de ayer, a consecuencia de heridas de arma de fuego, y en especial la que le produjo el desprendimiento de masa encefálica.</i>

Lloc d'enterrament	<i>Tramo izquierdo entrando, fila 2ª nº 10.</i>
---------------------------	---

() Inscripción ordenada por el señor Juez Municipal de esta villa (Juan Cañellas Pons) en virtud del reconocimiento efectuado por Dª Francisca Esbarranch Crespí en las ropas de los cadáveres no reconocidos existentes en el Cementerio.*

4. Cristóbal Barceló Mora.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	25-8-36	Núm. 66, Folio 34 Vº, del libro 17.
Inscripció definitiva	<i>Cristóbal Barceló Mora</i>	6-10-36	Núm. 84, folio 43 vuelta, libro 17.

Dades personals

Nom i Llinatges		Cristóbal Barceló Mora		Edat	48
Estat civil	Casat	Nom familiars	Francisca Bauzà Pujol. Fills: Pere, Inés i Francesca.		
Professió	Jornaler	Adreça	Galilea.		

Descripció inicial	<i>Cadáver encontrado el veinticuatro de agosto que no ha sido identificado en el puesto denominado Coll de's Cucons, Km. Quince Hectómetro siete que representa tener unos cuarenta y cinco años y un metro sesenta y cinco. Iba vestido con camisa blanca con rayas azules con manga corta, camiseta blanca, pantalón lista claro, calzoncillos blancos cortos y alpargatas mallorquinas de color. Pelo rubio. Se le ha encontrado en uno de los bolsillos un pañuelo blanco con las iniciales P.B., una peseta en plata y cuarenta céntimos en calderilla y unas gafas con funda.</i>
Descripció definitiva	<i>Heridas en la cabeza producidas con arma de fuego, según dictamen de la autopsia.</i>
Data de la mort	23-8-36
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Se supone falleció sobre las veinticuatro horas a consecuencia de la herida en la cabeza producida por disparo de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de Calvià</i>

5. Joan Ferrà Ferrà.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	25-8-1936	Núm. 67, folio 35 del libro 17.
Inscripció definitiva	<i>Joan Ferrà Ferrà</i>	6-10-1936	Núm. 85, folio 44, del libro 17.

Dades personals

Nom i Llinatges		Joan Ferrà Ferrà		Edat	36
Estat civil	Casat	Nom familiars	Francesca Bordoy Vich. Fills: Francesc i Antoni.		
Professió	Jornaler	Adreça	Galilea.		

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado en el punto llamado Coll de's Cucons, quilómetro quince, hectómetro siete, en el día 23 del actual, que representa tener unos cuarenta años de edad. Llevaba camiseta blanca con manga corta y cierre de cremallera; otra camiseta de algodón sin mangas; un pantalón lista oscuro; unos calzoncillos blancos y cortos y alpargatas negras; pelo corto y gris, nariz chata y cejas pobladas, un metro setenta y tres centímetros de estatura y ojos negros.</i>
Data de la mort	23-8-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia interna a consecuencia de las heridas recibidas por arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta Villa.</i>

6. Guillem Llabrés Jaume.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	29-8-1936	Núm. 72, folio 38 del libro 17.
Inscripció definitiva	<i>Guillem Llabrés Jaume</i>	6-10-1936	Núm. 86, folio 44 vuelta del libro 17

Dades personals

Nom i Llinatges		Guillem Llabrés Jaume		Edat	28
Estat civil	Fadrí	Nom familiars			
Professió	?	Adreça	Secar del Real (Palma).		

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado en el lugar conocido por Ca's Catalá, quilómetro siete, hectómetro ocho de la carretera de Palma a Andraitx el día veintiocho del actual, que representa tener unos 28 años, media 1'60 m. y que vestía camisa blanca con rayas negras, pantalón negro de lista, camiseta blanca sin manga, calzoncillos blancos y cortos y sandalias de piel negra. Tenía el pelo negro rizado, ojos claros, cejas pobladas, nariz afilada, dentadura buena con falta de algunas piezas a causa de las heridas.</i>
Data de la mort	28-8-36
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia pulmonar y cerebral a consecuencia de disparos de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta villa</i>

7. Joan Domingo Covas.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	2-10-1936	Núm. 80 del folio 41 vuelta del libro 17.
Inscripció definitiva	<i>Joan Domingo Covas</i>	20-1-1975	Diligència en el full de registre inicial

Dades personals

Nom i Llinatges		Joan Domingo Covas		Edat	30
Estat civil	?	Nom familiars	Cosines: Catalina Covas Rotger i Catalina March Covas.		
Professió	?	Adreça	Pollença		

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado en el kilómetro nueve de la carretera de Palma a Andraitx y en el predio Bendinat de este término muncipals el primero del actual que representa te4ner unos treinta años y una talla de 1'65metros. Vestía jersey de lana marrón con cierre de cremallera, pantalones azules de mecánico, cinturón de piel con hebilla de metal, camiseta blanca sin mangas, calzoncillos blancos y cortos y alpargatas mallorquinas grises. Tenía el pelo negro y largo, cejas al pelo, ojos claros, nariz regular, boca regular y buena dentadura.</i>
Data de la mort	1-10-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia interna pulmonar a consecuencia de las heridas recibidas con arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta villa.</i>

Veure Annex 1. Acta de la Guàrdia civil.

8. Josep Pont Cladera.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	2-10-1936	Núm. 81, folio 42 del libro 17.
Inscripció definitiva	<i>Josep Pont Cladera(*)</i>	14-11-1938	Núm. 214, folio 108 vuelto de libro 17.

(*) La seva dona va identificar la seva roba.

Dades personals

Nom i Llinatges		Josep Pont Cladera		Edat	26
Estat civil	Casat	Nom familiars	Maria Payeras Serra.		
Professió	Sabater	Adreça	Pollença.		

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado en el kilómetro nueve de la carretera de Palma a Andraitx en el predio Bendinat de este término municipal el primero del actual que representa tener unos veintiocho años y que medía 1'60 metros. Vestía americana de paño azul rayada con etiqueta (S.S.París), pantalones azules de mecánico, cmaisa de punto marrón, camiseta blanca con rayas azules, calzoncillos blancos y cortos con iniciales J.D., alpargatas catalanas y cinturón de piel negro con hebilla de metal. Tenía el pelo castaño, cejas al pelo, ojos claros, nariz aguileña y boca regular.</i>
Data de la mort	1-10-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia cerebral a causa de las heridas recibidas por disparos de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Tramo izquierdo entrando, número uno fila ???</i>

Veure Annex 1. Acta de la Guàrdia civil.

9. Bartomeu Cabanellas Botia.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	2-10-1936	Núm. 82 folio 42 vuelta del libro 17
Inscripció definitiva	<i>Bartomeu Cabanellas Botia (*)</i>	15-1-1943	Núm. 370, folio 186 vuelto del libro 17

(*) La seva dona va identificar-ne les robes.

Dades personals

Nom i Llinatges		Bartomeu Cabanellas Botia		Edat	33
Estat civil	Casat	Nom familiars	Joana Cabrer Mariano.		
Professió	Comisionista	Adreça	Cruces, 17. Pollença.		

Descripció inicial	<i>Cadáver hallado en el kilómetro nueve de la carretera de Palma a Andraitx y en el predio Bendinat de este Término municipal, el primero del actual que representa tener unos treinta años de edad y media 1'70 metros de altura. Vestía americana de lana parda rayada, pantalones de dril marrón, camisa azul con mangs corta, camiseta blanca sin mangas, calzoncillos blancos y cortos, boina azul y alpargatas mallorquinas verdes. Tenía el pelo negro cortado, cejas pobladas, ojos claros, nariz aguileña, boca regular.</i>
Data de la mort	1-10-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia cerebral y pulmonar y heridas en el bazo y el hígado hacía unas treinta y seis horas a consecuencia d elas heridas por disparos de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta villa.</i>

Veure Annex 1. Acta de la Guàrdia civil.

10. Juana Vaño Morales.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de una mujer desconocida</i>	4-10-1936	Núm. 83, folio 43 del libro 17.
Inscripció definitiva	<i>Juana Vaño Morales</i>	6-11-1936	Núm. 98, folio 50 vuelto de libro 17.

Dades personals

Nom i Llinatges		Juana Vaño Morales		Edat	50
Estat civil	Fadrina	Nom familiars			
Professió	SL	Adreça	Carrer Salat de Palma		

Descripció inicial	<i>Cadáver de una mujer hallado en el kilómetro quince, a la izquierda y a unos veinte metros de la carretera de Palma a esta villa y en el punto denominado "Ses Planas", el día dos del actual y que representa tener unos cincuenta años y que medía 1'50 metros de altura. Vestía delantal blanco, bata con flores estampadas, faja ventral, camisa blanca bordada y con la siniciales M.A., medias color crudo, ligas elásticas color claro y alpargatas catalanas. Fué hallado en el lugar del suceso un cenacho en el cual había una llave y un saco vacío. Tenía dl pedlo canoso y cortado a la romana, ojos claros, cejas al pelo, nariz chata, boca regular y dentadura completa.</i>
Data de la mort	2-10-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia pulmonar a consecuencia de heridas producidas por disparos de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Tramo izquierdo entrando fosa núm. 2 fila 3ª.</i>

Veure Annex 2. Acta de la Guàrdia civil.

11. Pere Antoni Bosch Nadal.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	16-10-1936	Núm. 94, folio 48 vuelto del libro 17
Inscripció definitiva	<i>Pedro Antonio Bosch Nadal</i>	21-11-1936	Núm. 101, folio 52 del libro 17

Dades personals

Nom i Llinatges		Pere Antoni Bosch Nadal		Edat	56
Estat civil	Casat	Nom familiars	Isabel Mayans Colomar.		
Professió	Industrial	Adreça	El Vivero. Palma.		

Descripció inicial	<i>Cadáver de un hombre hallado el día quince del actual, en el kilómetro 9 de la carretera de Palma a Andraitx y en el predio Bendinat de este Término municipal, que representa tener unos sesenta años de edad y medía 1'60 metros de alto. Vestía americana de paño gris oscuro, chaleco del mismo color, pantalones oscuros rayados, camisa blanca con cuello postizo y corbata a rayas azules, tirantes, camiseta de lana con iniciales B.A., zapatos piel negra, calcetines grises y boina azul. Tenía el pelo canoso, nariz regular, cejas al pelo, ojos claros, boca grande y dentadura postiza con piezas de oro.</i>
Data de la mort	15-10-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia cerebral y pulmonar por disparos de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta villa en la fosa nº 1, fila 3ª tramo izquierdo entrando.</i>

Veure Annex 3. Acta de la Guàrdia civil.

12. Pere Horrach Frau.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	16-10-1936	Núm. 95, folio 49 del libro 17
Inscripció definitiva	<i>Pere Horrach Frau</i>	21-11-1936	Núm. 102, folio 52 vuelto del libro 17

Dades personals

Nom i Llinatges		Pere Horrach Frau		Edat	54
Estat civil	Casat	Nom familiars	Isabel Gelabert Florit. Fills.- Maria, Margalida, Joan, Isabel i Sebastià.		
Professió	Jornaler	Adreça	Carrer Cartagena, 2. El Vivero. Palma.		

Descripció inicial	<i>Cadáver de un hombre hallado el día quince del actual en el kilómetro 9 de la carretera de Palma a Andraitx y en el predio Bendinat de este Término municipal, que representa tener unos 60 años de edad y medía 1'70 metros de alto. Vestía americana de lista con remiendos en los codos, pantalones de lista rayada con remiendos en las rodillas, camisa azul rayada, camiseta blanca, gorra a cuadros y alpargatas de lona. Tenía el pelo canoso, cejas al pelo, ojos claros, nariz aguileña, boca regular y dentadura incompleta.</i>
Data de la mort	15-10-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia cerebral y pulmonar a consecuencia de disparos de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta villa, en la fosa núm. 1, fila 3ª tramo izquierdo entrando.</i>

Veure Annex 3. Acta de la Guàrdia civil.

13. Bartomeu Palmer Carrió.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	16-10-1936	Núm. 96, folio 49 vuelto del libro 17
Inscripció definitiva	<i>Bartomeu Palmer Carrió</i>	23-11-1936	Núm. 103, folio 53 del libro 17

Dades personals

Nom i Llinatges		Bartomeu Palmer Carrió		Edat	42
Estat civil	Casat	Nom familiars	Joana Albertí Caubet. Fills.- Joan i Catalina.		
Professió	Picapedrer	Adreça	Son Amteller. Palma.		

Descripció inicial	<i>Cadáver de un hombre hallado el día quince del actual en el kilómetro 9 de la carretera de Palma a Andraitx y en el Predio Bendinat de este Término municipal, que representa tener unos 25 años de edad y medía 1'60 metros de alto. Vestía americana de lana color pardo con franja de luto, pantalones de lista rayados, camiseta de lista rayada con cuello y corbata negra, calzoncillos blancos y cortos, camiseta blanca sin mangas, gorra de paño y alpargatas catalanas. Tenía el pelo y las cejas negras, ojos claros, nariz regular, boca regular y dentadura completa.</i>
Data de la mort	15-10-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia cerebral y pulmonar a consecuencia de disparos de arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta villa, en la fosa núm. 1, fila 3ª tramo izquierdo entrando.</i>

Veure Annex 3. Acta de la Guàrdia civil.

14. Dionisio Alcal Rabasa.

	Identificació	Data	Número de registre
Inscripció inicial	<i>Cadáver de un hombre desconocido</i>	15-11-1936	Núm. 100, folio 51 vuelto del libro 17
Inscripció definitiva	<i>Dionisio Alcal Rabasa</i>	11-12-1936	Núm. 114, folio 58 vuelto del libro 17

Dades personals

Nom i Llinatges		Dionisio Alcal Rabasa		Edat	55
Estat civil	Casat	Nom familiars	Antònia Pujol Bosch. Filla.- Magdalena (morta).		
Professió	Canastrer	Adreça	Carrer del vidre, 4. Andratx.		

Descripció inicial	<i>Hombre hallado el día catorce del actual a unos cinco metros del cementerio de esta villa, que representaba tener unos 70 años de edad y 1'67 metros de alto. Vestía pantalón gris de lista, camisa de lista a rayas negras, camiseta de lana color salmón, clazoncillos blancos y largos y alpargatas mallorquinas color salmón. Tenía el pelo gris, cejas al pelo, ojos claros, bigote gris y nariz y boca grandes.</i>
Data de la mort	14-11-1936
Causes de la mort- Dictamen autòpsia	<i>Hemorragia cerebral a consecuencia de disparos dd arma de fuego.</i>
Lloc d'enterrament	<i>Cementerio de esta villa, en la fosa nº 2, fila 1ª, tramo izquierdo entrando.</i>

Veure Annex 4. Acta de la Guàrdia civil.

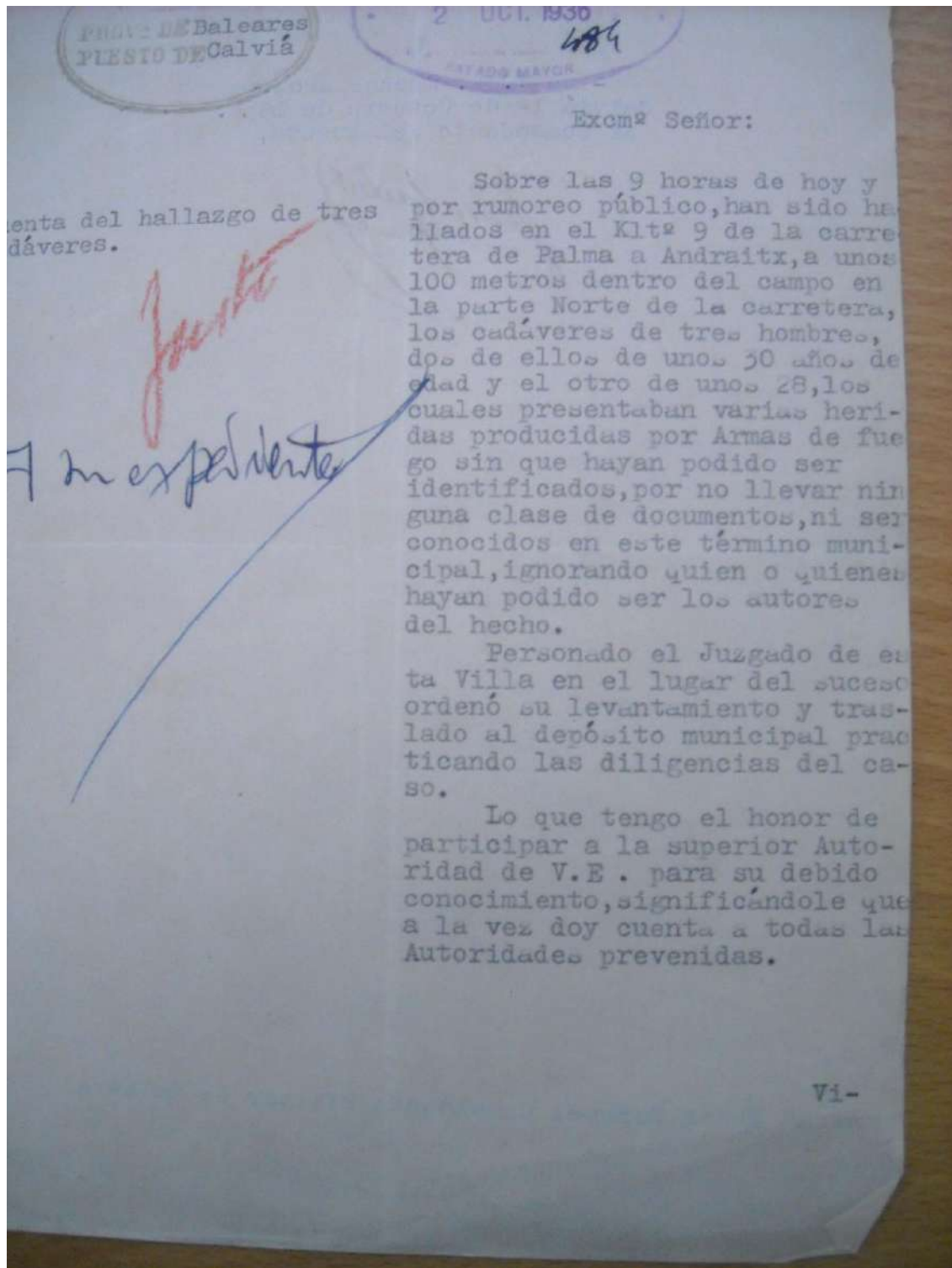
Conclusió:

El sistema d'enterrament emprat, i la inscripció registral, sembla indicar un determinat ordre que ens fa afirmar que estan situats al llarg del passadís central: *Cementerio de esta villa, en la fosa nº 2, fila 1ª, tramo izquierdo entrando.*

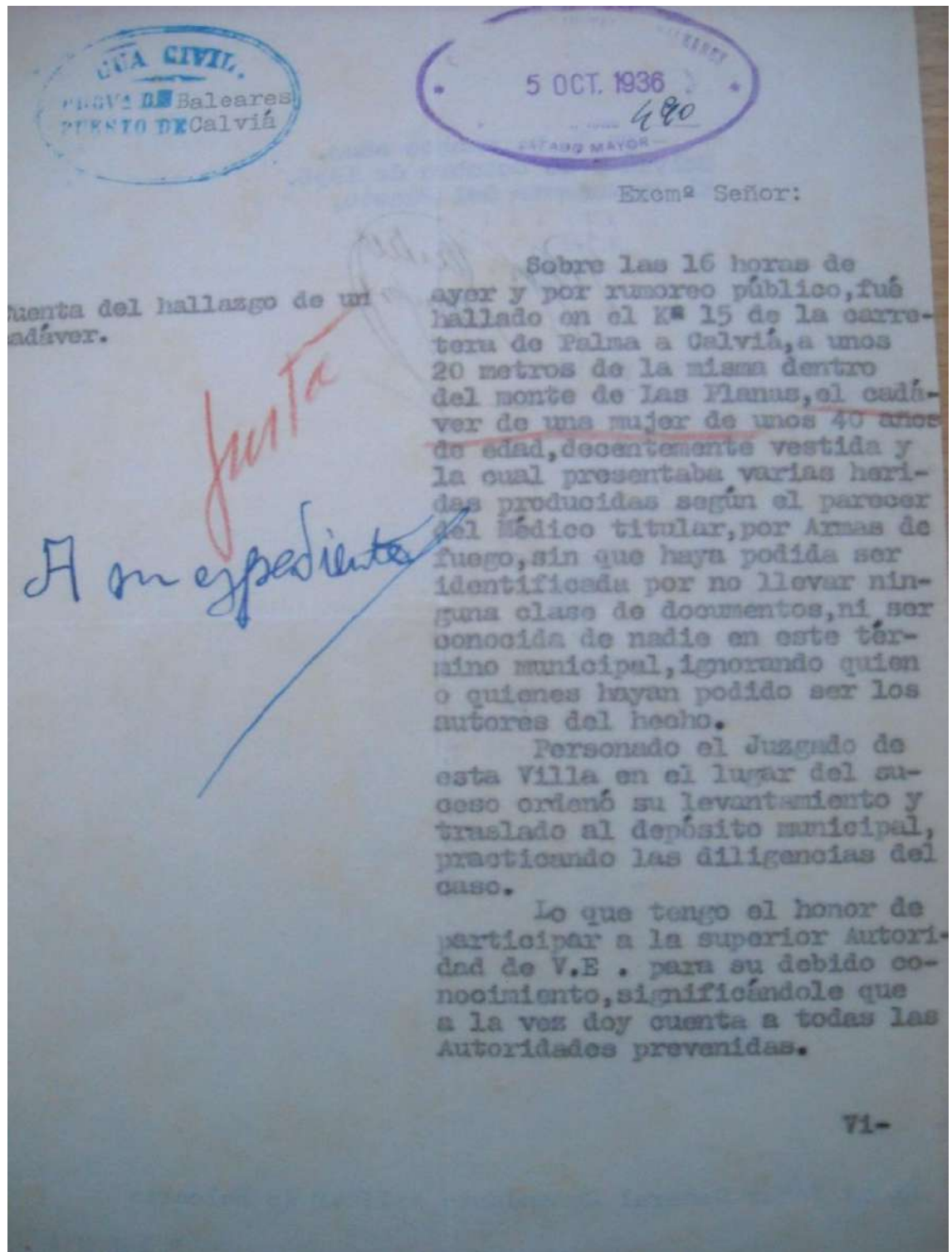
Però, també cap la possibilitat que l'ordre no sigui per files, sinó per fosses. En aquest cas, els indrets d'enterrament podrien abastar tot l'espai del cementiri i faria pràcticament inviable l'exhumació de la majoria de fosses perquè haurien estat desplaçades quan es varen construir els actuals nínxols.

No obstant això, els diferents testimonis orals, i la pràctica d'enterrament, entre xipresos, ens permet arribar a la conclusió que l'espai objecte d'ela intervenció s'ha de situar al passadís central del cementiri vell, al costat esquerre des de l'antiga entrada. Així i tot, hem d'aconsellar que, abans de l'obertura, es facin les cales oportunes per determinar-ne l'existència i la viabilitat.

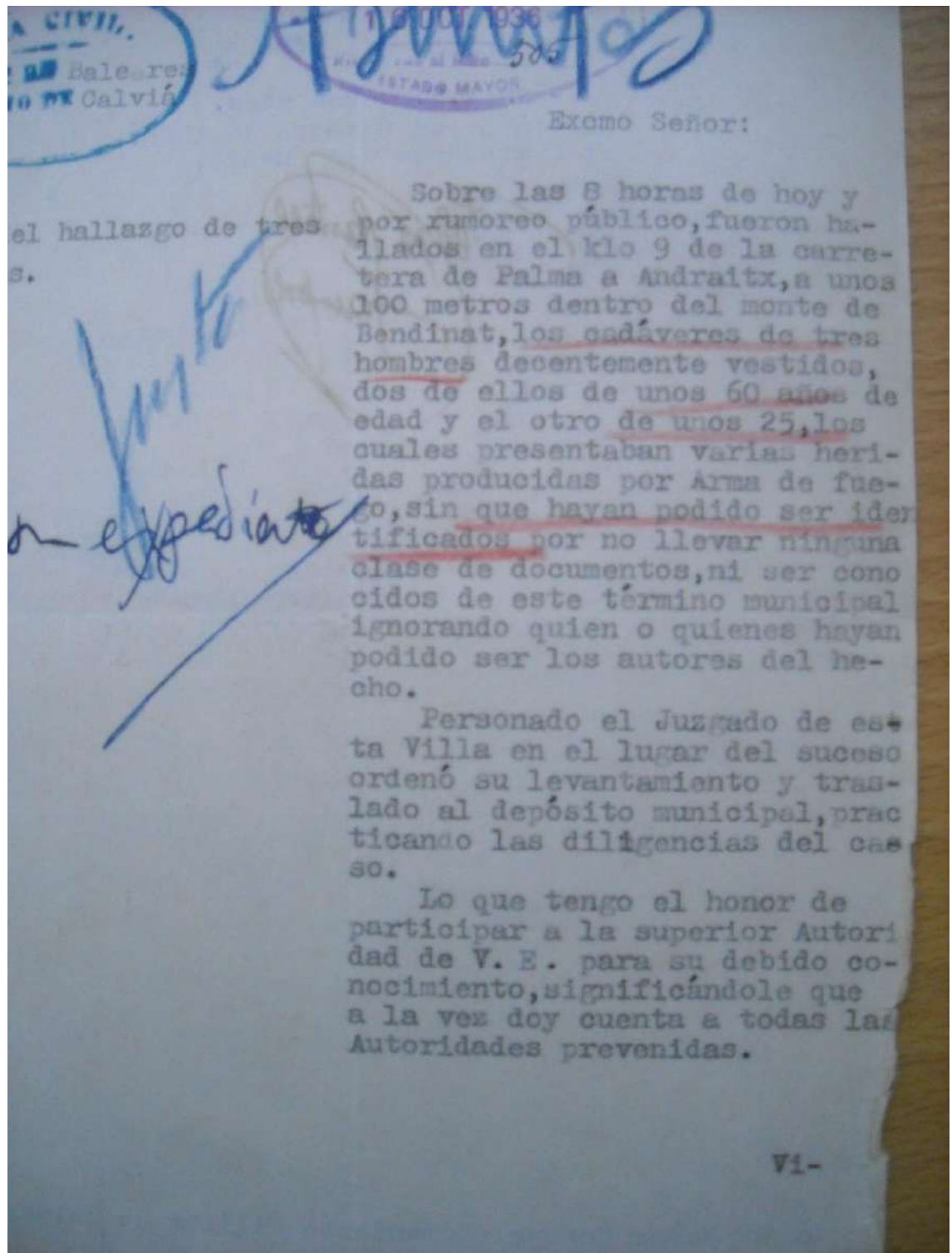
Annex 1.

Annex 2.

Annex 3.

Annex 4.

GOV. CIVIL.
PROV. DE Baleares
PUERTO DE Calviá

570
Registrado al folio
ESTADO MAYOR

Excmo Señor:

Cuenta del hallazgo de un
cadáver.

Sobre las 7 horas de hoy y
por rucorreo público, ha sido ha-
llado en el camino del Cemen-
terio de esta Villa y cerca de
sus inmediaciones el cadáver de
un hombre muy decentemente ves-
tido, con los brazos y manos ata-
das a la espalda, en posición de
cúbite lateral izquierda, de un
65 a 70 años de edad, el cual
presentaba una herida en la ca-
beza producida por arma de fue-
go.

Personado el Juzgado de es-
ta población en el lugar del as-
ceso, ordenó, su levantamiento y
traslado al depósito Municipal,
practicando las diligencias del
caso.

De las gestiones realizadas
por la fuerza de este Puerto no
han dado resultado para la iden-
tificación del cadáver por no
llevar ninguna clase de docu-
mentos ni ser conocido en esta
población, ignorando quien o
quienes hayan podido ser los
autores del hecho.

Lo que tengo el honor de
participar a la superior Autori-
dad de V. E. para su debido co-
nocimiento, permitiéndose signi-
ficarle que a la vez doy cuen-
ta a todas las Autoridades pre-
venidas.

Vi--

Fonts d'informació.

Fonts Orals:

Maria Bordoy Vich (T).

Francesc Salvà Pallicer.

Gaspar Pallicer.

Antònia Pallicer.

Maria Estades.

Julià Bujosa.

Josep Suárez.

Antoni Pallicer.

Joan Ferrà.

Jaume Pallicer.

Guillem Payeras Serra.

Epifanio Méndez Vasco.

Maria Antònia Oliver París.

Manel Calvo.

Arxius consultats:

Arxiu del Jutjat de Pau de Calvià. Registre de defuncions, 1935-1943, tom 17.

Arxiu històric de l'Ajuntament de Calvià.

Arxiu de l'Hospital Militar de Palma.

Bibliografia:

AA. DD, *Memòria Civil, Mallorca en guerra*, publicació per al diari *Baleares* editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987).

CAPELLÀ i FORNÉS, Llorenç, *Diccionari Vermell*, Palma, Ed. Moll, 1989.

GARÍ SALLERES, Bartomeu.- *Els calvianers que moriren a Porreres*. II Jornades d'Estudis Locals a Calvià. Documenta Balear, 2010.

GINARD i FERÓN, David, *Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936-1939)*, Barcelona, revista Randa, núm. 28, 1991.

MARCH, Jaume; CERDÀ, Andreu, i SALAS, Pere.- *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*. La Guerra Civil a Mallorca, poble a poble, núm. 9. Edicions Documenta Balear. Palma, 2006.

MASSOT i MUNTANER, Josep, *La Guerra Civil a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Monserrat, 1976

MÉNDEZ VASCO, Epifanio.- *Un paseo por la historia socialista de Andratx, 1930-1943*. Agrupació Socialista d'Andratx. Palma, maig de 2004.

QUETGLAS, Damià, *Aproximació al que passa amb la República poble a poble*, Inca, Ed. Llibres lliures 2, 2005.

SCHALEKAMP, Jean A., *Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pogut fugir*, Palma de Mallorca, Ed. Premsa Universitària, 1997.

SUÁREZ SALVÀ, Manel.- *El moviment obrer a Calvià (1923-1936)*. Llibres de la nostra terra, 80. Lleonard Muntaner, editor. Palma, 2008.

SUÁREZ SALVÀ, Manel, *Ruta de la memòria. La repressió dins Calvià*. Quaderns de la Memòria, 1. Memòria de Mallorca. Palma, 2006.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE MANACOR.

Municipi: Manacor.

Indret:

Fossa 1.- Pla de Son Mas, antic cementiri municipal. En l'actualitat està totalment remodelat i és un parc públic amb un teatre i la caserna de la policia local.

Fossa 2.- Solar en què es varen fer les fogueres. Situat davant la fossa del punt anterior. En l'actualitat, l'espai l'ocupen un carrer i un conjunt d'edificis.

Fossa 3.- Cementiri laic. Va ser eliminat quan es va remodelar l'espai per fer-hi el parc públic de què s'ha parlat anteriorment.

Fossa 4.- Son Coletes. El petit cementiri està inclòs dins el cementiri actual. Del que era ja no en queda res perquè els nínxols actuals s'excavaren en profunditat sobre el terreny que ocupava originàriament. Sembla que les despulles puguin estar dins l'ossera d'aquest cementiri.

Fossa 5.- Es riu de Porto Cristo.

Fossa 6.- Ses Coves Blanques, platja de Porto Cristo.

Fossa 7.- Plaça i platja de Porto Cristo.

Fossa:

Fossa 1.- Civils i alguns militars republicans.

Fossa 2.- Civils.

Fossa 3.- Civils.

Fossa 4.- Civils, alguns militars republicans i les cinc infermeres que arribaren amb l'expedició de Bayo.

Fossa 5.- Soldats.

Fossa 6.- Soldats.

Fossa 7.- Soldats i civils.

Tipologia:

Fossa 1.- Impossible. Sembla que els cossos poden ser dins l'ossera de Son Coletes. Senyalitzar com espai de memòria.

Fossa 2.- Impossible. Senyalitzar com espai de memòria.

Fossa 3.- Impossible. Senyalitzar com espai de memòria. Sembla que els cossos poden ser dins l'ossera de Son Coletes.

Fossa 4.- Cal investigar-la.

Fossa 5.- Probable.

Fossa 6.- Probable.

Fossa 7.- Impossible. Senyalitzar com espai de memòria.

Desapareguts:

Fossa 1.- 105 persones identificades més una altra quantitat indeterminada de persones sense identificar.

Fossa 2.- Entorn de 100 persones que no es poden identificar.

Fossa 3.- 2 persones identificades.

Fossa 4.- 365 persones identificades més un nombre indeterminat de persones sense identificar.

Fossa 5.- 422 persones pendents d'identificació.

Fossa 6.- 2 persones pendents d'identificació. Molt possiblement, dins la platja n'hi hagi més.

Fossa 7.- Un nombre indeterminat de persones pendents d'identificar.

Investigació.- Antoni Tugores Manresa.

Actualització (Abril 2016).- Pedro de Echave.

Cementiri de Son Coletes.

LES FOSSES DE LA GUERRA CIVIL A MANACOR

Antoni Tugores Manresa

Introducció

La tasca d'establir la ubicació de les fosses que es crearen al llarg de la Guerra Civil a Manacor comporta una certa dificultat, ja que és molt possible que a més de les ja conegudes (Son Coletes, Cementeri de la carretera del Port, Cementeri d'en Déu, platja del Port) puguin existir més indrets on es van practicar enterraments de persones assassinades. Però la dificultat és superior si del què es tracta és poder certificar amb documents oficials fidedignes la localització de les despulles humanes d'aquelles persones, ja que no existeix un sol registre (municipal, Falange, militar, judicial, cementeri) que ens ofereixi dades mínimament fiables, si és que no ha desaparegut.

El grau de dificultat augmenta si tenim en compte que els enterraments es feien sistemàticament dins antics cementeris on hi havia nombrosos restes humans d'anys i èpoques anteriors amb la qual cosa es va produir una barreja de despulles humanes que, anys després, dificultaria notablement la tasca d'identificació d'uns i altres.

A més de tot l'apuntat fins ara, es varen produir una sèrie de fets – conscients o no- que fan encara més difícil conèixer la ubicació no ja de les fosses, sinó de les deixalles humanes, com intentarem explicar més endavant: la cremació de cadàvers, feta en una primera fase, amb la subsegüent escampada de calç viva per sobre del que podia quedar de les víctimes, és una d'aquestes causes, però no la única.

Poca fiabilitat dels arxius

Els arxius de Manacor (no es troben els del cementeri) no recullen un fet que tots els ciutadans, al marge d'ideologies, coneixien: la sistemàtica eliminació d'homes i dones a partir del dia 17 d'agost de 1936. Solament al Registre Civil, als llibres de les Defuncions, s'hi poden trobar documentades algunes –no totes- les morts. Però en cap dels casos explica les veritables raons de les morts ni tampoc el lloc de l'enterrament. A tall d'exemple, la mort del batlle de Manacor Antoni Amer Llodrà, ocorreguda el 29 de desembre de 1936, està inscrita⁴¹ únicament com a desaparició. Després de descriure la persona i el seu entorn familiar amb els formulismes habituals, el jutge municipal Martí Bonet Marcó i el secretari Llorenç Bosch Fullana fan constar que *"...desapareció de esta ciudad en la segunda quincena del mes de agosto de mil novecientos treinta y seis, según resulta del expediente incoado conforme al Decreto Ley de 8 de noviembre de 1936 y la orden de 10 del mismo mes y año, aprobado por auto del Sr. Juez de Instrucción de este partido en fecha veinte y cuatro del actual..."*. Tres anys després, l'1 de febrer de 1940, el jutge suplent Guillem Morey Muntaner i el secretari Llorenç Bosch Fullana inscrivien la defunció d'Antoni Amer Llodrà, de 57 anys (havia mort als 54). L'acte de defunció és un cúmul d'inexactituds o falsedats. Diu l'acte que

⁴¹ La inscripció de desaparició es va realitzar al Registre Civil el 24 de desembre de 1937, amb el número 234, quan era pública i notòria la seva mort.

deixa sis fills, entre ells en Jaume, que havia mort el 25 d'agost de 1936. Però no acaba aquí: situa la data de defunció el dia 28 de desembre de 1936 (la data podria ser vàlida i demostra que algú duia un perfecte control dels executats). La prova del muntatge basat en la falsedat del sistema apareix tot seguit quan explica la causa de la seva mort: *"...a consecuencia del desembarco de Mallorca, según resulta del expediente instruido al efecto y su cadáver recibió sepultura en el cementerio de Manacor"*. Abans reconeixia el 28 de desembre com a data de la mort i, tot seguit registra el desembarcament (que s'havia acabat el 4 de setembre) com a la causa. La darrera falsedat: el cadàver d'Antoni Amer no va rebre sepultura al cementeri de Manacor (aleshores el cementeri era el de la carretera del Port), sinó a Son Coletes, un antic cementeri convertit en lloc d'extermini. Aquesta de la mentida sistemàtica és la constant dels documents "oficials" que ens obliga a desconfiar i a haver de cercar altres fonts complementàries.

Els tres cementeris

Potser aquest sigui un cas únic en tota la nostra geografia. Manacor comptava amb dos cementeris en actiu el 1936, propers al nucli de la població, i un altre d'antic i inactiu, tancat als enterraments gairebé des d'un segle enrere: Son Coletes. Fos per motius de discreció (Son Coletes es troba a més d'un quilòmetre de la ciutat) o de necessitat de més espai (els assassinats eren massius els primers dies que seguien al desembarcament de Bayo) el què és cert és que després dels primers dies d'execucions al cementeri catòlic municipal (dies 17, 18, 19 i 20 d'agost) es van anar realitzant els afusellaments i posteriors enterraments a Son Coletes, encara que no exclusivament. Si es tractava d'una mort exemplar, es realitzava al cementeri catòlic i, precisament per la seva exemplaritat, davant d'un públic nombrós.⁴²

Son Coletes

L'antic cementeri, que curiosament en l'actualitat torna a ser el cementeri oficial de Manacor, encara que molt ampliat, queda dins l'imaginari popular com el pitjor lloc d'extermini de Mallorca utilitzat pels rebels al llarg de la guerra i per aquest motiu, de qualque manera ha esdevingut un símbol de la repressió feixista. No es sap amb exactitud el nombre de víctimes que s'hi enterraren, però aplicant un principi de prudència, podríem situar-lo en torn a les 700/800; així ho indica, per altra banda i entre altres fonts el testimoni d'un falangista, Francesc Darder.⁴³ I malgrat això, no hi ha documents oficials que es refereixin

⁴² Pere Mus i López contà al col·leccionable "Memòria Civil" del diari *Baleares* del 15 de juny de 1986 que molta gent manacorina acudia als afusellaments. "Tot fent camí, els uns arrossegaven els altres (...) La gent té una curiositat morbosa envers la mort". I tot seguit recordava l'execució d'un aviador que trobaren dormit a Porto Cristo el dia 4 de setembre, quan els homes de Bayo havien reembarcat. "Tota la vida recordaré l'espectacle. La víctima va ser un al·lot d'uns vint-i-tres anys, al qual acusaven de ser l'aviador que havia tirat una bomba que no explotà sobre l'església dels Dolors de Manacor. Vestia tot de blanc, fins i tot les espadenyes eren blanques (...) El detingueren a una caseta del Port i el passejaren, triomfalment, pels carrers del poble. Ho record amb una nitidesa absoluta: la gent l'insultava i ell caminava emmanillat enmig d'un grup de legionaris i al costat d'un ca de presa (...) l'emportaren al cementiri acompanyat per cinc-cents o mil persones que anaven de festa"... El seu testimoni acaba amb una descripció esfereïdora de l'execució.

⁴³ En una entrevista apareguda a la publicació *Perlas y Cuevas* del 4 d'octubre de 1986, Francesc Darder Riera, un dels falangistes històrics (tenia el núm. 12 de la *Vieja Guardia*), reconeixia que "Per Son Coletes hi passaren entre 700 o 800 persones, però no hi hagué més de cent manacorins entre els morts".

mai a Son Coletes. El que esmenta habitualment el Registre Civil, secció Defuncions, són els tòpics de sempre: “*Murió en la pasada lucha contra el marxismo*”; “*Desapareció a consecuencia de la lucha nacional contra...*”; o més envitricollat, “*A consecuencia de resultas de la pasada lucha...*”, “*Debido al desembarco de los rojos...*”, “*Desapareció en la segunda quincena de agosto...*”. O, amb més cinisme “*Fue puesto en libertad...*”. Aquesta és la realitat amb la que es troba l'investigador: un mur de falsedats, tòpics i inexactituds. En definitiva, poques dades fiables, que obliguen a llegir sempre entre línies i que solament es pot contrastar amb la documentació oral, cada cop més difícil per raons òbvies.

Manacor i actual cementiri de Son Coletes.

Potser intentar reconstruir el passat d'aquest cementeri ens ajudi a trobar explicacions al què pogué succeir amb les víctimes de la guerra, justificant la dificultat en trobar-les al dia d'avui. Des de 1313 es venien produint enterraments dins l'església de Manacor i terrenys contigus⁴⁴. Fins la desaparició de l'esclavitud hi havia quatre llocs d'enterrament: l'interior de l'esmentada parròquia, el “Fossar del poble”, el “Fossar dels *catius*” i l'església dels Dominics. Els dos fossars s'ubicaven a l'exterior immediat del temple parroquial, segons l'historiador Antoni Truyols⁴⁵. Dins el temple s'hi enterraven els clergues, la gent benestant i els confreres. Tot i que el rei Carles III, el 1787, havia determinat clarament que s'enterràs “*fuera de las poblaciones*” i suggeria aprofitar les ermites que hi havia als afores. Carles IV, el 1804 publicava noves

⁴⁴ A l'església parroquial de Manacor hi ha una làpida que correspon a l'enterrament del rector Bernat Puigsec que data del 1313.

⁴⁵ Segons Joan Riera Dalmau, a la “*Historia de Manacor, Siglo XIX, 2ª parte*”, pàg. 237, sobre el 1950 es va obrir una sèquia per a la instal·lació subterrània de cables entre l'església i l'antiga Fonda Femenias, situada a escassament deu metres del temple. La sèquia, que anava de la Plaça Weyler fins al campanar, passant per davant de la rectoria, feu aflorar gran quantitat de despulles humanes.

disposicions que justificava en raons sanitàries. Manacor no va atendre mai la normativa reial malgrat les repreensions de la superioritat.⁴⁶

En el mes de maig de 1820, una nau provinent de Tànger va ancorar a la costa de Son Servera i deixà un cadàver a terra. Un pastor aprofità la capa amb què havien cobert el cos i, pocs dies després el pastor també havia mort, escampant la pesta bubònica a Artà i Son Servera. El 8 de juny s'havien produït més de quatre-cents morts en aquella zona. El llibre d'Actes Municipals de Manacor corresponent als anys 1820-1829 recull que el dia 23 de juny s'encarregava la construcció d'un cementeri en un terreny de 5.552 m² (poc més de mitja quarterada), però no en documenta la compra. Davant de les urgències i amenaces de les autoritats superiors, no es va esperar la seva construcció per a començar els enterraments: el 13 de juliol Agnès Estelrich Caldentey va ser la primera persona inhumada, curiosament quan ja havia passat la pesta. El 1820 es varen registrar a Son Coletes cinquanta-sis enterraments d'adults. No s'havien construït tombes ni capella, tan sols s'havia voltat la finca de paret seca.

Un carro portava els cadàvers a enterrar a Son Coletes generalment sense taüt; llavors el carro quedava a la intempèrie fins que el 29 de juliol de 1822 l'Ajuntament disposà que romangués a l'Hospici, edifici construït pel sacerdot Pere Llull Poquet, conegut popularment com Capellà Pere.⁴⁷

El dia 1 d'octubre de 1823 el rei Ferran VII disposà que declarava “...nulos y sin valor los actos del gobierno llamado constitucional...” i d'aquesta manera derogava la normativa d'enterrar fora dels temples. Així que es deixà d'enterrar a Son Coletes aquell mateix any. En total hi romandrien enterrades 129 persones adultes a més dels infants, dels que no en sabem el número perquè es duia un registre a part que no hem localitzat. Ja mai més els manacorins tornarien a sentir parlar d'aquell cementeri fins a l'arribada del 1936. A l'inventari de béns municipals de 1933⁴⁸ consta un terreny rústic de mitja quarterada destinat a l'enterrament en temps d'epidèmies, fent constar que passà a ser propietat de l'ajuntament, encara que no es pot manifestar el títol de domini.

La situació geogràfica del recinte del cementiri de Son Mas, que resultava sanitàriament perillosa per a la població, havia estat denunciada gairebé des de l'inici de la seva activitat o abans, fins i tot. Per això, la corporació local decidí, el 4 de gener de 1946, traslladar els enterraments a un nou cementeri, més allunyat de la població i amb millors condicions sanitàries i higièniques. L'1 de maig de 1947 es presentà la memòria del projecte sense nomenar el lloc on s'ubicarà el futur cementeri. Poc després es conegué que el terreny triat seria el de Son Coletes i per això s'havien d'adquirir els terrenys confrontants, ja que l'antic terreny tan sols disposava de 5.552 m².

⁴⁶ El batlle constitucional de Manacor rebia un comunicat comminatori per part del delegat reial Guillem de Montis. AHMM, any 1804.

⁴⁷ Joan Riera Dalmau, obra esmentada, pàg. 238

⁴⁸ AHMM: Inventari general de béns, drets i accions patrimoni de l'Ajuntament de Manacor, any 1933. Expedient 703/11.

El 22 de novembre de 1953 s'inaugurava el nou cementeri, a Son Coletes *"intentando imitar el efecto imponente de los cementerios de Pisa y Génova"*⁴⁹ De moment, l'antic cementeri quedava sense enderrocar, encara que la majoria de monuments funeraris –públics i privats- eren traslladats a Son Coletes.

Cementiri de Son Coletes, 1936. Dibuix de Llodrà.

Son Coletes, 1956.

⁴⁹ Memoria del cementeri de Son Coletes, signada per l'arquitecte José de Oleza.

El cementiri de Son Coletes actualment. El requadre vermell indica l'espai que ocupava l'antic cementiri dins el l'actual recinte. En blau, la part de fossa exterior, ocupada ara per un cementiri privat.

El cementeri del Pla de Son Mas

Manacor disposava d'un cementiri per a casos d'epidèmies —és com els documents es refereixen a Son Coletes a partir de 1823- però els seus governants eren conscients de la necessitat d'un espai, als afores del poble, capaç d'absorbir un centenar aproximat de defuncions anuals, ja que els espais dels dos temples (Reial Parròquia de Santa Maria i convent de sant Vicenç Ferrer) es trobaven ja molt saturats. I malgrat aquella necessitat reconeguda, no consta que es fes cap intent d'adquisició de terrenys per a tal finalitat. L'ocasió arribà el 1835, amb la I Guerra Carlista. Manacor va ser l'únic poble illenc que visqué l'alçament carlí, conegut com *Sa Llorençada*, *Es Rebumbori* o *Es Renou*. Es deia així per haver-se produït la vigília de la festivitat de sant Llorenç; la revolta acabà dos dies després amb l'arribada de les tropes lleials a la regent Maria Cristina, amb la consegüent derrota dels carlistes manacorins, molt nombrosos, que comptaven amb el suport de bona part de la gent benestant del poble, de la majoria del clergat i dels pares dominics. Aquell aixecament ultraconservador acabà amb un assassinat i quatre condemnes a mort. Entre els carlistes que van ser posteriorment perseguits s'hi trobava el rector Bordoy⁵⁰, a qui es van confiscar unes terres d'una extensió d'una quarterada i mitja als afores de Manacor, en un terreny pla, a la cruïlla dels camins de Son Carrió i del Port de Manacor.⁵¹ El terreny provenia d'una deïxa i ja havia estat sol·licitat per l'Ajuntament el 1832. El rector havia contestat que

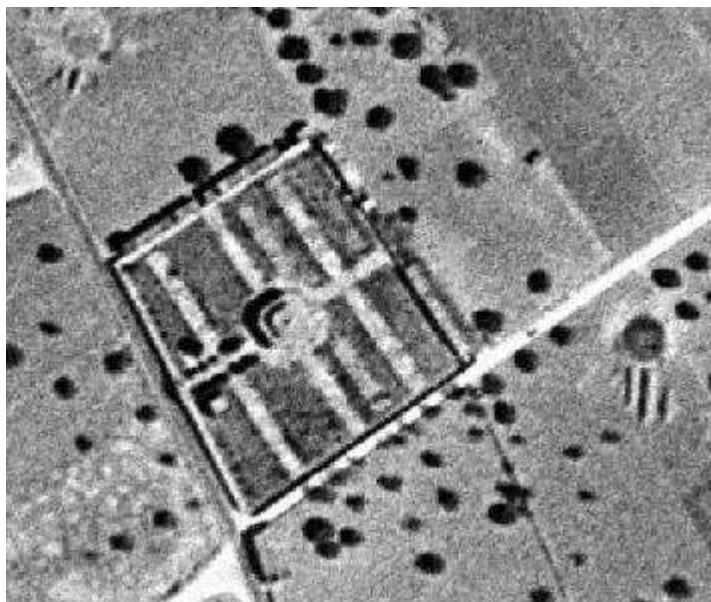
⁵⁰ El rector Miquel Bordoy era natural de Felanitx i ja no es trobava a Manacor el 10 d'agost de 1835; feia dies havia hagut de partir desterrat. Pocs anys després moriria a Cartagena, lluitant contra les tropes liberals.

⁵¹ Arxiu Històric Municipal de Manacor (AHM). La relació de béns municipals de 1933 contempla la propietat sobre el que era aleshores cementiri catòlic municipal, indicant que pertanyia a l'Ajuntament des del 1835 "...en virtud del auto del Sr. Administrador Bayle General interino del Real Patrimonio..." sense que consti un acte de compra.

aquell no era un lloc ideal, ja que per la seva situació, a l'est del poble “...los vientos del verano traerían sobre la población miasmas que podrían perjudicar la salud...”⁵²

Recinte del cementiri de Son Mas, 1915

Cementiri de Son Mas, 1956.

⁵² J. Riera Dalmau, obra esmentada, pàg. 245

El cementiri del Pla de Son Mas , avui. L'ocupen el teatre municipal, les instal·lacions de la Policia local i un parc públic. La línia blava marca l'espai que ocupava l'antic cementiri.

Desterrat el rector Bordoy, es va beneir el nou cementeri el 22 de novembre del mateix 1835. Tres dies després s'enterrava el primer difunt, un infant. El 27 era enterrada una dona de 104 anys, Catalina Torrents, de malnom Busca. El cementeri no disposaria de capella fins al 1859. El que sabem pels documents és que els morts eren enterrats en terra, sense taüt. Ho confirma que el 1859, el fesser demanava un taüt nou per als infants ja que el que s'utilitzava pel trasllat havia desaparegut i un altre per als adults ja estava inservible.⁵³

Aquest era el cementeri únic per als ciutadans catòlics quan arribà el 1936, oblidades ja les pràctiques d'enterraments als temples, als fossars contigus a les esglésies i a Son Coletes, que no deixava de ser una petita tanca de mitja quarterada on els cabrers hi duïen el seu ramat a pasturar i per aquest motiu, el 1922, un regidor manacorí feu un crit d'alarma i l'ajuntament decidí instaura-hi una creu de ferro ben al mig que indicàs quin tipus de terreny era aquell. Bé, en realitat hi havia un altre lloc d'enterrament.⁵⁴

El 5 de novembre de 1963 el governador, Plácido Álvarez Buylla, aprovava el tancament del cementeri del Pla de Son Mas, previ informe favorable del bisbat. Al seu escrit s'hi escola un notable error –un més entre la paperassa oficial- quan assegura que se li ha presentat una acreditació del darrer enterrament, de Mateu Fons Esteva, el 28 de maig de 1964, un any després de l'escrit del governador. Un error més. La mort de Mateu Fons havia ocorregut deu anys abans, el 1954, el que prova que durant sis mesos es van

⁵³ Ib. Pàg. 251

⁵⁴ AHM de Manacor, Llibre d'Actes Municipals de 1922

enterrar els difunts indistintament als dos cementeris.⁵⁵ El 5 de juny de 1964 el batlle emet un ban comunicant la clausura oficial del vell cementeri “...*con el fin de que las familias de los inhumados y personas interesadas, puedan adoptar las disposiciones convenientes a su derecho, hasta el día 30 del presente mes...*” L'Ajuntament, per la seva banda, ordenà una arreplegada general de despulles humanes que varen ser dutes a l'ossera –fossa comuna- del nou cementeri de Son Coletes. Rafel Muntaner, ex-batlle de Manacor i regidor els anys seixanta/setanta confirma que la neteja es feu a consciència i que, anys després, per altres motius, quan es va haver de fer una excavació dins el recinte, es trobaren làpides i altres elements funeraris, però cap despulla humana.

Una vegada posat d'acord l'ajuntament amb el rector i el bisbat (14 de juliol de 1966), es va procedir a tomar l'antic oratori i aplanar el solar. Pocs anys després es començaria la construcció d'un edifici firal (convertit avui en caserna de la Policia local), el Teatre de Manacor i un parc infantil. Aquesta és la realitat actual.

El tercer: el cementeri laic conegut com “Cementeri d'en Déu”

Regnant Amadeu de Saboya, el 1871, es va donar compte a la corporació local d'una disposició del governador, en el sentit d'obligar als ajuntaments a disposar d'un lloc separat, dins el mateixos cementeris, per donar sepultura a les persones d'altres religions i creences. A finals de maig de 1883 l'ajuntament de Manacor acordà comprar un petit terreny contigu al cementeri de Son Coletes, en un terreny a expropiar⁵⁶. Però no va ser fins el 10 de març de 1884 quan s'acordà l'expropiació i una indemnització de 100 pessetes “...*por los perjuicios que le hubieran causado*”.⁵⁷ Adquirint un minúscul terreny adossat al Pla de Son Mas, a l'extrem més llunyà del poble, ran del camí de Son Carrió, on hi tenia l'entrada.

És imprescindible fer dos mots sobre aquell petit recinte funerari que va ser batejat popularment “d'en Déu” degut, precisament, al seu primer estadant declaradament ateu, Mateu Valcaneras Gomila. Aquest home es mostrà sempre tan acèrrimament anticlerical que la mala bava popular li atorgà el sobrenom de *Déu*. Veient que la seva mort era imminent, el dia 1 de març de 1884 Mateu Valcaneras, *en Déu*, féu anar al seu domicili del carrer del Retir número 4 el notari Miquel Morey. Amb tota la lucidesa, a les darreres voluntats Valcaneras demanava morir fora del si de l'Església Catòlica. Actuà de testimoni Llorenç Galmés *Marit*. La seva decisió va ser decisiva per a l'ajuntament, presidit per Antoni Jaume Ballester, que es mostrà sensible a la petició de Valcaneras i es decidí d'una vegada fer el petit cementiri laic per donar l'opció de ser enterrades fora del cementiri catòlic aquelles persones que així ho desitjassin.⁵⁸ Quan poc temps després morí Mateu Valcaneras, va ser

⁵⁵ Es tracta d'un error evident i involuntari. El document a partir del qual emet el governador el seu escrit d'aprovació de tancament del cementeri està basat en un certificat realitzat per l'arxiprest de la parròquia dels Dolors de 17 de setembre de 1963 on fa constar que el 28 de maig de 1954 havia estat enterrat “cristianament el cadàver de Mateu Fons Esteva de vuitanta vuit anys” i que aquest havia estat el “...*último enterramiento en el Cementerio viejo, Católico y Municipal de ésta...*”

⁵⁶ Ib. Pàg. 242

⁵⁷ Ib. Pàg. 242

⁵⁸ *Perlas y Cuevas* de 21 d'octubre de 1993, pàg. 12

enterrat al nou recinte funerari que es va dir indistintament *d'en Déu, laic, civil, dels protestants, dels lliurepensadors* i també, anys més tard, *dels penjats*, ja que els suïcides eren considerats morts fora de l'Església i era prohibit enterrar-los en un recinte sagrat. El què és cert és que fins al 1936 eren més aviat poques les persones que havien estat enterrades al cementeri laic i que el petit monument funerari que recordava al seu interior al seu primer estadant, Mateu Valcaneras, havia estat manipulat de tal manera que s'havia convertit en un insult al lliurepensador del segle XIX.

El tancament de l'antic cementeri del Pla de Son Mas comportà igualment el desmantellament del cementeri laic. Desconeixem el que es van fer amb les despulles, encara que és força difícil que es mesclassin amb les restes "catòliques" a la fossa comuna. A l'actualitat, en aquell lloc hi ha un petit monticle de terra d'uns set/deu metres d'alçada, sembrat d'arbres i arbusts, i està integrat dins el mateix espai del Parc Municipal, a la part més allunyada de l'avinguda del Parc i pròxima a la carretera de Son Carrió.

Al final del camí, al costat esquerre, hi havia el cementiri den Deu. Fotografia de 1915.

Les fosses de Manacor

En arribar la guerra civil el juliol de 1836, no es produïren assassinats ni afusellaments inicialment, fins que arribà l'expedició del capità Albert Bayo. El 16 d'agost, de matinada, el primer desembarcament es produïa dins el terme de Manacor, a l'altura de Cala Anguila i en seguiren d'altres a Porto Cristo, Cala Petita, Cala Morlanda, Cala Moreia i Sa Coma. L'alarma que generà aquest fet a tota l'illa provocà dins les forces rebels, que dominaven militarment tot el territori mallorquí, el temor que els republicans poguessin sumar-se als desembarcats. I més encara quan s'havia assegurat que s'estaven preparant tres columnes a Mallorca per a suport als expedicionaris, amb dos mil homes cadascuna. Es tractava de les columnes Amer, Oliver i Óleo, a Manacor, Felanitx i Artà respectivament. El primer es trobava amagat, exiliat el segon i pres el tercer a la presó de Manacor. Fos aquest temor –o potser va ser tan sols un pretext- el dia 16 d'agost s'iniciaren detencions massives a Manacor i als pobles del voltant.

Degut a què la presó comarcal es trobava amb 135 presos el 17 d'agost,⁵⁹ les autoritats militars donaren l'ordre d'executar tots els presos manacorins i que anaven arribant dels pobles del voltant, davant la impossibilitat de tancar-los a tots.⁶⁰ Solament alguns tengueren la sort d'ingressar en la presó, els altres foren conduïts al cementiri del Pla de Son Mas, escassament a cent metres de les darreres cases del poble, a la barriada de Baix des Cós per a la seva eliminació. S'assegura que un altre mòbil per aquesta execució massiva era la ràbia perquè havien començat a arribar a Manacor les primeres víctimes nacionals del front de Porto Cristo: els manacorins Jordi Sureda, Salvador Juan, Pere Riera, Joan Segura, el falangista Antoni Pascual Lliteras i el requeté Martí Bassa (tots ells amb carrers dedicats al seu honor a l'actualitat al poble de Manacor) a més del contramestre de Porto Cristo Joan Vidal i els guàrdies civils Jaume Cursach i Sebastià Campins, víctimes de l'explosió d'una bomba.

Fos pel motiu de la por al quintacolumnisme o per la ràbia i la necessitat de la revenja, el que és cert és que el dia 17 es va executar un número important de detinguts (les fonts tant nacionals com republicanes coincideixen en assenyalar unes dues centes persones). Totes elles varen ser assassinades (cap d'elles havia tengut un judici previ) vora la paret del cementiri, exactament a la cruïlla dels camins del Port i de Son Carrió. Les víctimes es trobaven vora la paret d'una casa distanciada uns 3,5 metres del mur del cementiri. Els que disparaven ho feien des de la part del mur que tancava el recinte funerari.

⁵⁹ Presó Provincial de Palma. Arxiu. Expedient de la Presó de Manacor

⁶⁰ Al llarg de molts d'anys es va assegurar –testimonis de dreta i esquerra- que havien netejat la presó de Manacor el dia 17 d'agost, després que el batlle, el Capità J. Jaume Rosselló, Capità Jaume, informàs al cap militar de les forces nacionals de la impossibilitat de ficar més gent a la presó. "*Cárceles vacías*", es deia que havia manat el coronel Ramos Unamuno. Als documents de la presó de Manacor consultats recentment a la presó de Palma (els de Manacor van desaparèixer fa alguns anys) es pot assegurar que aquesta llegenda és falsa, ja que els presos que eren a la presó el 17 d'agost de 1936 no van ser trets, sinó que s'incrementaren en vint-i-cinc més. De la relació nominal dels privats de llibertat que eren a la presó de Manacor els dies 15, 16, 17 i 18 d'agost, varen ser pocs els que moriren, sempre en dies o mesos posteriors. El que succeí és que la majoria de les persones que es feien preses –gairebé totes elles- no passaren ja per la presó sinó que varen ser dutes directament al lloc dels afusellaments massius.

No era fàcil enterrar un nombre tan elevat de cadàvers⁶¹ i més encara quan anaven arribant més víctimes nacionals de la guerra. Així que es va decidir que es fessin tres grans caramulls⁶² i pegar-los foc. Una vegada regats amb benzina, els cossos començaren a cremar mentre alguns familiars hi acudien a veure si hi havia els seus ésser estimats. Cremaren al llarg de varis dies i, finalment, els tres caramulls, situats ben al davant del frontal de l'antic cementeri, escassament a uns deu metres, vora l'angle pròxim a la cruïlla de camins, varen ser tapats amb calç viva. D'aquesta manera es pretenia eliminar el rastre i l'olor del que podia quedar dels cossos.

La decisió d'escampar calç⁶³ venia motivada per la necessitat d'esborrar unes evidències i també perquè cada dia, fins al 24 d'agost, es feien noves execucions al mateix indret, encara que no tots anaven a parar a les fogueres. Segurament també varen pesar les queixes dels veïnats més propers al cementeri, que protestaven de l'horrible pudor de carn cremada. I a això s'hi havia d'afegir la impossibilitat de fugir de casa i anar-se'n a fora vila, perquè en aquest cas podien ser considerats traïdors o desafectes al nou règim, segons les disposicions ben explícites de les noves autoritats que prohibien per una banda fugir de casa i per l'altra, tancar les portes i finestres (per evitar els possibles atemptats) amb la qual cosa la gent no podia evitar sentir l'estrèpit dels trets i la terrible fetidesa que portava l'aire.

Quant a les noves execucions que es realitzaren a partir del 18 d'agost (en nombre sempre molt inferior a les del dia 17), els cossos eren afegits a les fogueres encara enceses o bé en gavetes realitzades dins el cementeri i al cementeri laic. Qui sap si per les queixes dels veïnats o per raons de més discreció, les autoritats disposaren un canvi de lloc per a les execucions. El lloc elegit, fou a partir d'aleshores —encara que es va produir alguna excepció— Son Coletes, el cementeri dels empestats, molt més llunyà del nucli poblacional. El del Pla de Son Mas, vora el poble, ja seria utilitzat tan sols per l'enterrament dels difunts de mort natural, així com per a les víctimes nacionals i també per a alguna execució, considerada exemplar.⁶⁴

⁶¹ A l'autor d'aquest informe li sembla excessiu el número de dues-centes persones, ja que sumant el nombre de manacorins desapareguts el dia 17, més els portats de pobles de Mallorca com Son Servera, Sant Llorenç, Porreres i Algaida arribaríem a un centenar. Hi ha la possibilitat, però, que a les víctimes mallorquines s'hi sumassin els milicians capturats a la zona de guerra, que tenien la desavantatge de no conèixer el terreny i en ocasions eren presa fàcil.

⁶² La dada ens va ser confirmada per fonts pròximes a algunes víctimes republicanes (Pere Estelrich Riera, viu a l'actualitat), però també va ser ratificada pel falangista Francesc Darder Riera (veure *Perlas y Cuevas* de 4 d'octubre de 1986); per Gabriel Riera Barreiro, militar nacional aleshores que transportava ferits a diari entre Porto Cristo i Manacor (Antoni Tugores. *La Guerra a casa*, pàgina 72) i igualment per Pere Adrover Rosselló, militant sempre de partits de dreta, que presencià aquell espectacle que mai ningú no pogué esborrar de la seva retina. La mateixa xifra maneja l'escriptor francès Georges Bernanos, autor de *Les grands cimetières sous la lune*, pàg. 422 i pare del falangista i dragó de Rossi, Yves Bernanos. És aproximadament la mateixa xifra que esmenta el P. José Marzo en una carta adreçada al P. Constantí Bayle, el 15 de juliol de 1938; testimoni que recull l'historiador Massot i Muntaner a la pàg. 105 de *La Guerra Civil a Mallorca*.

⁶³ Al llibre d'Actes Municipals de l'Ajuntament hi ha documentades compres de calç molt freqüents al llarg dels darrers mesos de 1936.

⁶⁴ A *La història robada*, pàg. 274-275, es fa referència —a partir de les paraules de Pere Mus— a la mort del jove aviador de 23 anys, de nacionalitat txeca, del que hem parlat abans. La seva mort fou tot un espectacle i un esdeveniment popular. Tan celebrat, que no calia portar-lo a la zona dels clots de les graveres de Son Coletes, tan llunyana. Posats a donar facilitats a la gent delerosa de sang, millor a prop del poble". Pere Mus i López conta aquell episodi dins del col·leccionable *Memòria Civil* del diari *Baleares* del 15 de juny de 1986.

Les nombroses execucions de finals d'agost i del mes de setembre de 1936, ja es realitzaren a Son Coletes. I gairebé totes les que hi hagué fins a final de la guerra, incloses les morts "justificades" per consells de guerra, les úniques que deixen constància del lloc. Tret de les realitzades després d'un judici, les morts i desaparicions queden sempre envoltades per la poca concreció, per eufemismes i per frases buides i fetes a mida com les que esmentàvem a la primera pàgina.

A totes les víctimes manacorines o mallorquines que varen ser executades a Son Coletes al llarg d'aquells mesos s'hi han d'afegir les persones que varen ser assassinades per fora vila i que, quan eren trobades, eren dutes també al cementeri existent baix del puig de Santa Llúcia, Son Coletes. Però potser el nombre més important de víctimes enterrades en aquell lloc es degui a les captures de presoners de les tropes de Bayo. Està perfectament documentada per la premsa i literatura feixista la conducció a Manacor de 43 persones detingudes a Porto Cristo el dia 31 d'agost de 1936, després d'una operació coordinada pel capità Enrique Esquivias Zurita, amb el suport de la Legió i la Infanteria. Els presoners foren capturats en una casa que els expedicionaris de la Generalitat ocupaven a Porto Cristo. El militar, decidí que els presoners i els ferits que hi havia entre ells, fossin conduïts a Manacor. Francesc Ferrari Billoch ho conta així: *"Los prisioneros fueron conducidos a Manacor (...) Manacor vio llegar, en medio de un silencio impresionante – 'Silencio, pasa la carroña, impuso una voz de mando'– aquel montón de miseria humana: hombres desarrapados y famélicos, con ojeras de miedo y visión de pesadilla [...] sucios, rotos, sin uniforme que indicase en tanta miseria física un prurito de organización miliciana [...] la Guardia civil inicia un registro en los bolsillos de los comunistas. Va saliendo parte del producto de su rapiña [...]. Todavía Manacor siente en su alma generosa la dulzura de la compasión y el Sindicato Obrero Católico Femenino da de comer a los hambrientos. Al desaparecer, tras de la primera esquina, el pueblo vibra en un ¡Arriba España! ¡Viva Cristo Rey!"*⁶⁵ Els quaranta tres presos⁶⁶ foren ajusticiats o executats al cap d'unes hores.⁶⁷ Molta gent –dones, sobretot, i nins– anaren a sa Bassa a veure'ls abans de la partida cap a Son Coletes. Ferrari Billoch no deixa cap escletxa per al dubte sobre la fi d'aquells milicians: *"Ah, quien deba que haga*

⁶⁵ Francisco Ferrari Billoch, *Mallorca contra los rojos*, pàgs. 114-115.

⁶⁶ El setmanari manacorí *Voz y Voto*, de dia 5 de setembre de 1936, núm. 268, pàgina 3, en un article titulat "39 rojos" diu gairebé el mateix. La diferència de quatre persones pot estar motivada per una sèrie de mallorquins que van ser presos juntament amb els catalans. L'article parla de trenta-nou presoners que van ser duts a Manacor en dos camions. *"Al desaparecer los camiones tras las primera esquina, se lanzó un ¡Arriba España! que fue unánimemente contestado y aplaudido"*. En un altre article, de la mateixa pàgina, titulat "¡Viva España! ¡Arriba España!", escriu: *"...los que vinieron a conquistarla (Mallorca) baldón y hez de la sociedad, morirán en nuestras tierras; lástima que el canalla de Companys y su cuadrilla (...) no tengan el valor necesario para venir a probar el temple del pueblo mallorquín y el alcance de su ira cuando se le provoca"*.

⁶⁷ Existeix un document gràfic que demostra com els presos van ser exposats al públic a la plaça més cèntrica del poble, Sa Bassa, en al davant de l'antic local de la CEDA convertit en caserna de Falange. Al seu davant instal·laren unes taules amb joies, que els presos duïen (presumptament) a les butxaques. Alguns insinuen que els presos i les joies no tenien relació alguna. No oblidem que, en aquells dies, Falange recollia or i joies per a la causa nacional.

*cumplir la ley. La ley es dura, porque la ley ha de sanear, en una medida preventiva [...]. ¡Hay [sic] del vencido!*⁶⁸

Es sap, igualment, que un bon nombre dels expedicionaris de Bayo es van quedar a terra després la reembarcada feta atropelladament la matinada del 4 de setembre. L'enciclopèdia *"Historia de la Cruzada Española"*, en el tom quart, pàgina 305, parla de *"...240 prisioneros y una enorme cantidad de material..."*. El cap d'operacions nacional, Luis García Ruiz coincidia també en el mateix número de 240 presoners.⁶⁹ Altres fonts parlen d'un nombre semblant, un poc inferior, en torn als dos-cents. Entre els presos s'hi trobaven cinc infermeres de la Creu Roja, vengudes amb els republicans, que treballaven a l'hospital de sang de sa Torre Nova (Son Carrió) a pocs quilometres del campament base de Bayo a Sa Punta de n'Amer.

Altres informacions no són tan concretes pel que fa al número de presoners; el comandant militar de Mallorca, Aurelio Díaz de Freijó, felicitava el cap d'operacions del front de Manacor dient: *"...el enemigo batido, desmoralizado y en vergonzosa fuga ha abandonado la partida (...) dejándonos, además de numerosos prisioneros, un abundante material de guerra..."*. Per la seva banda, el comandant Ordovàs, feia constar al seu diari d'operacions de 4 de setembre, que havia fet 100 presoners.⁷⁰ Ordovàs era tan sols un dels caps nacionals. Ferrari Billoch escrivia a *"Mallorca contra los rojos"*, pàgina 147: *"Varios centenares de rojos no habían logrado reembarcar (...) una veintena de esos prisioneros suben a un autocar y bajo la vigilancia del teniente Sainz con varios carabineros y falangistas a sus órdenes, emprendemos el camino a Manacor"*. No parla d'on foren traslladats els presoners restants. És possible que, en altres camions, fossin duts al mateix indret dels vint primers.

Sebastià Pasqual,⁷¹ amitger de la finca de Sa Punta, lloc on s'establí l'estat major de Bayo, centre de decisions del comandament republicà durant els denou dies que durà l'expedició, assegura que tots els presos varen ser traslladats a Manacor. Aquest extrem no es pot assegurar ja que altres fonts apunten la possibilitat que molts d'ells perdessin la vida, el mateix dia 4, vora la platja de Sa Coma. Potser el testimoni més clar en aquest sentit sigui un article de Guillem Morey, quan afirma: *"Muchos centenares de aquellos pobres engañados yacen en la arena sepultados junto al mar"*.⁷² Però aquesta frase podria no referir-se necessàriament als presoners, sinó també als milicians

⁶⁸ Ferrari Billoch, lb. pàg. 115.

⁶⁹ García Ruiz, en un extens document que va escriure en data desconeguda, estant a Burgos entre març de 1937 i l'acabament de la guerra civil, titulat *"Datos para historiar el Movimiento Nacional en Baleares"*, aporta idèntica xifra. Reprodueix íntegrament aquest document Josep Massot i Muntaner al seu llibre *"El primer franquisme a Mallorca"*, entre les pàgines 55 i 98.

⁷⁰ Miquel Duran *"1936 en Mallorca"*, Vol. III, pàgina 495.

⁷¹ Sebastià Pasqual no es trobava a Sa Punta quan succeïren els fets, però va rebre tota la informació de l'antic amitger a la possessió, que visqué amb els desembarcats ja que l'estat major es va instal·lar a Sa Punta. Ell i els seus missatges els preparaven menjar i tenien esment de les bèsties i els ramats.

⁷² *"Voz y Voto"* de 26 de setembre de 1936, pàgina 2

morts al llarg de la campanya prop d'aquell indret i a l'hospital de la possessió de Sa Punta, al costat de la platja de Sa Coma.

Als presoners fets a Sa Punta s'hi han d'afegir els que l'exèrcit nacional va fer a Porto Cristo, entre tota aquella gent que havia quedat ignorant que els seus companys d'expedició havien reembarcat en direcció a Barcelona. No es pot concretar el nombre, però els documents són inequívocs i coincidents. Vegem el que declarava el tinent coronel García Ruiz, cap de les operacions contra Bayo: *"Todavía quedaban en casa Servera algunos rojos reacios, que las fuerzas del comandante Esquivias hicieron prisioneros..."*⁷³ No cal oblidar, però, que totes les manifestacions en temps de guerra tenen un component propagandístic i potser algunes xifres s'inflaven. El diari d'operacions de la columna de Porto Cristo parla tan sols de dos presoners a Casa Servera, a més de molt de material.⁷⁴ La columna del capità Vilanova va fer quatre presoners.⁷⁵ No hi ha constància, dins els documents militars publicats en el tom tercer de *"1936 en Mallorca"* de Miquel Duran, que al llarg dels dies posteriors al 4 de setembre es fessin més presoners. Tota la resistència republicana havia estat totalment anorreada el mateix dia del reembarcament de les tropes de Bayo. Encara que potser alguns presoners (gairebé amb tota seguretat les presoneress) no fossin executats fins l'endemà.

Que els presoners foren tots executats a un o altre indret, no hi ha cap mena de dubte. Convé recordar el telegrama de García Ruiz al Comandant Militar, Díaz de Freijó: *"Terminada campaña no pisa tierra de Mallorca ningún enemigo"*⁷⁶ La Comandància Militar, el mateix dia, emetia un altre comunicat que no deixa lloc a interpretacions benèvols: *"Nuestra maravillosa aviación, nuestras valerosas Falange y Milicias, las bizarras tropas mallorquinas, los veteranos abnegados del leal Cuerpo de Carabineros con el aliento patriótico, generoso y entusiasta de toda la población (...) han dado cima a su propósito de aniquilar a un enemigo cruel, rapaz y despreciable que con sus aviesos propósitos e instrumento de una entidad odiosa (la Generalitat) había puesto su inmundicia en el sagrado suelo de nuestra isla"*. Dins de l'imaginari popular tampoc s'ofereix cap possibilitat de supervivència a tots els que van ser presos. I per si quedàs un dubte, les paraules del periodista Felipe Ximénez de Sandoval, escrites el 5 de setembre de 1936, l'endemà del reembarcament: *"... Ya vamos creyendo en absoluto la noticia que nos dieron en Manacor que no había quedado ni un solo rojo, pues estamos ciertos que de haber quedado algunos estarían ahí ejercitándose al tiro al blanco"*⁷⁷ I encara més explícit, García Ruiz adreçant-se als manacorins el mateix dia 4 de setembre: *"... Pueblo de Manacor, hemos triunfado. Acabamos de derrotar a esa cuadrilla de bandidos que han osado pisar tierra mallorquina. Los que no han sido*

⁷³ "Historia de la Cruzada Española", tom IV, pàg. 305

⁷⁴ Miquel Duran, obra esmentada, pàg. 495.

⁷⁵ Ib. Pàg. 496

⁷⁶ "Correo de Mallorca" de 5 de setembre de 1936, pàg. 1

⁷⁷ "Correo de Mallorca" de 5 de setembre de 1936, pàg. 2

aniquilados se han entregado y los pocos que quedan serán fusilados allí donde se les coja".⁷⁸

Morts republicans en el camp de batalla

Les xifres de les baixes dels expedicionaris republicans són molt diferents segons les fonts consultades i tampoc hi ha unanimitat sobre el lloc o els llocs on varen ser sepultats els cossos. Sobre el camp de batalla es varen trobar gran quantitat de cadàvers una vegada les tropes de Bayo havien reembarcat. No hem trobat ni una sola font fiable que ofereixi una resposta sobre el lloc d'enterrament. Dins la memòria d'algunes persones hi ha gravat un fet: es va fer una gran foguera a Porto Cristo amb les despulles dels milicians republicans ja que moltes estaven en estat de descomposició perquè feia dies es trobaven en mig d'uns carrers que estaven a tir dels dos exèrcits. És possible que entre els morts hi hagués igualment algun nacional.

La qüestió més difícil és establir el número aproximat de víctimes, que va variant d'una o altra font segons els interessos propagandístics. García Ruiz parla de 1700 baixes causades a l'enemic "*Sólo en esta última operación (el reembarcament) costó a los rojos más de 1.700 bajas entre muertos y heridos*".⁷⁹ Altres fonts del mateix bàndol nacional, també militars, ens diuen que no hi hagué cap lluita. Al diari d'operacions d'Artilleria es diu que havien avançat "*... sin resistencia hasta Punta Amer pues las fuerzas enemigas habían reembarcado por la noche*".⁸⁰ No és gaire diferent el diari d'operacions de la Legió, 1ª Companyia: "*A las 8 de la mañana se dio orden de avanzar (...) sin existir ya enemigo enfrente*"⁸¹ I encara més, la segona companyia de la Legió mallorquina, comandada pel capità Llompart: "*... en avanzadilla, siete legionarios. Ni un tiro, ni un rumor (...) nadie respondía (...) al coronar el monte vieron que las trincheras estaban abandonadas*"⁸² "*... Ellos no dispararon un solo tiro porque estaban huidos (...) no tiramos ni un solo tiro, ni hubo combates*" afirmava el 1944 Albert Bayo, en la primera edició mexicana de "*Mi desembarco en Mallorca*"⁸³

Si hi ha una diferència tan gran entre les distintes fonts, fins i tot del mateix bàndol, és fàcil imaginar que la diferència es fa més gran quan es tracta d'avaluar el total de víctimes de la guerra a Mallorca durant l'expedició catalana. Encara resulta més difícil quan a hores d'ara no es pot dir amb exactitud quants van ser realment els expedicionaris, ja que trobem xifres que oscil·len entre 4.000 i les 14.000 i que els investigadors més prudents solen situar entre 7 i 10 mil. És més fiable, segons el prestigiós historiador José Luis Gordillo Courcières, la dada de soldats nacionals: 3.950. Les baixes nacionals estarien en torn a les 80. Gordillo arribava a aquesta xifra creuant tota la

⁷⁸ "Voz y Voto" de 5 de setembre de 1936, núm. 268, pàg. 1

⁷⁹ "Historia de la Cruzada Española", tom. IV, pàg. 305

⁸⁰ Miquel Duran, ib. pàg. 494

⁸¹ Ib. Pàg. 494

⁸² "Historia de la Cruzada Española", tom. IV, pàg. 305

⁸³ "Mi desembarco en Mallorca", reedició de Miquel Font editor (Palma, 2010) pàg. 155

informació directe i indirecte, a les que potser s'haurien de deduir baixes considerades nacionals (amb carrer dedicat a Manacor, fins i tot) quan en realitat eren elements republicans allistats (de manera forçosa) a les files nacionals i que moriren quan es passaven a les files dels desembarcats.⁸⁴

Les baixes republicanes són més difícils de concretar, segons el mateix historiador: *“Al parecer, ni se registraron nunca incorporaciones, ni se anotaron numérica o nominalmente los afeados”*⁸⁵. Azaña reconeixia 500 morts i molts de ferits. El comandament de Mallorca comunicava a Burgos que els republicans havien deixat uns 2000 morts en la fracassada empresa de la conquesta de l'illa. Queipo de Llano, histriònic i exagerat com era habitual, afirmava per Radio Sevilla que els “rojos” havien tingut 15.000 baixes. Provablement la xifra exacta no es podrà conèixer mai degut al descontrol de que parlava Gordillo Courcières, però podria situar-se entre la que donà el comandament nacional i la d'Azaña. El mateix Gordillo, l'home que ha estudiat amb mètodes més científics aquest afer afirma: *“Por procedimientos indirectos, puede deducirse que morirían unos 1.600, incluidos los más de 190 prisioneros pasados por las armas y medio millar largo causaría baja por herida”*.⁸⁶

Les 400 baixes del primer dia

Hi ha un capítol del que s'ha de parlar a aquest informe, malgrat és un dels més silenciats de la guerra. Curiosament no en feren mai referència ni els diaris de l'època ni tampoc els llibres “nacionals” que sortiren immediatament després de la desfeta republicana a Mallorca, en concret José Pérez Vengut, el P. Andrés de Palma i Francesc Ferrari Billoch, entre d'altres. És un fet controvertit, no solament pel que es refereix als detalls, sinó fins i tot per la seva pròpia existència. Es tracta d'una emboscada realitzada pels nacionals a la zona del Cap d'Es Toi, a Porto Cristo, més coneguda com Es Riuet; una zona popularitzada darrerament a la premsa degut a un pont polèmic. Segons un testimoni, el mateix dia 16 d'agost, quan les tropes republicanes que havien desembarcat al sud de la costa manacorina (Cala Anguila i s'Estany d'en Mas) arribaven horabaixando a Porto Cristo, havien de creuar necessàriament la zona de l'aiguamoll existent al Riuet.

⁸⁴ En concret es sap de dos, encara que es parla d'alguns més: Bernadí Roig Picó i José López Fernández. Per qüestions que desconec, però segurament de caire propagandístic (no es podia reconèixer que algú es volgués passar a un bàndol tan desacreditat per la premsa i ràdio rebel) no van ser considerats mai traïdors que es passaven a l'enemic, sinó “caídos”. D'aquesta manera, al primer se'l va inscriure a la paret exterior de l'església parroquial amb els “Caídos por Dios y por la Patria. Presentes!” i al segon se li dedicà el carrer que encara avui du el seu nom; l'antic carrer de Servera i més antigament del Bon Jesús. Els familiars d'ambdós no tengueren mai dubtes de quins eren els seus ideals i el seu bàndol, i tampoc de quin va ser el seu final. Pel motiu descrit abans, un i altre van ser enterrats dignament al cementeri catòlic municipal del Pla de Son Mas.

⁸⁵ José Luis Gordillo Courcières. Revista *Historia y Vida* de setembre de 1996, pàg. 108

⁸⁶ José Luis Gordillo Courcières. Revista *Historia y Vida*, setembre de 1996, pàg. 108

El Riuet, 1956. En vermell, la localització de l'indret on varen quedar enterrades les víctimes de l'emboscada.

El Riuet en l'actualitat.

El fet que l'episodi sigui reconegut d'una manera explícita per fonts de les dues bandes i que alguna en doni força quantitat de detalls, com el cap dels sacerdots castrenses de Mallorca, pare Mateu Nebot, a través de Ferrari Billoch a la *Historia de la Cruzada Española*, editada el 1941, fa pensar que la seva existència és certa; molt més, quan hi ha testimonis actuals i fiables que recorden el fet. Massot i Muntaner no parla en concret de la matança del barranc del Riuet, però sí que recorda el nombre de baixes confessades per

Bayo, quatre-centes vint-i-dues.⁸⁷ El cònsol Allan Hillgarth també comunica tres-cents morts republicans els primers dies. La font més detallada és l'esmentada de la *Historia de la Cruzada Española*: “Era preciso ahora una maniobra que empujase a la masa roja, casi fugitiva, hacia un sitio donde se le pudiese batir y aniquilar.” Es tractava d'empènyer aquells homes poc disciplinats cap al barranc del Riuet: “Batidos por los dos costados, los invasores fueron entrando en la trampa como si obedeciesen fielmente las órdenes de los jefes nacionales.” S'instal·laren tres metralladores a llocs estratègics: una vora l'actual Bar Doria, l'altra a prop de Can Muntaner (actual Can Salvador) i una tercera a l'altra vorera del Riuet.⁸⁸ Els milicians republicans, foren també localitzats per l'artilleria que ocupava la zona de les coves del Drac; “un diluvio de acero convirtió el escondrijo en una trágica fosa de la muerte. Los que no caían huían espantados y ya al descubierto quedaban bajo el fuego de los fusiles y de las granadas de mano de los heroicos legionarios...”⁸⁹

El capità Bayo, que també admet el fet i 422 víctimes, les féu enterrar en silenci, reduint tant com era possible l'efecte de les pèrdues davant de la seva tropa, evitant la possible desmoralització. Bayo culpà del desastre als anarquistes venguts de Cabrera, que no volgueren obeir cap mena d'instrucció i d'aquesta manera comprometeren l'èxit de l'operació.⁹⁰

⁸⁷ Albert Bayo Giroud, *Mi desembarco en Mallorca*, pàg. 140. Josep Massot i Muntaner, *La guerra civil a Mallorca*, pàg. 131.

⁸⁸ Testimoni de l'investigador i periodista Rafel Ferrer Massanet.

⁸⁹ “Historia de la Cruzada Española”, tom IV, pàg. 280

⁹⁰ Albert Bayo, obra esmentada, pàgs. 97 i 98.

Conclusions

Hem intentat documentar l'existència dels fets que provocaren centenars, possiblement dos milers de víctimes. El que passa és que els fets i les teòriques xifres no es corresponen necessàriament amb la troballa de les restes humanes de la guerra civil dins el municipi i la contrada de Manacor. Intentarem esbrinar i aclarir que ha passat a cada un dels llocs on possiblement varen succeir els fets esmentats, deixant per a un altre treball la zona de Sa Coma, del municipi de Sant Llorenç.

1.1 Porto Cristo. Milicians. Bona part de les víctimes de la confrontació armada –no de la repressió– van ser cremades degut a l'estat de descomposició que presentaven. Hi ha nombroses imatges de la situació dels carrers de Porto Cristo durant els dies d'enfrontaments i, de manera especial, quan els republicans reembarcaren. És possible que l'estat dels cossos es degués a la deixadesa, com digueren els nacionals o també a la impossibilitat de transitar una zona que era terra de ningú i que es solia batre pel foc dels dos bàndols de manera continuada i sistemàtica.

Platja de Porto Cristo, 1956. En vermell, la possible localització de les zones on van cremar els cossos de les persones mortes.

1.2 Porto Cristo, milicians presos el 4 de setembre de 1936. Algunes fonts les situen enterrats a la mateixa platja, a la part més propera als penya-segats, coneguda per Ses Coves Blanques. El *Diario de Mallorca* de 17 de juny de 1998 informava que s'havien trobat despulles humanes en aquell indret, quan un turista passejava per la platja. No devien estar en molt mal estat quan el forense Javier Alarcón, que va ser encarregat d'investigar els dos cossos trobats declarava al diari: *"Son dos hombres jóvenes, uno debería tener unos*

18 años y el otro sobre veinte”.⁹¹ Dies després, el mateix diari publicava com s’havia “solucionat” el problema de la troballa per la via ràpida: “*El delegado de Porto Cristo, Antoni Vives (PP) ha ordenado tapar el hueco en el que se encontraron la semana pasada dos esqueletos humanos*” El delegat declarava: “*Lo que se tiene que hacer es taparlo y olvidarnos del asunto...*”⁹² Dies abans, el diari havia publicat: “*No es la primera vez que se descubren en la zona restos de soldados de esa contienda*”.⁹³ El “problema” quedà resolt i cobert de formigó.

Platja de Porto Cristo, 1956. En vermell, la zona de Ses Coves Blanques.

⁹¹ El periodista C. Frau, afegia: “...la sorpresa fue mayúscula cuando el pasado viernes un turista de nacionalidad francesa halló un hueso al pasear tranquilamente por la playa. Debido a las obras del paseo marítimo de las Coves Blanques que se están llevando a cabo, máquinas excavadoras retiraron una capa de hormigón y quedó al descubierto un trozo de tierra que se desprendió a causa del oleaje y permitió que los restos quedaran parcialmente descubiertos”.

⁹² *Diario de Mallorca* de dimarts 23 de juny de 1998, pàg. 16

⁹³ *Diario de Mallorca* de dissabte 13 de juny de 1998, pàg. 47

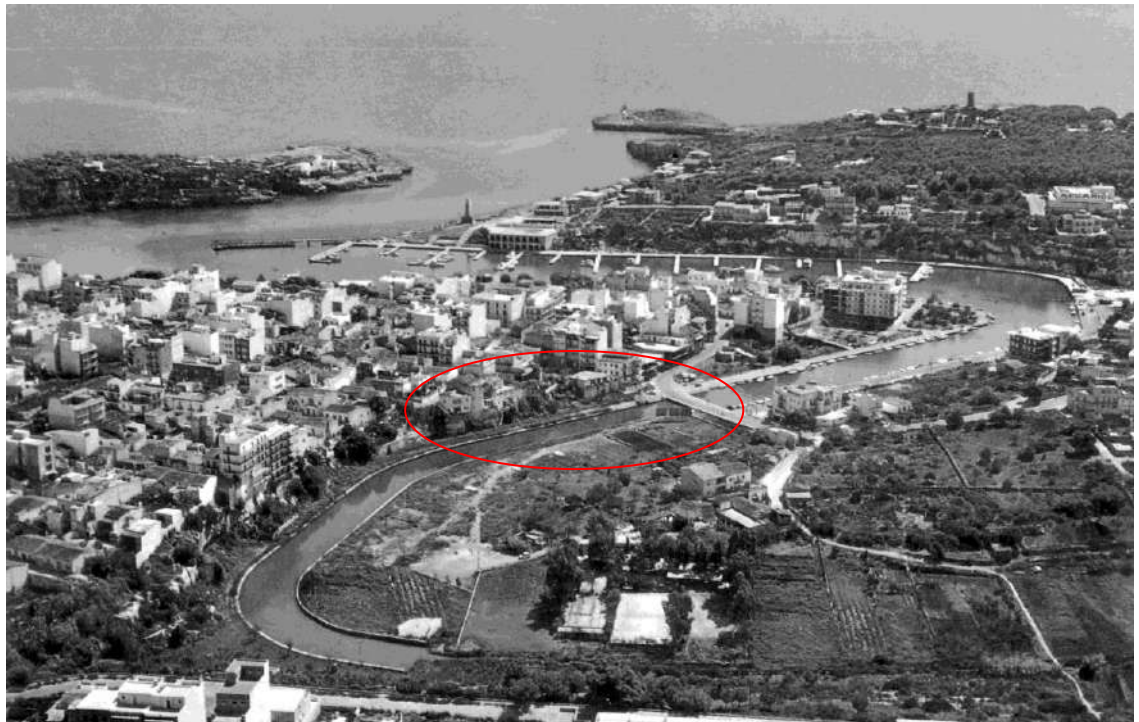
Al fons, Ses Coves Blanques.

El Port en l'actualitat. En vermell, les ubicacions dels cremats/enterrats recollits als punts 1a i 1b.

1.3 **Porto Cristo**, detinguts. Tots els milicians i ciutadans en general que varen ser presos foren conduïts a Manacor. La majoria moriren a Son Coletes, però l'aviador txec, per exemple, fou executat davant centenars de persones al cementiri del Pla de Son Mas. Ja hem parlat abans de la sort que van córrer els 43 presos que va fer el capità Esquivias Zurita el dia 31 d'agost de 1936.

1.4 **Porto Cristo, Es Riuet.** Les 422 persones que moriren al Riuet el 16 d'agost de 1936, el mateix dia del desembarcament, van quedar enterrades dins la zona pantanosa d'Es Cap d'Es Toi. Les autoritats nacionals, conscients d'aquella realitat prohibiren acostar-se a la zona i l'acordonaren de manera que els pescadors no hi poguessin accedir. Rafel Ferrer Massanet testimonià que uns nins estiuejants –entre els que hi era ell mateix- després del reembarcament, de manera irresponsable entraren dins la zona prohibida, per curiositat. Veren una barca trabucada damunt el llot i quan li donaren la volta els quedà la imatge esfereïdora dels cossos dels milicians en descomposició que cobria la barca. Un any després, quan s'havia d'inaugurar el monument feixista el 4 de setembre de 1937, per anar-hi s'havia de creuar obligatòriament el Riuet. Per això, poc abans de la solemne inauguració hi va ser enviada una companyia de sapadors de Palma per treballar en la neteja de la zona, que es varen dur gran quantitat de camionades d'aquell llot barrejat amb despulles humanes, dins la més estricta discreció a un lloc que desconeixem. Poc temps després es va obrir la zona als pescadors.⁹⁴

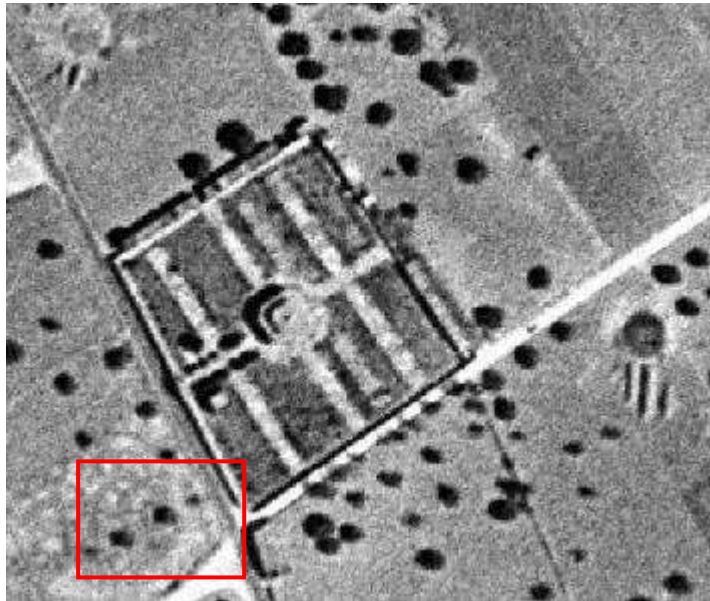

El Riuet. En vermell, la localització de l'indret on varen quedar enterrades les víctimes de l'emboscada.

2.1 **Manacor, Cementeri Catòlic.** Solament podem ubicar-hi les víctimes que moriren assassinades abans del 24 d'agost i alguna d'altra excepcional. El fet que hagi desaparegut el llibre del cementeri, així com altres possibles llistats oficials on poguessin constar les dades més elementals, dificulta poder fer un inventari precís.

⁹⁴ Testimoni de Rafel Ferrer Massanet

2.2 **Manacor**, Cementeri Catòlic, exterior. Les víctimes, que les fonts situen per damunt de les cent, del dia 17 d'agost de 1936 van ser cremades i tapades amb calç. Posteriorment, aquesta zona quedà sepultada baix de la nova Avinguda del Parc, antic camí de Porto Cristo. Les víctimes dels dies successius van ser enterrades en gavetes dins el cementeri, en zones fàcilment cavables o afegides a les fogueres que no aturaven de cremar. D'aquesta manera els cossos s'ajuntaven amb els que havien estat enterrats sense taüt des del 1835.

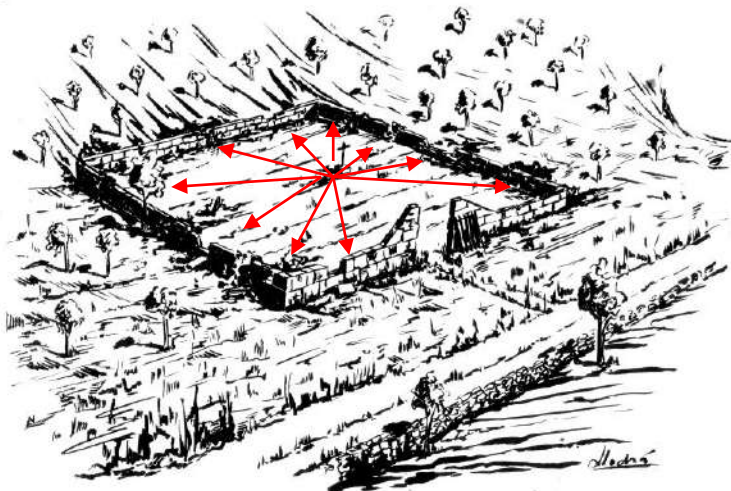
En vermell, la zona emprada per cremar les víctimes, any 1956.

En vermell, la zona emprada per cremar les víctimes en l'actualitat.

3.1 Son Coletes. L'antic cementeri obert amb motiu de la pesta de 1820 va ser el lloc triat per a les execucions de dissidents, presoners i persones indiscriminades. La immensa majoria de víctimes varen ser portades a Son Coletes sense judici previ. Les tretes de la presó són recordades per molta gent, especialment pels presos que van sobreviure: es produïen sempre de nit. Un cotxe o un camió solia portar els presos de la presó comarcal a Son Coletes, passant pel carrer Colom on pujava un capellà que havia d'administrar els sagraments.⁹⁵ Una vegada allà (el testimoni més recent és el de Joan Joan Binimelis, que admetia amb orgull esser un dels botxins de Son Coletes al programa *Zona Roja* de Televisió de Catalunya), s'executaven els presos i l'endemà, s'enterraven. Son Coletes va ser també el lloc d'afusellament i enterro de les persones declarades culpables en consell de guerra a Manacor i també va ser el lloc on dipositaren les despulles d'algunes persones assassinades lluny del poble, dutes a Son Coletes només per a l'enterrament.

El cementeri no era de grans dimensions i des del principi es va seguir la norma d'anar obrint gavetes, partint del centre on anys enrere s'havia instal·lat la creu, en línia recta i de forma radial. De manera que hi havia sèquies que partien del centre en totes les direccions.

Alguns testimonis orals han parlat que no tots els assassinats s'enterraven dins el petit recinte funerari, sinó que també s'utilitzaven les graveres confrontants. A l'actualitat segueix havent-hi una gran activitat d'extracció de grava dins la zona, encara que mai s'ha dit que haguessin aparegut deixalles humanes en els clots de la zona. Això permet deduir que les víctimes eren posteriorment dutes també al recinte i enterrades dins les gavetes. Els antics carreters, que anaven a diari a carregar de grava, veien els cossos abatuts, ja que no eren enterrats fins hores més tard.

⁹⁵ Curiosa la disposició de l'Església: abans de l'afusellament el pres es podia confessar, però no podia rebre el sagrament de l'extrema unció. El capellà havia d'esperar que s'haguessin descarregat els trets i aleshores, només llavors, podia administrar el sagrament, aviat, quan el cos ja es dessagnava i uns segons abans del tret de gràcia. No és estrany, doncs, que en alguns relats d'anys posteriors s'identificàs el capellà amb el tret de gràcia, que mai executaren els capellans a Son Coletes.

En vermell, una part de les graveres que envolten Son Coletes.

De la mateixa manera que algunes morts “exemplars” es van escenificar a l’antic cementeri del Pla davant nombrós públic, en algun cas molt especial – la del batlle Antoni Amer- es va permetre que la gent pogués anar a Son Coletes (es van llogar taxis per a veure l’espectacle) no a contemplar l’assassinat, però si a veure el cadàver. Totes aquelles persones (la majoria hi anaren per curiositat o per gaudir de la imatge) es convertiren en testimonis del que anava succeint, malgrat els papers oficials defugissin d’escriure la realitat i les autoritats de pronunciar aquell nom –Son Coletes- que semblava maleït.

Les víctimes del 36 i següents (assassinats, milicians de Bayo o ajusticiats) es van anar barrejant amb els cossos enterrats als anys vint del segle XVIII.

Si havíem dit abans que les restes humanes de l’antic cementeri del Pla varen ser dutes a Son Coletes quan es va procedir al tancament d’aquell, s’ha de dir que per edificar el nou cementeri –l’actual- es va començar per una gran excavació que havia de possibilitar les tombes subterrànies que hi ha per tot arreu a l’actualitat. El petit cementeri antic quedà inclòs en la seva totalitat dins el nou Son Coletes i totes les gavetes obertes els anys de la guerra van ser excavades. Els ossos i altres restes que es trobaven a cada passa eren carregats, per ordre de la primera autoritat municipal i de Falange, per Bernat Ballester, femater de professió que vivia al carrer del Sol de Manacor, ajudat per Antoni Saïm; ambdós introduïen totes les despulles dins sacs que portaven diàriament a l’ossera del cementeri del Pla. Per tant, si aquesta informació és verídica⁹⁶ haurem de deduir que les despulles mortals d’un gran nombre d’assassinats a Son Coletes feren un camí d’anada i tornada i, després d’haver passat per l’altra cementeri, juntament amb les restes dels assassinats a l’altre indret, acabaren anant a parar tots plegats a l’ossera de Son Coletes.

⁹⁶ Informació facilitada l’any 2004 per l’investigador Rafel Ferrer Massanet.

Dins el plec de condicions per concórrer a la construcció del nou cementeri de Son Coletes, (1947) a l'article quatre es diu: *"Las tierras procedentes de los desmontes y zanjas de cimentación serán clasificadas de dos clases: gravas útiles para los trabajos de construcción y tierras no utilizables para ésta que serán las destinadas al relleno de las zonas que lo requieran"*⁹⁷. Amb poques paraules, les deixalles que no se'n portaren en Ballester i en Saïm, estarien escampades per tot arreu o, encara pitjor, dins els murs de formigó.

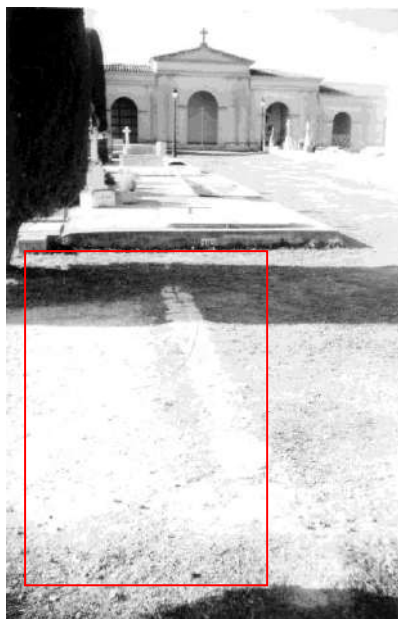
Son Coletes en l'actualitat. Es poden apreciar els nínxols fets en profunditat, la qual cosa ens indica que totes les despulles varen ser tretes i traslladades a algun dels indrets apuntats paràgrafs abans.

Creiem important situar dins el cementeri actual l'emplaçament de l'antic i reduït cementeri de Son Coletes, utilitzat com a camp d'execucions al llarg de la guerra. Segons els testimonis orals⁹⁸ l'antic solar estaria totalment integrat dins l'actual, a la part esquerra del cementeri immediatament després de l'entrada. De fet, s'aporta un document únic gràfic únic on es pot apreciar que l'any 1993 encara es podia veure part de l'antic mur exterior.⁹⁹

⁹⁷ "Nuevo cementerio de la ciudad de Manacor. Pliego de condiciones facultativas". Arquitecte José de Oleza, novembre de 1947.

⁹⁸ Entre els quals hi havia el de Rafel Ferrer Massanet, abans esmentat

⁹⁹ Quan el 1993 es realitzaren obres de pavimentació gairebé en el centre de l'actual cementeri aparegué el basament d'un dels murs que tancaven el primitiu fossar de Son Coletes. Aquesta fotografia fou publicada al núm. 927 de *Perlas y Cuevas* de 22 de novembre de 1996.

3.2 Son Coletes, exteriors. Es sap pel testimoni de persones que tenien una terra prop del cementeri, per algun carreter que anava a fer les seves càrregues gairebé diàries de grava a la zona propera al cementeri i, per l'observació casual o fruit de la curiositat, que algunes persones no van ser executades dins les gavetes radials que partien de la creu central de Son Coletes. Algunes morts –molt possiblement les més massives dels dies 4/5 de setembre- es feren fora del recinte, fora del mur que tancava el vell cementeri. Aquells cadàvers, després d'estar llargues hores a l'exposició de la vista de qui passàs per aquell indret, finalment van ser enterrades a l'exterior del fossar, a la part esquerra de l'antic cementeri prenent com a punt de referència l'entrada de l'actual.¹⁰⁰ També aquesta zona ha estat totalment excavada i pavimentada. L'any 1989 s'hi va construir a sobre un nou cementeri –privat- que està adossat al de Son Coletes, al lateral –precisament- on en Pere Fullana assegurà haver-hi contemplat cossos de gent assassinada.

¹⁰⁰ Aquesta informació està fonamentada en el testimoni de Pere Fullana Perelló, *Damet* (Manacor 1908-2002).

4. **Manacor, disseminats.** El 14 de novembre de 1953 els fills de Gabriela Grimalt Sitjar (Manacor, 1890-1936) denunciaren la desaparició –la mort es donava per segura- de sa mare, ocorreguda el dia 1 de setembre de 1936. Poc després s'obria el sumari 77/1953.¹⁰¹ En definitiva, una dona havia estat assassinada vora una paret d'una finca situada escassament a dos quilometres de Manacor i enterrada al mateix lloc, Son Frau Pere Rei, vora Son Mas. Dasset anys després, per ordre del jutge Gerard M. Tomàs Sabater es va procedir a l'excavació¹⁰² del lloc on els diferents testimonis directes situaven el cos de la víctima.¹⁰³

El cos es va trobar i els doctors Francesc Fortesa Fuster i Miquel Amer Llodrà feren l'informe pericial el dia 25 de novembre del mateix any. Es va acusar Joan Llull de l'assassinat, però –malgrat va estar tancat prop de dos mesos entre les presons de Manacor i Palma- va ser absolt. En realitat va ser declarat culpable, però la sentència d'11 de març de 1955 contemplava que el delicte havia prescrit.¹⁰⁴ Per aconseguir l'absolució (no la declaració d'innocència) s'havia invocat el codi penal de 1932, fet per la República. El tribunal, partint que el delicte es va cometre, tot i reconèixer que Joan Llull era responsable criminalment per haver comès aquell acte voluntàriament i directa. *“...los hechos que se declaran probados integran un delito de asesinato cualificado por la alevosía, previsto y sancionado...”* afirma que procedeix

¹⁰¹ Sumari 77/1953 que es troba als arxius del Tribunal Superior de Justícia de les Illes Balears. Veure el diari Balears, edició del 20 de novembre de 1953, pàgina 4.

¹⁰² L'excavació s'inicià el dia 19 de novembre de 1953.

¹⁰³ El 23 de novembre de 1953, amb presència de Joan Llull (l'acusat d'assassinat) i els testimonis Pere Roig i Jaume Lliteras es realitzà la diligència de reconstrucció dels fets, en el mateix lloc on s'havia trobat la fossa. Es tracta possiblement de la primera fossa d'una víctima del temps de la guerra civil, que un jutge obligava obrir en tot l'Estat espanyol.

¹⁰⁴ Els arguments de la defensa van ser sis: Joan Llull era falangista en el moment del fet (no va estar mai inscrit, segons informà Prefectura Provincial de Falange); que l'acusat es va limitar a obeir el Capità Jaume (no es va aportar una sola prova); que l'assassinat el va cometre un company de l'acusat que ja havia mort; que la mort de Gabriela s'havia d'emmarcar en una acció de guerra (per això el cap de Falange i batle de Manacor Pere Duran emetia un certificat fals afirmant que el front de la guerra arribava a les portes de Manacor, el); que els fills de Gabriela eren “desafectos” i, finalment, que el delicte havia prescrit.

deixar Joan Llull en llibertat per què quan s'obrí el sumari, el 14 de novembre de 1953, ja havien passat més de quinze anys del fet. El fallo del tribunal ja era definitiu. Si s'hagués aplicat la llei de 1944, que no preveia la prescripció fins als vint anys, hagués hagut de ser declarat culpable.

El cas de Gabriela Grimalt obri la possibilitat de les fosses disperses arreu del municipi, des del moment que moltes de les víctimes no van ser mai identificades i ubicades en una o altra fossa; permeten, per tant, la hipòtesi d'altres fosses semblants en altres indrets. Alguns pagesos han reconegut haver trobat restes humans a Manacor i a Porto Cristo. La majoria preferiren no comunicar-ho per evitar-se problemes. Alguns avisaren la Guàrdia Civil després de la troballa i aquesta tampoc volgué problemes o maldecaps. Tot plegat aporta més dificultats a la tasca de relacionar persones desaparegudes amb llocs concrets.

Recapitulació

És difícil que es trobin restes humanes a Porto Cristo. Unes varen ser cremades quan acabà la campanya de Bayo i les altres, ensorrades a la platja, o desaparegudes pels efectes de la mar o cobertes pel formigó del passeig de Ses Coves Blanques.

A Manacor és gairebé impossible trobar una fossa que ofereixi un mínim de garanties ja que tan l'antic cementeri des Pla com el laic, com el de Son Coletes han sofert una transformació absoluta que impossibilita trobar les deixalles dels desapareguts en el lloc on varen morir. El mateix podem dir de la fossa externa del lateral esquerra de Son Coletes, transformada avui en cementeri privat.

És possible encara una nova aparició de despulles d'alguna víctima en un indret qualsevol del camp manacorí, posat que algunes persones hi varen desaparèixer i no es sap, amb total certesa si varen ser cremades a les fogueres dels primers dies o soterrades a les sèquies de Son Coletes. No és impensable la possibilitat que algú que es va donar per mort o desaparegut hagués pogut sortir de l'illa i sobreviscut. Tanmateix, a Manacor moltes de les persones que avui es donen per mortes varen desaparèixer. Existeix una certesa moral dins l'imaginari del poble, però mai pot considerar-se absoluta en alguns casos.¹⁰⁵

A la vista de la situació, potser l'única possibilitat de trobar restes humans d'aquelles víctimes sigui la fossa comuna de Son Coletes on hi reposen les que han anat i vingut d'una a altra banda, sense oblidar que es troben barrejades (degut al fet que no existeix la més mínima classificació de les restes antigues dins l'ossera) amb restes de persones enterrades a Son Coletes en els anys vint del segle XIX i les que van ser enterrades al cementeri del Pla al llarg dels segles XIX i XX. La recerca ens duria a processar la totalitat

¹⁰⁵ A tall d'exemple cal recordar el cas de Joan Salas Llull, donat per mort per gairebé tothom (fins i tot hi apareix al *Diccionari Vermell* de Llorenç Capellà, després d'haver comprovat que "també" el Registre Civil de Manacor el donava per mort el 18 d'agost de 1936). Joan Salas va estar amagat cinc anys (en tenia 17 quan s'inicià la guerra) en casa d'una dona amb fama de bruixa i morí l'any 2003 en un poble de Tarragona.

de les despulles. Per altra banda, manca saber en quin estat es poden trobar tants anys després, en una situació que no és la més ideal per a la seva conservació.

La confusió creada –voluntària o involuntària- pels canvis de llocs d'enterrament als llarg dels darrers segles, juntament amb la desaparició de documents cabdals, els silencis interessats amb la desaparició dels testimonis que podrien donar llum, fa gairebé inviable tot intent d'aclarir i documentar amb precisió on es troben les restes de les víctimes. Tot ens du a pensar que la fossa comuna de Son Coletes és el lloc idoni per a recordar els desapareguts i retre'ls els degut homenatge, com ja es ve fent des del 1984.

Víctimes enterrades presumptament al cementiri el Pla de Son Mas¹⁰⁶

Simonet Riera, Joan agost 36

Antich Fiol, Llorenç agost 36

Jaume Fullana, Miquel agost 36

Llull Fullana, Antoni agost 36Llull Fullana, Pere agost 36Llull Mudoy, Pere agost 36

Mulet Pou, Miquel agost 36

Oliver Mir, Miquel agost 36

Oliver Sanmartí, Joan agost 36

Sastre Garcias, Bartomeu agost 36

Bartomeu, Es *Marmolista* agost 36

Sans Pons, Bartomeu agost 36

Pou, Andreu agost 36

Traversay, Guy de (periodista de guerra) agost 36

Celestini, Berthelot Gastori Jules François agost 36

Cordero, Manuel agost 36

Cortès Ibarra, Francesc agost 36

165

Espí Pla, Josep	agost 36
Fiol Vidal, Francesc Xavier	agost 36
Freire Benítez, José	agost 36
Fullana Cardona, Rafel	agost 36
Gómez Vázquez, Emilio	agost 36
Gil Julià, Andreu	agost 36
López Burgos, Baldomero	agost 36
Luar, Pere	agost 36
Lucas García, Pere	agost 36
Nicolau Artigues, Bartomeu	agost 36
Pons Pérez, Santiago	agost 36
Tudurí Pons, Agustí (Maó)	agost 36
Un aviador txec	setembre 1936

Un nombre indeterminat de presos/es republicans

Porreres

Amengual Barceló, Andreu	agost 36
Ferrà Xamena, Sebastià	agost 36
Garau Julià, Miquel	agost 36
Juan i Juan, Pere	agost 36
Llaneras Llull, Jordi	agost 36
Llaneras Trobat, Francesc	agost 36
Nicolau Sorell, Pere	agost 36
Oliver Nicolau, Gaspar	agost 36
Parejo Melià, Fèlix	agost 36
Salleres Picornell, Antoni	agost 36
Serra Servera, Climent	agost 36
Servera Mora, Antoni	agost 36

Sitjar Font, Pere Josep	agost 36
Vaquer Julià, Bartomeu	agost 36
Sant Llorenç	
Llull Duran, Llorenç	agost 36
Son Servera	
Bauçà Cursach, Pere	agost 36
Brunet, Jaume	agost 36
Brunet, Bartomeu	agost 36
Colomar, Bartomeu	agost 36
Gelabert Verdera, Manuel	agost 36
Gili, Antoni	agost 36
Guillem, Miquel	agost 36
Guiscafre Gili, Joan	agost 36
Llodrà, Joan	agost 36
Llull, Antoni "Damià"	agost 36
Llull, Gabriel	agost 36
Miranda, Josep (fill)	agost 36
Miranda, Josep (pare)	agost 36
Miró Aguiló, Josep (fill)	agost 36
Miró Picó, Josep	agost 36
Morell Rosselló, Bartomeu	agost 36
Pallicer, Francesc	agost 36
Perecos, Bernat	agost 36
Perelló, Antoni	agost 36
Santandreu Carbonell, Melcior	agost 36
Sanxo Fornés, Bartomeu	agost 36
Sart, Francesc	agost 36

Servera, Joan	agost 36
Servera Ferrer, Mateu	agost 36
Vives, Joan	agost 36
Vives, Serafí (fill)	agost 36
Vives, Serafí (pare)	agost 36
Vives Sureda, Miquel	agost 36

Manacor

Adrover Sansó, Joan	agost 36
Alomar Mas, Antoni	agost 36
Amengual Muntaner, Antoni	agost 36
Amores Rebollo, Tomàs	agost 36
Barceló i Barceló, Guillem	agost 36
Blanquer Soler, Bartomeu	agost 36
Cirer Gomila, Pere Josep	agost 36
Duran Nadal, Magí	agost 36
Duran Rosselló, Bartomeu	agost 36
Escales Grau, Mateu	agost 36
Estelrich Guiscafne, Pere	agost 36
Fornés Puigrós, Guillem	agost 36
Garau Cerdà, Antoni	agost 36
Gomila Barceló, Jaume	agost 36
Heredia Masguerell, Salvador	agost 36
Juaneda, Pere	agost 36
Juaneda Pons, Pere (fill de l'anterior)	agost 36
López Fernández, José	agost 36
Mas Gelabert, Llorenç	agost 36
Matamalas Expósito, Jeroni	agost 36

Matamalas Sitges, Pere	agost 36
Melis Martí, Jaume	agost 36
Mesquida Galmés, Mateu	agost 36
Mesquida Quetglas, Antoni	agost 36
Nadal Vadell, Bartomeu	agost 36
Palmer Duran, Miquel	agost 36
Pol Font, Jaume	agost 36
Ramis Amengual, Bernat	agost 36
Riera Capó, Jaume	agost 36
Roig Picó, Bernadí	agost 36
Salas Domenge, Llorenç	agost 36
Sánchez Prada, Francesc	agost 36
Sansó Pocoví, Miquel	agost 36
Santamaría Cruces, Venanci	agost 36
Segura Bonnín, Miquel	agost 36
Solivellas Celià, Antoni	agost 36
Valls Brindis, Josep	agost 36
Valls Brindis, Ventura	agost 36
Valls Fuster, Josep	agost 36
Valls i Valls, Antoni	agost 36

ANNEX 2

Víctimes dutes presumptament al cementeri laic

Carrió Bauçà, Jaume (Son Carrió)	setembre 1936
Font Riera, Gabriel (Sant Llorenç)	setembre 1936

ANNEX 3

Víctimes dutes presumptament a Son Coletes

Artà

agost 1936

Buxadé Adroher, Daria (Infermera Creu Roja) setembre 1936

Buxadé Adroher, Mercedes (Infermera de la Creu Roja) setembre 1936

Garcia, Maria (Infermera de la Creu Roja) setembre 1936

L'autora del "Diario de una miliciana". settembre 1936

Teresa (Infermera de la Creu Roja) setembre 1936

43 milicians fets presos el 31 d'agost nit del 31 d'agost a 1 setembre

milicians fets presos el dia 4 de setembre

de 1936 a Porto Cristo, a Sa Coma i a

les rodalies de Manacor, Sant Llorenç i Son Servera.

setembre 1936

Homar Salom, Andreu agost 1936

Riutort Martí, Antoni agost 1936

Estelrich Galmés, Bernat (Sant Llorenç) agost 1936

Llinàs Bibiloni, Guillem (Sant Llorenç) setembre 1936

Pasqual Llodrà, Guillem maig 1937

Riera Juan, Jordi (Sant Llorenç) setembre 1936

Riera Parera, Miquel maig 1937

Adrover Caldentey, Antoni

setembre 1936

Adrover Oliver, Bartomeu agost 1936

Adrover Santandreu, Antoni

setembre 1936

Amer Llodrà, Antoni	desembre 1936
Amer Roig, Jaume	agost 1936
Artigues Sunyer, Damià	gener 1937
Bassa Galmés, Magdalena	setembre 1936
Bauçà Martí, Antoni	agost 1936
Bauçà Riera, Joan	agost1936
Bonet Fullana, Sebastià	octubre 1936
Bordoy Mascaró, Mateu	setembre 1936
Caldentey Cabrer, Miquel	agost 1936
Caldentey Sansó, Bartomeu	setembre 1936
Cortès i Cortès, Nicolau	agost 1936
Duran Rosselló, Miquel	setembre 1936
Estelrich Ferrer, Joan	setembre 1936
Estelrich Gomila, Guillem	setembre 1936
Estelrich Guiscafres, Bernat	setembre 1936
Febrer Mas, Guillem	octubre 1936
Fornés Bordoy, Bartomeu	agost 1936
Frau Bisbal, Joan	setembre 1936
Fullana Juan, Guillem	novembre 1936
Fullana Pont, Antoni	setembre 1936
Fullana Ramis, Joan	novembre 1936
Galmés Martí, Guillem	setembre 1936
Garau Gayà, Conrad	setembre 1936
Gelabert Riera, Gabriel	setembre 1936
Gelabert Sansó, Bernat	setembre 1936
Gomila Cabrer, Joan	setembre 1936
Gomila Monjo, Miquel	agost 1936

Grimalt Sitjar, Gabriela	setembre 1936
Jaume Vanrell, Margalida ¹⁰⁷	agost 1936
Juan Gomila, Antoni	setembre 1936
Juan Mascaró, Antoni	setembre 1936
Juan Tur, Joan	setembre 1936
Lliteres Brunet, Joan	octubre 1936
Lliteres Cardell, Bernat	octubre 1936
Lliteres Cardell, Jaume	octubre 1936
Lliteras Cardell, Joan	octubre 1936
Llull Font, Francesca	gener 1937
Mas Llodrà, Antoni	agost 1936
Mas Llodrà, Bartomeu	gener 1937
Massanet Rosselló, Pere Joan	novembre 1936
Matamalas Salas, Joan	setembre 1936
Melis Martí, Josep	setembre 1936
Miquel Nicolau, Antoni	setembre 1936
Morey Rosselló, Miquel	octubre 1936
Nadal Gomila, Antoni	setembre 1936
Nicolau Roig, Jaume	agost 1936
Parera Gomila, Joan	setembre 1936
Pasqual Galmés, Antoni	setembre 1936
Pasqual Gelabert, Andreu	setembre 1936
Pasqual Jaume, Miquel	setembre 1936
Pasqual Sureda, Llorenç	setembre 1936
Pérez Ferrari, Antoni	setembre 1936
Pérez Ferrari, Manel	setembre 1936

¹⁰⁷ Alguna font oral situa la seva mort a Petra.

Pérez Ferrari, Roger	setembre 1936
Pérez Fontánez, Rogelio	setembre 1936
Quetglas Sánchez, Sebastià	setembre 1936
Quetglas Serra, Joan	desembre 1936
Quetglas Serra, Miquel	setembre 1936
Reat Bauçà, Salvador	agost 1936
Riera Brunet, Joan	setembre 1936
Rosselló Gelabert, Gaspar	setembre 1936
Salas Llull, Francesca	gener 1937
Sanxo Fluxà, Agustí	setembre 1936
Sitges Febrer, Antoni	setembre 1936
Valls Segura, Rafel	agost 1936
Vives Bibiloni, Gabriel	setembre 1936
Vives Bibiloni, Jaume	agost 1936

BIBLIOGRAFIA I FONTS CONSULTADES PER AL TREBALL DE LES FOSSES A MANACOR

Fons orals:

Adrover Rosselló Pere (+)
Alcover Cabrer, Andreu
Alomar Jaume, Francesca
Amer Roig, Dora (+)
Artigues Bonet, Damià
Caldentey Amer, Joana (+)
Bonet Nadal, Joan
Bonet Palmer, Sebastià
Capellà Fornés, Llorenç
Capó Bisquerra, Miquel
Cardona Escanero, Gabriel (+)
Castor Binimelis, M. Pilar
Cortès Servera, Josep
Cubells Fullana, Joan
Darder Riera Francesc (+)
Domenge Roig, Isabel
Duran Pastor, Miquel
Estelrich Riera, Pere
Estelrich Rosselló, Sebastià
Ferrer Febrer, Antoni
Ferrer Garau, Bartomeu (+)
Ferrer Massanet Rafel (+)
Fons Torrents, Bartomeu (+)
Francisco Segura, Miquel (+)

Francisco Segura, Salvador
Frontera Mestre, Joan (+)
Fullana Perelló, Pere (+)
Fullana Sureda, Margalida
Fullana Salmira, Bernat
Gayà Fullana, Conrad
Joan Binimelis Joan (+)
Mascaró Frau, Melcior (+)
Massot i Muntaner, Josep
Mateu Caplloch, Pere
Mus i López, Enric
Mus i López, Pere (+)
Pascual i Pascual, Sebastià
Pastor Llull, Maria
Pastor Noguera Cristòfol
Puerto Planas, Antoni (+)
Quetglas Febrer, Rosa
Riera Barreiro, Gabriel (+)
Riera Busquets, Sebastià
Riutort, Maria
Salas Vaquer, Francesca
Sánchez Alonso, Andreu (+)
Sánchez Rodríguez, Manuel Víctor (+)
Sansó Barceló, Sebastià
Sureda Busquets, Macià
Tugores Mestre, Josep (+)
Vives Brunet, Miquel

Publicacions Periòdiques Consultades

La Almudaina

Aquí Estamos

Arriba (setmanari de Manacor)

Baleares

El Correo de Mallorca

El Día Mallorca Nova

Diario de Mallorca

Historia y Vida, setembre de 1996

Nosotros

Perlas y Cuevas

Randa

Renacer

La Última Hora

Voz y Voto

La Voz de Menorca

Arxius Consultats

Arxiu del Regne de Mallorca

Arxiu de la Comandància Militar de les Balears

Arxiu Parroquial dels Dolors de Manacor

Arxiu Històric Municipal de Manacor

Arxiu Privat de Rafel Ferrer Massanet

Arxiu dels Jutjats de Manacor

Arxiu de la Presó Provincial de Palma

Arxiu de la Guerra Civil de Salamanca

Arxiu General Militar d'Àvila

Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares

Cuartel General del Generalísimo

Jutjats Militars nº 33 de Palma

Arxiu de l'Audiència Provincial de Palma

Arxiu fotogràfic de "Perlas y Cuevas"

Bibliografia

ANDRÉS DE PALMA DE MALLORCA (Manuel de Lete Triay). *Mallorca contra el marxismo*. Palma, 1936.

ARRARÁS, Joaquín. *Historia de la Cruzada Española*. Vol. IV, tom 16 .Madrid, 1941.

BAYO GIROUD, Alberto. *Mi desembarco en Mallorca*. Palma, 1987.

BERNANOS, Georges. *Les grands cimetières sous la lune*. París, 1938

BONET NADAL, Joan. *Pipes manacorines*. II Jornades d'Estudis Locals. El Segle XX a Manacor, pàg. 393-400

CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma, 1989

DURAN PASTOR, Miquel. *1936 en Mallorca*. Volumes I, II, III, i IV. Palma, 1982.

FERRARI BILLOCH, Francesc. *Mallorca contra los rojos*. Manacor, 1936.

FUSTER FORTEZA, Gabriel. *Un alçament carlí a Mallorca l'any 1935*. Palma, 2010.

GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA

GUARNER, Vicenç. *Cataluña en la guerra de España: 1936-1939*. Madrid, 1975

MASSOT I MUNTANER, Josep. *Mallorca durant la guerra civil (1936-1939)*. Palma 1996.

-*La guerra civil a Mallorca*. Barcelona, 1976

-*El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936*. Barcelona, 1987

-*Mallorca durant la guerra civil*. Palma, 1996.

-*El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona, 1996

-*Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Barcelona, 1997.

-*Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears*. Barcelona, 2002.

MEMORIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, publicació per el diari *Baleares* editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987).

MIQUEL JAUME, Llorenç. *Sant Miquel de Son Carrió*, volum II. Palma, 2000.

PÉREZ VENGUT, José. *Porto Cristo, el legionario y otros héroes*. Palma, 1937.

PONS BESTARD, Josep. *Memoria de la guerra civil en Mallorca (1936-1939)* Palma, 2003

RIERA BARREIRO, Gabriel. *Como se inició el golpe de estado en Mallorca* (inèdit).

-*El desembarco en Mallorca* (inèdit)

-*La guerra civil española* (inèdit).

RIERA DALMAU, Joan. *“Historia de Manacor, Siglo XIX, 2ª parte”*. Manacor, 2006.

RUBIO CABEZA, Manuel. *Diccionario de la Guerra Civil Española*, I i II. Barcelona 1987

SALAS LARRAZÁBAL, Ramón. *Historia del Ejército Popular de la República*. Madrid, 1973

SANSÓ BARCELÓ, Sebastià. *Història contemporània d'Espanya. Fonts orals*. (Inèdit).

SCHALEKAMP, Jean A. *Mallorca, any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*. Palma, 1981

TUGORES MANRESA, Antoni. *La història robada*. Palma, 2004

-*Manacor: La guerra a casa*. Palma, 2006.

-*Víctimes Invisibles*. Barcelona, 2011.

VILLALONGA, Llorenç. *Falses memòries de Salvador Orlan*. Barcelona, 1967

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE MONTUÏRI.

Municipi: Montuïri.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: Probable.

Desapareguts: 4 persones identificades.

Investigació.- Bartomeu Garí Salleres.

FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE MONTUÏRI

Bartomeu Garí Salleres.

1) Dades de la fossa.

1.1) Localització:

1.1.1-Geogràfica

- Illa: Mallorca
- Municipi: Montuïri
- Indret concret (topònim): Na Campana-Cementeri Municipal de Montuïri

1.1.2-Cartogràfica

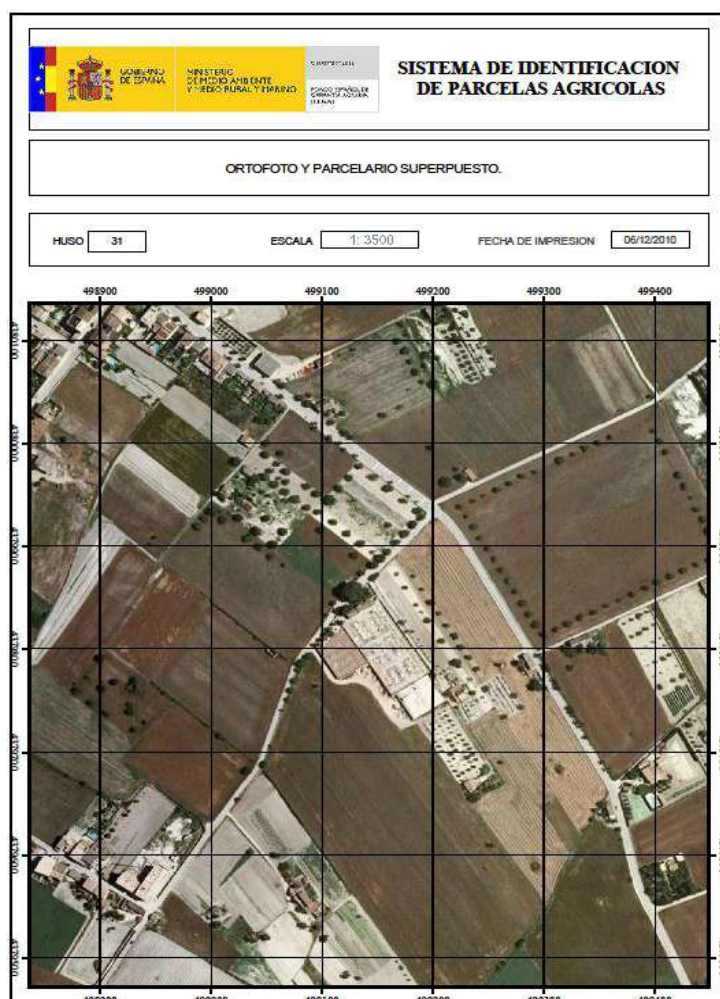

Fig. 1. Vista aèria actual del cementiri municipal de Montuïri (SIGPAC, ortofotos)

1·1·3-Propietat del terreny.- Els terrenys del cementiri municipal de Montuïri són de propietat municipal i pertanyen a l'Ajuntament de Montuïri. El Consistori és el responsable del seu manteniment i gestió.

1·1·4-Documentació gràfica i fotogràfica per a la ubicació i localització de la fossa comuna del cementiri municipal de Montuïri.-

Fig. 2. Fotografia vista aèria actual del cementiri municipal de Montuïri (IDEIB, SITIBSA, Govern de les Illes Balears, escala 1:1.000. Localització de la fossa (en vermell)

2·1·4·1) Proves documentals i testimonis orals

Fonts documentals i testimonials ens informen que a finals del mes d'octubre de 1936, quatre persones veïnes del municipi de Campos foren afusellades en el cementiri municipal de Montuïri. Aquestes execucions estan relacionades amb la repressió de la Guerra Civil espanyola (1936-1939). A la vegada constatarem l'existència d'una fossa comuna a l'interior de l'esmentat cementiri, on sembla foren inhumats els seus cadàvers.

Segons aquestes informacions la fossa comuna està situada a la part dreta de l'entrada principal del recinte del cementiri, davant la cotxera, molt a prop de l'accés a la darrera ampliació del cementiri municipal de Montuïri. Aquesta zona coincidiria amb l'espai utilitzat com a cementiri de dissidents en els anys 20-40 (vegeu fig. 3).

Fig. 3. Lloc on presumiblement es troba ubicada la fossa comuna. Al fons, cotxera municipal. En marró, situació de l'antiga paret de tancament. En vermell, lloc de la troballa de restes òssies.

a) Arxiu Municipal de Campos (AMC)

A la documentació de l'Arxiu Municipal de Campos, secció Registre Civil, tom XVII, hi trobam la inscripció de tres persones veïnes de la localitat de Campos que foren enterrades a una fossa comuna del cementeri de Montuïri.

Les persones inscrites són:

Miquel Mascaró Ballester. L'any 1975 es va expedir el seu certificat de defunció. Consta que va morir el 21 de gener de 1941 i s'indica que s'obria un expedient. En aquest, la data i lloc de defunció canvia. A l'expedient es certifica que Miquel Mascaró Ballester va morir el 30 d'octubre de 1936 a Montuïri. La causa de la seva mort són ferides rebudes per arma de foc.¹⁰⁸

Jaume Puig Puigserver. En el llibre de defuncions del Registre Civil de Campos, el 20 de desembre de 1940 s'inscriu la defunció de Jaume Puig Puigserver. En aquest document s'indica que va morir el 29 d'octubre de 1936 a conseqüència de les ferides rebudes per arma de foc i consta que fou enterrat en el cementeri de Montuïri. La inscripció es practica a instàncies de la seva esposa, Maria Suau Terrassa i s'aprova pel jutge d'instrucció del partit en auto datat el 16 de desembre de 1940. Es presenten com a testimonis Antoni Puigserver Nicolau i Juan Puigserver Nicolau.¹⁰⁹

¹⁰⁸ AMC, Registres de defuncions, tom XXVII, foli 136.

¹⁰⁹ AMC, Registres de defuncions, tom XXVII, foli 128.

Joan Vidal Sansó. En el registre civil de Campos consta que Joan Vidal Sansó va morir a Montuïri a les 12 hores del dia 29 d'octubre de 1936 i va rebre sepultura en el cementiri municipal d'aquesta localitat. La defunció es registrà dia 11 de desembre de 1940 en virtut del "expediente instado por Juana Sansó Vidal aprobado por el Muy Ilustre Sr. Juez de Instrucción de este Partido en auto de fecha 4 del actual y orden interta de la misma fecha"¹¹⁰. En l'acte de defunció s'indica que es desconeix si atorgà testament i comparegueren com a testimonis Juan Puigserver Nicolau i Antonio Espino Blanquet.

b)Arxiu Municipal de Montuïri (AMM)

Entre el fons documental de l'Arxiu Municipal de Montuïri hi trobam informació relacionada amb el cementiri municipal de la localitat. A l'arxiu hi ha fotografies de les obres de remodelació inaugurades l'any 1932. Aquestes imatges representen una fons indispensable per conèixer l'aspecte que tenia el cementiri i el seu entorn en temps de la Segona República i durant la Guerra Civil espanyola. A més d'aquesta documentació, hi ha lligalls de les obres de manteniment, modificacions, projectes d'ampliació que ha sofert el cementiri al llarg dels anys.

-Fotografies del cementiri municipal de Montuïri (1932). Façana, edifici de serveis i jardins.

Fig. 4. Fotografia del cementiri municipal de Montuïri. A la dreta es pot observar la porta de la cotxera, on es trobaria localitzada la fossa comuna.

c)Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (www.ideib.cat)

¹¹⁰ AMC, Registre de defuncions, tom XXVII, foli 126.

Es tracta d'informació geogràfica necessària per a difondre i compartir la cartografia produïda i mantinguda en el Govern de les Illes Balears. Aquesta font informàtica ens ajuda a conèixer la cartografia aèria i el plànol toponímic del cementeri municipal de Montuïri.

Fig. 5. Fotografia aèria de la configuració actual del cementiri municipal de Montuïri

Fig. 6. Plànol toponímic del cementeri municipal de Montuïri (Escala 2.500, x: 499386, y: 4379394. IBEID (50 metres)

d) Fotografia aèria vol americà (1965-57)

El 1956-57 les forces aèries d'EE.UU., juntament amb l'exèrcit de l'aire d'Espanya realitzaren un vol fotogràfic a la Península Ibèrica i també a les Balears, més conegut com a "vol americà". Es tracta d'una eina molt útil pels arqueòlegs i per tothom que faci feina en el món del patrimoni, per veure no només l'estat dels bens patrimonials fa 50 anys, sinó també per veure l'entorn d'aquests bens i el paisatge rural i costaner que els envoltava abans del gran desenvolupament turístic dels anys 60. Les fotografies aèries són a escala 1:33.000 en blanc i negre dels diferents territoris de l'Estat espanyol. Cada fulla inclou 4 o 5 bandes de 10 a 12 fotografies.

Com a exemple adjuntam una imatge (vegeu fig. 7) de gran utilitat que ens informa i ens mostra la fisonomia del cementiri municipal de Montuïri a la dècada dels anys 50-60. Aquesta fotografia ens permetrà identificar una sèrie de detalls de com era l'antic recinte i la zona on s'habilità la fossa comuna esmentada anteriorment.

- En blau: recinte cementiri (1932)
- En groc: nous pavellons cementiri (1932)
- En marró: espai entrada cementiri municipal
- En vermell: obres d'ampliació i millora executades des de la dècada dels anys 50 fins a l'actualitat.
- En verd: localització de la fossa comuna

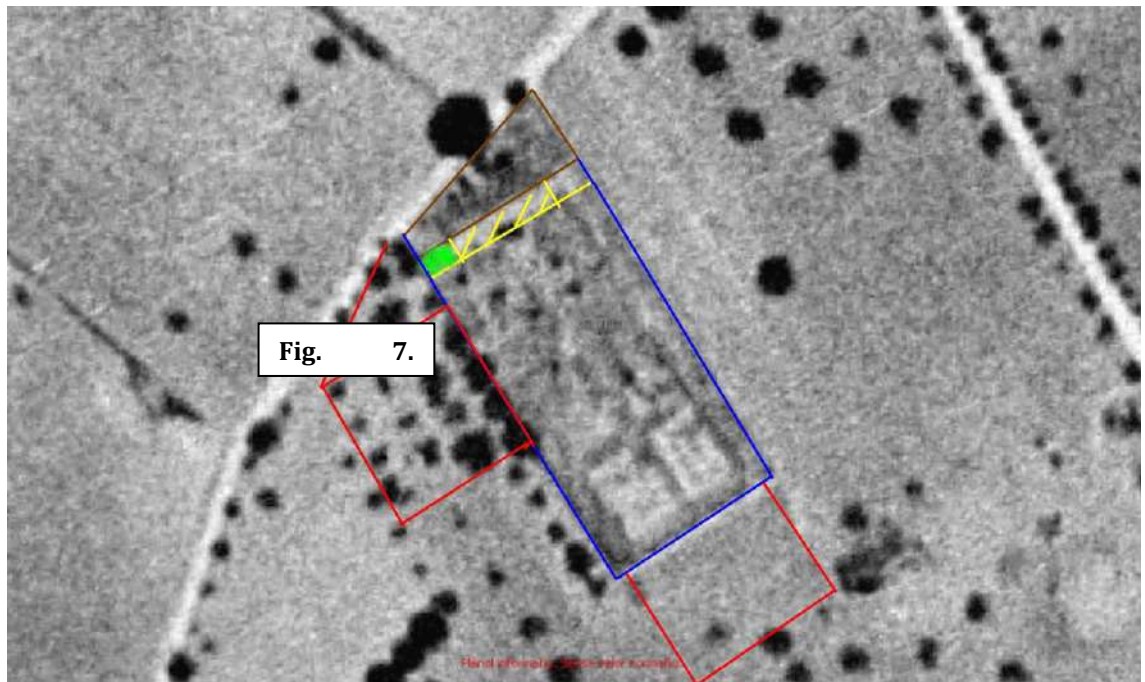

Fig. 7. Fotografia aèria del cementiri municipal de Montuïri (1956-57). Espai marcat en verd correspon a la situació de la fossa comuna

2·2·1-Existència de la fossa en el cementeri municipal de Montuïri

La primera notícia coneguda sobre la revolta fou l'arribada a Montuïri d'un camió carregat de falangistes armats el 19 de juliol de 1936. El dia següent, en un escrit el governador civil confiava la presidència de la Comissió Gestora a Pere Arbona Ginard.¹¹¹

El 23 de juliol els falangistes envaïren la Casa Consistorial. Això mateix feren en el local de la Societat Republicana, on hi havia coses que es podien considerar de valor aleshores. Al cap de poc dies fou anomenat comandant militar del poble el comandant retirar d'Infanteria Pere Sancho Sancho.

Després d'haver destruït les pertinències de "la Societat" va començar la repressió. Segons Capellà Fornés¹¹², quinze foren els montuïrers assassinats per motius polítics durant la segona meitat de l'any 1936. Alguns d'ells no residien al poble des de feia anys. Cap d'ells fou jutjat ni militarment ni civilment.¹¹³

Per altra banda, els falangistes del poble es mostraren molt actius en els actes repressius, fins i tot participant o col·laborant en els assassinats practicats vora el cementeri de Porreres. Respecte als assassinats, seguint el costum d'afusellar al mateix poble gent d'altres municipis, quatre veïns de Campos foren afusellats al cementeri municipal de Montuïri.

Un horabaixa del mes d'octubre de 1936, els veïns de Campos, Bartomeu Ballester Roig àlies *Catoi*, ferrer i militant del Partit Comunista d'Espanya (PCE); Jaume Puig Puigserver àlies *Bestard i Ratat*, pagès i militant d'Unió Obrera; Miquel Mascaró Ballester àlies *Paies*, mecànic i militant d'Unió Obrera i Joan Vidal Sansó àlies *Apagafocs*, xofer d'ofici, foren trets de la presó de les Escoles Velles de Campos. Poc després, foren transportats a l'Oratori de La Sant Creu de Porreres on havien de ser afusellats, però els falangistes de Campos optaren per traslladar-los al cementeri de Montuïri.

Els quatre campaners foren acusats de l'intent de crema de l'església Parroquial de Campos el mes de març de 1936. Aquest fou el pretext utilitzat per les noves autoritats per condemnar-los a mort. Moments després de l'arribada al cementeri foren executats per falangistes de Campos i de Montuïri. Els seus cossos foren dipositats a una fossa o vàries fosses comunes del cementeri municipal de Montuïri, de la qual es sol·licita la seva localització i ubicació.

¹¹¹ MAS i MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni (2001): *La guerra civil a Montuïri. L'esclafit de la crispació*, Palma: Documenta Balear, 73.

¹¹² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll.

¹¹³ MAS i MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni (2001): *La guerra civil a Montuïri. L'esclafit de la crispació*, Palma: Documenta Balear, 88-91.

2·2·2-Motius: víctimes relacionades amb les tretes de les presons municipals en el transcurs de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939).

2·2·3-Datació: octubre de 1936.

2·3)Intervencions fetes entorn de la fossa.

2·3·1-El Cementiri Municipal de Montuïri

Com ja hem esmentat, el cementiri municipal de Montuïri és de propietat municipal. A hores d'ara segueix obert i s'utilitza per la funció pel qual es va construir. L'accés al recinte roman obert al llarg de tot l'any, exceptuant les hores de nit. És important afegir que el recinte i els seus exteriors han sofert transformacions des de les primeres dècades del segle XX fins a l'actualitat, algunes han pogut afectar a la zona on s'ubica la fossa/es comunes que es va utilitzar durant la Guerra Civil espanyola. Per tant, adjuntam un treball de compilació realitzat en base a la consulta dels plànols i projectes de remodelació dels anys 1887, 1904, 1905, 1931 i 2000 conservats a l'Arxiu Municipal d'aquesta localitat.

2·3·2-Tipus d'intervencions.

a)Antecedents

El recinte més antic de l'actual cementiri municipal de Montuïri data de 1823, moment en què s'instava als Ajuntaments a abandonar el costum d'enterrar els difunts a les parròquies.

En virtut de la Reial Cèdula del 3 d'abril de 1787 dictada pel rei Carles III es mana abandonar aquesta pràctica. S'hi al·legaven mesures higièniques per a recolzar aquesta disposició.

El 1806, l'Intendent de Mallorca va rebre l'ordre del Govern. Fou el 1823 quan es féu ús del cementiri rural de Montuïri situat vora uns terrenys nomenats Na Campana, entre la caseta d'en Ballester i la caseta d'en Ferrando.

Segons testimonis orals, la ossera de l'antic cementiri està fora del recinte, a la zona on fa poc temps es feren les darreres obres d'ampliació del cementiri. Les restes que hi havia al seu interior han estat dipositades en dues tombes del recinte antic, propietat de la parròquia i una altra per determinar.¹¹⁴

b)Projecte de millora i ampliació del cementiri municipal de Montuïri a partir dels projectes de 1887, 1904 i 1905

El 12 d'agost de 1905, l'arquitecte de la Diputació Provincial Joan Guasp Vicens va signar la memòria descriptiva del projecte d'ampliació i millora del cementiri municipal de Montuïri. És un projecte que s'inicià l'any 1887.

Amb aquest projecte, s'havien de dur a terme les obres de tancament del recinte i la construcció de 80 tombes subterrànies (de 2 metres de profunditat). Aquestes obres no es van executar en la seva totalitat. Es construïren una sèrie

¹¹⁴ Testimoni de Gabriel Miralles.

de tombes i un petit edifici que estava situat on actualment es troba l'edifici de serveis i s'utilitzà com a dipòsit de cadàvers.

El mes de juliol de 1931, el projecte es tornar a reobrir. L'Ajuntament de Montuïri presidit per Joan Mas Verd ordenà l'execució del projecte, afegint una sèrie de millores. El recinte del cementiri tenia una superfície total de 4.137 metres quadrats i tenia una forma trapezoïdal.

b)Projecte d'obres de millora i ampliació del cementiri municipal de Montuïri (1931-1932)

El projecte fou elaborat per l'arquitecte de la Diputació Provincial Josep Alomar. L'obra contemplava la millora dels accessos i de les instal·lacions del cementiri públic. Les obres foren realitzades durant la batlia de Joan Mas Verd (abril de 1931-juliol de 1936) i es feren en molt poc temps, ja que començaren la segona meitat de 1931 i foren rebudes per l'Ajuntament el 8 de juliol de 1932¹¹⁵.

Amb la remodelació de 1931 es realitzaren unes obres d'ampliació de la zona d'enterrament i es construïren dos edificis (avantsala del cementiri pròpiament dit, vegeu fig. 8). Els edificis esmentats són una sala d'autòpsies i el dipòsit de cadàvers (a l'esquerra segons s'entra) i una sala de vetllar i el garatge on es guarda el carro dels difunts (a la dreta) que inicialment havia de ser la vivenda de l'encarregat del cementiri. A més, el projecte contemplava la construcció d'una capella i dues zones de 325 metres quadrats cada una d'elles destinades a fosses comunes, que es situarien a la part posterior de l'entrada principal del recinte (vegeu fig. 8, zona en vermell). Aquest fase fou suprimida del projecte segons l'acord pres pel Consistori municipal el dia 8 de febrer de 1935. Anys després, la zona fou utilitzada per a la construcció d'un nou espai d'inhumacions.

Pel que fa a la millora de la zona d'accessos, es va construir una paret de tancament amb tres portes d'entrada (vegeu fig. 9). La reixa central i la situada a l'esquerra s'utilitzarien com a porta d'entrada a l'edifici de serveis i a la zona enjardinada, mentre que l'accés que es va construir a la dreta s'utilitzaria com a entrada del cementiri de dissidents (vegeu fig. 8, espai de color groc). Aquesta zona es on es van trobar les restes òssies.

Com ja hem esmentat, a l'arxiu de Montuïri hi ha fotografies d'aquesta remodelació i, en general, sobre l'aspecte que tenia el cementiri en temps de la Segona República i del franquisme¹¹⁶.

¹¹⁵ AMM, Llibre d'actes (1931-1933), capsa 84. Citat a MAS i MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni (2001): *La guerra civil a Montuïri. L'esclafit de la crispació*, Palma: Documenta Balear, 52.

¹¹⁶ Testimoni de Gabriel Miralles.

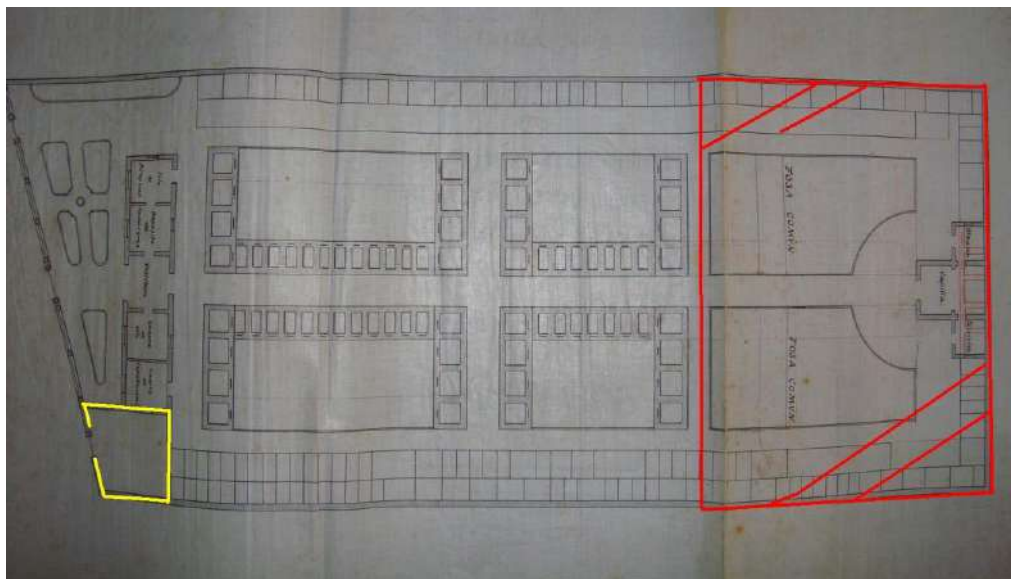

Fig. 8. Projecte de millora i ampliació del cementeri municipal de Montuïri (1931-1932). Quadre en vermell: obres que no s'executaren. En groc: cementeri de dissidents.

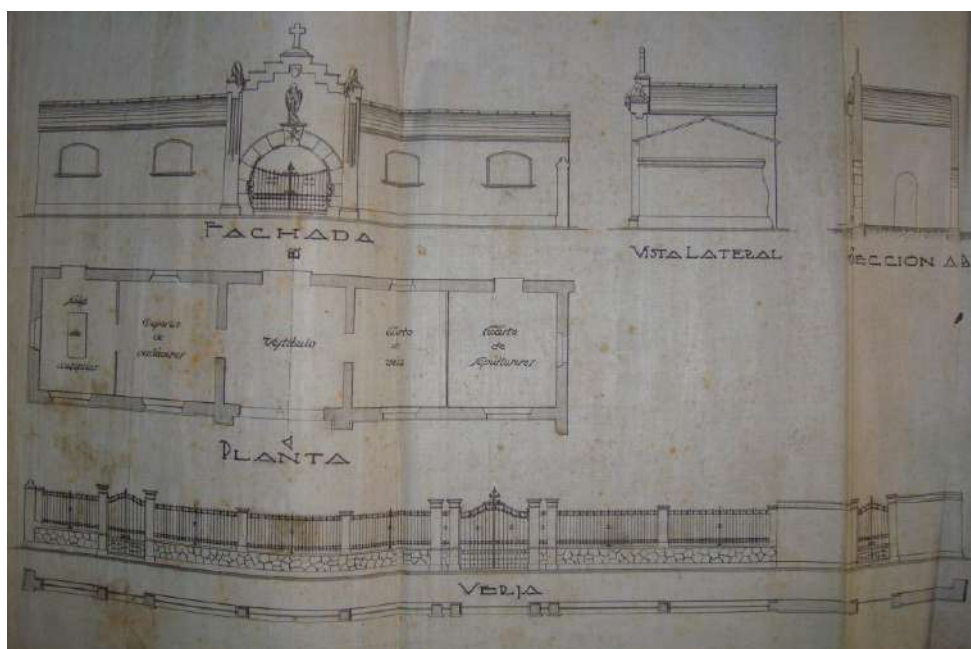

Fig. 9. Plànols de la façana principal, planta edifici de serveis i tancat del recinte del cementeri municipal de Montuïri (1931-1932).

Fig. 10. Edifici de serveis i part del tancat (a la dreta) del recinte del cementeri municipal de Montuïri (1931-1932).

c)Altres projectes d'ampliació del cementeri municipal de Montuïri

L'any 1945, l'Ajuntament de Montuïri va projectar una nova ampliació del recinte del cementeri municipal (vegeu fig. 11). Aquest projecte preveia una nova àrea destinada a inhumacions. La nova zona s'ubicaria a la part posterior del primer recinte, on es va projectar l'any 1931, la capella i la zona de fosses comunes. El projecte fou realitzat per l'arquitecte Josep Alomar.

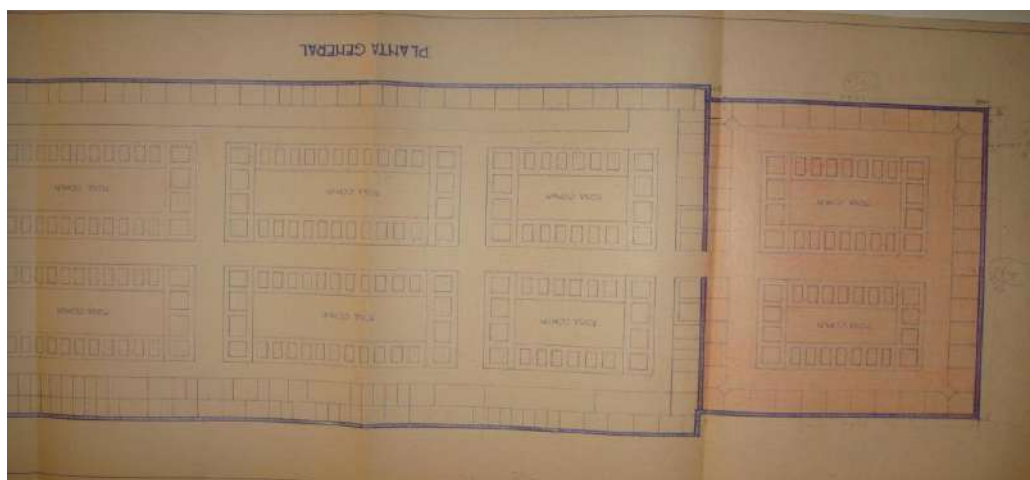

Fig. 11. Plànol d'ampliació, segons el projecte de 1945 del cementeri municipal de Montuïri

Les obres projectades foren executades els anys 70 en base als plànols d'ampliació de l'arquitecte Rafel Pomar Pomar. És important afegir que fa uns anys la zona va quedar totalment inundada. Davant aquest fet, fou necessari remodelar l'espai d'inhumacions (vegeu fig.12).

Fig. 12. Portal d'entrada de l'ampliació projectada l'any 1945 i executada a partir dels anys 70 segons el projecte de l'arquitecte, Rafel Pomar Pomar. A la imatge es pot veure la paret de tancament de l'antic recinte del cementeri municipal de Montuïri

Hem d'esmentar que cap de les obres d'ampliació i millora de la zona de serveis, accessos, etc del cementeri municipal de Montuïri afectaren ni a l'espai ni al contingut de la fossa comuna de la qual es sol·licita la investigació.

Altres intervencions que s'han executat posteriorment si que han pogut afectar el contingut i la zona de la fossa comuna. Ens referim a l'execució de la darrera fase d'ampliació del cementeri municipal de Montuïri.

d)Darrera ampliació i millora del cementiri municipal de Montuïri

Fa uns anys l'Ajuntament de Montuïri va projectar una nova ampliació del cementeri municipal. Per aquest motiu, es van condicionar uns terrenys annexos situats a la part sud est del primer recinte del cementeri municipal (vegeu fig. 13).

Fig. 13. Darrera ampliació del cementeri municipal de Montuïri

A més de l'ampliació, es va projectar l'obertura de dos nous accessos. El primer comunicaria el recinte antic i la nova zona d'enterrament (vegeu fig. 14).

Fig. 14. Portal d'accés entre l'antic recinte i darrera ampliació del cementeri municipal de Montuïri

Mentre que el segon accés –obertura d'un portal d'uns 4 metres d'amplada- comportaria l'enderrocament d'una part de la paret de tancament del recinte antic, on antigament es situava el cementeri de dissidents (vegeu fig. 15). Aquest fet podria haver alterat el contingut de la zona d'enterrament anomenat cementeri de dissidents i que molt probablement fou utilitzada per inhumar els cossos dels quatre veïns de Campos assassinats el mes d'octubre de 1936.

Fig. 15. Zona enderrocada, on antigament hi havia la paret de tancament del recinte del cementeri de dissidents. Al fons de la imatge, darrera ampliació del cementeri.

A més de la construcció de la nova zona d'enterrament i nous accessos, el projecte de millora preveia la instal·lació d'una fossa sèptica per als serveis sanitaris instal·lats en el recinte capella/garatge del cementeri municipal de Montuïri. La intervenció es va realitzar fa uns 8 o 10 anys. El responsable del projecte fou l'Ajuntament de Montuïri.

Durant l'execució del projecte es va excavar un clot per col·locar el dipòsit de fibra de vidre que albergaria la fossa sèptica, i ho van fer a l'espai que hi ha davant la porta del garage del carro dels difunts (vegeu fig. 16 en vermell). Aquest sector estava delimitat per una paret que tancava el recinte (vegeu fig. 16, color marró), amb un traçat paral·lel al de la porta, i que temps després es va enderrocar. L'espai, per tant, era molt reduït, i estava delimitat per parets. Segons la memòria descriptiva del projecte de 1931, aquesta zona era destinada a cementeri de dissidents (vegeu fig. 17, en vermell).

Fig. 16. Zona que es va excavar per ubicar el dipòsit de fibra de la fossa sèptica, on varen aparèixer les restes òssies. Extrem més proper a la porta del garatge.

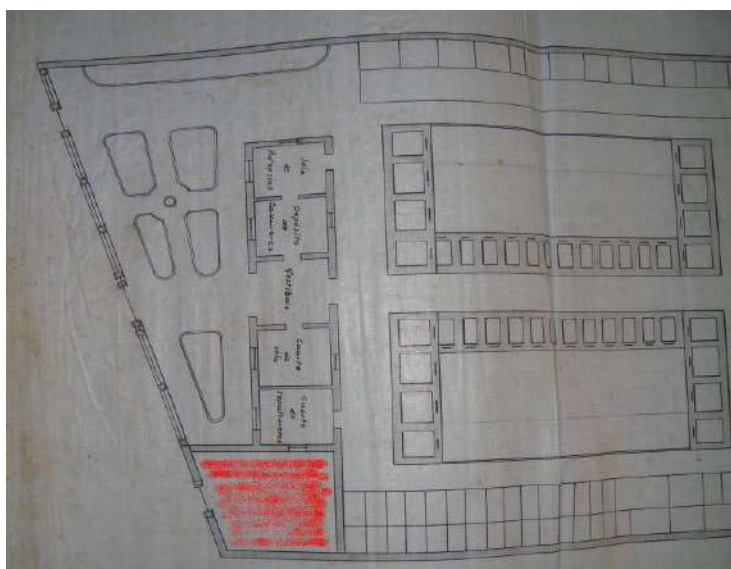

Fig. 17. Cementeri de dissidents segons el projecte de 1931. Zona que es va excavar per ubicar el dipòsit de fibra de la fossa sèptica, on varen aparèixer les restes òssies.

El dipòsit mesurava uns 4 x 2 metres en planta i té uns 1,5/2 metres de profunditat. El centre del mateix, en sentit longitudinal, està marcat per tres arquetes. La del centre és l'única que té tapadora metàl·lica, substituïda feia un temps que no va poder determinar per l'original, que era de ciment. Tota la superfície que ocupa la fossa sèptica es va tapar amb formigó, d'un pam d'espessor.

Les arquetes amb tapa de ciment tenen moltes esquerdes. És probable que si s'intenten obrir (para això tenen una petita perforació rectangular, per introduir un ganxo) s'acabin de trencar.

Hi ha una arqueta petita al costat de la cotxeria que podria ser també de la fossa sèptica, en tal cas, connectaria amb les tres grans del dipòsit. Caldria esbrinar quins són les connexions entre elles i també, a partir d'elles, el perímetre exacte del dipòsit.

A la zona que dóna accés al recinte del cementiri, on originalment també hi havia una paret, hi ha una aixeta que es va instal·lar amb posterioritat a la instal·lació de la fossa sèptica. Així doncs, quan es va cavar el clot, els dos trams oberts estaven tancats per parets, tal com era el recinte en els anys 30.

2.3.3-Resultats de la intervenció.

Durant l'excavació del clot, i més o menys a la base del mateix (a 1,5/2 metres) van aparèixer restes humanes, identificades com a tals per tractar-se d'ossos llargs, de les cames, i "ben col·locats" (en posició anatòmica). Van ser "apartats" perquè interferien en el perímetre del clot necessari per instal·lar el dipòsit.

El testimoni de la troballa no recorda si hi havia ossos superposats o si es tractava d'una sola capa, encara que va tenir la sensació de que eren de més d'una persona. Com que estaven en el recinte d'un cementiri, pensaren que hi podia haver restes d'ossos del buidatge de tombes, i no van fer molt cas. No obstant això, confirma que les restes que van veure no estaven regirades, ni remogudes, sinó que donaven tota la sensació de correspondre a persones enterrades.

Sobre el lloc exacte on van aparèixer els ossos humans no va poder precisar si es tractava de l'extrem més proper a la porta del garatge o, per contra, el més allunyat, que és el més proper a la paret original que tancava el recinte. En principi es decantà més per aquest últim lloc, encara que no està segur, i tampoc pot assegurar si els ossos que va veure van sortir en un únic lloc o en varis.

La terra que van cavar era blanca, amb les arrels "noves" que se solen trobar quan es cava un clot, i contrastava amb els ossos, que tenien un to taronja-marró clar.

2.3.4-Fossa amb una intervenció de sondatges visuals. Treball realitzat per les següents persones:

- Dra. Beatriz Palomar Puebla, *University of Reading-Museu Arqueològic de Son Fornés*

- Dra. Cristina Rihuete Herrada, *Universitat Autònoma de Barcelona-Museu Arqueològic de Son Fornés.*

a) Hipòtesi de localització a partir del treball de compilació realitzat per l'associació Memòria de Mallorca i fonamentat amb l'anàlisi de l'informe de la Dra. Cristina Rihuete Herrada:

- plànols i projectes de remodelació del cementiri conservats a l'Arxiu Municipal de Montuïri: anys 1887, 1900, 1904, 1905, 1931 i 1945.
- fotografia aèria del cementiri de l'any 1956-1957.
- ortofotografies del cementiri del SIGPAC (*Sistema de Identificación de Parcelas Agrícolas*; ortofotos entre 499100/499200 i 4379900/4379800).
- testimonis orals.

b) Característiques de la fossa a partir de les dades reunides:

- estimació del número de persones inhumades a partir de les denúncies de familiars desapareguts, registres de defuncions i testimonis de desaparicions a partir del mateix dia de l'excarcelació: 4 individus.
- testimonis orals sobre el tractament dels cadàvers: absència de taüt, no es precisa si els cossos estaven despullats. Tampoc van veure restes de vestimenta, ni calçat, ni cap altre objecte.
- recerca de documents administratius sobre l'adquisició de materials (p.e. calç) necessaris per al manteniment de fosses obertes: resultats negatius.

c) Lloc seleccionat com a ubicació més probable de la fossa o una de les fosses:

Sobre el lloc exacte on van aparèixer els ossos humans no podem precisar si es tractava de l'extrem més proper a la porta del garatge (vegeu fig. 16) o, per contra, el més allunyat (vegeu fig. 18), que és el més proper a la paret original que tancava el recinte del cementeri de dissidents. En principi ens decantaríem més per aquest últim lloc, encara que no ho sabem segur, i tampoc podem assegurar si els ossos que va veure el testimoni van sortir d'un únic lloc o de varis.

Fig. 18. Composició fotogràfica de la zona que es va excavar per ubicar el dipòsit de fibra de la fossa sèptica. A l'extrem més proper a la paret original que tancava el recinte sembla varen aparèixer les restes òssies. A la imatge, podem observar les dues branques de paret que conformaven l'antic recinte.

És necessari afegir que durant la intervenció de la instal·lació de la fossa sèptica, es va remenar pràcticament tot l'espai hàbil del lloc on podia estar la possible fossa, de manera que si encara romanen restes estaran molt afectades i/o descontextualitzades.

Respecte a la localització de la fossa, s'ha d'esmentar que les informacions aportades pels familiars de les persones assassinades són totalment contradictoris amb els aportats pel testimoni anterior.

Bartomeu Ballester Monserrat (fill de Bartomeu Ballester Roig) i Maria Puig Puigserver (filla de Jaume Puig Puigserver) asseguren que dies després dels assassinats, els seus familiars varen visitar el cementeri de Montuïri amb la intenció de localitzar els seus cossos. Ambdós testimonis asseguren que s'observaren indicis d'enterraments a un lloc diferent.

Segons aquesta informació, la ubicació més probable de la fossa (vegeu fig. 19) és la part esquerra de la zona enjardinada que es troba a l'entrada principal del recinte, entre el coll de la cisterna i la paret que delimita el recinte del cementeri.

Fig. 19. Zona ubicació de la fossa comuna segons els testimonis orals de Bartomeu Ballester Monserrat i Maria Puig Puigserver

És una hipòtesi que no podem deixar de mencionar ja que existeix la possibilitat de la utilització de més d'una fossa per la inhumació dels cadàvers de Joan Puig Puigserver, Bartomeu Ballester Roig, Joan Vidal Sansó i Miquel Mascaró Ballester. Al mateix temps, hem d'afegir que cal la possibilitat que les restes trobades fa uns anys a l'espai anomenat cementeri de dissidents no siguin restes relacionades amb la Guerra Civil sinó que corresponguin a èpoques anteriors.

3)Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa comuna del cementeri municipal de Montuïri.

3.2)Nombre de víctimes i grau de certesa.

El nombre de víctimes de la fossa/fosses del cementeri Municipal de Montuïri són quatre. Bartomeu Ballester Roig, Jaume Puig Puigserver, Miquel Mascaró Ballester i Joan Vidal Sansó.

3.3)Determinar desconeguts i coneguts.

Totes les víctimes de la fossa del cementeri municipal de Montuïri són conegudes.

3.4)Fitxa personal de les víctimes.

- Nom i llinatges:
- Data de naixement.
- Data de la mort.
- Familiars: en aquell moment i en l'actualitat.
- Professió.
- Lloc de residència.
- Circumstàncies de la desaparició.
- Circumstàncies de la mort.

3.4.1) Dades de les víctimes.

Bartomeu Ballester Roig àlies *Catoi*. Va néixer a Campos l'any 1905. Exercia de ferrer-mecànic. Formava part d'una de les nissagues més prestigioses en l'ofici esmentat de tota la comarca. Vivia en el carrer del *Recreo*, -després Joan Ballester F.E.-. Estava casat amb Sebastiana Monserrat Mas. Tenien dos fills: Bartomeu i Petra Ballester Monserrat, de 3 i un any respectivament¹¹⁷.

Els Ballester eren menestrals que havien prosperat. Bartomeu Ballester Roig tenia un cotxe marca David, tocava amb una orquestrina de jazz i tenia inquietuds polítiques esquerranes.

Quan va esclatar la Guerra Civil, fou detingut i tancat a l'Escola Vella de Campos. Dia 29 d'octubre de 1936 fou tret i traslladat al cementiri de Montuïri, amb tres companers més i on fou assassinat.

¹¹⁷ AMC, Padró de 1936, est. 5.

A part d'això que hem dit podem afegir que també empresonaren el seu pare, Joan Montserrat Oliver i assassinaren un dels empleats de la seva ferreria Miquel Moll Mas àlies *Capgròs*, el dirigent esquerrà més significat del municipi de campos. El taller dels *Catois* era dels més mecanitzat de la comarca. Va ser incautat i subhastat quedant el solar en mans d'un prestamista del poble i la maquinària en mans de l'exèrcit. Un germà de l'assassinat, Benet Ballester Roig, s'entregà voluntari a la *División Azul* probablement per salvar la pell del seu pare i la seva pròpia.

Miquel Mascaró Ballester àlies *Paies*. Fill d'Andreu Mascaró i Margalida Ballester. Estava casat amb Francisca Lladó Frutos. Tenien dos fills, Andreu i Margalida. Pertanyia a Unió Obrera de Campos. Treballava de jornal·ler.

A finals del mes d'octubre de 1936 fou detingut i tancat a la presó de les Escolles Velles de Campos. Només va estar tancat un dia i la seva dona li duia el dinar i el sopar. L'endemà ja no el va trobar. Va ser traslladat amb un cotxe al cementiri de Montuïri, juntament amb Bartomeu Ballester Roig *Catoi*, Joan Vidal Sansó *Apagafocs* i Jaume Puig Puigserver *Bestard*, on fore assassinats.

L'any 1975, el seu fill Andreu acudí a l'Ajuntament de Campos on sembla treballava d'administratiu un dels botxins del seu pare. Li demanà que li expedís un certificat de defunció. En el Registre Civil de Campos consta la seva defunció el 21 de gener de 1941 i s'indica que s'obria un expedient. En aquest, la data i lloc de defunció són el 30 d'octubre de 1936 a Montuïri. La causa són ferides rebudes per arma de foc.¹¹⁸

Unes informacions indiquen que "Miquel Mascaró Ballester tenia idees polítiques. El seu fill ens va mostrar els cupons de les quotes que pagava a Unió Obrera així com un mocador i un moneder que recuperà de quan se'n dugueren el seu pare a matar. Dels doblers que duia deien que els assassins anaren a sopar. En aquesta entrevista en la qual hi va estar present la vídua de Miquel Mascaró Francisca Lladó Frutos (e.p.d.), tan ella com el seu fill, ens van dir que un dels motius pels quals el detingueren va ser el de relacionar-lo amb l'intent de crema de l'església Parroquial de Campos la nit del 23 al 24 de març de 1936."¹¹⁹

Jaume Puig Puigserver àlies *Bestard i Retat*. Fill de Jaume Puig i Gabriela Puigserver. Vivia al carrer Alba, número 6. Estava casat amb Maria Suau Terrassa. Tenien dos fills, Jaume i Maria. Feia de foraviler i treia cantons de pedra a La Colònia de san Jordi. Pertanyia a Unió Obrera de Campos.

En el llibre de defuncions del Registre Civil de Campos podem llegir que "el 20 de desembre de 1940 s'inscriu la defunció de Jaume Puig Puigserver, fill de Jaume i Gabriela. En aquest document s'indica que va morir el 29 d'octubre de 1936 a conseqüència de les ferides rebudes per arma de foc segons resulta de l'expedient instruït. Consta que està enterrat en el cementiri de Montuïri. La inscripció es practicada a instàncies de la seva esposa, Maria Suau Terrassa i s'aprovà pel jutge d'instrucció del partit en auto datat el 16 de desembre de

¹¹⁸ AMC, Registres de defuncions, tom XXVII, foli 136.

¹¹⁹ Informació facilitada per Montserrat Alcaraz Vich.

1940. Es presenten com a testimonis Antoni Puigserver Nicolau i Juan Puigserver Nicolau.¹²⁰

Segons testimonis orals "Jaume Puig anava a cobrar els tiquets dels socialistes com a feina extra els dissabtes, però el seu assassinat respondria més a disputes sobre finques. L'anaren a cercar a s'Hort de Can Bestard en el camí del Palmer i va estar detingut tres dies a les Escoles Velles d'on el se'n dugueren a Montuïri. A la mateixa treta hi havia de Joan Vidal Vidal, Bartomeu Ballester Roig i Miquel Mascaró Ballester. A més indica que en el moment de ser enterrats els campaners que se'n dugueren a Montuïri encara eren vius. La seva esposa (Maria Suau Terrassa) va morir als 47 anys "trastornada" per la pèrdua del seu home."¹²¹

L'afusellaren a Montuïri la nit del 29 al 30 d'octubre de 1936. Sembla que va ser torturat i que els seus botxins anaren a sopar després d'assassinar-lo a ell i els altres tres campaners.

Joan Vidal Sansó àlies *Apagafocs*. Era fadrí, vivia al carrer de Santanyi número 53 de Campos juntament amb el seu padastre Francesc Puigserver Burguera i la seva mare Joana Sansó Vidal. A més tenia dos germans, un nin i una nina, del segon matrimoni de la seva mare. Treballava de xofer.

Joan Vidal Sansó menava un camió a *Can Forà*, una agència de transports i mercaderies del municipi de Campos. Aquesta empresa es dedicava a mercadejar amb bestiar, posteriorment es dedicà a la comercialització d'oli, a més de tenir la primera representació d'Uralita. Hi va treballar dotze anys.

Quan va esclatar la guerra l'acusaren d'haver intentat calar foc l'església Parroquial de Campos. Va estar tancat dos mesos i mig a l'Escola Vella. Un dia que li dugueren menjar no hi va ser i un falangista des del portal digué als familiars que se'n duguessin el llit que hi tenia a l'edifici. Els familiars del desaparegut es dirigiren tot d'una a Ciutat, anaren a la presó de Can Mir, cementiri de Palma, però no aclariren res, a part de la imatge infernal dels cadàvers que hi havia a la morgue palmesana. Al capvespre visitaren els cementeris de Porreres i Montuïri, a veure si el trobarien.

En el registre civil de Campos consta que Joan Vidal Sansó va morir a Montuïri a les 12 hores i va rebre sepultura en el cementiri municipal d'aquesta localitat. Es registrà la seva defunció dia 11 de desembre de 1940 en virtut del "expediente instado por Juana Sansó Vidal aprobado por el Muy Ilustre Sr. Juez de Instrucción de este Partido en auto de fecha 4 del actual y orden interta de la misma fecha"¹²². En l'acte de defunció s'indica que es desconeix si atorgà testament i comparegueren com a testimonis Juan Puigserver Nicolau i Antonio Espino Blanquet.

¹²⁰ AMC, Registres de defuncions, tom XXVII, foli 128.

¹²¹ Testimoni oral de Maria Puig Puigserver. Informació facilitada per Montserrat Alcaraz Vich.

¹²² AMC, Registre de defuncions, tom XXVII, foli 126.

Segons un testimoni “Joan Vidal Sansó era un jove molt ben vist, rialler i apreciat a Campos. Havia comprat solars per la banda de les escoles, era emprenedor com demostra el fet de menar camió. El testimoni no remarca que tingués idees polítiques. Indica la sospita de la seva implicació en l'intent de calar foc l'església Parroquial de Campos. Sembla que s'hauria trobat una llauna de benzina dins el seu camió que hauria estat emprat per anar comprar el combustible a Palma i no aixecar sospites. També informa que era un jove envejat per la seva capacitat de feina i que el seu assassinat respon més a aquest factor que a d'altres de caire polític.”¹²³

L'afusellaren a Montuïri la nit del 29 al 30 d'octubre de 1936. Sembla que va ser torturat i que els seus botxins anaren a sopar després d'assassinar-lo a ell i els altres tres campaners.

¹²³ Testimoni oral d'Antònia Planisi Vidal (Campos, 10 de gener de 2009). Informació facilitada per Montserrat Alcaraz Vich.

4)Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Memòria de Mallorca. Associació constituïda a Palma a l'ampar de l'article 22 de la Constitució, que ha de regular les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març, i els seus estatuts.

5)Fonts d'informació:

5.1)Arxius

Arxiu Municipal de Campos (AMC):

-Padró corresponent a l'any 1936 (est. 5)

-Llibres Registre de defuncions (tom XXVII i XXVIII).

Arxiu Municipal de Montuïri (AMM):

-Llibres d'actes 1931-1933, Reforma cementeri, capsa 84.

-Projectes d'ampliació i millora del cementeri municipal corresponents als anys 1887, 1905, 1909, 1932 i , capsa 401.

Arxiu del Regne de Mallorca (ARM):

-Negociat 3r d'Ordre Públic del Govern Civil de les Balears, registre de sortides (juliol 1936- abril 1937).

Arxiu Presó Provincial de Palma (APrP):

-Expedients presoners

Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IBEIB):

Fotografies aèria vol americà (1965-57).

5.2)Testimonis orals.

Bartomeu Ballester Montserrat

Margalida Garau

Andreu Mascaró Lladó

Francisca Lladó Frutos

Nicolau Pizà

Antònia Planisi Vidal

Maria Puig Puiserver

Antoni Ribas Moll

Una persona que vol mantenir el seu anonimat

5.3) Bibliografia.

ALCARAZ VICH, Montserrat: *República i Guerra Civil a Campos* (treball inèdit).

BUAZÀ ADROVER, Cosme (1940): *Notas históricas de Montuïri... de mi archivo* (inèdit).

CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll.

CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2004). *Memòria del 36 (Catalina Moyà Moll)*, suplement *El Dominical, Última Hora*, 19 de desembre de 2004.

CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2004a) *Memòria del 36 (entrevista a Joan Monserrat Mascaró)*, suplement *El Dominical, Última Hora*, 19 de desembre de 2004.

GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2005) "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres*, Porreres, 125-145.

MAS MIRALLES, Guillem (1985): *Història del Grup Escolar d'EGB de Montuïri*. Separata del Cinquantenari del Col·legi Públic Joan Mas i Verd. Montuïri: Ajuntament de Montuïri.

MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni (2001): *La guerra civil a Montuïri. L'esclafit de la crispació*, Palma: Documenta Balear.

QUETGLAS, Damià (1986). "Montuïri: La Inquisició que tornà amb camisa blava", *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 13.

QUETGLAS, Damià (1986a). "Campos: quan la vara estava corcada", *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 52.

ZAYAS Y BOBADILLA, Alfonso de (1955): *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Palma: Impremta Sáez.

5.4) Hemeroteca.

"Memòria i Oblit d'una guerra", Cinètica Produccions. Sèrie emesa a la Televisió de Mallorca

- "Campos, penediment i perdó", capítol núm. 26.
- "Montuïri, les escoles progressistes" capítol núm. 17.

5·3) Investigacions d'institucions, particulars, historiadors, etc.

RIHUETE ESTRADA, Cristina (2008): *Memòria dels sondatges de la fossa Cementeri Municipal de Montuïri (26 de gener de 2008)*. Associació per la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE PETRA.

Municipi: Petra.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: una fossa amb civils.

Tipologia: probable.

Desapareguts: 2 persones identificades.

Investigació.- Bartomeu Garí Salleres.

FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE PETRA

Bartomeu Garí Salleres.

1) Dades de la fossa

1.1) Localització:

1.1.1-Geogràfica

- Illa: Mallorca
- Municipi: Petra
- Indret concret (topònim): Cementeri Municipal de Petra

1.1.2-Cartogràfica

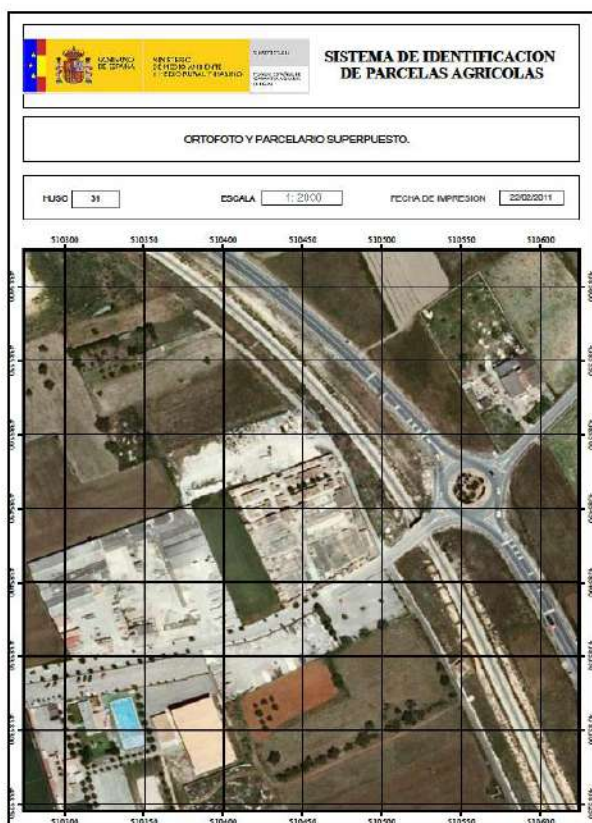

Fig. 1. Vista aèria actual del cementiri municipal de Petra (SIGPAC, ortofotos 438450/438500 i 51400/51500, escala 1:2000)

1.1.3-Propietat del terreny.- El cementiri de Petra és de propietat municipal i els seus terrenys pertanyen a l'Ajuntament de Petra. Per aquest fet i, en l'àmbit de les competències conferides per la legislació vigent en la matèria a l'Ajuntament, aquest n'és el responsable del seu manteniment i gestió. En qualsevol cas les competències que el Consistori de Petra ostenta,

en virtut de la seva titularitat, sobre el cementiri municipal, es coordinaran amb les que ostentin

l'Estat; la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, el Consell Insular de Mallorca i la Mancomunitat Pla de Mallorca, per a la major prestació del servei. El cementiri municipal de Petra, és un bé de domini públic. Aquest caràcter demanial s'estén a tots els elements i construccions existents a l'interior del seu recinte.

1.1.4-Documentació gràfica i fotogràfica per la ubicació i localització d'una fossa del cementiri municipal de Petra.-

a)Sistema d'Informació gràfica sobre Parcel·les Agrícoles (SIGPAC)

Fig. 2. Fotografia vista aèria actual del cementiri municipal de Petra (SIGPAC, ortofotos).

b)Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (www.ideib.cat)

Fotografia aèria vol americà (1965-57)

El vol militar americà es realitzà els anys 1956-1957. Aquesta font ens aporta fotografies aèries a escala 1:33.000 en blanc i negre dels diferents territoris de l'Estat espanyol. Cada fulla inclou 4 o 5 bandes de 10 a 12 fotografies.

Adjuntam una imatge (vegeu fig. 3) que ens mostra la fisonomia del cementiri municipal de Petra a finals dels anys 50. Aquestes fotografies ens permetran identificar com era l'antic recinte i algunes millores i ampliacions realitzades amb el pas dels anys.

- En vermell: 1r recinte cementeri municipal (principis del segle XIX).
- En morat: ampliació i nous edificis de serveis (obres inaugurades l'any 1921).
- En groc: ampliació projectada i executada els anys 80.

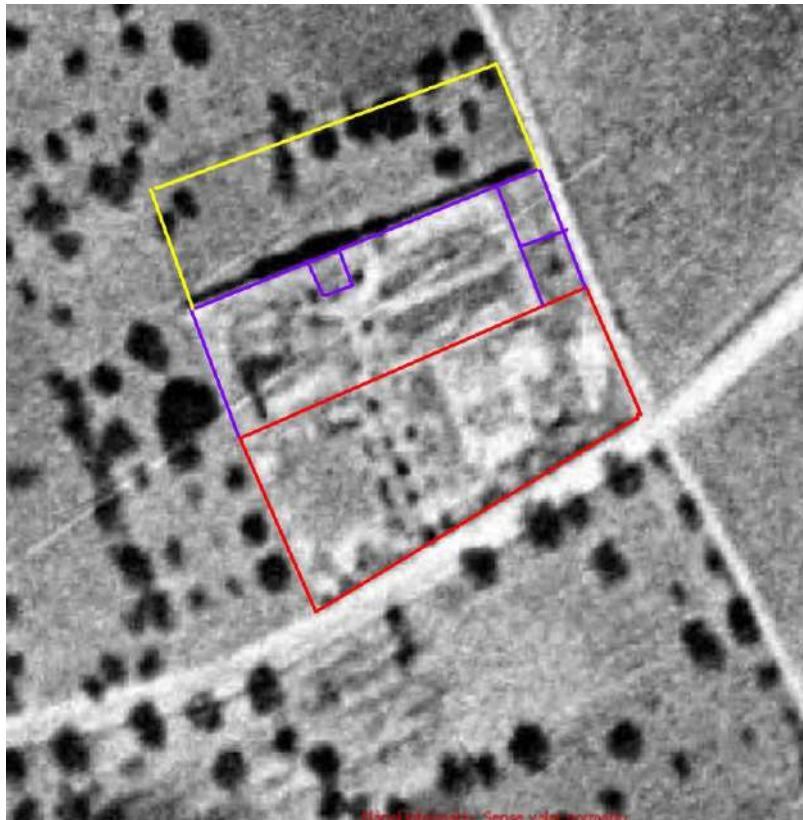

Fig. 3. Fotografia aèria del cementiri municipal de Petra (vol americà, 1956)

1·1·5) Documentació arxivística per la ubicació i localització de la fossa comuna del cementiri municipal de Petra.-

La documentació de l'Arxiu Municipal de Petra ens ha facilitat informació sobre persones que varen desaparèixer en el transcurs de la Guerra Civil espanyola (1936-1939). Els documents que aportam són les següents:

a) Registre d'òbits del municipi de Petra

Els registres de defunció certifiquen l'assassinat, la causa de la mort i l'enterrament d'una víctima de la repressió de la Guerra Civil. Segons la documentació, aquesta persona fou enterrada de manera clandestina i il·legal dins el recinte del cementiri Municipal de Petra.

Al Tom XIII, foli número 103 (vegeu fig. 4) consta la inscripció de la defunció de Francesc Oliver Solivellas àlies Moma, natural d'Artà, de quaranta-tres anys, que fou trobat mort "en despoblado" el dia 18 de setembre de 1936 a conseqüència de ferides fetes "por arma de fuego". El seu cos fou inhumat al cementiri de Petra. El document no especifica el lloc exacte on fou enterrat. La inscripció fou practicada a petició de la seva esposa Isabel Cifre Servera.

Registro Civil de Petra **Distrito de Manacor**

F. 103

ACTA DE DEFUNCIÓN

En la villa de Petra, provincia de Baleares, a las 12 y 13 minutos del día 18 de septiembre de mil novecientos trinta y seis, ante Don Antonio Juez municipal y Don Sebastián Olivet Olivet Secretario

Núm. 12 - Francesc Oliver Solivellas

se procede a inscribir la defunción de Don Francesc Oliver Solivellas de cuarenta y tres años de edad, natural de Artà, provincia de Baleares, hijo de Don Sebastián y de Doña María domiciliado en Formosa de profesión campesino y de estado casado con Isabel Cifre Servera, sus difuntos sucesores

falleció en despoblado - el día 18 de septiembre de 1936 a las 12 y 13 minutos, a consecuencia de heridas de arma de fuego según resulta de proceso y su cadáver recibió sepultura en el cementerio de esta villa.

Esta inscripción se practica en virtud de la intercesión por su esposa Isabel Cifre Servera.

consignándose además

habiéndola presenciado como testigos, Don Antonio y Don Sebastián mayores de edad y vecinos de esta villa.

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testigos y el declarante de que certifico.

Antonio Sebastián Olivet Olivet

Fig. 4. Document datat el mes setembre de 1936, en què es cita l'existència d'un enterrament d'una víctima de la repressió de la Guerra Civil espanyola en del cementiri Municipal de Petra.

El registre Civil de Petra també documenta la inscripció de dues persones més que varen morir en circumstàncies anormals durant la Guerra Civil espanyola. Tot i que sembla que no foren inhumanes en el cementeri municipal d'aquesta localitat. Les persones inscrites són:

Andreu Homar Salom. Era natural d'Establiments. Fill de Mateu Homar i Catalina Salom. Vivia al carrer Guillem Moragues de Petra. Estava casat amb Antònia Gelabert Torres, tenien cinc fills i treballava al camp. Andreu Homar no estava afiliat a cap partit polític, però era una persona culta i amb certes possibilitats econòmiques, tenia un bon grapat de terres. Va compartir una bona amistat amb el fosser municipal de Petra, Antoni Riutort Martí.

La seva acta de defunció diu que fou afusellat el dia 20 d'agost de 1936 a conseqüència de la lluita contra el marxisme i que el seu cos fou inhumat al cementeri municipal de Manacor¹²⁴. Altres informacions també asseguren que fou assassinat al cementeri de Son Coletes (Manacor) el mes d'agost del trenta-sis¹²⁵.

Antoni Riutort Martí. Va néixer a Petra l'any 1896, fill de Bernat Riutort i Maciana Martí. Treballava de foraviler i també es dedicava a fer clots de tota casta, clots negres, cisternes, etc. alhora exercia de fosser municipal. Era funcionari municipal de l'Ajuntament de Petra des del 16 de maig de 1923 i pertanyia a la Federació Nacional d'Obrers i Empleats Municipals des del 6 de juliol de 1933. Vivia al carrer Ampla i estava casat amb Maria Pomar i tenien sis fills.

La nit del 20 d'agost del 36 fou afusellat al cementiri de Son Coletes (Manacor), juntament al seu amic Andreu Homar Salom¹²⁶. Segons consta a la seva acta de defunció expedida el 23 de gener de 1944, Antoni Riutort Martí, fosser d'ofici va morir a Petra a conseqüència de la lluita contra el marxisme el 20 d'agost de 1936¹²⁷. Segons aquest document el seu cos fou inhumat al cementeri de Petra, tot i que sembla que aquesta informació no sigui certa.

b) Registre d'òbits del municipi d'Artà

Sabem per diferents fonts que el veí d'Artà, Bernat Torres Carrió àlies *Trebaí* fou detingut a Petra, posteriorment fou portat a Manacor. Unes hores més tard, va desaparèixer. Sembla que l'assassinaren a la carretera de ses Comunes de Petra, entre el torrent de na Borges i Son Doblons el 17 de setembre de 1936¹²⁸.

¹²⁴ AMPe, registre de defuncions de 1940, núm. 28, foli 199.

¹²⁵ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç, *op. cit.*, pàg. 86.

¹²⁶ TUGORES MANRESA, Antoni, *La Guerra Civil poble a poble. Manacor, la guerra a casa*, Documenta Balear, 2006, pàg. 203

¹²⁷ AMPe, registre de defuncions de 1944, núm. 7, foli 301.

¹²⁸ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç, *op. cit.*, pàg. 173; QUETGLAS, Damià, *Memòria Civil, Mallorca en guerra*, Suplement del diari *Baleares* editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987), núm. 28, pàg. 8.

Al Registre Civil d'Artà consta la inscripció de la seva defunció. El document diu que va morir el 17 de setembre de 1936 en el terme municipal d'Artà "a consecuencia de la lucha contra el marxismo". La inscripció de la seva mort fou feta al registre civil d'Artà el 1941. Tot i dir que va morir en el terme d'Artà, no és veritat. La divisòria és el torrent i foren abatuts a l'altre costat, dins el terme municipal de Petra. Segons aquesta documentació el seu cos fou enterrat al cementeri municipal de Petra¹²⁹.

NÚM. 148
NOMBRE Y APELLIDOS
Bernardo Torres
y Carrió

REGISTRO CIVIL DE ARTÀ

En Artà, provincia de Baleares, a las once horas y minutos del día veinte seis de junio de mil novecientos cuarenta y uno ante Don Antonio Lliteras Sauchó Juez municipal suplente, y de D. Bartolomé Moya Amorós Secretario se procede a inscribir la defunción de D. Bernardo Torres Carrió de cuarenta y cinco años natural de Artà provincia de Baleares y de D.ª Antonia Carrió Pastor domiciliado en la calle de G. Franco número cuarenta y nueve profesión labrador y de estado (1) casado con Angela Sauchó Ginard, de treinta y seis años de edad, natural y vecina de esta villa con domicilio en la mencionada casa, de cuyo matrimonio no hubo sucesión

nació el día 24 enero de 1896 falleció en (2) este término el día diez siete de septiembre de mil novecientos treinta y seis minutos, a consecuencia de (3) la lucha nacional contra el marxismo según resulta de (4) y reconocimiento practicado, y su cadáver habra de recibir sepultura en el Cementerio de Petra

Esta inscripción se practica en virtud de (5) orden del Juzgado de 1ª Instancia de este partido acordada en el oportuno expediente y orden de 10 de noviembre de 1936 de la Subdelegación de la Justicia Técnica del Estado consignándose además (6) que otorgó testamento

habiéndola presenciado como testigos D. y D. mayores de edad y vecinos de

Leída esta acta se sella con el del Juzgado y la firmas el señor Juez, testigos, (7) con unigo de que certifico:

Antonio Lliteras

Bartolomé Moya

SELLA MUNICIPAL DE ARTÀ

Fig. 4. Document datat el mes de juny de 1941, en què es cita la defunció de Bernat Torres Carrió. El seu cos fou inhumat el 18 de setembre de 1936 dins el cementeri municipal de Petra.

¹²⁹ AMA, Registre de defuncions, núm. 148.

1.2) Tipus de fossa:

1·2·1-Possibilitat d'existència d'una fossa en el cementeri municipal de Petra

L'estudi de Damia Quetglas diu: "Si per alguna cosa es anomenat el municipi de Petra durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939) és pel salvatgisme d'unes persones vestides amb camisa blava de Falange, que tothom, encara avui, assenyala amb el dit i que semblen haver esborrat tota una altra història de convivència i progrés social."¹³⁰

Des del mes de gener de 1936, existia una cèdula feixista a Petra. Aquest mateix mes, alguns joves falangistes del municipi assistiren al míting de Falange del Teatre Principal de Manacor. Eren joves estudiants que havien anat a fer la instrucció militar amb el capità Jaume a Manacor. Entre aquests cal destacar a Jaume Real Rullan, aviador, que va morir el dia 25 de setembre de 1940 a l'accident de les Escoles de Petra, matant dos infants i ferint-ne uns quants més¹³¹.

El dissabte dia 18 de juliol de 1936, falangistes del municipi de Petra es desplaçaren a Palma, participant l'endemà a la pressa de la capital mallorquina. Dilluns dia 20, un oficial de l'exèrcit va prendre l'Ajuntament de Petra. El batle republicà Gabriel Font, que coneixia tots els moviments de l'agrupació feixista no els va denunciar. El caporal Martí Socías i membres de la Guardia Civil, controlaren la situació i seguidament realitzaren les primeres detencions, traslladant a la presó una sèrie de dirigents republicans del poble.

Al cap de poc dies d'esclatar la guerra, el nou governador civil de les Balears, el tinent coronel Garcia Ruiz s'encarregà de destituir totes les comissions gestores que regien els ajuntaments de les Balears. Inicialment i amb caràcter interí s'encarregaren de la gestió municipal els secretaris. Dia 21 de juliol fou nomenat nou batle de Petra, Joan Esteva Sancho.

Durant la guerra, es sap de la participació de falangistes del municipi de Petra a la caça i captura dels carrabiners de Sa Pobla que restaven amagats a les muntanyes de la Victòria. També eren recordats per la seva criminalitat, molts de cops es feien passar per falangistes de Porreres, participant en les detencions i fent la feina bruta.¹³²

Amb el desembarcament republicà a les costes del Llevant mallorquí s'intensificà la repressió. Cinc veïnats de Petra foren afusellats en el transcurs de la Guerra Civil. A les morts de Mateu Escales Garau, Josep Galmes Ribot, Andreu Homar Salom, Salvador Real Bauçà i Antoni Riutort Martí, cal afegir la mort al front de guerra del soldat republicà natural de Petra, Antoni Planells Torres.

¹³⁰ QUETGLAS, Damia: "Petra, és gris. És gris i blau", *Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986)*, núm. 28. Suplement del diari BALEARES (diumenge 19 de juliol de 1986), pàg. 8.

¹³¹ AMPe, Registre Civil, tom XIII, foli 203.

¹³² QUETGLAS, Damia: "Petra, és gris. És gris i blau", *Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986)*, núm. 28. Suplement del diari BALEARES (diumenge 19 de juliol de 1986), pàg. 8

La nit del 16 al 17 de setembre de 1936, dos homes naturals d'Artà foren assassinats dins el terme municipal de Petra. Eren Francesc Oliver Solivellas àlies *Moma* i Bernat Torres Carrió àlies *Trebai*. El lloc exacte on trobaren la mort fou la carretera de Petra, a 2'5 km aproximadament del pont de la carretera d'Alcúdia sobre el torrent de Na Borges, dins la finca de Son Doblons, al doble revolt prop de la casa del garriguer, ja dins el terme municipal de Petra. Sembla que els seus cossos foren inhumats a una fossa comuna del cementeri municipal de Petra.

A banda d'aquesta informació, alguns testimonis orals asseguruen que dues joves de Manacor (no coneixem els seus noms) foren violades i assassinades per falangistes de Petra i que molt possiblement els seus cossos també foren enterrats al cementeri de Petra¹³³.

També, algunes fonts relacionen el cementeri municipal de Petra i la dramàtica història de la mort del matrimoni format per Antoni Alomar Mas i Magdalena Jaume Vanrell.

Antoni Alomar Mas va néixer a Llubí el 10 de gener de 1894, fill de Jaume Alomar i Antònia Mas. Era rellotger i vivia a Manacor. Antoni Alomar, mai va amagar les seves idees republicanes. Tenia quaranta-dos anys. Margalida Jaume Vanrell, la seva esposa, també va néixer a Llubí el 21 de juliol de 1896. Era filla de Mateu Jaume i Francesca Vanrell. El matrimoni Alomar-Jaume tenia dues filles, Antònia i Francisca i s'havien establert a Manacor, davant el convent dels Dominics. Tenien una rellotgeria.

En els primers mesos de la Guerra Civil, més concretament, la segona quinzena d'agost del trenta-sis, Antoni Alomar desaparegué. Sembla que va morir al cementeri de Son Coletes de Manacor¹³⁴. Per la seva banda, els papers oficials de Margalida Jaume Vanrell diuen que: "*desapareció el 28 de agosto de 1936 a consecuencia de la guerra*". Sembla que al igual que el seu marit fou afusellada a Son Coletes¹³⁵.

Altres informacions assenyalen que el lloc on va desaparèixer Margalida Jaume Vanrell és confús, se'n sap poca cosa. Una de es seves filles diu que no sap si fou assassinada a Petra o a Manacor¹³⁶.

El testimoni aportat per les filles diu que "el nostre pare (Antoni Alomar Mas) fou detingut el mes d'agost de 1936. Uns falangistes van vindre a cercar-lo a casa nostra, a Manacor. Anys després ens digueren que el van acusar de tindre una emissora a casa, i de comunicar-se i passar informació al bàndol republicà. El van tancar dues vegades. Fou retingut els primes dies del mes d'agost i va estar uns 8 dies tancat al calabós de la policia de Manacor. El mateix dia que van tancar a la nostra mare (Margalida Jaume Vanrell) van alliberar al pare, però uns dies més tard el van tornar a tancar i a finals de

¹³³ Els noms dels testimonis orals es citen a l'apartat de les fonts d'informació.

¹³⁴ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 21.

¹³⁵ TUGORES MANRESA, Antoni (2006): *Manacor, la guerra a casa*. Palma: Documenta Balears, pàg. 216.

¹³⁶ Entrevista a Antònia i Francesca Alomar Jaume dins CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2009): *Dones Republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, volum I, Palma: Lleonard Muntaner Editor, pàg. 16.

setembre del 36 el van assassinar juntament amb ma mare. No sabem exactament on? Uns informadors ens digueren que els seus cossos puguin ser al poble de Petra, més concretament al seu cementiri. Un conegut d'aquest poble, va veure el cos de la nostra mare morta amb altres cossos dins una fossa al cementeri de Petra." ¹³⁷

Com podem veure, les fonts bibliogràfiques i arxivístiques que hem consultat ens han permès confirmar que entre els mesos d'agost i setembre de 1936 algunes persones foren assassinades i van desaparèixer dins el terme municipal de Petra o als seus voltants. Moments després de les seves morts, el seus cossos foren traslladats al cementeri municipal de Petra, on foren inhumats. Ho sabem perquè consta als certificats de defunció, amb la causa de la mort i el lloc d'enterrament, ara bé, a hores d'ara no podem precisar exactament quantes i quines persones foren enterrades dins el recinte del cementeri municipal de Petra.

1·2·2-Motius: víctimes relacionades amb les desaparicions de persones en temps de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

1·2·3-Datació: agost-setembre de 1936.

1·3) Intervencions fetes al cementeri municipal de Petra

1·3·1-El Cementiri Municipal de Petra

En virtut de la Reial Cèdula del 3 d'abril de 1787, el rei Carles III instava a abandonar el costum d'enterrar els difunts a les parròquies. S'hi al·legaven mesures higièniques per a recolzar aquesta disposició. El 1806, l'Intendent de Mallorca va rebre l'ordre del Govern.

Fou el 1821 quan es féu ús per primera vegada del cementiri rural i catòlic de Petra situat a la carretera de Son Serra de Marina, als terrenys denominats de Na Capitana, molt a prop de la carretera MA-3320 que uneix els municipis de Manacor i Petra.

Actualment, el cementeri municipal de Petra, com a tal, segueix obert i s'utilitza per la funció pel qual es va construir. L'accés al recinte roman obert al llarg de tot l'any, de vuit del dematí a les vuit de l'horabaixa.

És important afegir que el recinte ha sofert importants transformacions des de les primeres dècades del segle XIX fins a l'actualitat. Els projectes d'ampliació i de millora han afectat a la zona del primer recinte i del segon, on possiblement s'ubicà la fossa comuna o l'espai d'inhumació que es va utilitzar per enterrar les víctimes de la repressió de la Guerra Civil espanyola.

¹³⁷ Testimoni oral de Francisca Alomar Jaume.

Per tant adjuntam un treball de compilació realitzat en base als plànols i projectes de millora i ampliacions del cementeri municipal de Petra i que es conserven a l'arxiu Municipal d'aquesta localitat.

Fig. 5. Façana principal del cementiri municipal de Petra segons el projecte de 1921. La porta de l'entrada principal està ubicada a la carretera de Son Serra de Marina

1·3·2-Tipus d'intervencions.

a)Recinte antic del cementeri catòlic de Petra (segle XIX)

El primer recinte del cementeri catòlic de Petra (vegeu fig. 6, a l'esquerra) estava dotat d'un edifici amb dipòsit de cadàvers, magatzem i casa pel custodi. Aquesta edificació a hores d'ara no existeix. També sabem que tenia una ossera comuna, que està situada en el primer tram del recinte, a la part esquerra segons s'entra a l'actual cementeri municipal (vegeu fig. 6, quadre de color blau). La part central del recinte s'utilitzava per inhumar els cadàvers.

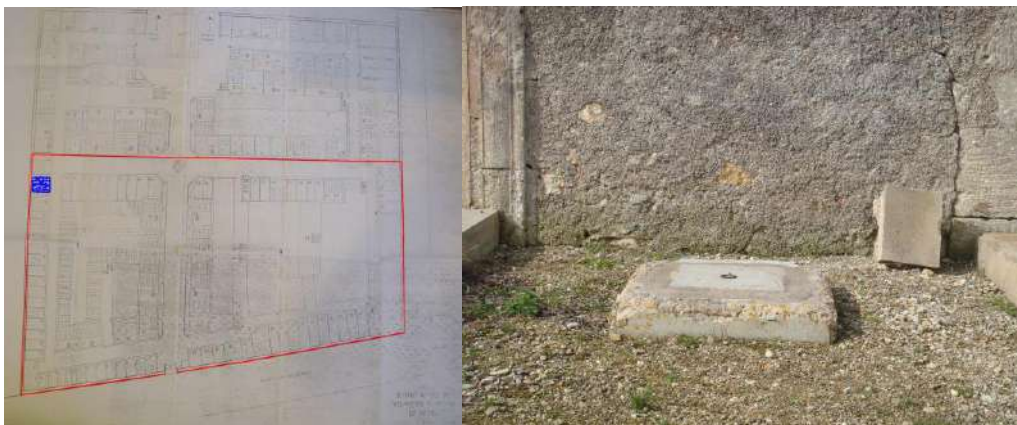

Fig. 6. A l'esquerra: plànol del projecte d'ampliació i millora del cementiri municipal de Petra (1987). En vermell, primer recinte del cementiri catòlic de Petra (segle XIX). Imatge de la dreta: ossera comuna.

La documentació del projecte d'ampliació i millora del cementiri municipal de Petra inclou una memòria descriptiva que ens informa com s'havien d'executar les obres del recinte que foren inaugurades dia 30 d'octubre 1921: "A la recta i escrupolosa administració del meritíssim batle, Carlos Horrach Riutort y del honorable ajuntament de la seua presidència, es deu l'engrandiment i reforma d'aquest cementiri. Lo beneí solemnement lo rector Joan Coll, dia 30 d'octubre de 1921"¹³⁸.

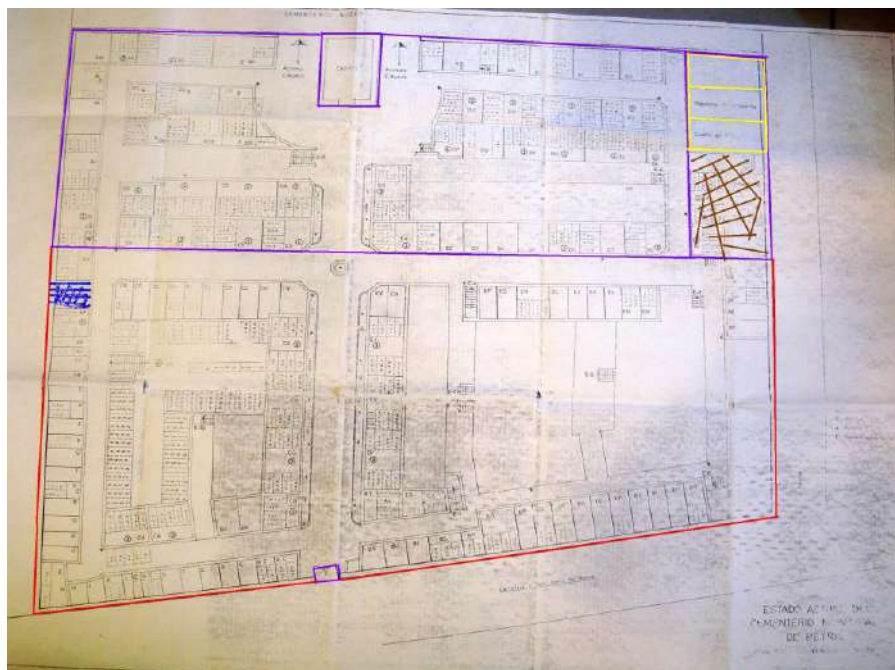

Fig. 7. Plànol del projecte d'ampliació i millora del cementiri municipal de Petra (1921)

¹³⁸ Placa situada a la façana del nou edifici capella inaugurat amb l'ampliació i millora del cementiri municipal de Petra (1921).

A més de l'ampliació del primer recinte, que comportà la construcció d'un nou espai d'enterrament (vegeu fig. 7, de color morat), el projecte de 1921 va suposar la construcció d'un nou edifici de serveis –casa del fosser, dispositi de cadàver i espai per la vetlla- (vegeu fig. 7, color groc). A més, es va dotar el recinte amb una capella-oratori i un espai que podem identificar com “cementeris dels protestants” (vegeu fig. 7, de color marró) que s'utilitzava per inhumar persones que van morir fora de la doctrina de l'església catòlica o persones que es van suïcidar, etc. Aquesta forma d'inhumació la trobam a altres cementeris de Mallorca. També amb aquestes obres es va millorar el portal principal d'entrada del recinte del cementeri municipal (vegeu fig. 5)

Fig. 8. Edifici de serveis.

Fig. 9. Capella-oratori

Fig. 10. Cementeri civil (protestants)

El projecte de 1921 és molt important perquè ens permet conèixer com era el cementiri municipal de Petra (perímetre, tombes, zones enjardinades, ossera comuna, etc.) abans i durant la Guerra Civil espanyola.

A partir dels anys 50 es realitzaren noves obres que modificaren molt l'interior del primer recinte (segle XIX) i el segon (1921), molt especialment pel que fa als espais d'enterrament, fet que suposa que no puguem conèixer en exactitud els possibles indrets o espai on es situà la/les fossa/es comuna/es de la qual es sol·licita la seva localització i ubicació.

c)Obres d'ampliació del cementiri Municipal de Petra (anys 50)

La primera ampliació del cementiri municipal de Petra després del final de la Guerra Civil data dels anys 50. És un projecte elaborat i executat l'Ajuntament de Petra.

La intervenció contemplava una ampliació dels espais d'enterrament (vegeu fig.11 i 12, espai ratlles de color verd). La construcció de noves tombes, la major part d'elles en el subsòl del primer recinte (segle XIX) i del segon recinte del cementiri municipal de Petra ha afectat els espais d'inhumació de dits recintes, per tant, és molt complicat situar la zona de la fossa comuna o el lloc exacte on foren enterrats els dos veïns d'Artà.

Fig. 11. Ampliació del cementiri municipal de Petra (anys 50). Zona ratlles verdes

Fig. 12. Ampliacions i millores del cementiri municipal de Petra.

En vermell: primer recinte (s. XIX)

De color morat: segon recinte (1921)

Ratlles verdes: millora espai

Altres intervencions que s'han executat a partir dels anys 80 (vegeu fig. 12), de color groc) no han afectat el segon recinte del cementiri municipal de Petra, on presumiblement foren enterrades les víctimes de la repressió de la Guerra Civil espanyola.

Fig. 13. Camí que separa el segon recinte (1921) de tercer. Projecte Obres de millora i ampliació del cementiri municipal de Petra (1987)

Fig. 14. Tercera ampliació i millores del cementiri municipal de Petra (1987)

d) Conclusions

Amb la documentació consultada i els testimonis orals hem pogut datar i documentar de manera clara i diàfana, l'assassinat i enterrament de dues persones veïnes del municipi d'Artà. Eren Francesc Oliver Solivellas i Bernat Torres Carrió. Tot ens fa pensar que ambdues persones foren inhumades el mes de setembre de 1936 dins el recinte del cementeri municipal de Petra¹³⁹.

Tot i que aquest fet, no podem assenyalar exactament on foren inhumats els seus cadàvers. En els llibres del Registre Civil de Petra no consta aquesta dada. El responsable de l'arxiu tampoc té cap informació que ens pugui ajudar a localitzar i ubicar la fossa comuna o espai utilitzat per inhumar els cossos de les dues víctimes de la repressió de la Guerra Civil. Aquesta situació, fan molt difícil la localització exacta de la fossa comuna.

Tot i que no se n'ha conservat molta documentació a l'Arxiu Municipal de Petra relacionada amb els diferents projectes de millora i ampliació del cementeri municipal de la localitat, podem dir que fins a la reforma dels anys 50, l'espai físic destinat a enterraments gairebé no es va veure afectat. Les modificacions fetes fins aquesta data, es van realitzar dins el perímetre del primer recinte datat el segle XIX -en el qual pensam que no foren enterrades- o a l'ampliació inaugurada l'any 1921. Entre el 1921 i 1936 no hem trobat cap obra major o menor que d'alguna manera afectés l'àrea destinada a fossa comuna o ossera.

Amb la informació exposada establim dues hipòtesis per la localització i ubicació de la fossa comuna del cementeri municipal de Petra:

¹³⁹ No tenim la certesa que les altres víctimes que anomenen a la investigació fossin enterrades al cementeri municipal de Petra.

a) La primera hipòtesi fa referència a la localització de la fossa comuna o lloc on foren enterrades les dues víctimes de la repressió:

-En base a la investigació feta, pensam que la zona que es va utilitzar el mes de setembre de 1936 per inhumar els cossos de les víctimes, fou el recinte on es realitzaren les millores del cementeri, que foren inaugurades el mes d'octubre de 1921 i, que corresponen al segon recinte del cementeri municipal de Petra (vegeu fig. 12, de color morat).

b) La segona hipòtesi fa referència a la localització exacte de la fossa comuna dins el segon recinte del cementeri municipal de Petra i, si aquest ho sofert modificacions que hagin pogut alterar la zona i les restes humanes i les proves que permetin en un futur la identificació positiva dels dos desapareguts.

-En base a l'estudi fet suggerim dos possibles indrets d'ubicació de la fossa comuna:

1. Espai d'enterrament del segon recinte (vegeu fig. 11 i 12, ratlles de color verd). Zona modificada a partir dels anys 50.
2. Cementeri dels protestants o civil (vegeu fig. 10 i 12, recinte de color marró). Zona modificada amb la reforma del cementeri de l'any 1987.

1-Espai d'enterrament del segon recinte:

Si es va utilitzar com a lloc d'enterrament l'espai del segon recinte, les obres i modificacions que s'han produït al llarg dels anys, molt especialment les realitzades a partir de 1950, poden haver afectat les restes humanes i l'espai físic de la fossa en si mateixa, ja que es construïren tombes subterrànies a la major part del terreny.

Amb el projecte esmentat, es van construir fileres de nínxols en vertical i amb profunditat, fet que podria haver afectat la integritat física de la fossa comuna. És d'esperar que amb l'execució de les obres es trobassin restes humanes, però tal i com va passar al cementeri de Palma, molt probablement, les troballes foren silenciades i ocultades als familiars i descendents dels desapareguts. Amb tota probabilitat, les seves restes foren dipositades dins les osseres comunes habilitades dins el recinte del cementeri municipal de Petra.

2-Cementeri dels protestants o civil:

Si fou utilitzat com a lloc d'inhumació el cementeri civil, de dissidents o també anomenat de protestants, també les restes òssies d'una possible fossa foren trastocades, ja que amb una reforma executada fa poc anys aquest espai fou reformat i les restes òssies de dit cementeri foren dipositades a l'ossera comuna del cementeri municipal de Petra.

Per tant podem afirmar amb tota probabilitat, que la fossa comuna o lloc d'enterrament de les dues víctimes de la repressió ha desaparegut degut a les modificacions i intervencions que s'han fet al cementeri Municipal de Petra. El que podem afirmar és que el contingut de la fossa comuna fou dipositat a l'ossera comuna del cementeri municipal de Petra.

2) Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

2.2) Nombre de víctimes i grau de certesa.

El nombre de víctimes que a hores d'ara, hem pogut documentar de la fossa/fosses del cementeri Municipal de Petra són dues: Francesc Oliver Solivelles i Bernat Torres Carrió.

2.3) Determinar desconeguts i coneguts.

Totes les víctimes de la fossa del cementeri municipal de Petra són conegudes.

2.4) Fitxa personal de les víctimes.

- Nom i llinatges:
- Data de naixement.
- Data de la mort.
- Familiars: en aquell moment i en l'actualitat.
- Professió.
- Lloc de residència.
- Circumstàncies de la desaparició.
- Circumstàncies de la mort.

Francesc Oliver Solivelles

Natural d'Artà. Fill de Sebastià Oliver i Margalida Solivelles. Treballava de fogoner del tren. Estava casat amb Isabel Cifre Servera, no tenien fills. Segons Capellà Fornés era "fogoner del tren. L'assassinaren el desset de setembre del trenta-sis, a la una de la matinada, juntament amb Bernat Torres. Moriren a la carretera de Petra, entre Na Borges i Son Doblons." ¹⁴⁰

Al Registre de defuncions de l'Arxiu Municipal de Petra consta que Francesc Oliver Solivelles va morir la nit del 17 al 18 de setembre de 1936 *en despoblado* a conseqüència de ferides d'arma de foc. El seu cadàver fou trobat en un descampat a la carretera de Ses Comunes de Petra, entre el torrent de na Borges i Son Doblons¹⁴¹. Tenia 42 anys

Bernat Torres Carrió

Va néixer a Artà dia 27 de gener de 1896. Fill de Bernat Torres Ballester i Antònia Carrió Pastor. Estava casat amb Àngela Sancho Ginard. No tenien fills. Era propietari (segons el padró de 1935) i tenia adjudicat el cobrament d'uns arbitris municipals, també era regidor de l'Ajuntament d'Artà¹⁴². Fou detingut davant el Cafè de Joan Villà de Petra, al mateix dia que el fosser

¹⁴⁰ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 124.

¹⁴¹ AMPe, registre de defuncions de 1937, núm. 13, foli 103.

¹⁴² Informació facilitada per Jaume Morey Sureda.

municipal Antoni Riutort Martí. Al capvespre foren portats a Manacor. L'afusellaren a la carretera de ses Comunes de Petra, entre el torrent de na Borges i Son Doblons el 17 de setembre de 1936.¹⁴³

Segons Capellà Fornés "no pertanyia a cap partit polític i fou gestor de l'Ajuntament. Cas de saber que el càrrec li havia de costar la vida, potser l'hauria rebutjat, perquè era un pagament molt alt. L'assassinaren a la carretera de Petra, entre Na Borges i Son Doblons, a la una de la matinada del desset de setembre del trenta-sis."¹⁴⁴

¹⁴³ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç, *op. cit.*, pàg. 173; QUETGLAS, Damià, *Memòria Civil, Mallorca en guerra*, Suplement del diari *Baleares* editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987), núm. 28, pàg. 8.

¹⁴⁴ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 173.

3)Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Memòria de Mallorca. Associació constituïda a Palma a l'ampar de l'article 22 de la Constitució, que ha de regular les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març, i els seus estatuts.

4)Fonts d'informació:

4.1)Arxius

5.1.1)Arxiu Municipal de Petra (AMPe):

-*Llibres registre d'òbits (1936-1939), tom XIII*

-*Proyectos de ensanche y reforma del cementerio de la villa de Petra. Planos y memoria descriptiva*

5.1.2)Arxiu Municipal d'Artà (AMA):

-Registre Civil

5.1.3) Sistema d'Informació gràfica sobre Parcel·les Agrícoles (SIGPAC)

5.1.4)Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IBEIB):
Fotografies aèria vol americà (1965-57).

4.2)Testimonis orals.

Antònia Alomar Jaume

Francesca Alomar Jaume

Miquel Febrer

Rafela Homar

Jaume Morey Sureda

Simó Tortella Sbert

4.3)Bibliografia.

AA. VV. (1986). *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1986)*, suplement del diari *Baleares*.

COMPANY i MATAS, Arnau; CAMPINS i LLABRES, Bernat i FEBRER ROCA, Miquel (1989): *Petra* dins Gran Enciclopèdia de Mallorca, Palma: Pro Mallorca Edicions, volum 13, pàg. 89-111.

COMPANY i MATAS, Arnau (1999): "El comportament electoral dels lloretans durant la Segona República en el context del Pla de Mallorca". Actes de les Terceres Jornades d'Estudis locals, Lloret de Vistalegre.

CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll.

CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2009): *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, volum I, Palma: Lleonard Muntaner Editor.

GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2005): "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-

1939)", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres*, Porreres, 125-145.

QUETGLAS, Damià (2005): *Aproximació al que passa amb la República, poble a poble*. Inca: Llibres Lliures, núm. 2.

QUETGLAS, Damià: "Petra: és gris. És gris i blau", *Memòria Civil. Mallorca en guerra (1936-1986)*. Suplement del diari BALEARES, núm. 28 (diumenge 19 de juliol de 1986)

SANTANA MORRO, Manel (2000): "El moviment obrer a Manacor. Des dels orígens fins al 1936. Una aportació pel seu estudi", *Actes de les Primeres Jornades d'Estudis Locals de Manacor*, Ed. Ajuntament de Manacor, pàg. 331-339.

TUGORES MANRESA, Antoni (2004): *El batle Antoni Amer –Garanya- (1882-1936). La història robada*, Palma: Documenta Balear,

TUGORES MANRESA, Antoni (2006): *La Guerra Civil poble a poble. Manacor, la guerra a casa*, Palma: Documenta Balear.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE PORRERES.

Municipi: Porreres.

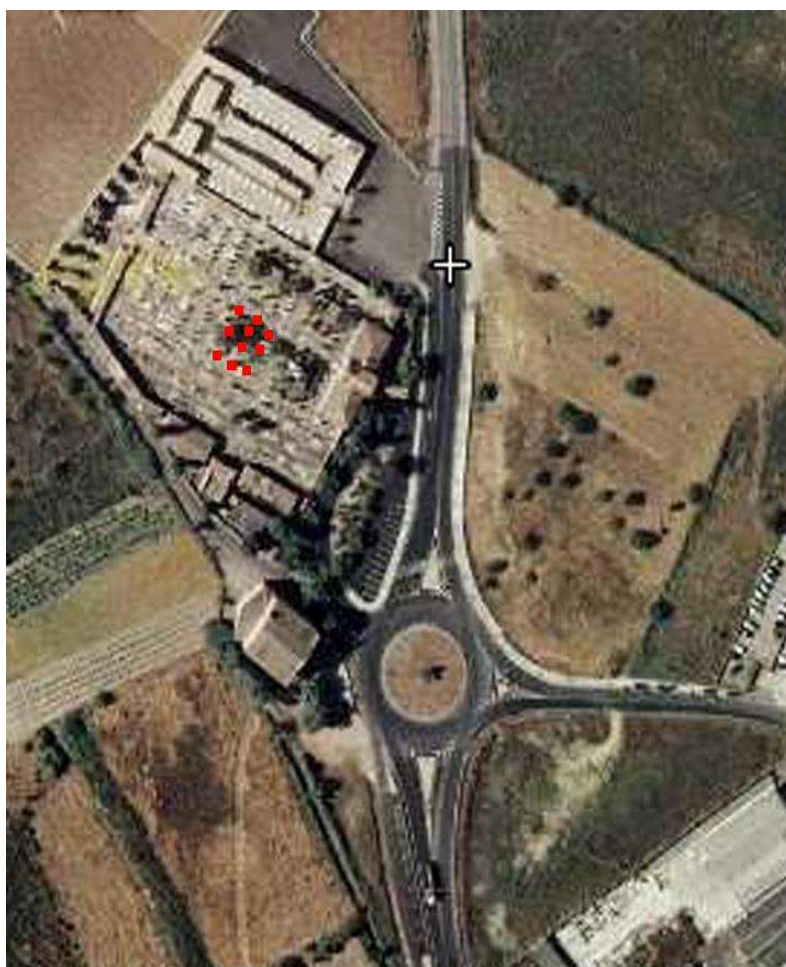
Indret: Cementiri municipal.

Fossa: una fossa amb civils.

Tipologia: probable.

Desapareguts: 117 persones identificades (sense que existeixi constància documental), però és possible que siguin moltes més.

Investigació.- Bartomeu Garí Salleres.
Actualització (Abril 2016)

FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE PORRERES

1)Dades de la persona responsable.

Bartomeu Garí Salleras.

2)Dades de la fossa

2·1)Localització:

2·1·1-Geogràfica

- Illa: Mallorca
- Municipi: Porreres
- Indret concret (topònim): Cementeri Municipal de Porreres

2·1·2-Cartogràfica

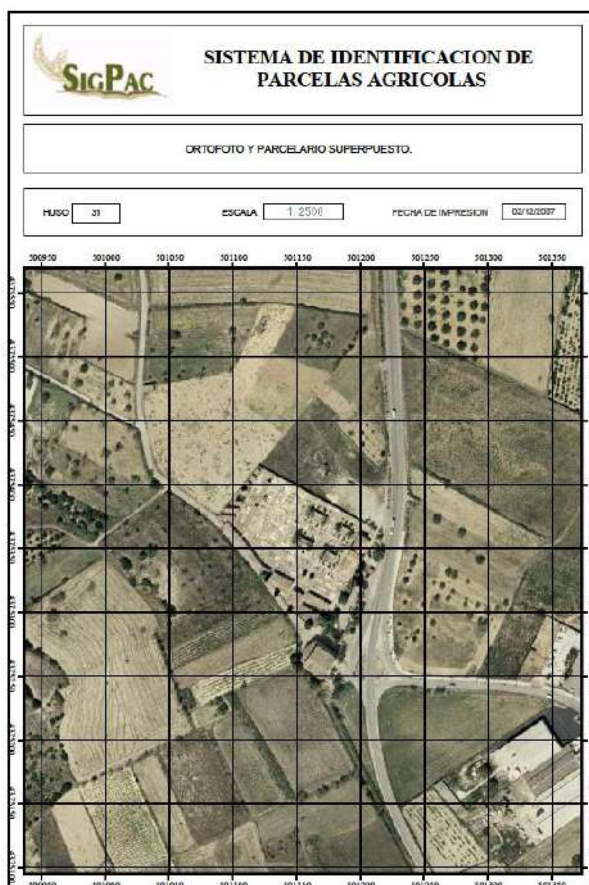

Fig. 1. Vista aèria actual del Cementiri municipal de Porreres (SIGPAC, ortofotos 501150/501120 i 4375300/4375400)

2.1.3-Propietat del terreny.- Els terrenys del Cementeri Municipal de Porreres són de propietat municipal i pertanyen a l'Ajuntament de Porreres. Per aquest fet, el Consistori és el responsable del seu manteniment i gestió. Actualment està gestionat per una empresa funerària privada. A l'Arxiu Municipal de Porreres es guarden els registres d'exhumacions i inhumacions, de les obres de manteniment, modificacions, projectes d'ampliació, etc.

2.1.4-Documentació gràfica i fotogràfica per la ubicació i localització de la fossa comuna del cementeri municipal de Porreres.-

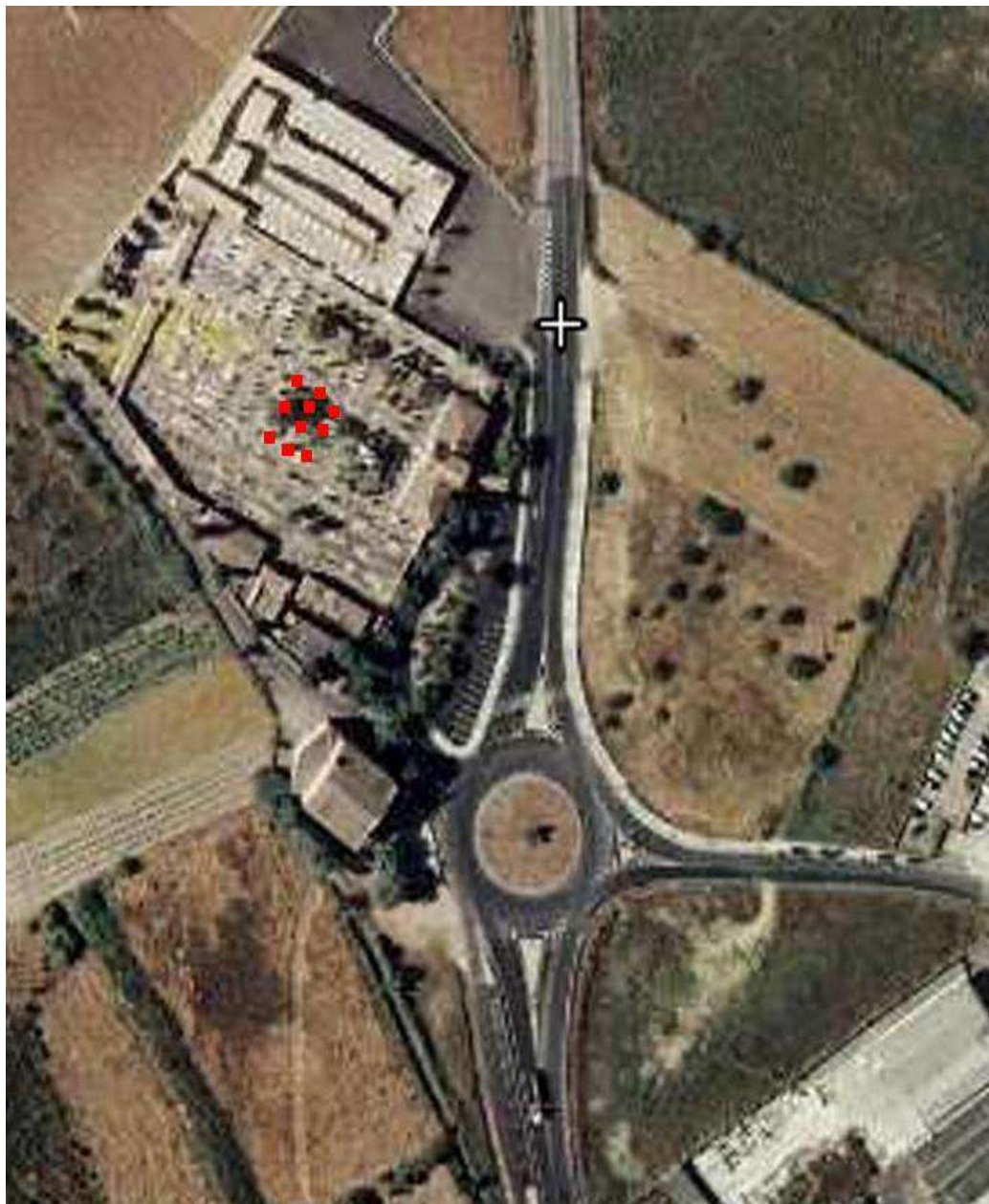

Fig. 2. Fotografia vista aèria actual del Cementiri municipal de Porreres (SIGPAC, ortofotos 501150/501120 i 4375300/4375400): Localització de la fossa (en vermell)

2.1.4.1) Proves documentals

Segons informacions orals¹⁴⁵ i documentals la fossa comuna, on suposadament s'hi troben les restes de les persones que foren executades víctimes de la repressió es troba al cementeri municipal de la vila de Porreres. Està situada quasi en el centre de l'actual cementiri vora uns jardins, molt a prop de l'entrada principal del recinte catòlic, on actualment s'aixequen unes tombes i una paret de nínxols (vegeu fig. 3).

Fig. 3. Paret de nínxols situada damunt la fossa de Porreres

a) Arxiu Municipal de Porreres (AMPo)

La documentació de l'Arxiu Municipal de Porreres que ens ha facilitat informació sobre la fossa comuna del Cementeri Municipal, a més d'algunes dades (característiques físiques, dates de naixement, possibles malalties, etc.) de les persones que varen desaparèixer en aquest són les següents:

Registre d'òbits del municipi de Porreres

A l'arxiu consta la inscripció de la defunció de Nicolau Pol Fiol, natural de Manacor, afusellat dia 11 de setembre de 1936 als trenta-un anys a l'altura de la possessió de s'Alqueria Blanca, situada a la carretera que uneix Porreres amb Felanitx. La causa de la mort: *"Dos heridas en la cabeza mortales de necesidad y una en el homoplato izquierdo"*. Al revers d'aquest document podem llegir la situació d'una fossa comuna (vegeu fig. 4): *"su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de este municipio, efectuándolo en una*

¹⁴⁵ Els testimonis orals que ens han informat sobre els afusellaments que es realitzaven a la paret de l'Oratori de La Santa Creu de Porreres i de l'existència d'una fossa comuna a l'interior del Cementeri Municipal de Porreres es citen a la part final de la investigació, apartat fonts d'informació.

fosa común en el segundo tramo a la izquierda entrando a los seis metros del pasillo central y diez metros del pasillo lateral¹⁴⁶.

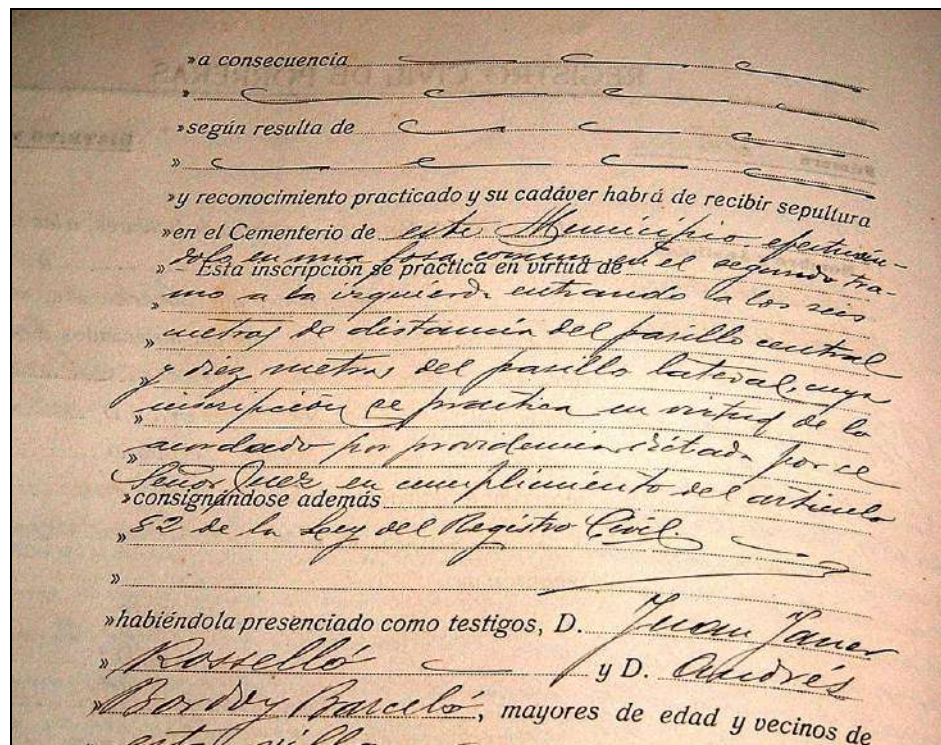

Fig. 4. Document datat el mes setembre de 1936, en que es cita l'existència d'un enterrament a la fossa comuna del cementiri Municipal de Porreres

A banda de la documentació exposada que ens informa de l'existència d'una fossa comuna al cementiri Municipal de Porreres on fou enterrat el cos de Nicolau Pol Fiol, s'han pogut documentar l'assassinat i enterrament de dues persones més. Les persones inscrites són:

-Antoni Trobat i Oliver d'Algaida. La seva acta de defunció diu: "Antonio Trobat Oliver, hijo de Bartolomé y Catalina, casado, falleció en Porreras el 4 de setiembre de 1937 por muerte violenta, a consecuencia de las heridas producidas por disparos de ametralladora"¹⁴⁷.

-Joan Pons i Alomar de Campanet. Va morir darrera l'oratori de la Santa Creu de Porreres per –causa violenta- el dia 22 de març de 1937¹⁴⁸.

Els registres de defunció certifiquen l'assassinat, la causa de la mort i l'enterrament de tres víctimes de la repressió de la Guerra Civil. Aquestes persones foren enterrats de manera clandestina i il·legal a la fossa comuna del cementiri Municipal de Porreres.

¹⁴⁶ AMPo, Registre de defuncions de 1936, tom 29, foli 230.

¹⁴⁷ AMPo, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom núm. 38, foli 374.

¹⁴⁸ AMPo, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom 38, foli 369.

b)Arxiu del Regne de Mallorca (ARM)

Negociat 3r d'Ordre Públic del Govern Civil de les Balears, registre de sortides (juliol 1936- abril 1937)

La consulta d'aquests documents ha suposat l'aportació de noves dades que ajuden a explicar l'enrevessat tema de les tretes de presó exercides a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil espanyola, a més aporta noms i llinatges de les persones “no afectes” al nou règim que ingressaren als diferents centres penitenciaris establerts a Palma entre el mes de juliol de 1936 i l'abril de 1937.

Però sobretot ens informa de la planificació, de la sistemàtica de les sortides (amb assassinats o no) i de la seva existència (vegeu fig. 5). Sens dubta és una font cabdal per investigar la mort de moltes persones víctimes de les tretes de presó i la seva relació amb el municipi de Porreres. No obstant això, cal advertir que aquest registre documental és incomplet perquè no inclou altres tretes que estan documentades per altres vies ni permet identificar exactament totes les víctimes.

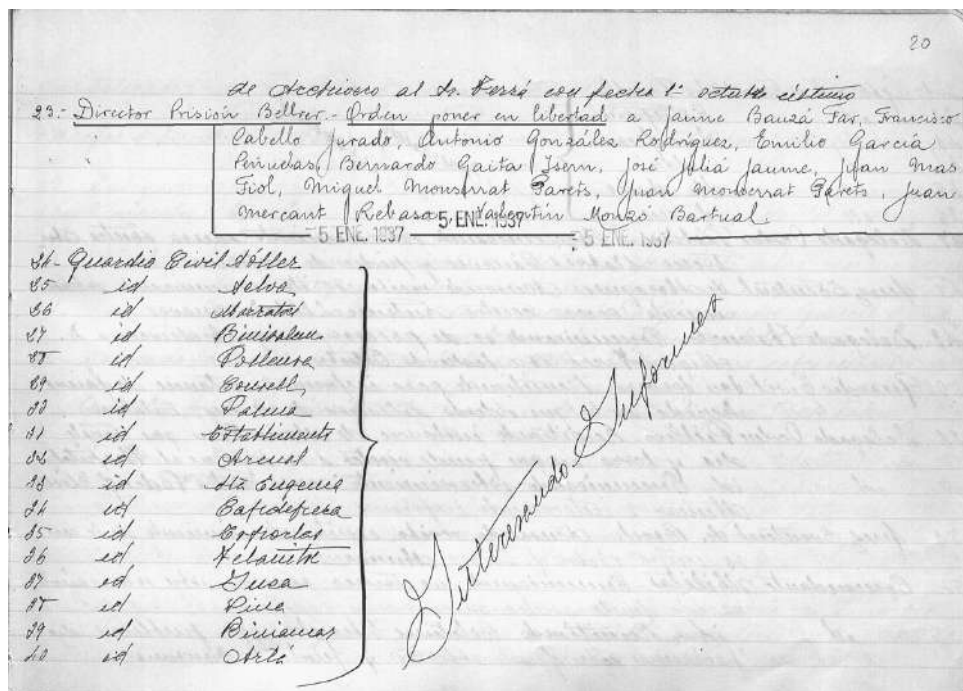
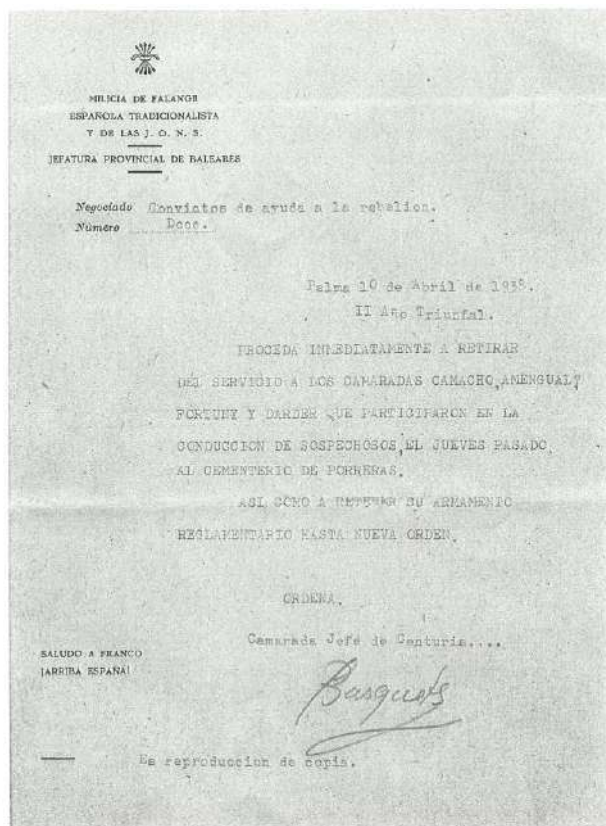
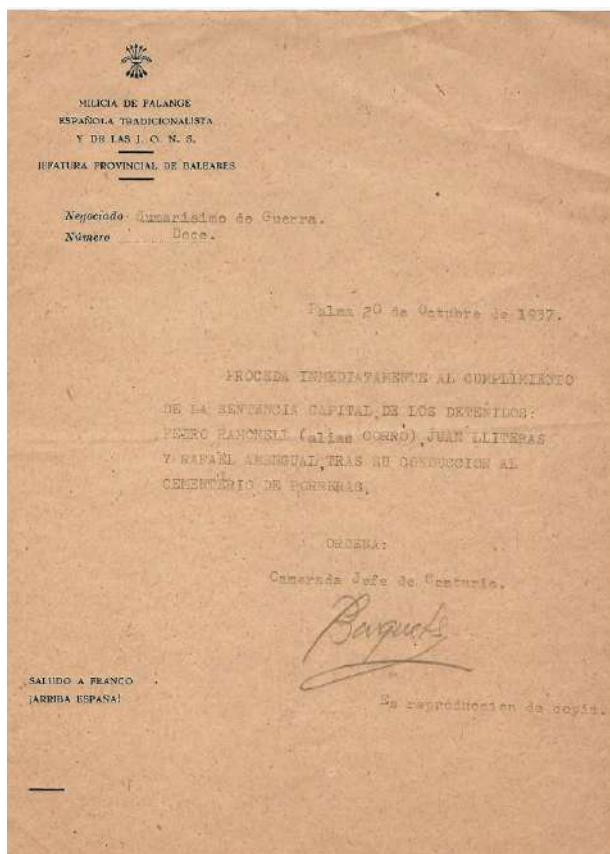

Fig. 5. Treta amb víctimes de la presó del Castell de Bellver (5 de gener de 1937), ARM, G.C., sig. 771, foli 20

Documents de Falange espanyola que certifiquen la repressió portada a terme a Porreres. (Afegits a la investigació abril 2016)

c)Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (www.ideib.cat)

Fotografia aèria vol americà (1965-57)

El vol militar americà es realitzà els anys 1956-1957. Aquest ens aporta fotografies aèries a escala 1:33.000 en blanc i negre dels diferents territoris de l'Estat espanyol. Cada fulla inclou 4 o 5 bandes de 10 a 12 fotografies.

Adjuntam un valuós document (vegeu fig. 6) de gran utilitat que ens informa i ens mostra la fisonomia del Cementiri Municipal de Porreres poc abans del començament de les obres de millora i ampliació del recinte executades l'any 1957, i que en tot probabilitat afectaren l'interior de la fossa comuna. Aquestes fotografies ens permeten identificar com era l'antic recinte i la zona on s'habilità la fossa comuna esmentada anteriorment:

- En vermell: oratori de la Santa Creu
- En blau: pavellons entrada cementiri municipal
- En morat: recinte cementiri 1936-1939
- En marró: obres d'ampliació i millora executades entre l'any 1890 i el 1957
- En groc: localització de la fossa comuna
- En verd: carretera Porreres-Montuïri

Fig. 6. Fotografia aèria del cementiri municipal de Porreres i de l'oratori de La Santa Creu de l'any 1956 (vol americà, ref. 14486). Espai marcat amb una "ix" correspon a situació de la fossa comuna

Fig. 7. Vista aèria actual del Cementiri municipal de Porreres i escenificació de com era l'espai l'any 1936 (SIGPAC, ortofotos 501150/501120 i 4375300/4375400)

2.2) Tipus de fossa:

2.2.1-Existència de la fossa en el Cementiri Municipal de Porreres

Durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939) es desencadenà una forta repressió que va afectar profundament àmplies capes de la societat mallorquina que prengué diferents formes i abasts. A més dels afusellaments, empresonaments, camps de concentració i batallons de treball, també s'usaren altres tipus de coercions que marcades per la voluntat restrictiva del nou règim, s'orientaren cap a la discriminació i la imposició. Hi hagué etapes que repercutiren no sols en el terreny estrictament polític sinó també en el de la cultura, l'ensenyament, l'economia i la religió, fins i tot, a l'àmbit privat i a la vida quotidiana

Un dels llocs més representatius de a repressió mallorquina exercida durant la Guerra Civil té un nom: l'Oratori de La Santa Creu de Porreres. Aquest indret es localitza a uns 20 metres del Cementeri Municipal de la vila de Porreres, just al costat de la carretera que uneix Porreres amb el municipi de Montuïri (vegeu fig. 7 recinte de color verd), i més concretament el mur exterior de la capçalera de l'església esmentada (vegeu fig. 8) era el lloc exacte on es

dugueren a terme nombroses execucions en massa d'homes i dones de fora poble.

A partir de les investigacions realitzades pensam que moltes de les persones que perderen la vida a n'aquest lloc provenien de les tretes de les presons de Can Mir, Castell de Bellver i presó de dones de Can Sales realitzades en el transcurs del mes de setembre de 1936 fins el mes d'abril de 1937¹⁴⁹. Addicionalment informacions orals aportades per alguns veïns i veïnes del municipi i de forta poble suggereixen i corroboren aquest lloc d'execució.

Després de les execucions, els cossos sense vida de les víctimes eren transportats i dipositats a una o varies fosses comunes que hi havia dins el recinte de l'antic cementiri Municipal de Porreres. Segons testimonis orals, els cadàvers eren soterrats vestits sense taüts i tapats amb terra i calç, per tal d'eliminar totes les proves.

¹⁴⁹ Vegeu, GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2005). *Climent Garau i Juan, discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre de Porreres*, Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres. (2005). "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres*, Porreres, 125-145 (2007). *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma: Documenta Balear. (2010). "Els calvianers que moriren a Porreres". Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Calvià, Plataforma per la Llengua, IE Baleàrics, p.259-279 i GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel. "La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)". III Jornades d'Estudis Locals a Porreres (2010) (en premsa).

Fig. 8. Fotografia del mur exterior de l'oratori de La Santa creu de Porreres

2·2·2-Motius: víctimes relacionades amb les tretes dels centres penitenciaris de Palma en temps de la Guerra Civil espanyola

2·2·3-Datació: setembre 1936-abril de 1937

2·3)Intervencions fetes entorn de la fossa.

2·3·1-El Cementiri Municipal de Porreres

En virtut de la Reial Cèdula del 3 d'abril de 1787, el rei Carles III instava a abandonar el costum d'enterrar els difunts a les parròquies. S'hi al·legaven mesures higièniques per a recolzar aquesta disposició. El 1806, l'Intendent de Mallorca va rebre l'ordre del Govern. Fou el 1820 quan es féu ús del cementiri rural de Porreres situat vora l'oratori de la Santa Creu. El 18 de juny d'aquest mateix anys, el Rector contestava una circular que el Bisbe de Mallorca que li havia transmès relativa a la utilització del nou recinte, fet que demostra el seu ús¹⁵⁰.

El Cementeri Municipal de Porreres, com a tal, a hores d'ara segueix obert i s'utilitza per la funció pel qual es va construir. L'accés al recinte roman obert al llarg de tot l'any, exceptuant les hores de nit.

¹⁵⁰ LLULL ESTARELLAS, Maria Antònia (2010). *Urbanisme i Arquitectura de Porreres. De la vila medieval a la contemporània*. Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres, 133.

És important afegir que el recinte i els seus exteriors han sofert importants transformacions des de les primeres dècades del segle XX fins a l'actualitat, algunes d'elles, com ja hem esmentat (projecte d'ampliació i execució de 1957) han pogut afectar a la zona on s'ubica la fossa comuna que es va utilitzar durant la Guerra Civil espanyola. Per tant adjuntam un treball de compilació realitzat en base als plànols i projectes de remodelació dels anys 1890, 1929 i 1957 del Cementiri Municipal de Porreres conservats a l'Arxiu Municipal d'aquesta localitat.

2.3-2-Tipus d'intervencions.

a)Projecte d'obres de millora i ampliació del cementiri municipal de Porreres (1890)

És un projecte que preveia la dotació al recinte d'un nou edifici amb una capella-oratori, vestíbul, dipòsit, magatzem i casa pel custodi, a més d'unes obres d'ampliació (vegeu fig. 9).

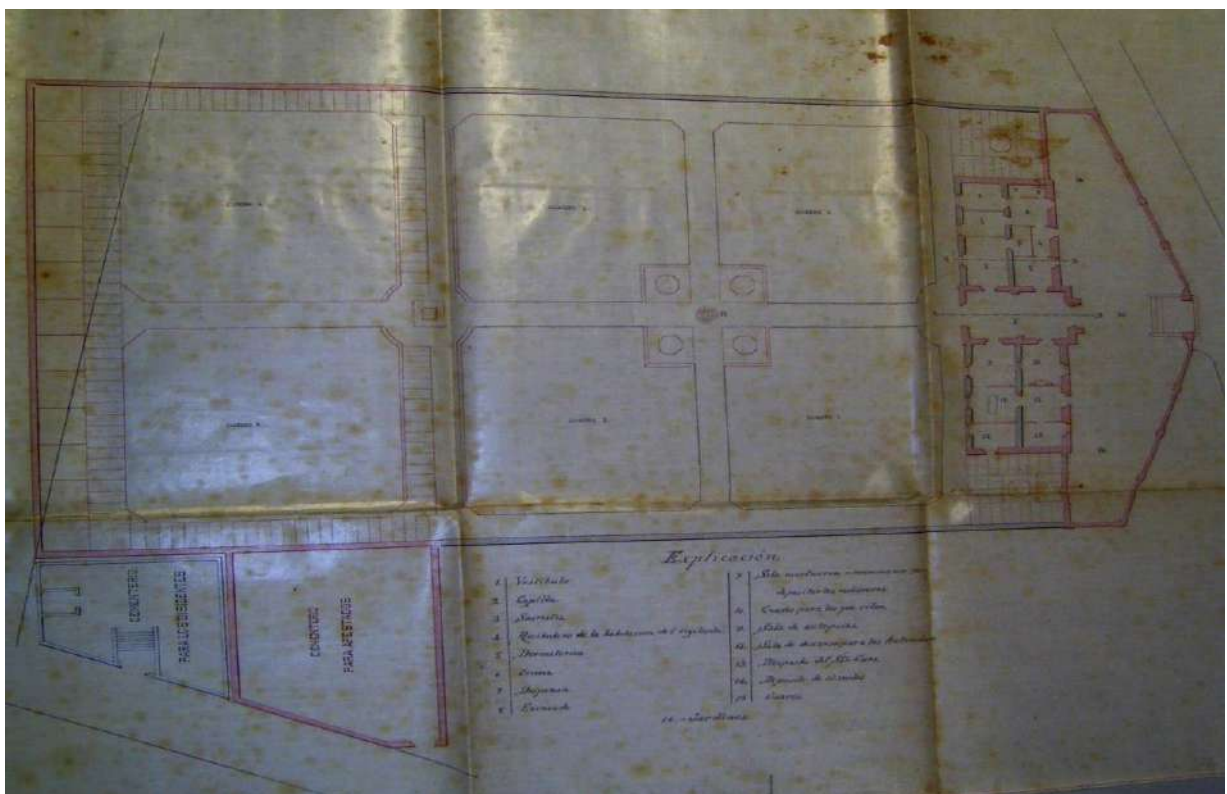

Fig. 9. Projecte de millora i ampliació del Cementiri Municipal de Porreres (1890)

Fig. 10. Façana del Cementiri Municipal de Porreres, segons el projecte de 1890

La documentació inclou una memòria descriptiva que ens informa com era l'antic recinte, abans de l'ampliació. El cementiri era un recinte quadrat de 48'40 x 48'20 metres, amb una àrea destinada a enterraments que s'estructurava en quatre espais (vegeu fig. 11, en negre, antic recinte del cementiri municipal de Porreres).

L'ampliació (vegeu fig. 11, amb punts blancs) preveia una nova àrea de 3.718 metres quadrats i, a més, una petita zona amb entrada independent pel camí de Banyeres, pels difunts d'altres religions i enterraments en cas d'epidèmia¹⁵¹. El projecte fou realitzat per l'arquitecte Bartomeu Ferrà el mes de desembre de 1890.

El 19 de novembre de 1901, una part de les obres ja estava acabada i fou beneïda. Ara bé, hem d'afegir que totes les obres projectades no es varen a dur a terme íntegrament. A finals del mateix any en què s'inauguraren trobam l'expedient de subhasta de les pedres sobrants de la realització del tancament del cementiri nou¹⁵².

Fins l'any 1925, l'Ajuntament no reprengué les obres. Aquest mateix any es començà l'expedient de subhasta per a la continuació de l'edifici. L'arquitecte que l'havia de dur a terme era Josep Alomar i el contractista fou Andreu Barceló Nicolau.

¹⁵¹ AMPo, Lligall 421.

¹⁵² LLULL ESTARELLAS, Maria Antònia (2010). *Urbanisme i Arquitectura de Porreres. De la vila medieval a la contemporània*. Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres, 137.

El projecte de 1890 ens permet conèixer com era l'antic recinte (perímetre, tombes, zones enjardinades, ossera comuna, etc.) abans de la Guerra Civil espanyola.

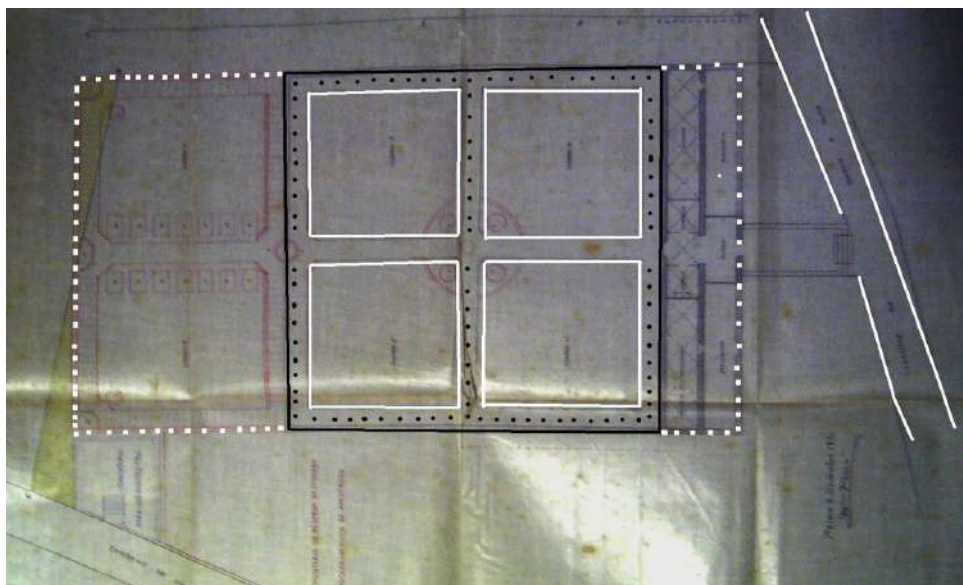

Fig. 11. Plànol del Projecte d'ampliació i reforma del Cementiri Municipal de Porreres signat per l'arquitecte Bartomeu Ferrà (1890)

b)Obres de millora del cementiri municipal projectades l'any 1890 i executades a partir de l'any 1925

Com hem esmentat, el projecte de l'arquitecte Bartomeu Ferrà que arrancà l'any 1890 no s'acabà. El 1925 es reprengueren les obres i no fou fins l'any 1929 quan es va acabar la darrera fase. Aquestes foren realitzades pel mestre picapedrer Bernat Gornals Barceló i foren validades per l'arquitecte provincial i director de les obres Josep Alomar.

Com hem dit abans, el projecte inicial prevenia l'ampliació (vegeu fig. 11, punts blancs) i la construcció dels pavellons d'entrada al cementiri, la capella i les habitacions pel guarda. Aquesta millora fou inaugurada el 22 d'octubre de 1929.

La intervenció és de gran utilitat perquè ens mostra la fisonomia del cementiri de Porreres poc abans del començament de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

És important afegir que les obres de millora i ampliació no modificaren en absolut l'antic recinte del cementiri municipal, fet que suposa que poguem conèixer els possibles indrets on es situà la/les fossa/es comuna/es de la qual es sol·licita la seva localització i ubicació.

c)Obres d'ampliació del cementiri Municipal de Porreres (1957)

La primera ampliació del Cementiri Municipal de Porreres després del final de la Guerra Civil data de 1957. És un projecte elaborat i executat l'Ajuntament de Porreres

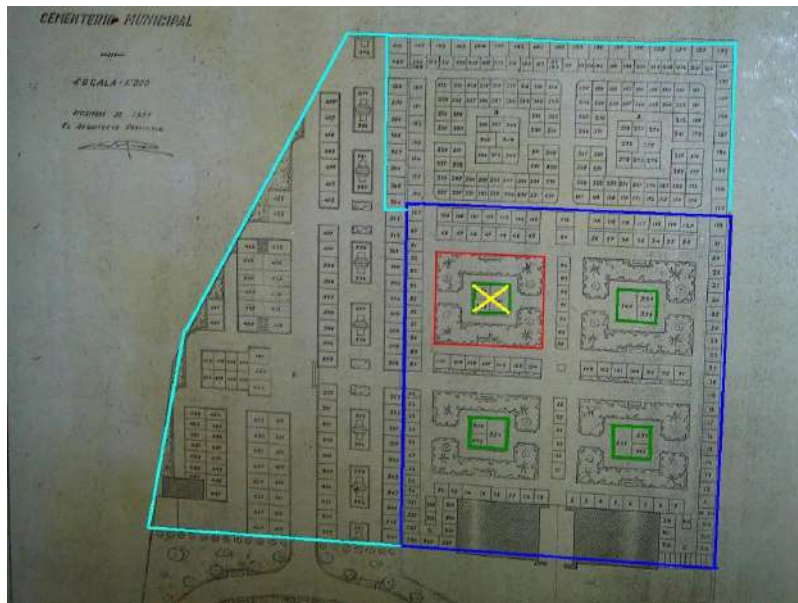

Fig. 12. Plànol del projecte d'ampliació del cementiri Municipal de Porreres (1957)

Aquesta intervenció contempla una ampliació del primer recinte (vegeu fig.12, en blau clar) i la construcció de quatre parets de nínxols, que es situen en el recinte de l'antic cementiri (vegeu fig. 12, en verd), i que s'estructuraven els quatre espais dedicats a enterraments. A més es finalitzaren les obres de la capella.

La construcció d'una de les parets de nínxols, la que es troba situada a l'esquerra segons s'entra el recinte (vegeu fig. 12, marcada amb un "x" groga) podia haver afectar l'espai i el contingut de la fossa comuna (vegeu fig. 12 en vermell).

Possiblement, amb l'elaboració i excavació dels fonaments de la paret, els continguts de la fossa poden haver-se trastocat. És un fet que s'ha de tenir en compte, ja que existeixen testimonis orals que corroboren aquest fet.

Altres intervencions que s'han executat posteriorment no han afectat el recinte on es troba la fossa comuna del Cementiri Municipal de Porreres.

2.3.3) Fossa amb intervenció projectada:

-Intervenció projectada en base a l'estudi de:

- David Javaloyas, *Universitat de les Illes Balears*
- Dra. Beatriz Palomar Puebla, *University of Reading-Museu Arqueològic de Son Fornés*
- Dra. Cristina Rihuete Herrada, *Universitat Autònoma de Barcelona-Museu Arqueològic de Son Fornés.*
- Miquel Angel Sastre, *Secció Arqueologia-Col·legi de Llicenciats*

a) Hipòtesi de localització a partir del treball de compilació realitzat per en Bartomeu Garí Salleras (vegi's *supra*) i fonamentat en l'anàlisi de:

- plànols i projectes de remodelació del cementiri conservats a l'Arxiu Municipal: anys 1890, 1929 i 1957.
- fotografia aèria del cementiri de l'any 1957 ("vol americà"; ref. 14486).
- ortofotografies del cementiri del SIGPAC (*Sistema de Identificación de Parcelas Agrícolas*; ortofotos entre 501150/501200 i 4375300/4375400).
- registre de defunció datat el mes de setembre de 1936 i conservat a l'Arxiu Municipal de Porreres (tom 29, foli 230) on consta la ubicació d'una fossa comuna¹⁵³.
- testimonis orals.

b) Característiques de la fossa a partir de les dades reunides:

- estimació del número de persones inhumades a partir de les denúncies de familiars desapareguts, registres de defuncions i testimonis de desaparicions a partir del mateix dia de l'excarcelació (presons de Can Mir, Can Sales i Castell de Bellver): mínim de 80 individus.
- quantificació de desaparicions per dates com a índex d'episodis successius d'obertura de fossa o, alternativament, d'excauació de noves fosses: determinació d'un mínim de cinc episodis en un període de setanta-un dies (4 gener – 15 de març de 1937).
- testimonis orals sobre el tractament dels cadàvers: absència de taüt, cossos despallats.

¹⁵³ Al revers d'aquest document podem llegir la situació d'una fossa comuna (vegeu fig. 7): "*su cadáver habra de recibir sepultura en el cementerio de este municipio, efectuandolo en una fosa común en el segundo tramo a la izquierda entrando a los seis metros del pasillo central y diez metros del pasillo lateral*"

- recerca de documents administratius sobre l'adquisició de materials (p.e. calç) necessaris per al manteniment de fosses obertes: resultats negatius.

c) Lloc seleccionat com a ubicació més probable de la fossa o una de les fosses: sector adjacent al conjunt de nínxols catalogats amb el número 341; concretament, l'angle format per la paret paral·lela al passadís central i la que ocupa la mateixa posició respecte al passadís transversal esquerre (Vegeu fig. 13).

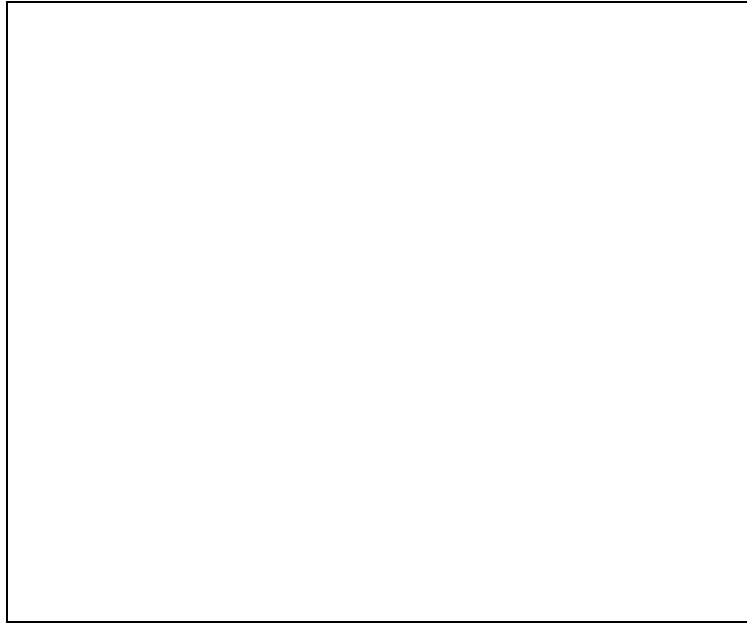

Figura 13. Àrea màxima objecte de l'intervenció (ratlles oblícues).

3)Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

3·2)Nombre de víctimes i grau de certesa.

En primer lloc hem d'esmentar que aquesta investigació ens permet assegurar amb tota probabilitat l'existència d'una fossa comuna ubicada dins el recinte del cementiri Municipal de Porreres. Si bé, hem d'afegir que la documentació consultada no ens ha omplert totalment, i ha esdevingut fragmentària i insuficient per establir una panoràmica general, tot i aquest fet, ens informa degudament de la fossa comuna.

Pel que fa el nombre de víctimes i el grau de certesa és necessari afegir una sèrie de consideracions ja esmentades a altres investigacions¹⁵⁴:

1-Actualment no coneixem el nombre exacte de les víctimes que perderen la vida en aquest indret i que foren enterrades a la fossa comuna documentada, si bé hem de mencionar que a altres estudis hem corroborat la mort de 74 persones, 5 d'elles eren dones¹⁵⁵.

2-La consulta dels documents del Govern Civil de les Balears ens fa pensar que el nombre d'assassinats relacionats amb Porreres augmentaria considerablement, ja que hem pogut confirmar la major part de les tretes i el nom de les persones que hi formaven part.

3-Centrat-nos amb les dades que hem pogut recollir del Negociat 3r d'Ordre Públic del Govern Civil de les Balears, registre sortides podem parlar de 122 víctimes, que amb tota probabilitat foren assassinades a La Creu de Porreres entre els mesos de gener, febrer i març de 1937, la major part d'elles "posades en llibertat" de les presons de Can Mir i Castell de Bellver¹⁵⁶

4-Podem afirmar que és difícil confirmar el total d'execucions, relacionades directament o indirectament amb el poble de Porreres i amb l'indret de La Creu. Les dades que tenim, encara són insuficients, a més han de ser consultats amb prudència, i a expenses de qualsevol error, ara bé, la troballa d'aquests documents del Govern Civil de les Balears han suposat una passa més per tal d'aclarir els fets de la repressió al municipi de Porreres i la seva relació amb l'enorme abast que van tenir les tretes de presó de la Mallorca en guerra.

¹⁵⁴ GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel: "La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937. Porreres: III Jornades d'Estudis Locals a Porreres (2020). (en premsa).

¹⁵⁵ GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2007). Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit. Palma: Documenta Balear, p. 314.

¹⁵⁶ Vegeu quadre núm. 8.

3·3)Determinar desconeguts i coneguts.

Adjuntam una fitxa personal amb les dades de les persones desaparegudes (totes elles conegudes) a l'indret anomenat Oratori de la Santa Creu de Porreres i que amb tota probabilitat estan enterrades a la fossa comuna de la qual es sol·licita la investigació.

3·4)Fitxa personal de les víctimes.

- Nom i llinatges:
- Data de naixement.
- Data de la mort.
- Familiars: en aquell moment i en l'actualitat.
- Professió.
- Lloc de residència.
- Circumstàncies de la desaparició.
- Circumstàncies de la mort.

4)Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Memòria de Mallorca. Associació constituïda a Palma a l'ampar de l'article 22 de la Constitució, que ha de regular les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març, i els seus estatuts.

5)Fonts d'informació:

5.1)Arxius

Arxiu Municipal de Porreres (AMPo):

-Llibres registre d'òbits (1936-1939), toms núm. 29, 38

*-Proyecto de ensanche y reforma del cementerio de la villa de Porreras.
Planos y memoria descriptiva*

Arxiu del Regne de Mallorca (ARM):

*-Negociat 3r d'Ordre Públic del Govern Civil de les Balears, registre de
sortides (juliol 1936- abril 1937).*

Arxiu Presó Provincial de Palma (APrP):

-Expedients presoners

Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IBEIB):

-Fotografies aèria vol americà (1965-57).

5.2)Testimonis orals.

Miquel Canyelles

Carlos Fernández

Maria Jordà Fiol

Antònia Llompart Reynés

Coloma Martorell Ciriquian.

Bernat Mateu

Catalina Mercant Terrassa

Miquel Monserrat Ferrer

Maria Mulet Martorell

Antònia París Llompart

Catalina París Llompart

Maria Antònia Oliver París

Jerònia Pons Pons

Antoni Thomàs Vidal

Miquel Rabal García

Armando Serra Queralt

5.3) Bibliografia.

AA. VV. (1986). *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1986)*, suplement del diari *Baleares*.

ADROVER OLIVER, Aina, i CABOT CALÇAPEU, Joan (2002): *Felanitx 1931- 1939. República, Guerra i Repressió*, Felanitx: Res Publica Edicions.

ALBERTÍ GENOVART, Benet (1997): *La Guerra Civil a Banyalbufar. A l'ombra de la Falange*, Palma: Documenta Balear.

ANTICH SERVERA, Rafel (1993). *Memòria. Als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la guerra de 1936*, Ajuntament d'Algaida.

ARMENGOL COLL, Antoni, i ARMENGOL COLL, Jaume (2005): *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*, Palma: Perifèrics Història.

CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll.

CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2004). *Memòria del 36 (Catalina Moyà Moll)*, suplement *El Dominical, Última Hora*, 19 de desembre de 2004.

CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2004a) *Memòria del 36 (entrevista a Joan Monserrat Mascaró)*, suplement *El Dominical, Última Hora*, 19 de desembre de 2004.

FERRÀ PONS, Damià (1987). *Campanet: La Guerra Civil (1936-1939)*, Quaderns de Campanet, núm. 2.

GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2005). *Climent Garau i Juan, discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre de Porreres*, Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres.

(2005b). "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres*, Porreres, 125-145.

(2007). *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma: Documenta Balear.

(2010). "Els calvianers que moriren a Porreres". *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Calvià, Plataforma per la Llengua, IE Balearics*, p.259-279 i

GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel. "La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)". *III Jornades d'Estudis Locals a Porreres* (2010) (en premsa).

LLULL ESTARELLAS, Maria Antònia (2010). *Urbanisme i Arquitectura de Porreres. De la vila medieval a la contemporània*. Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres.

MAS i MIRALLES, Guillem, i MATEU SOCIAS, Antoni (2001): *La guerra civil a Montuïri. L'esclafit de la crispació*, Palma: Documenta Balear.

MARCH, Jaume; CERDÀ, Andreu, i SALAS, Pere (2006). *La Guerra Civil a Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear.

MIRET, Miranda (2004): "La República, poble a poble: Sencelles", publicat a *Sa Plaça* el maig de 2004, pàg. 15-16.

QUETGLAS, Damià (2005). *Aproximació al que passa amb la República, poble a poble*, Inca: Llibres Lliures, núm. 2.

SANTANA MORRO, Manel (1986). *La Guerra Civil a Consell. Les penes de mort*, Palma: Documenta Balear.

SCHALEKAMP, Jean A. (1997). *Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*, Palma: Premsa Universitària.

SBERT, Cristòfol Miquel (2204): : *La Guerra Civil a Santanyí. Els tres fronts*, Palma: Documenta Balear.

SUÀREZ SALVÀ, Manel (2006). *Ruta de la Memòria. La repressió dins Calvià* (treball inèdit), Quaderns de la Memòria, núm. 1, Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca.

TUGORES MANRESA, Antoni (2006). *La Guerra Civil a Manacor. La guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006.

5·3) Investigacions d'institucions, particulars, historiadors, etc.

CAPELLÀ ROIG, Margalida; GARÍ SALLERAS, Bartomeu; OLIVER PARÍS, Maria Antònia; PALOMAR PUEBLA, Beatriz i RIHUETE ESTRADA, Cristina (2008): *Recuperació de la Memòria dels afusellaments de la Guerra Civil (1936-1939) a Porreres. Informe preliminar de la intervenció al Cementeri Municipal de Porreres*. Associació per la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca

RELACIÓ DE VÍCTIMES ENTERRADES AL CEMENTIRI DE PORRERES							
Nom	Data naixement	Data mort	Professió	Circumstàncies desaparició	Mort	Família	Familiars
Amengual Ballester, Jordi	Campos	10/02/1937		Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Ávila Sanchez, Juan	Palma	09/01/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Barceló Barceló, Domenge	Calvià, 1905	05/01/1937 ?	jornaler	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut	fadrí	
Bauçà Far, Jaume	Palma	04/01/1937	regidor	Treta del castell de Bellver	Desaparegut		
Bosch, Pau	Palma		forner		Desaparegut		
Cabot Dolç, Miquel	Santa Maria del Camí	15/01/1937	picapedrer	Treta de Can Mir		esposa	
Cabrer Barceló, Sebastià	Calvià, 1881	05/01/1937 ?	jornaler	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut	esposa i fill	
Cabrer Calafell, Gabriel	Calvià, 1890	05/01/1937 ?	funcionari	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut	esposa	
Caldes, Joan	Llucmajor	01/02/1937 ?	sabater	Detingut a Llucmajor	Desaparegut		
Camps Colom, Gabriel	Alcúdia	15/01/1937	jornaler	Treta de Can Mir	Desaparegut	fadrí	
Cañellas Capllonch, Joan	Esporles, 1905	15/01/1937	picapedrer	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	nét
Capó Amengual, Jaume	Búger	08/01/1937	xofer tramvia	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Cifre Torres, Rafel	Palma	15/01/1937	picapedrer	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Coll Sastre, Llorenç	Selva	15/01/1937	foraviler	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa	
Colom Estarellas, Jordi	Selva	15/01/1937	foraviler	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Company Oliver, Antoni	Llucmajor	febrer de 1937 ?	jornaler	Detingut a Llucmajor	Desaparegut	esposa i filla	nét
Cunill Esteve, Joan	Palma	22/01/1937	picapedrer	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Estades Canyelles, Sebastià	Calvià, 1897	?	picapedrer	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	filla
Ferragut (Munar o Pericàs), Llorenç	Sencelles	12/09/1936	pagès	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Ferriol Gelabert, Gabriel	Felanitx	22/01/1937	mestre d'obres	Treta de la Presó Provincial de Palma	Desaparegut		
Fiol Pou, Nicolau	Manacor, 13-8-1907	11/09/1936	picapedrer	Fou trobat mort entre Porreres i Felanitx	Afusellat	esposa i fills	

Nom	Data naixement	Data mort	Professió	Circumstàncies desaparició	Mort	Família	Familiars
Flaquer Pasqual, Catalina	Capdepera	05/01/1937	jornalera	Treta de la Presó de Can Sales	Desapareguda	fills	besnét
Forniers Vitaller, Vicenç	Palma	09/01/1937		Treta de Can Mir	Desaparegut		
Francisco Cabello Jurado	Sevilla	04/01/1937	rellotger	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	casat	neta
Frau Moragues, Guillem	Palma	22/01/1937	picapedrer	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Fullana Font, Simó	Palma	09/01/1937	redactor premsa	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Fullana Garau, Bartomeu	Felanitx	01/02/1937 ?	sabater	Detingut a Lluçmajor	Desaparegut		
Fullana Ramis, Joan	Manacor	04/11/1936	ebenista	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	casat	
Fuster Rojo, Ramon	Palma	09/01/1937		Treta de Can Mir	Desaparegut		
Galiana Galiana, Mariano	Alcúdia	22/01/1937	pescador	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa	
Galmés Ribot, Josep	Petra	22/01/1937	picapedrer	Detingut el mes de setembre de 1936	Desaparegut		
García-Peñuela Orgaz, Emilio	Madrid, 10-11-1899	04/01/1937	delineant	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	esposa i filles	nét
González Rodríguez, Antonio	Cáceres, 19-5-1908	05/01/1937	fotògraf	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	esposa i fills	nepoda
González Rodríguez, Belarmina		05/01/1937		Treta de Can Sales	Desapareguda		
Hernández Moll, Melchor	Palma	22/01/1937		Treta de Can Mir	Desaparegut		
Janer Coll, Jaume	Algaida, 17-10-1882	abril de 1938		Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	esposa	
Jaume Vidal, Francesc	Lluçmajor	24/03/1937	sabater	Detingut a Lluçmajor	Desaparegut		
Jordà Oliver, Antoni	Pina, 9-9-1889	05/03/1937	Pastisser	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	esposa i fills	filla
Julià Jaume, Josep	Palma	05/01/1937	Polític	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Lacomba Esteva, Ramon	Palma	15/01/1937	pescador	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	fadrí	nepot
Llobera Pallicer, Cosme	Pollença	22/01/1937	botiguer	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Llompарт Reynés, Rafael	Inca	13/03/1937	mecànic	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Losa Campomar, Joan	Mataró, 1-10-1902	22/01/1937	mec. dentista	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	nepoda
Martorell Fiol, Miquel	Montuïri	12/02/1937	emp. Correus	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		

Nom	Data naixement	Data mort	Professió	Circumstàncies desaparició	Mort	Família	Familiars
Martorell Suàrez, Llorenç	Moscari, 31-10-1898	09/02/1937	impressor	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i filla	filla
Martorell Terrassa, Arnau	Calvià, 1897	05/01/1937 ?	guàrdia rural	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut	fadrí	
Mas Antich, Jaume	Campos			Va desaparèixer del poble d'Artà on residia	Desaparegut		
Mas Fiol, Joan	Palma	04/01/1937	fuster	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Mateu Ferrer, Bernat	Inca	15/03/1937	foraviler	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	fill
Mateu Ferrer, Joan	Biniamar, 5-12-1884	01/10/1936	empleat	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	esposa	
Mateu Vallés, Joan	Biniamar	19/11/1936	propietari	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	casat	
Matheu Siquier, Jaume	Muro, 9-4-1895	15/01/1937	restaurador	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa	neboda
Mercant Rebassa, Joan	Palma, 14-2-1914	05/01/1937	corder	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		germana
Miquel Piris, Vicenç	Artà		regidor	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Montserrat Parets. Joan	Llucmajor, 3-1-1889	04/01/1937	cap administratiu	Tret del castell de Bellver	Desaparegut	esposa i fills	nét i besnét
Montserrat Parets. Miquel	Llucmajor, 11-7-1899	04/01/1937	director gerent	Tret del castell de Bellver	Desaparegut	esposa i fill	nét
Monzó Bartual, Valentin		05/01/1937		Treta de can Mir	Desaparegut		
Moyà Bauçà, Baltasar	Capdepera, 29-3-1899	15/01/1937	picador de pedra	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	filla
Nadal Canyelles, Joan	Esporles	03/09/1936?	carboner	Treta de Can Mir	Desaparegut	fadrí	
Navarro Campomar, Bartomeu	Palma	07/01/1937	taxista	Detingut a una comissària de Policia	Desaparegut		
Nicolau (Jiménez ?), Antoni	Palma	08/01/1937	jornaler	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Oliver, Francesc	Llucmajor	16/02/1937 ?	ferrer	Detingut a Llucmajor	Desaparegut		
Oliver, Joan	Llucmajor	16/02/1937 ?	sabater	Detingut a Llucmajor	Desaparegut		
Ordinas Arrom, Jaume	Alaró	15/01/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut	fadrí	
Pallicer Estades, Mateu	Calvià, 1890	05/01/1937 ?	jornaler	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut	esposa i fills	

Nom	Data naixement	Data mort	Professió	Circumstàncies desaparició	Mort	Família	Familiars
París Martorell, Andreu	Inca, 17-3-1896	13/03/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i filles	filles
Pascual Fullana, Mateu	Alaró	15/01/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Pascual Quetglas, Miquel	Alcúdia	15/01/1937	foraviler	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Pasqual Flaquer, Antònia	Capdepera, 1907	05/01/1937	brodadora	Treta de la Presó de Can Sales	Desapareguda	espòs	
Pasqual Flaquer, Maria	Capdepera	05/01/1937	cosidora	Treta de la Presó de Can Sales	Desapareguda	espòs	
Perelló Serra, Joan	Palma	08/01/1937	ferroviari	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Pericàs Bauzà, Miquel	Alaró	15/01/1937	foraviler	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa	
Picornell Femenias, Aurora	Palma, 1912	05/01/1937	modista	Treta de Can Sales	Desapareguda		
Picornell Femenias, Igansi	Palma	08/01/1937	fuster	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	casat	
Pons Alomar, Joan	Campanet, 5-6-1901	23/03/1937	secretari Ajunt.	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	filla
Porcel Torrens, Miquel	Palma	13/01/1937	regidor	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Prats Ramon, Joan	Palma, 10-1-1916	08/01/1937	picapedrer	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	fadrí	
Puigserver Pons, Pere Ramon	Llucmajor	16/02/1937 ?	sabater	Detingut a Llucmajor	Desaparegut		
Ques Torrens, Miquel	Sencelles	08/01/1937		Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Real, Joan	Palma		guàrdia municipal	Sembla que fou assassinat a Porreres	Desaparegut		
Recaredo Buenaventura, Antoni	Palma	09/02/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Recaredo Rigo, Damià	Palma	09/02/1937	empleat comerç	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Recaredo Rigo, Miquel	Palma	24/09/1936	empleat comerç	Treta de Can Mir			
Rigo Abraham, Miquel	Palma	08/01/1937	picapedrer	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	casat	
Rigo Veny, Domimgo	Calvià, 1908	05/01/1937 ?	jornaler	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut	esposa i filla	
Roca Capó, Josep	Palma	10/02/1937		Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Roca Lladó, Antoni	Andratx	13/01/1937	oficinista	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Rodríguez Quiroga, Ramon	Riotinto (Huelva)	18/03/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		

Nom	Data naixement	Data mort	Professió	Circumstàncies desaparició	Mort	Família	Familiars
Rosselló Guardiola, Bartomeu	Esporles	18/03/1937	fuster	Treta de Can Mir			
Rubio Aragón, Antoni	Inca	18/03/1937	mecànic	Treta de Can Mir	Desaparegut	casat	
Salvà Garau, Mateu	Llucmajor	16/02/1937 ?	sabater	Detingut a Llucmajor	Desaparegut		
Sampol Rosselló, Miquel	Alaró	10/11/1936		Treta de Can Mir	Desaparegut		
Sancho Forges, Antoni	Mogente (València)	13/03/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Sancho Forges, Emili	Mogente (València)	13/03/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Sancho Forges, Josep	Mogente (València)	13/03/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Sans Fiol, Joan	Binissalem	24/12/1936	ferroviari	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Santandreu (Carbonell?), Melcior	Son Servera	26/11/1936	foraviler	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	casat	
Sastre Garcias, Antoni	Llucmajor	10/11/1936 ?	bugader	Treta de la Presó Provincial de Palma	Desaparegut		
Sastre Terrassa, Joan?	Andratx	03/02/1937		Treta de Can Mir	Desaparegut		
Seguí Seguí, Tomàs	Esporles, 24-12-1891	04/02/1937	foraviler	Detingut a una comissària de Palma	Desaparegut	esposa i fill	fill
Serra Salom, Miquel	Llubí	19/01/1937		Treta de Can Mir	Desaparegut		
Serra Sancho, Miquel	Capdepera, 10-3-1913	10/03/1937	picapedrer	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	fadrí	nebot
Servera Terrassa, Bartomeu	Capdepera	10/02/1937	foraviler	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Stengel Boscà, Josep Lluís	Palma	09/01/1937	Professor	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	fadrí	
Suàrez Atienza, Manuel	Torevella (Alacant)	09/01/1937	venedor	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut	esposa i fills	
Sureda Colom, Antoni	Consell	18/03/1937	trinxeter	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Terrassa Canyelles, Antoni	Calvià, 1884	05/01/1937 ?	jornaler	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut		
Thomàs Torres, Francesc	Palma, 4-6-1894	18/03/1937	bibliotecari	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	fill
Torrens Bestard, Llorenç	Binissalem	18/03/1937	negociant	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	fill

Nom	Data naixement	Data mort	Professió	Circumstàncies desaparició	Mort	Família	Familiars
Trobat Oliver, Antoni	Algaida, 15-5-1886	18/03/1937	picapedrer	Treta de Can Mir	Afusellat	esposa i fills	
Valenzuela Ortega, Emilio	Tarifa (Cadis)	13/01/1937	venedor	Treta de Can Mir	Desaparegut	esposa i fills	neboda
Valls Segura, Jaume	Palma	09/01/1937	funcionari	Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Vicens Palmer, Sebastià	Calvià, 30-3-1881	05/01/1937	jornaler	detingut el mes de gener de 1937	Desaparegut	esposa i fills	nét
Vidal Ferrer, Magí	Llucmajor	16/02/1937 ?	sabater	Detingut a Llucmajor	Desaparegut		
Vila Amengual, Julià	Santanyí, 4-6-1907	09/01/1937	caporal	Treta del castell de Bellver	Desaparegut		
Villalonga Nicolau, Miquel	Binissalem	18/03/1937	sabater	Treta de Can Mir	Desaparegut		
Villalonga Ramon, Guillem	Palma	09/01/1937		Treta del Castell de Bellver	Desaparegut		
Vives Rotger, Sebastià	Son Servera	28/11/1936	propietari	Treta de Can Mir	Desaparegut	casat	

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SANTA MARIA.

Municipi: Santa Maria.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: una fossa amb civils.

Tipologia: probable.

Desapareguts: 1 persona identificada.

Investigació.- Lara Gelabert Batllori i Marçal Isern Ramis.

FOSSA COMUNA DE SANTA MARIA

Lara Gelabert Batllori. Investigadora en formació de la UAB, becària FPU del Ministerio de Educación y Ciencia. Llicenciada en Historia, Màster en Arqueologia i Doctorat en Prehistòria amb Tesi Doctoral en curs

Marçal Isern Ramis. Vocal de l'Associació Memòria de Mallorca. Investigador amb el carnet del Ministerio de Cultura nº 1557.

Localització de la fossa comuna.

1)L'espai físic.

L'espai físic, on suposadament s'hi troben les restes de Joan Alemany i Villalonga, batle de Búger i diputat provincial és el cementeri municipal de la vila de Santa Maria, poble de l'Illa de Mallorca, ubicat a la comarca del Raiguer i a uns 20km de distància de la capital Balear, Palma. Limita amb els termes municipals de Consell, Santa Eugènia, Alaró, Palma, Marratxí i Bunyola. El cementeri està ubicat a la zona coneguda com "Ca'n Pau" limitat pels camins de Sant Jordi i Sencelles. Situat a uns 800 m de la vila¹⁵⁷, de forma trapezoïdal i amb una superfície aproximada d'uns 4.000 mt².

Fotografia del cementeri de Santa Maria del Camí presa durant el vol americà del 1956 i imatge del 2006.

El cementeri de Santa Maria del Camí és relativament modern. La seva construcció i ubicació actual respon a les diferents mesures higièniques sanitàries promulgades a Mallorca durant el s.XIX, per tal de solucionar els problemes de sanitat pública derivats de les diferents epidèmies desfermades a Mallorca i

que van causar milers de morts. Fins aquell moment els enterraments es realitzaven a dins de les esglésies o per defecte als fossars annexes. A Santa Maria el fossar es trobava al costat de l'església dedicada a Santa Maria del Camí.¹⁵⁸

Com podem suposar no hi havia cap tipus de control sanitari en aquests enterraments derivats de les epidèmies, però les autoritats van saber relacionar aquestes pràctiques amb l'extensió de les malalties per les poblacions afectades. De tal manera el 1820 es va ordenar que tots els pobles de Mallorca, es deixàs d'enterrar tant a les esglésies com als fossars annexes i que es construïssin espais a les afores de les viles de Mallorca per tal de practicar-hi els enterraments amb tots els mecanismes i protocols sanitaris a l'abast en aquell moment.

Segons Pere Sales Vives al seu treball **“Les obres públiques a Mallorca durant el segle XIX”** constata que tot i que les primers disposicions per a la construcció de cementeris rurals, fora dels nuclis urbans, venen datades de l'any 1804, no fou fins al període 1821/1823 quan es van construir a la majoria de viles i pobles de Mallorca un recinte amb funcions funeràries. Ja en el reglament de 1804 s'explicitava que *...se deben construir los cementerios fuera de la poblaciones, y á la distancia conveniente de estas, en parages bien ventilados, y cuyo terreno por su calidad sea el mas á propósito para absorber los miasmas pútridos, y facilitar la pronta consunción ó desecación de los cadáveres, evitando aun el mas remoto riesgo de filtración ó comunicación con las aguas potables del vecindario....*. També segons Pere Vives, aquesta pressa per a la construcció de cementeris va venir condicionada per l'epidèmia de febre groga que afectà la ciutat de Palma entre el 1820 i el 1821¹⁵⁹.

En el cas que ens ocupa, la construcció del nou cementeri fou resultat d'una cèdula reial del Rei Carlos III, que el 3 d'abril de 1787 ordenà la construcció dels cementeris a les afores dels pobles i ciutats de tot Espanya¹⁶⁰. El 4 de maig de 1794 el bisbe Bernat Nadal i Crespí, en visita pastoral al poble, va insistir en la necessitat de la construcció d'un cementeri *“nou i sanítos com te manat el rei”*, però les dificultats econòmiques van posposar l'execució del projecte. El 7 de juliol de 1820 es va reunir l'Ajuntament constitucional presidit pel batle Joan Jaume de l'Arboçar, juntament amb el rector i dos metges per tal d'escollir un lloc on construir el nou cementeri. El 7 d'agost de 1820 s'adjudicaven les obres¹⁶¹. Tot i els acords plenaris i l'adjudicació formal de les

158 La Vila de Santa Maria del Camí. Josep Capó Juan.

159 Les obres públiques a Mallorca durant el segle XIX. Consideracions sobre l'acció de l'administració pública a l'època contemporània. Pere Salas Vives

160 La Arquitectura Mallorquina des de la ilustración a la Restauración. Catalina Cantarelles Camps. Tesis doctoral. IEB.

161 La Vila de Santa Maria del Camí. Josep Capó Juan.

obres, i l'enterrament d'alguns difunts seguint les noves directrius funeràries oficials, tant la seva ubicació com el sistema d'enterrament, no agradaren a molts veïnats de la vila. Així i com exemple, el rector de la parròquia es va negar a beneir les instal·lacions fins que estiguessin llestes les obres a part de promoure un nou cementeri al costat de l'església parroquial, projecte que fou paralitzat per la comissió superior de Sanitat el 1828. Finalment el 1836 es van reprendre les obres de construcció de l'actual cementeri. Entre el 1838 i 1839 es fan actes benèfics per a construir la capella, que fou acabada l'abril de 1840 i beneïda el 22 de novembre d'aquell any. El 1860 s'hi van fer obres de reparació i el 5 d'agost de 1883 es va acordar construir un cementeri "neutre", o dels "protestants", per a totes aquelles persones mortes fora de la doctrina de l'església catòlica¹⁶². Segons algunes hipòtesis sobre la ubicació de la fossa on s'hi podria trobar el cos del batle de Búger, Joan Alemany, assassinat molt a prop del cementeri, seria aquest cementeri dels protestants el lloc escollit per enterrar-hi el cos¹⁶³. Com la majoria de cementeris de l'illa de Mallorca, va patir al llarg dels anys, remodelacions i ampliacions que van anar modificant la fisonomia i l'espai físic del cementeri. El 1905 es van adquirir 1.893mt de terra per l'ampliació del cementeri, que fou beneït oficialment el 27 d'octubre de 1907 per rector de la vila Jordi Oleza. Aquell any es posaven els fonaments de la capella del cementeri, que es va acabar el 1911. Entre els anys 1965/1971 es va fer la darrera ampliació important del cementeri¹⁶⁴. Està per determinar si aquestes ampliacions van afectar la possible fossa comuna o l'ossera on fou enterrat Joan Alemany Villalonga o dipositades les seves restes un cop exhumat el seu cos.

2)La fossa i l'ossera del cementeri.

Les restes del batlle de Búger, Joan Alemany i Villalonga, estarien dipositades al cementiri de Santa Maria, sota la placa que conta amb el seu nom. Val a dir que segons diversos testimonis (entre els que destaquen l'historiador local Mateu Ramis i el fill del fosser que s'ocupava l'any 36 del cementiri) s'assegura que allà va ser enterrat, tal i com consta a la mateixa placa. En aquell temps, era una zona del cementiri que no tenia tombes sinó que era un tros de terra verge; per això, no se sap del cert si el lloc on estaria en cadàver seria sota la placa col·locada amb el seu nom, ja que aquesta s'hi afegí posteriorment. No obstant, és segur que estaria en aquell redol¹⁶⁵.

162 Idem nota anterior. També a -Legislación Funeraria y Cementerial Española: Una visión espacial. Mikel Nistal.

163 Comunicació personal de Mateu Ramis. Aquesta mateixa hipòtesis diu que les seves restes foren traslladades amb el pas des anys a l'ossera del cementeri tal i com va passar amb les restes d'altres desapareguts.

164 La Vila de Santa Maria. Obra citada.

165 Comunicació personal de l'historiador Mateu Ramis que li feu el fill del qui el 1936 era fosser de l'ajuntament de Santa Maria.

Al costat de la que seria la tomba de Joan Alemany i Villalonga hi figura la placa en homenatge a les víctimes republicanes de Santa Maria que foren assassinades pel bàndol feixista. De totes aquestes, tan sols una va ser assassinada als voltants de Santa Maria, Josep Santandreu Canyellas, desconeixent-se ara per ara el seu lloc d'enterrament, que podia haver estat la mateixa ossera d'aquest cementiri com la d'altres dels voltants (com la d'Algaida o Santa Eugènia), o haver-se dipositat en qualsevol punt de fora vila¹⁶⁶.

Pel que fa a les altres víctimes de Santa Maria, Miquel Cabot Dolç estaria enterrat a Porreres; Joan Tramulles Pizà, el lloc d'enterrament del qual es desconeix, però probablement fou assassinat a la cuneta d'una carretera dels voltants de Santa Maria i deixat allà mateix; i Bartomeu Canyelles Moià i Antoni Oliver Vich, morts al front¹⁶⁷.

L'antiga ossera del cementiri va ser destruïda en les tasques de reforma i ampliació del cementiri realitzades entre els anys 1965 – 1971, construint-se al damunt el nou tanatori. Al costat s'hi hauria ubicat la nova ossera. Desconeixem si les restes que es van treure de l'antiga ossera van ser dipositades a la nova quan va estar feta, o si senzillament es van eliminar. En tot cas, no afectaren al lloc d'enterrament de Joan Alemany i Villalonga però sí de confirmar-se el cas de Josep Santandreu Canyelles.

3) Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa comuna o l'ossera.

La identitat i lloc d'origen de la persona desapareguda, que probablement està sepultada al cementiri de Santa Maria està totalment verificada per les dades històriques recollides en diferents publicacions de caire històric i per la documentació que hem pogut recollir al llarg de la nostra investigació. Es tracta de:

Joan Alemany Villalonga, (de Ca'n Julià) de 47 anys d'edat, casat, Batle del poble de Búger pel partit Esquerra Republicana Balear i diputat provincial. Ebenista de professió, la seva folgada situació econòmica li va permetre obrir una tenda de queviures al carrer Arxiduc Lluís Salvador de la capital Balear. Com a batle de Búger en temps de la República fou processat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques del franquisme. Havent-hi constància per part de les autoritats franquistes que havia estat assassinat, el seu cas fou sobressegut a l'Audiència Provincial. També segons aquesta publicació la guàrdia civil afirmà haver trobar el cos en una carretera, sense donar més informacions ni citar la font.

166 La seva neta encara viu a Santa Maria, al carrer Molinets número 57.

167 Capellà, Llorenç (1989) Diccionari Vermell, Editorial Moll.

Segons les dades recollides de la bibliografia existent sobre els fets que envoltaren l'assassinat de Joan Alemany, el batle de Búger es va refugiar en un primer moment al Port de Sóller, després d'una fallida fugida en barca des de el port de Felanitx cap a Menorca. Descobert el seu amagatall es refugià a una casa d'un veïnat de Búger que vivia a Pòrtol. Treballant de camperol, intentà passar desapercebut fins que sembla ser que una persona que el coneixia el va delatar. Detingut pels falangistes de Marratxí fou vexat i sotmès a escarni públic i torturat. Segons el Diccionari Vermell, fou fermat al parafang d'un cotxe i arrossegat des de el local de la Falange fins a la vora del cementeri de Santa Maria, on hi arribà quasi mort. Acte seguit els falangistes el van rematar, sense acabar amb la seva vida per lo que amb una pala o una aixada li van propinar un fort cop al cap que el va matar. Altres fonts diuen que li van tallar el cap.¹⁶⁸

A continuació exposarem un parell de cites bibliogràfiques que consideram d'interès per a la present investigació, per tal de confirmar la validesa de les nostres aportacions documentals historiogràfiques sobre aquest desaparegut.

Diccionari Vermell. Llorenç Capellà. Editorial Moll. 1989.

ALEMANY I VILLALONGA, Joan

Li deien de Can Julià. Tenia quaranta-cinc anys i era casat. La seva ideologia política era ben definida: Esquerra Republicana. El seu ofici? Havia estat ebenista, però una bona predisposició econòmica li havia permès deixar-ho per dedicar-se més intensament a la política. Era propietari d'una botiga de queviures a la Ciutat de Mallorca —carrer Lluís Salvador— i normalment la regentava la seva esposa. Ell era el batle de Búger i havia estat diputat provincial. Home actiu, l'any trenta-quatre va ser empresonat a rel dels fets que es desencadenaren rera la revolta d'Astúries. Quan esclatà la rebel·lió militar, dos anys després, va procurar amagar-se, des del primer moment, conscient que seria perseguit amb ràbia. Intentà sortir de Mallorca: el dia vint era al Port de Felanitx per veure si hi havia possibilitat de salpar amb qualque barca cap a Menorca. No fou factible i decidí refugiar-se a Sóller. El delataren però, i va tenir temps d'escapar-se. Trobà el seu definitiu refugi: Pòrtol. Vivia a ca un bugerró anomenat El Rector Pelut i feia de foraviler. Hi havia molta de feina en el camp i era fàcil dissimular. Un capell d'ala ampla. Una camisa suada. Tot i això algú que el coneixia el va denunciar. El detingueren. Assegut en una estança, prop de la porta, del centre falangista de Pòrtol, va ser exposat a la befa dels nins que miraven encuriosits l'home detingut. Qualque escopinada va topar amb les galtes de Joan Alemany. A hora foscant li digueren si volia

168 Diccionari Vermell. Llorenç Capellà. 1989. Es possible que les lesions traumàtiques que li ocasionaren la mort, puguin ajudar a identificar les seves restes.

menjar qualche cosa. Sorprenentment no havia perdut la fam. Demanà dos ous fregits que li serviren a l'acte. Ignorava, Joan Alemany, que acabaven de concedir-li l'última gràcia. No veuria l'albada. Li clavaren una pallissa de ca. Li acoltellaren les cames. Duia la mort pintada quan decidiren fermar-lo al parafang d'un cotxe i traslladar-lo al cementiri de Santa Maria. A mig camí, quan Joan Alemany era un cos desfet, li descarregaren un parell de trets. Joan Alemany respirava. La seva vida era una espelma irritablement inacabable. Algú agafà una aixada i d'un cop li badà el crani. Era la nit del vint-i-set de setembre del trenta-sis.

Col·leccionable "Memòria Civil". Suplement del diari Balears, nº29, 20 de juliol de 1986

En aquest col·leccionable, és va tractar els fets històrics de la guerra civil poble a poble i a nivell general de tot les Illes Balears. Al nº29 aparegué el capítol dedicat a Búger, on es relata els fets de la guerra civil i la repressió feixista. Al 2005 Damià Quetgles afegí noves dades al seu llibre "Aproximació amb el que passà amb la República, poble a poble". En línies generals les dades aportades a aquest col·leccionable son idèntiques a la publicació del 2005 i per tant les aportacions historiogràfiques son les mateixes i no aporten cap novetat al ja comentat fins al moment. Per tant aportarem la ressenya del llibre de Damià Quetgles.

Aproximació amb el que passà amb la República, poble a poble. Edició a cura de Damià Quetgles. Edicions pessic. Agost de 2005.

El batle havia restat amagat els primers dies a Sóller, on anaren a cercar-lo els falangistes locals. El cap de l'escamot arribà a parlar amb ell, però no el delatà. Amagat a ca's Rector Pelut (que no era cap capellà) de Pòrtol, fou delatat als pocs dies i detingut pels falangistes de Marratxí. Li feren les mil impertinències i vora el cementeri de Santa Maria l'acabaren de matar. La victòria ja era clara, però no hi va haver clemència¹⁶⁹.

També segons algunes investigacions, al cementeri de Santa Maria s'hi podrien trobar les restes d'un altra desaparegut. Es tracta de:

Josep Santandreu Canyelles "Llavorí" de mal nom. Era de Santa Maria i estava casat quan l'assassinaren amb quaranta anys entre Santa Eugènia i Algaida, o bé l'agost o el 26 d'octubre de 1936. Vivía a fora-vila i pertanyia al Partit Socialista, encara que altres versions diuen que no militava a cap partit polític. Es diu que el falangista que l'anà a cercar per assassinar-lo tenia un deute amb ell de 500 pessetes, sent probablement el vertader motiu de la seva execució ja que la seva activitat política era mínima. La seva neta encara viu al carrer dels Molinets número 57 a Santa Maria del Camí. Es desconeix el seu

169 Altres fonts diuen que el batle de Búger es va refugiar a la casa d'un parent i que fou delatat per un familiar.

lloc d'enterrament però sembla probable que fos a les afores del poble o fins hi tot que hagués estat conduït a l'ossera del mateix cementiri del municipi i abocat allà, sense poder confirmar aquesta qüestió de manera sòlida, ara per ara.¹⁷⁰

Sobre Josep Santandreu també hi ha algunes cites bibliogràfiques.

Col·leccionable "Memòria Civil". Suplement del diari Balears, nº6, 9 de febrer de 1986

Pitjor sort va tenir un pagès que no militava enlloc. Un pastor va sentir una persona deia: "no em mateu, Tianet, et perdon el que em deus". Era vora l'aljub de Son Pujol, entre Santa Eugènia i Algaida. A l'ullastre al costat del qual recolliren el cos de Jaume Santandreu encara li diuen de'n "Llavorí", que era el seu malnom.

Diccionari Vermell. Llorenç Capellà, 1989. Editorial Moll

SANT ANDREU I CANYELLES, Josep "en Llavorí"

"Li deien En Llavorí. Tenia uns quaranta anys. Casat. Pertanyia al Partit Socialista i era foraviler. L'assassinaren l'agost del trenta-sis, entre Santa Eugènia i Algaida."

Moviment obrer i partits d'esquerra a Santa Maria del Camí (1931/1936). Mateu Morro

"Els morts foren pocs. Josep Santandreu Canyelles "Llavorí", pagès, fou assassinat prop de Santa Eugènia sense motiu conegut, ja que no militava dins cap formació política."

170 Dades aportades per Mateo Ramis als investigadors.

5) Bibliografia.

- “Diccionari Vermell”. Capellà, Llorenç. Editorial Moll. 1989
- “Aproximació amb el que passà amb la República Poble a Poble”. Quetgles, Damià. Editori-al Pessic. 2005
- Col·leccionable “Memoria Civil” suplement del diari “BALEARES”. N°48. Diversos autors. 1986.
- Lesgislación Funeraria y Cementerial Española: Una visión espacial. Nistal, Mikel. ISSN 1697-3070. Any 1996
- L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears. Dídac i Dubon, Ferran. Edicions El Tall 1991.
- La Vila de Santa Maria del Camí. Capó Juan, Josep. II Volum. Edició amb la col·laboració de l'Ajuntament de Santa Maria, del Consell de Mallorca, la Conselleria d'educació i cultura del Govern Balear, “Sa Nostra”, i “La Caixa”. 1985
- La arquitectura Mallorquina des de la ilustración a la Restauración. Cantarelles Camps, Catalina. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma de Mallorca 1981.
- La persecución económica de los derrotados. El Tribunal de Responsabilidades Políticas de Balears (1939-1942)". Francisco Sanllorente. Miquel Font, Editor. Ciutat de Mallorca. 2005
- Moviment Obrer i partits polítics d'esquerrres a Santa Maria del Camí. Morro i Mercer, Mateu. Estudis Baleàrics n°11 (desembre de 1983), Palma, 1983

6) Imatges.

Tomba de Joan Alemany Villalonga, batle de Búger. Foto Lara Gelabert.

Ossera nova del cementiri de Santa Maria (construïda entre els anys 1965 – 1975). Foto Lara Gelabert

Placa commemorativa a les víctimes de Santa Maria al costat de la tomba del batle de Búger. Foto Lara Gelabert.

Tanatori actual de Santa Maria construït sobre l'antiga ossera del cementiri entre 1965-1975. Foto Lara Gelabert.

Placa commemorativa a les víctimes de Santa Maria, entre les que figura Josep Santandreu, desaparegut del que cal esbrinar el lloc d'enterrament. Fotografia Lara Gelabert.

MEMORIA CIVIL

MALLORCA EN GUERRA
1936-1939

Dalt el secretari Miquel Solivella; el municipal Damia Capó i Miquel Solivella.

APROXIMACIÓ AL QUE PASSÀ A ...

A la dreta, Jaume Capó; el batle Joan Alemany en primer pla, superposat a la fotografia que s'usa per a la seva captura.

BÚGER

NO FEREN CAPOT

No fou una partida de cartes ni cap joc, però alguns fets esdevinguts a Búger han quedat com a fets sense explicacions. Només la delació d'una llista amb 20 noms, que un falangista passà a un dirigent de UGT perquè aquestes 20 persones s'amaguessin i evitar que fossin mortes delatades que les intencions eren donar capot a la República i als republicans aquell estiu de 1936.

tants i organitzà la biblioteca que li facilità l'Ajuntament. També es tenia el projecte de construir una escola nova, mentre es treballaven les dependències al local més gran de Ca'n Castanyola. Diverses obres, com les accions dels carrers principals o la construcció d'un pont a Ca'n Búger eren les armes per convèncer als bujarrons del nou esperit republicà.

Els fets d'octubre

Mentre al cafè de Ca'n Saletes un grup més nombros de l'habitual escoltava per la ràdio la proclamació d'Estat Català dins una República Federal, explotaven dos petards a les cases dels vells dirigents polítics monàrquics, ca'n Mascarell i Ca'n Femenies. Ja s'havia comentat algun cop, abans de la República que els havien embutinat de merda les persianes. El batle, que havia acudit d'immediat, després de comprovar que no hi havia ferides posà vigilància al convent i a l'església, al temps que requirí la presència de la Guàrdia Civil.

Declarat l'estat de guerra, l'endemà, dia 6 d'octubre de 1934 foren destituïts, fermats duts a peu a Inca, deu persones, mentre la Guàrdia Civil cercava armes per l'Ajuntament i el cementiri. A Inca, el comte de Perelada veí els presos, que foren amollats 20 dies després, excepte el batle i un altre individu de Búger, que va restar incomunicat del grup.

Sense aclarir-se l'autoria de l'atemptat ni la circumstància per la qual els propietaris de les cases propietàries no dormien a les habitacions habituals, on foren col·locats els petards, tres dies després de retor-

nar a Búger foren detinguts per la guàrdia civil d'Inca, quatre dels ex-presos, que van restar tancats una cinquantena de dies a Ciutat. Acabat l'estat de guerra, es va sobreseir el procés del batle, però els altres quatre restaren processats per una carta que havien enviat a Búger des de la presó d'Inca.

Organització d'UGT

Molts de detalls quedaren sense aclarir, però el dia del Corpus un veí penjà la bandera monàrquica al balcó i els republicans obligaren al Batle que el multés. El batle, antiderivallista fins a la medulla, procurava no aferrar-se als assumptes de l'església i el dia que hi havia actes sortia a passejar a la fi de no veure's involucrat en una situació compromesa.

Al cafè de Son Costa es reunien els homes de la CEDA, on començà a comparèixer en "Juanito" Montaner, fill del comte de Perelada, senyor de Son vivot. El batle s'apuntà al projecte d'Esquerra Republicana i els sabaters de la vila s'organitzaren sindicalment a UGT. Començava a haver-hi una mica d'atur obrer i el sindicat organitzava tallers per a treure patates a Sa Pobla. Així arribà a tenir més de dos-cents afiliats amb un nombre contingut fement.

Quan les eleccions de febrer de 1936 hi va haver una autèntica guerra de cartells. La victòria del Front Popular confirmà al batle i regidors al seu lloc. Pel primer de maig de 1936 es celebrà una magna festa per a inaugurar la Casa del Poble al saló superior de Ca'n Saletes front per front al local dreta.

Animà la jornada la banda de música de Campanet i hi va haver cinema pels infants i ball al carrer Major. I el mateix dia es descobriren les plaques noves de carrers dedicats a destacats polítics republicans. En "Juanito", però, ja organitzava vegues i sopars amb els joves dretans de Búger, a Sa Mata de Ca'n Jaume Pons o a Son Vivot. Un diumenge de maig, mentre el grup de teatre assajava, falangistes de Búger, Campanet i Inca irrompieren amb el crit d'Arriba España. Ili va haver estridides. El Marquès de Zayas contà que Llorenç Capó, Jaume Pons i Pau Ferrer foren empresonats.

El 18 de juliol

Un grup de 17 falangistes de Búger va anar a Ciutat la nit d'aquell dissabte. Al matí el batle s'encontrà al mercat dels hortolans de Ciutat amb el president de la Societat Jaume Capó Capó, i el secretari de l'UGT que treballaven a Ciutat i esperaven el camió per anar al poble. Els advertí de l'alçament militar a Àfrica i que si ell a la nit no arribava al poble que fessin desaparèixer els documents, tasca que realitzà una dona, crement ho tot.

Només quedà la bandera i el rètol que el dilluns dia 20 llevaren els falangistes ja instal·lats al local de l'escola. En Miquel Buades "Totsol" encara tengué coratge de tornar-lo penjar. Aquell matí un escamot de militars havia anat a la plaça a decretar el bàndol de guerra. I el comte de Perelada va prendre personalment les claus de la Sala, cedides pel secretari Miquel Capó, que havia estat secretari de Vilafraça i des d'on no havia permès treballar al comte un difunt sense tots els papers en regla. El secretari partí cap a Vilafraça i d'allà a Manacor per saber més notícies. Per això el jutjarien i el condemnarien per "auxili a la rebel·lió". La mateixa causa s'aplicà al municipal que aturà un camió de falangistes que acudien a Sa Pobla on els carabiners s'havien resis-

tit a rebel·lar-se.

Alfred Heller, l'alemany que havia comprat El Pujol, era a Cala Rajada i també fou pres, en companyia d'altres compatriotes. Tots els homes d'esquerra abandonaren el poble. Alguns foren caçats i empresonats. Un altre restà amagat tres dies dins la seva fusteria i després cinc anys dins un doble fons que es va fer al lit. La seva esposa dormia només amb un coixí per disimular i, si ella sortia de casa, deixava la clau a l'escamot de falangistes per a fer el registre pertinent. Mai el trobaren.

Hi havia una vintena de bujarrons tancats a Ciutat. No hi mancava en Miquel Buades, Joan Bennassar i Antoni Capó Capó foren sentenciats a mort per recolzar al municipal, però la pena els fou commutada. Mentre, pel poble a les mans dels falangistes corria una fotografia que deixaven per tot allà on anaven per tal de reconèixer el batle fugitiu.

Un dia un sargent de Búger, destinat a Manacor, arribà un dia amb un escamot de falangistes d'aquell poble a carregar de presoners però la falange local els aturà. Aquells que volien prendre els falangistes locals els havien fuit per camins i no sabien que era un falangista dels seus que els havia avisat. S'havien amagat per casetes, dins cisternes...

El batle havia restat amagat els primers dies a Sòller, on naren a cercar-lo els falangistes locals. El cap de l'escamot arribà a portar amb ell, però no el delatà. Amagat a Ca'n "rector pelut" (que no era cap capellà) de Pòrtol, fou delatat als pocs dies i detingut pels falangistes de Marratxí. Li feren mil impertinències i vora el cementiri de Santa Maria Pacabaren de matar. La victòria ja era clara, però no hi va haver clemència. Tanmateix però en quedà algun per poder-ho contar. I encara ara s'assenyala amb el dit una casa que li diuen la casa de l'or. Aquesta és la vasa que no pogueren guanyar.

DAMIA QUETGLAS

AL MARGE

A part el batle, brutalment assassinat, foren afusellats el veïnats de Búger Damia Capó Capó "Rotxet", municipal, Miquel Solivella Capó, "Cibrot" i Llorenç Alomar "Skour", que estaven tancats als Caputxins. Se'ls incinà sumariatsim no. 882 d'afusellar-los segons els familiars d'un d'ells. Havien esperat a detenir el municipal que nascués l'infant que li donava esperança. El mateix 20 d'octubre que visaven a les famílies del judici, foren afusellats.

El secretari Miquel Capó fou afusellat amb el metge Sancho de Vilafraça, els quals se'ls seguia la mateixa causa.

Jaume Capó Amengual, president de UGT de Búger, fou posat "en llibertat" al castell de Bellver. Traslladat al cementiri de Porreres només fou mal ferit a l'afusellament. Pogué refugiar-se a una possessió de la contrada, on fou auxiliat en primera instància i després entregat als falangistes que el mataren baix de la mateixa figura on el van detenir.

De Búger, també fou assassinat un llovençador, Tomeu Capó Martorell, a Fornalutx i un berber, Miquel Crespi, a la Faixina de Ciutat.

Tomeu Mora, el fuster que restà amagat cinc anys dins casa, a l'entrada fou desterrat a València i més tard a Binissalem.

El petit terme de Búger coronat pels molins del Pujol es va veure repoblat durant la dècada dels 20 per sabaters retornats de París i alguns emigrats a Bons Aires. El rector "Cuñera" considerà que la banda de música composta majoritàriament per aquests sabaters, era instrument incitador de la promiscuitat. I el batle "Bater", amo de possessió avest a rebre ordres i a estar bé amb el clergat prohibí els balls i les actuacions de la banda.

Però el dia, que va caure la dictadura de Primo i amb ella el batle conservador, de bon matí ja començaren a assajar la marxa fúnebre amb la qual acompanyarien al batle sortit a caseva. Amb els crits de reglament, dos moixos morts i en Tomeu "Noviet" damunt una sivera de director, celebrà Búger l'anunci d'eleccions per l'any 1931.

Un batle diputat

Joan Alemany i Villalonga havia estat una bona temporada a Bons Aires. A les eleccions de 1931 fou elegit batle i també diputat provincial. Era un home llepidor i d'idees pròximes a l'anarquisme, marginal afiliat al partit Federal de Lerroux.

Per a Tots Sants del mateix 1931 ja havia fet adreçar la carretera de Sa Pobla a l'altura del cementiri, que el voltava fent un colze, s'instal·là llum elèctrica fins allà i l'interior, adreçat. Maria Plaça augmentà la plantilla de dos mestres que hi havia a la població de 1.200 habi-

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SENCELLES.

Municipi: Sencelles.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: una fossa amb civils.

Tipologia: probable.

Desapareguts: 3 persones identificades.

Investigació.- Antònia Mercadal Serra.

Actualització (Abril 2016):- Pedro de Echave

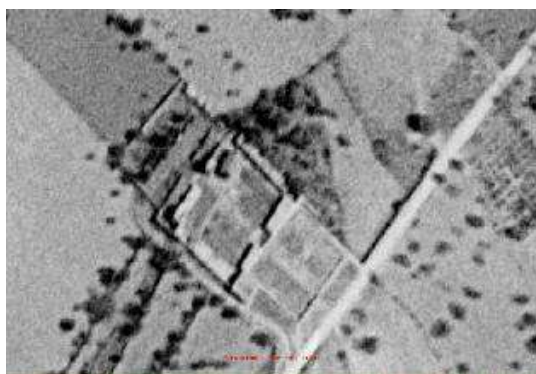
FOSSA COMUNA DE SENCELLES

Antònia Mercadal Serra

Dades de la fossa

Localització:

La fossa està situada dins el cementeri de Sencelles, que és de titularitat municipal. Des de fa anys, no tenen fosser, per la qual cosa els enterraments es fan des d'Inca o Palma.

Cementeri de Sencelles, 1956

Cementeri de Sencelles, 2002

Cementeri de Sencelles, 2008

La Fossa comuna de Sencelles.

Existència.

Sabem de l'existència d'una fossa pels certificats de defunció que consten al Registre Civil de l' Ajuntament de Montuïri, en què consta que Josep Serra Juan i Josep Miralles Garau, naturals d'aquest municipi i víctimes d'una treta el dia 1 de setembre de 1936, varen ser trobats, segons el certificat de defunció (veure Annex 1), a la carretera de Montuïri a Santa Maria i portats al cementiri de Sencelles on, per ordre del Jutge instructor d'Inca, se'ls va practicar l'autòpsia. Altres testimonis indiquen que, a més, amb tota probabilitat també enterraren en aquest cementiri la dirigent socialista de Palma Pilar Sánchez Llabrés .

A més, es recull l'informe de Comandància Militar d'Inca en què s'identifiquen els dos cossos i expliquen que són al cementiri de Sencelles (veure Annex 2):

Joan Socies Cerdà, de Montuïri, cunyat d'un dels morts, va comparèixer el dia 14 de setembre de 1936 davant el jutge instructor del cas obert per *"el hallazgo de dos cadáveres en el término municipal de Sancellas [...] que habiendo leído el Edicto publicado en la puerta del Cementerio de Sancellas, supone que por las señas que se mencionaban en el mismo, uno de los dos cadáveres ha de ser su cuñado José Miralles Garau, natural y vecino de Montuiri [...] Exhibido por su señoría una factura de Antonio Oliver y un cupón de pago del servicio médico de Unión Republicana der Montuiri dijo: reconce ser cierto a la vista de tales pruebas que el cadáver es su cuñado José Miralles Grau"*.

També va comparèixer el mateix dia que l'anterior Gabriel Serra Bauzà, fill de Josep Serra Juan que *"habiendo leído el Edicto publicado en la puerta del Cementerio de Sancellas, por las señas en el detalladas reconoce que el cadáver hallado en la carretera de Sta. Maria a Montuiri, kilómetro once, hectómetro tres, es el de su padre José Serra Juan, de cincuenta y seis años de edad"*.

El metge de Sencelles també va emetre un certificat de l'autòpsia que ens permet assegurar, definitivament, que dos homes varen ser enterrats al cementiri del seu poble víctimes d'un assassinat. Cal fer observar, però, que entre la data de la mort (l'1 de setembre) i la d'emissió d'aquest certificat (el vint-i-quatre de setembre), passaren vint-i-tres dies (veure annex 3): *"el día dos de septiembre fuí requerido por don Gabriel Llaneras Riera Juez Instructor de la Comandancia Militar de Inca para que reconociera dos cadáveres que se hallaban en el Depósito del Cementerio de esta villa"*.

Finalment, el jutge instructor va ordenar al jutge de pau de Montuïri que inscrivís aquelles defuncions al llibre de registre del seu poble (veure annex 4).

De l'arxiu personal de Pere Miralles, fill d'una de les víctimes, s'obté la còpia de la declaració anònima d'un falangista de Montuïri en què es descriu l'assassinat dels dos homes i especifica el lloc exacte en què es va produir, la

qual cosa concorda perfectament amb tot l'anteriorment descrit (veure escrit complet a l'Annex 5): *“José Miralles Garau y José Serra Juan (a) Vadell, fueron encontrados cadáveres en la carretera de Santa María a Montuiri, entre los pueblos de Sancelles y Biniali, la mañana del 1º de septiembre de 1936. Segun noticias recogidas, fueron conducidos y asesinados por los vecinos de Montuiri siguientes”*.

Pilar Sánchez Llabrés, de Palma, en una data indeterminada de 1936, va ser violada i assassinada vora les parets del cementiri de Sancelles, molt a prop de l'actual tanatori. Així ho va explicar un testimoni, i es va recollir al “Diccionari Vermell”:

“A les tres i mitja de la matinada, un altre home que vetllava en el cementiri de Sancelles un parent seu mort el dia anterior, va sentir gemecs i insults de dona. Espaordit va apagar el llum i, procurant no fer renou, anà apropant-se a l'indret del qual procedien les veus. Ho sentia tot. A l'empar de la paret era un protagonista passiu i invisible del que succeïa. Cercà a les palpentes i trobà una escletxa per on guaitar. De sobte la sang se li glaçà a les venes. Ell vivia a La Soledat i va reconèixer Pilar que també hi vivia. I va reconèixer els quatre homes que la martiritzaven, que també hi vivien. Tot l'escàndol quedava entre veïnats. Els homes violaren Pilar i quan era estesa en terra, retuda, li descarregaren el carregador de les pistoles a sobre. Morta, l'arrossegaren pels peus fins a les portes del cementiri”¹⁷¹.

Dissortadament, no hem pogut localitzar cap constància escrita d'aquest enterrament als arxius municipals.

Localització.

Com ja hem dit, aquest cementiri registra la dificultat inicial de no poder comptar amb la figura d'un fosser. Així doncs, hem hagut de recopilar tota la informació existent a partir de l'Ajuntament del poble.

Segons la senyora Francisca Campaner, secretària interina de l'Ajuntament, aquest cementiri no té ni ha tengut “fossa comuna” com a tal, ja que és un poble petit i tothom té nínxol o tomba, el que sí hi ha al cementiri son tres ossaris: dos a la Via S. Joan i l'altre a la part final del cementiri fent una “capelleta” que divideix dos blocs de nínxols, indret aquest que, segons Albert Aguilera, historiador i exregidor del Ajuntament, que marcaria la situació de la fossa comuna que estaria situada a les seves immediacions.

Es té constància, a més, de la desaparició, o pèrdua, del llibre del Registre del Cementiri corresponent a aquells anys, cosa que dificulta la ubicació exacta de la fossa.

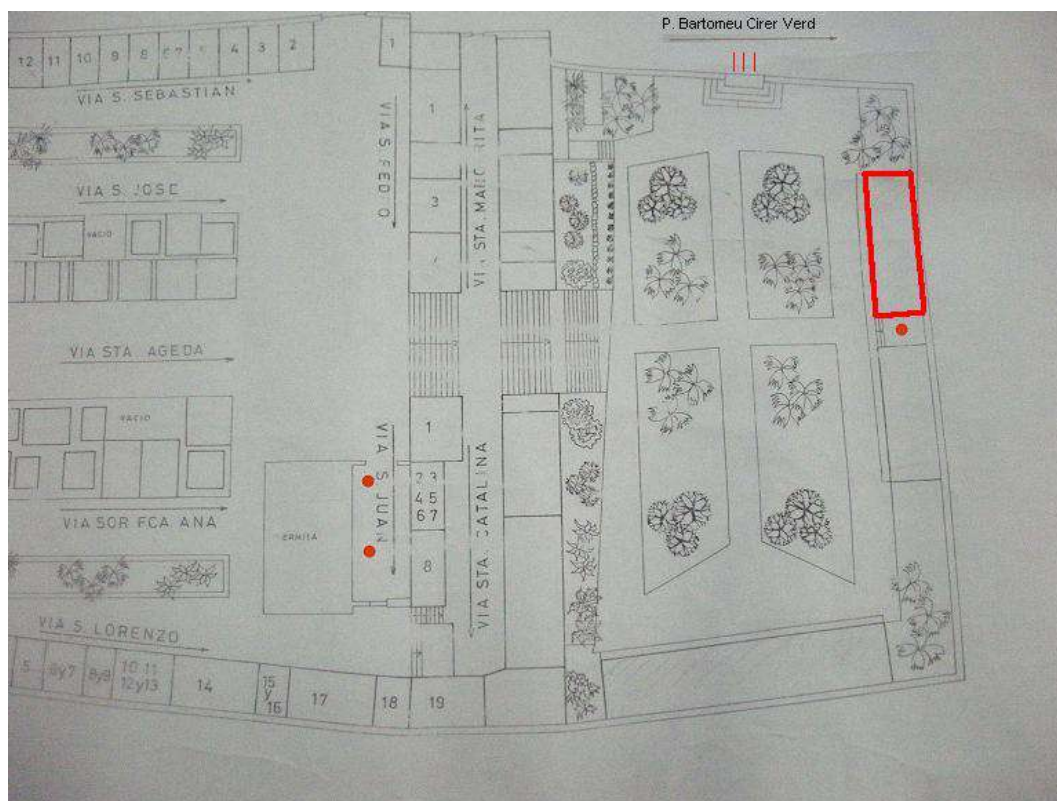
¹⁷¹ CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari Vermell*, pàg. 156 i 157”.

Posteriorment, i el Sr. Bartomeu Morro, batle de Sencelles , ens va afirmar que ell sempre havia cregut que la fossa estava a la part baixa del cementiri , la qual cosa ratifica també el Sr. Gamundí, regidor de l'Ajuntament.

El Batle, interessat pel tema, ens va ajudar recollint el testimoni de Francesc Oliver, regidor de la corporació, i fill del darrer fesser del cementiri que li ha confirmat que fossa comuna estava, efectivament, a la part posterior, baixant l'escala , cap a l'esquerra.

D'aquesta manera, la fossa es situaria ben a prop d'una de les tres entrades que hi ha al lateral del cementiri, el Passatge Bartomeu Cirer Verd, on poder trobar l'actual Tanatori, remodelat al 1992 , però que ja existia com a sala per vetllar els morts l'any 1936, des del qual, com ja hem indicat, un testimoni va veure l'assassinat de Pilar Sánchez Llabrés. Sempre segons el batle, els nínxols que hi trobem a la part posterior , eren i són de titularitat municipal, i, l'any 1936 no existien.

Així doncs, tot sembla indicar que està a l'esquerra , baixant l'escala , a la part posterior del cementiri.

Els punts vermells indiquen els tres ossaris. Mentre que el requadre del mateix color ubica la fossa comuna.

Porta lateral. La més propera a la fossa comuna.

Alteracions de la fossa.

Entre els anys 70 i 80 el cementiri va ser objecte de moltes modificacions interiors, durant els quals, a més, es van utilitzar moltíssim els ossaris ubicats a la part central, a la Via Sant Joan. L'any 1992 es va fer la darrera remodelació completa i, durant aquests anys, es varen construir varis grups de nínxols, un dels quals estaria col·locat, totalment o parcialment, sobre l'espai en el qual hi hauria la fossa comuna. Per tant, podem concloure que l'espai on, en principi hi havia els cossos dels tres assassinats, ha estat alterat com a conseqüència de construccions posteriors a l'any 1936.

Ossari i nínxols construïts sobre la fossa comuna.

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa

Nombre de morts i grau de certesa:

Que sapiguem hi ha tres, dos homes de Montuiri , Josep Miralles Garau “Malherba” , Josep Serra Juan “a Vedell” i Pilar Sánchez.

Amb els dos primers, el grau de certesa és molt alt perquè existeix abundant documentació escrita, a més dels testimonis orals, mentre que de Pilar Sánchez tenim tan sols diferents testimonis presencials i orals recollits a diferents publicacions

Fitxes personals:

Josep Miralles Garau (a) “Malherba”.

Edat: 31 anys

Data de naixement: 29 de desembre de 1904. Montuiri

Data de de la mort : 1 de setembre de 1936.

Professió.- foraviler i músic.

Familiars.- Esposa Apol·lònia Roca Mayol i tres fills: Pere , Miquel i Josep.

Lloc de residència.- Carrer Pozo del Rey, 16. Montuiri.

La circumstància de la seva desaparició va ser una “treta” durant la qual fou assassinat pels revoltats.

Josep Serra Juan (a) “Vedell”.

Edat:56 anys

Data de naixement : 31 de maig de 1880. Montuiri.

Data de la mort: 1 de setembre de 1936.

Professió: foraviler

Família: Casat amb Isabel Maria Bauzà Gual. Tengueren quatre fills: Gabriel, Josep, Miquel i Catalina.

Lloc de residència:carrer Emilio Pou, 20

La circumstància de la seva desaparició va ser una “treta” durant la qual fou assassinat pels revoltats.

Pilar Sánchez Llabrés (a) Pilar “Reüllà”.

Data de naixement: Va néixer l'any 1903. La seva neta Catalina ens va indicar que Pilar tenia 33 anys quan la mataren.

Data de la seva mort: probablement setembre de 1936.

Professió.- Venedora al mercat.

Família.- Casada, amb quatre fills: Rafel, Joan, Miquel i Francesca.

Lloc de residència.- La Soledat.

Circumstàncies de la seva desaparició.- Segrest, violació i assassinat.

Francesca Borel Sánchez, aleshores la més petita dels seus fills, ara molt major, a vegades te llacunes a la seva memòria , ens va explicar que recordava quasi tot el que els va passar. Ens conta que eren del barri de La Soledat , que la seva mare era una dona d'esquerres molt feïnera, que tenia un “*puesto*” al mercat a on venia “pa i sopes”. Francesca era la petita de quatre i els seus germans majors eren: Rafel, Joan i Miquel. Quan esclatà la guerra ella era una nina de 10 anys i no recorda quants anys tenia la mare quan la assassinaren, les dates no les recorda. Però la sensació de terror i el mal que els hi van fer les beates, els falangistes, de quan s'emportaven al seu pare i al seus germans i a ella mateixa a un immoble que ella situa a la carretera de La Soledat “a on servien berenars” i també “a la costa de l'Hospital” (plaça de Santa Magdalena, reconegut centre de tortures del comisari Barrado) i sentia els gemecs dels torturats (el seu pare i germans), els tocaven a la porta i els insultaven: fill de puta, cabrón, us escorxarem com a conills..... El seu pare Miquel Borel fou repressaliat, treballava de sabater i a la construcció, se'n cuidava molt dels seus fill. I també recorda molt la seva mare perquè quan els feixistes l'amenaçaven , ella sempre els deia : “A mi me podeu matar però no toqueu els meus fills.....

Annex 1.

Registro Civil de Montevideo 441

Número 441 DISTRITO DE Montevideo

Nombre y Apellidos José Miralles
Barra

En Montevideo provincia de Batavia
a las once y veinte minutos del día 18 de Septiembre
de mil novecientos veinte y seis ante D. Miguel de la
roca Jefe Municipal

y D. Carlos Sanjurjo Barra Secretario

se procede a inscribir la defunción de D. José Miralles Barra
de 39 años, natural de Montevideo, provincia de Batavia,
hijo de D. Pedro y de D. María, domiciliado en la calle
de San José n.º 16 pas. n.º, de profesión labrador
y de estado casado con María Barra Sanjurjo
de 35 años y una hija de edad habiendo quedado de
este matrimonio los hijos llamados Pedro
Miguel y José
falleció en la Casa de Santa María a
Montevideo
el día 1.º de enero a las 2 y veinte minutos, a consecuencia
de hemorragia aguda

según resulta de informe funerario
y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Ce-
menterio de San Jacinto

Esta inscripción se practica en virtud de Orden del Procurador
General de la Comandancia Militar de San
Carlos de Montevideo que no hay causa de disposición
alguna

habiendo presentado como testigos, D. Carlos Sanjurjo Barra
y D. Bartholomé Sanjurjo Barra, mayores de edad y vecinos de
esta villa.

Leído este acta, se sella con el de este Juzgado, y la firman el señor Jefe, los
testigos y el que certifica.

Miguel de la Roca Barra

Registro Civil de Montevideo 442

Número 442 DISTRITO DE Montevideo

Nombre y Apellidos José Barra
Sanjurjo

En Montevideo provincia de Batavia
a las diez y veinte minutos del día 18 de Septiembre
de mil novecientos veinte y seis ante D. Miguel de la
roca Jefe Municipal

y D. Carlos Sanjurjo Barra Secretario

se procede a inscribir la defunción de D. José Barra Sanjurjo
de 36 años, natural de Montevideo, provincia de Batavia,
hijo de D. Carlos y de D. María, domiciliado en la calle
de San José n.º 16 pas. n.º, de profesión labrador
y de estado casado con María Barra Sanjurjo
de 35 años y una hija de edad habiendo quedado de
este matrimonio los hijos llamados Pedro
Miguel y José
falleció en la Casa de Santa María a
Montevideo
el día 1.º de enero a las 2 y veinte minutos, a consecuencia
de hemorragia aguda

según resulta de informe funerario
y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Ce-
menterio de San Jacinto

Esta inscripción se practica en virtud de Orden del Procurador
General de la Comandancia Militar de San
Carlos de Montevideo que no hay causa de disposición
alguna

habiendo presentado como testigos, D. Carlos Sanjurjo Barra
y D. Bartholomé Sanjurjo Barra, mayores de edad y vecinos de
esta villa.

Leído este acta, se sella con el de este Juzgado, y la firman el señor Jefe, los
testigos y el que certifica.

Miguel de la Roca Barra

Annex 2.

Testimonio

Juan Ploteria Rueda, soldado del Regimiento de Infantería número treinta y seis y de guarnición en Iruya, vecino de las cañes que por motivo del hallazgo de dos cadáveres en el territorio municipal de Saucellas, se instruye de la cual el juez instructor Don Gabriel Platoras Riera, Jefe de Infantería retirado.

Testifico: que en los días vea y once de Mayo procediéndose hay dos declaraciones de los vecinos de Montuiri, Juan Jodas Cerdá y Gabriel Jorra Bausa, en que afirman haber visto a los antedichos cadáveres, cuyas declaraciones copiadas literalmente dicen así:

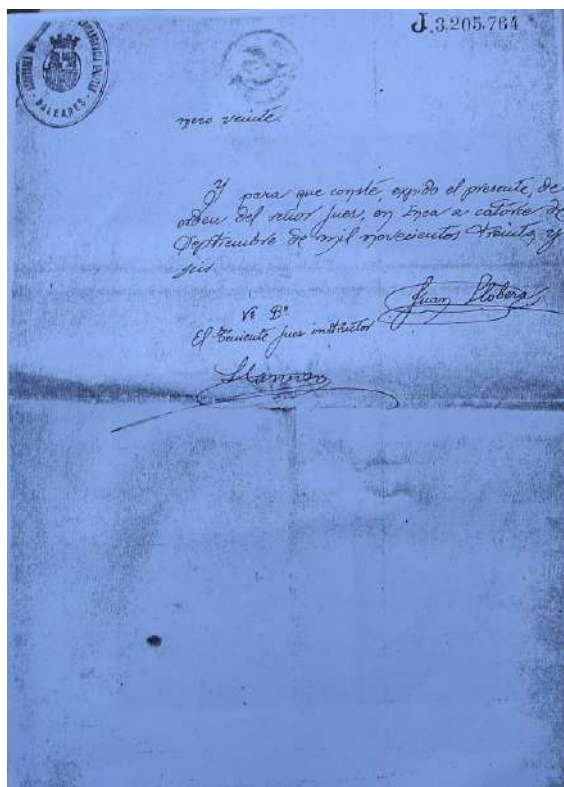
Declaración de Juan Jodas Cerdá

Dijo: que habiendo leído el Edicto publicado en la puerta del Cementerio de Saucellas, supo que por las señas que se mencionaban en el mismo, uno de los dos cadáveres ha de ser su cuñado José Miralles Grau, natural y vecino de Montuiri, con domicilio en la calle Pasa del Rey, número diez y seis, de oficio labrador, casado con Hipolonia Don Mayol, de veintidós años de edad, habiendo tenido de este matrimonio tres hijos llamados Pedro, Miguel y Jose, siendo el segundo hijo de Pedro y Juana Arau.

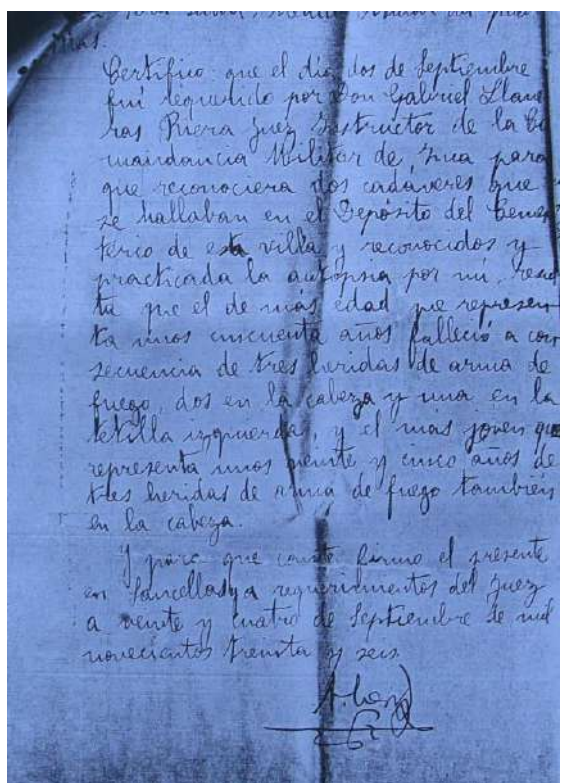
Testifico por su cuenta una factura de Antonio Oliver y un cupón de pago del arduo Párrafo de Unión Republicana de Montuiri, dijo: reconoce su voto a las vistas de tales pruebas, que el cadáver es su cuñado José Miralles Grau.

Declaración de Gabriel Jorra Bausa

Dijo: que habiendo leído el Edicto publicado en la puerta del Cementerio de Saucellas, por las señas en el detalladas reconoce que el cadáver hallado en la carretera de San Mateo a Montuiri, kilómetro once, latitud 1724, es el de su padre José Jorra, Juan, de cincuenta y tres años de edad, de oficio labrador, hijo de Gabriel y Coloma, de estado casado con Isabel Maria Bausa, Guaf, habiendo tenido de este matrimonio cuatro hijos llamados Gabriel, Jose, Miguel y Catalina, y que al separarse fijado en Matallán y vecino de Montuiri, con domicilio en la calle de Emilio Pasa, número

Annex 3.

Annex 4.

*Antonio Molero
de Inca*
Juzgado Erentual

*Adquinto tengo el honor de
remittir a V. Testimonio del
acto de reconocimiento de los
dos cadáveres hallados en el
terreno de Sauvalles y ve-
cinos de ese pueblo José
Miralles Grau y José Serra
Juan para su inscripción
en los libros de defunciones
de su cargo; rogándole acuse
recibo, y a V. muchos años*
Inca 14 Septbre. de 1936
El tte. juez instructor
Gabriel Manera

De. Juez municipal de
Montuiri

Annex 5.

VENTURA

La Falange se organizó clandestinamente en esta villa en el mes de febrero de 1936, teniendo sus primeras reuniones en un café de calle Mayor, número 12. Un día del mismo mes el cuerpo de Zayas, Real y otros reunieron a las señoras de esta localidad Pedro García Mayol, Falcó y Juan García Gerdó y a algunas otras y después de declarar constituida la Falange local las citó las señoras a su casa. Desde entonces fue aumentando el número de afiliados y se organizaron actos de resistencia contra el Frente Popular, utilizando con la ayuda de la plaza que cubre el nombre de plaza de la República a la Plaza Mayor y escribiendo en la fachada de la casa consistorial, en letras grandes, frases de propaganda pro-falangista. A favor de Falange fue muy activa, repartiendo folletos y fijando pancartas que resistían de noche, y en cierta ocasión en que fueron atacados en la casa consistorial, mientras hacían guardia en el salón de sesiones, llegaron de propaganda falangista la corveta del Alcaide. El jefe provincial, cuerpo de Zayas, más un día a los falangistas de la localidad en la carretera de Manacor y allí las proyecciones aéreas. Tanto se aumentaron los actos que las franquistas listas, que llevaron a la cárcel de Palma al doctor, don Gregorio Gerdó y a los señores Francisco Martorell Arocas, Gabriel Mayol Mayol y algunos otros, juntamente con el vicario, don Pedro María Torredó.

Después de tener noticias de que se había iniciado en la Península guerra civil se organizaron para marchar a las órdenes de la Jefatura Provincial y regresar al pueblo con armas para prestar servicio en la localidad. Algunos señores pertenecieron a la guardia personal de Zayas, cuando en el "Jaio L", y utilizando la bandera Mallorquina se había proyectado el traslado de Puerto a Barcelona. Al comenzar los rojos en Manacor se concentraron en Puerres y los señores del capitán Gerdó de Villagarcía y se trasladaron al Frente. Durante la Cruzada cubrieron los señores Juan Güer Mía y Gaspar Güer Mía, el capitán de infantería D. Jaime Elor Alay y los soldados Guillermo Floi Marín, José Miralles Gerdó Antonio Mayol Fullana, Antonio Gerdó, Rafael Acosta (Pons), Buenaventura Wills Fister y Juan Nicolás Ripo.

Relación nominal de los señores pertenecientes a la Milicia Guardia de Montuiri: Pedro García Mayol, Antonio Verges Grau, Pedro García Gerdó, Juan García Gerdó, Juan Miralles Ripo, Gabriel Mates Oliver, Bartolomé Verges Mayol, Antonio Mates Nicolás, Bartolomé Mates Nicolás, José Ponsó Roca, Pedro Tomás Mesquida, Bartolomé Mates Grau, Guillermo Borrach García, Miguel Mayol Mayol, Guillermo Gerdó Julia, Cristóbal Ponsó Ripo, Juan Mates Antonio, Miguel Miralles Roca, Antonio Mates Vich, Cristóbal Mates Ferrer, Juan Mates Mía, de señores Gerdó Miralles,

DEATH IN - WHITE OCEAN 1970

DIARIO DE AGOSTO DEL 1969
 Remando en una alia, recto, se puso en un estado tan nervioso que no pudo dominarse de todo el dia.

[illegible]

As Pedro Sanchez: comandante de infanteria y comandante militar de esta villa,

Dr Pedro Sanchez: presidente de la junta
Sr del presidio "Sr Conallan"

Se del grado "de Comillas"
Sr. Pedro Gerardo Marborelli, Teniente de artillería, Sr. Comandante militar de esta villa
[de Comilla]

(de Casa puila)

Dr. Pedro Samuel Corch (pedra) actiasta de Secretariu socialista de acestu invadentes.

Dr. Pedro Garcia Samuel, (Golsadet), Hija de Pedro(s) Golsadet, Jefe de la Felanjo de esta villa;

esta villa:
D. Pedro Serral Gudi, (serral) Hijo de Pedro Serral, jefe de la familia de esta ota
D. Pedro Arbona Gudi, (s) patro, Alcalde- presidente, notariado con motivo de haber
estallado el movimiento.

estallado el movimiento.

Dr Pedro Torrero, Vicario de esta villa, Director de la sociedad de Post-bell del pueblo de Terocena, etc...

partido de cerchas, etc...

Hay un antiguo refrán alburrucho que dice que de Puro val el que se manifiesta, referente a los Padres no debemos olvidar que también hay, según él se manifiesta, el espíritu de caballo, que dice: "No son todos los que están ni actúan como los que son". Así me, que los siete Padres mencionados, dos de ellos, Delfino Antonio Llanuri y Os Pedro Samped Cerda (padre) el primero como alcalde y el segundo como secretario del comandante militar, uno y otro demostraron que no debían serlo.

3

AGENCIAS CREDITICIAS EN 1972

TESTIMONIO ENTREGADO EN 1976
Según el certificado expedido por el juzgado de la catedral de Potosí los que fueron vecinos de Montuiri Bernardo Ribas Gueila y Jaime Domínguez Barau, fueron encontrados con fines en las inmediaciones de San Fernando del término municipal de Potosí, la noche del 15 de mayo de 1976.

Joan Miralles Garau y Joan Serra Juan (a) Vadell, fueron encontrados cadáveres en la carretera de Santa Maria a Montuiri, entre los pueblos de Sencelles y Biniali, la mañana de 19 de septiembre de 1936. Segun noticias recogidas, fueron conducidos y asesinados por los vecinos de Montuiri siguientes.

Rafael (a) Refelet varão de Mateus Santos Salazar (a) 33 anos, casado, filho de...

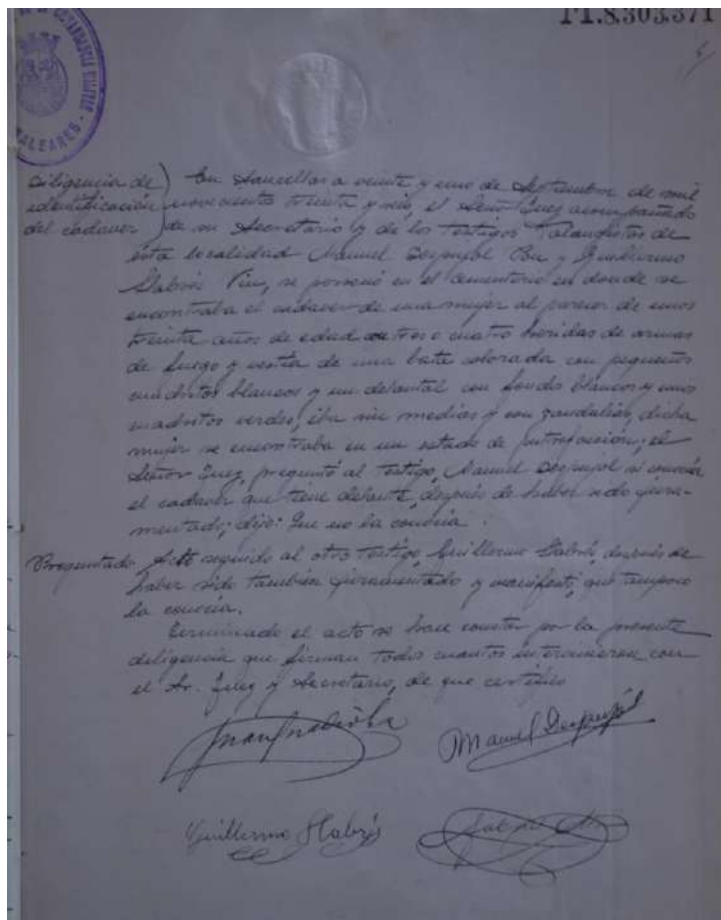
NOVA INFORMACIÓ A AFEGIR FOSSA DE SENCELLES

(abril de 2016)

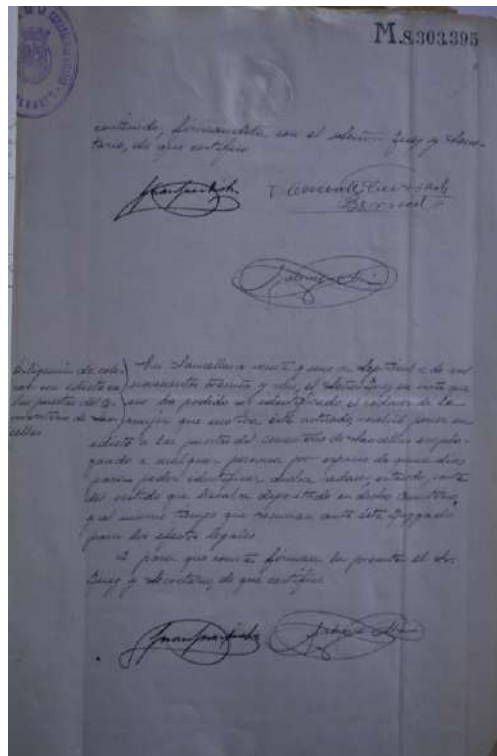
-Sobre la víctima Pilar Sánchez Llabrés:

La causa 1936-901 trobada a l'arxiu del Jutjat togat militar num. 33, en el marc de la investigació portada a terme per Memòria de Mallorca dins el projecte "Totes les causes", ens informa de la troballa d'un cadàver de dona en el predio de Son Palou de Sencelles. Creuant informació amb la família, i amb aportacions de Llorenç i Margalida Capellà, creuant totes les dades ens trobam que coincideix amb Pilar Sánchez Llabrés.

Documents extrets de la causa 1936-901 relatius a Pilar Sánchez Llabrés:

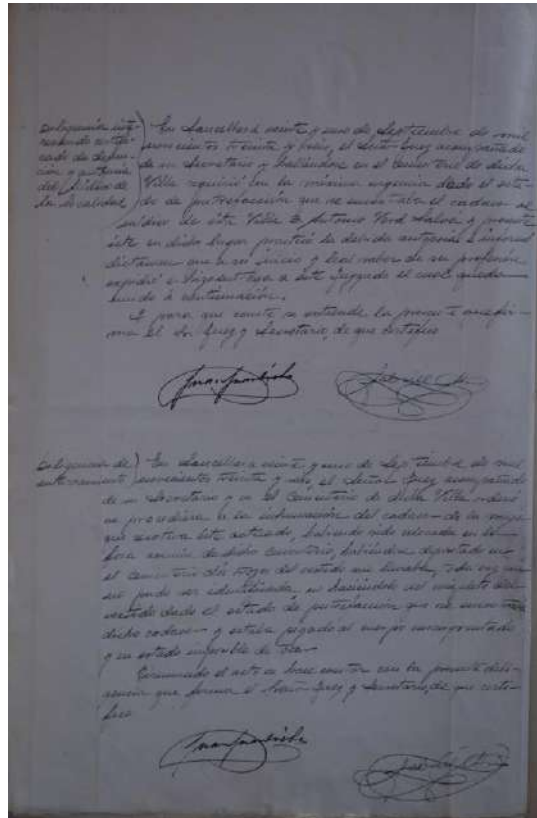
1. Diligencia identificació del cadàver d'una dona (amb tota probabilitat Pilar Sánchez Llabrés) de data 21 de setembre de 1936.

2. Diligència d'emissió d'un edicte per a la identificació del cadàver de dona trobat al terme municipal de Sencelles.

3. Atestat de la troballa d'un cadàver de dona (ara sabem que es tractava de Pilar Sánchez Lladrés)

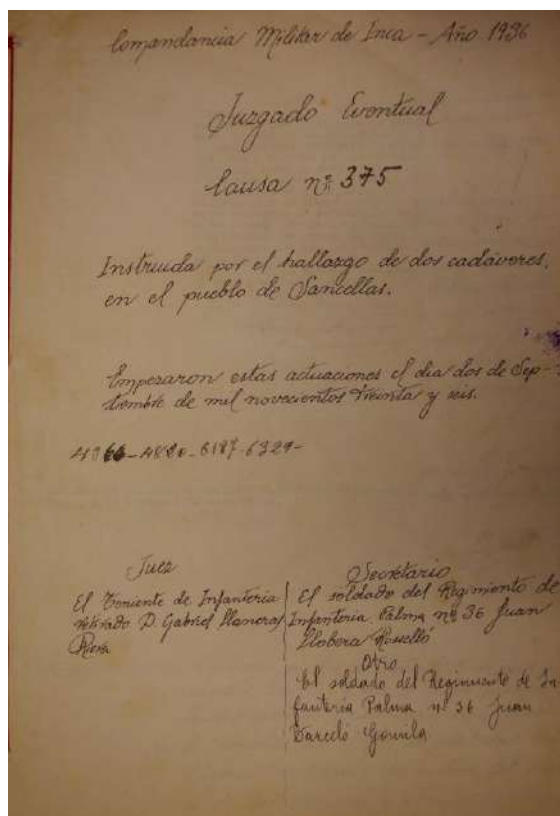
4. Diligència d'enterrament de Pilar Sánchez a la fossa comuna del cementeri de Sencelles el dia 21 de setembre de 1936.

-Sobre les víctimes Josep Miralles Garau i Josep Serra Juan:

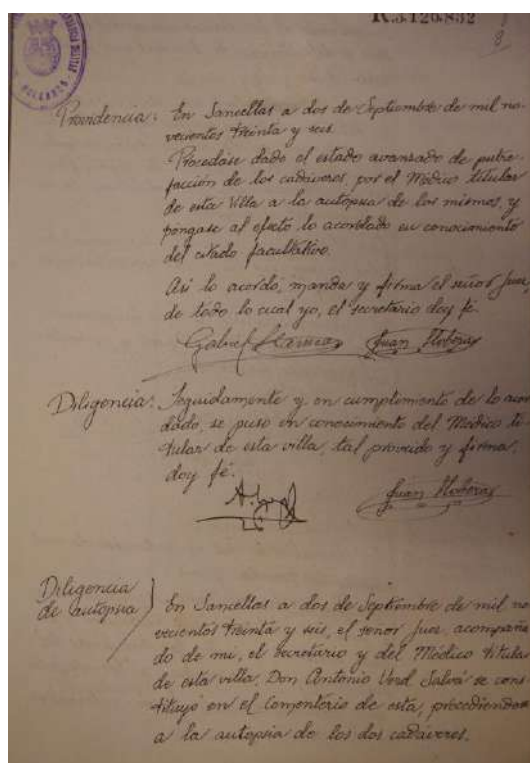
La causa 1936-375 trobada a l'arxiu del Jutjat togat militar num. 33, en el marc de la investigació portada a terme per Memòria de Mallorca dins el projecte "Totes les causes", apareixen documents de gran importància relacionats amb aquestes dues víctimes. En un d'ells s'indica el lloc del cementeri on va ser enterrats amb bastant precisió.

(Aquesta causa rep el nom de Juan Serra Font equivocadament; al certificat de defunció apareix el nom de Josep Serra Juan correctament)

Documents extrets de la causa 1936-375 relatius a Josep Miralles Garau i Josep Serra Juan:

1. Primera pàgina causa oberta per la troballa dels dos cadàvers

2. Diligència d'autòpsia practicada als dos cossos.

Interrogado el facultativo acerca del resultado y del numero de heridas que presentaban, dijo:

Que el de mas edad, presenta un ensañamiento de bala con entrada en la región mamilar izquierda con salida en la región escapular posterior, y tres mas en la región frontal y parte izquierda con salida en la región parietal y occipital.

Que el mas joven, presenta las mismas heridas a excepción del ensañamiento con entrada en la región mamilar.

Y para que conste, firma la presente diligencia, con el señor juez y presente secretario de que certifica.

Gabriel Herreria *Juan Herreria*

Diligencia de enterramiento) En Sancellas a dos de Septiembre de mil novecientos treinta y seis.

Verificada la autopsia, seguidamente y a presencia del señor juez instructor y presente secretario, y dentro las diez horas del día de hoy, se dio sepultura a los interfectos de referencia, los cuales fueron enterrados

3. Diligència d'enterrament dels dos cadàvers (I)

K.3126.833,

en el Panteon primero de este cementerio, y puestos cabezas al este y pies al Oeste.

Y para que conste, se extiende la presente, que firma el señor juez, de que certifica.

Gabriel Herreria *Juan Herreria*

Residencia: En Sancellas a dos de Septiembre de mil novecientos treinta y seis, el señor juez ordeno se fijara en la puerta del Comptable un Edicto, en virtud del cual, citaba, llamaba y emplazaba a todas aquellas personas que pudieran aportar datos para la identificación de ambos cadáveres, para que dentro del plazo de quince dias, se presentaran ante este juzgado, sito en la casa del notario.

Conste, firmo y certifica.

Gabriel Herreria *Juan Herreria*

Diligencia: Seguidamente se cumplió lo mandado, doy fe. *Juan Herreria*

Residencia: En Inca a dos de Septiembre de mil novecientos treinta y seis.

Póngase en conocimiento del Ilustre

4. Diligència d'enterrament dels dos cadàvers (II).

En aquesta part de la causa s'especifica el lloc d'enterrament dels cossos de Josep Miralles Garau i Josep Serra Juan. Textualment: "En el banal primero de este cementerio, y puestos cabezas al este y pies al oeste".

Entitat que proporciona informació sobre la fossa:

Memòria de Mallorca. Associació constituïda el Febrer del 2006.

Fonts d'informació:

- ⇒ Registre civil de l'Ajuntament de Sencelles.
- ⇒ Registre civil de l'Ajuntament de Montuïri.
- ⇒ Arxius Memòria de Mallorca.
- ⇒ Arxiu personal de Pere Miralles, de Montuïri.
- ⇒ Jutjat Togat Militar Territorial num. 33
- ⇒ Testimonis orals:
 - 2. Família de Josep Miralles "Malaherba".
 - 3. Família de Josep Serra "Vedell".
 - 4. Família de Pilar Sánchez.
 - 5. Llorenç i Margalida Capellà.
 - 6. Bartomeu Morro, batle de Sencelles.
 - 7. Francesca Campaner, secretària de l'Ajuntament de Sencelles.
 - 8. Albert Aguilera.
 - 9. Francesc Oliver.
- ⇒ Bibliografia:
 - CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari vermell*. Editorial Moll, 1989.
 - QUETGLAS, Damià.- *Aproximació al que passà amb la República poble a poble (I)*.
 - CAPELLÀ, Margalida .- *Dones republicanes*, volums I i II, Editorial Lleonard Muntaner, 2009-10.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SON DANÚS-SANTANYÍ.

Municipi: Santanyí.

Indret: Pou de la finca de Son Danús i possible fossa comuna del cementiri de Santanyí.

Fossa: una fossa amb civils.

Tipologia: difícil.

Desapareguts: 2 persones desconegudes, encara que és possible que siguin més.

Investigació.- Pedro de Echave i Lara Gelabert Batllori.

FOSSA DEL POU DE SON DANÚS

FOSSA COMUNA DEL CEMENTIRI DE SANTANYÍ

Pedro de Echave.

Lara Gelabert Batllori.

Introducció.

El pou de Son Danús, en els seus principis, era una gran sínia, d'uns 40 metres de profunditat aproximadament, que ja s'utilitzava en els temps dels àrabs i, probablement, abans d'ells. Formava part d'un hort islàmic avui desaparegut. Per això, encara avui se'l coneix com el *Pou dels Moriscs*. Per circumstàncies desconegudes, aquest indret va ser escollit (com altres pous de la nostra geografia) com a lloc de repressió puntual per part de falangistes.

La complexitat del seu estudi per la manca de referències escrites, tot i que, ben segur, en el seu moment van existir, es veu agreujada per l'existència d'un segon indret d'enterraments possiblement relacionat amb aquest pou. Es tracta de la fossa comuna que hi ha fora del Cementiri de Santanyí. Així, doncs, aquesta fitxa tindrà dues parts: la primera en què descriurem el Pou de Son Danús en tant que lloc d'assassinats i enterraments clandestins i una segona en què parlarem de la fossa comuna del Cementiri de Santanyí com a possible destí d'una part de les restes humanes, si no de totes, tretes d'aquest pou.

Localització.

Està localitzat dins la possessió de Son Danús i, per tant, és de propietat privada, a 1'7 quilòmetres, aproximadament, de l'entrada de Santanyí a la Carretera que uneix aquesta població amb Palma.

La zona del pou en relació al poble de Santanyí.

En vermell, la ubicació exacta del pou, just davall un ullastre. Any 2011.

El pou està situat just enmig d'un camp de conreu i sota un ullastre. A l'imatge és pot apreciar la distància entre el pou (sota l'ullastre del centre de la fotografia) i la casa de recent construcció (uns 45 metres). El mur que es pot apreciar a la dreta de la imatge separa la finca de la carretera Palma-Santanyí, que està situada a uns 85 metres aproximadament.

Propietat de la finca.

La finca on hi ha el pou és una part de l'antiga finca de Son Danús Vell. L'actual propietari és un guàrdia civil retirat que va treballar a la comarca. El seu nom és Francisco de la Fuente. Al Registre de la Propietat de Felanitx (al qual pertany el terme de Santanyi) s'han negat a facilitar-nos aquesta dada.

Existència de la fossa.

Els pous i les sínies varen ser utilitzades com a dipòsits dels cossos de les persones assassinades per escamots de falangistes arreu de l'illa de Mallorca. Un d'aquests indrets el trobem al Pou de Son Danús. Diferents testimonis documenten els assassinats i l'existència d'aquest lloc d'enterrament clandestí.

Segons l'algaidí Antoni Trobat (que va fer el servei militar a Santanyí) durant els anys quaranta va tenir l'oportunitat d'escoltar un testimoni (conegut com *L'Amo en Lluc*) que li va parlar del pou i d'haver presenciat com les víctimes eren portades al pou a punta de canó de fusell. Pel que sembla, els represaliats van ser assassinats al costat del pou i llençats al seu interior. Després, el taparen amb pedres.

Uns quinze anys més tard, al 1951, els nous llogaters de la finca decidiren tornar a utilitzar el pou i començaren a buidar-lo. Les pedres extretes van ser destinades a les properes obres de millorament de la carretera de Palma a Santanyí. El testimoni Antoni Trobat, que hi feia feina al front d'una colla de treballadors, va descobrir que algunes de les pedres que els van portar venien tacades de sang i acompanyades d'ossos i bocins de pell. Tot d'una, va comprovar que les pedres venien de la propera finca de Son Danús i va relacionar aquest fet amb el que li havia contat uns anys abans *L'Amo en Lluc*. Immediatament, va comunicar els fets a les autoritats de l'obra.

Per altres testimonis recollits al llibre *Santanyi, Els Tres Fronts* de Cristòfol-Miquel Sbert i escoltats en conversació personal els anys 80 per l'investigador Joan Carreres, es coneixen més dades d'aquesta troballa d'ossos al pou. Segons un testimoni (la dona del picapedrer que va trobar els ossos) el seu home feia feina dins el pou traient terra i va trobar els primers ossos. Va adonar-se que els ossos eren humans perquè va trobar un fèmur i es va queixar però no li van fer cas, li van dir que era del temps dels "moros". Quan va trobar una espadenya (també és parla d'un mocador i d'un rellotge) molt més recent en el temps que l'època dels àrabs, es va negar a continuar fent feina i va sortir del pou. Aquest home va estar malalt per aquests fets una bona temporada.

Segons el testimoni d'aquesta dona (recollit per Cristòfol-Miquel Sbert i Joan Carreres) i d'Antoni Trobat, present al lloc dels fets, diverses autoritats es personaren a la boca del pou requerits pels gestors de les obres. Els testimonis afirmen que van trobar ossos de diversos cadàvers en un número indeterminat i que un dels cossos estava arrufat com si hagués estat rematat dins el pou amb pedres. Al lloc dels fets aparegueren, inicialment, el jutge de pau i el fosser. Un poc més tard, feren acte de presència el batle de l'època, la guàrdia civil i el metge i cap falangista Arnau Nigorra Reynés. Es recolliren els ossos i, amb ells, ompliren un sac de "sis arroves" segons el testimoni de la vídua del picapedrer. Aquest sac va ser portat amb destinació desconeguda. La zona del pou va ser visitada durant els dies següents per habitants del poble guiats per la curiositat ja que la notícia es va estendre ràpidament per tota la població. Uns dies després, es va donar ordre de paralitzar completament les obres de

buidatge del pou i s'ordenà tapar-lo amb la terra i pedres que s'havien tret prèviament.

Segons Joan Carreres, altres testimonis indiquen que la Guàrdia Civil va anar a parlar tot d'una amb els falangistes locals per demanar-los informació sobre el cas. Aquests falangistes són coneguts al poble com els *Llanetons* ja que eren els homes del cacic local, *En Llaneta*.

Estat actual de la boca del pou, encara tapat.

Com es pot observar a les fotografies el pou està tapat amb pedres, taulons de fusta i, fins i tot, bigues de ferro.

Estat del pou. Modificacions.

La zona ha estat objecte d'obres durant els darrers cinc anys. S'ha destruït completament el mur que delimitava l'hort (d'origen musulmà) al costat del qual s'hi trobava el pou i s'ha construït una gran vivenda al lloc on hi havia fins fa poc una caseta.

Tot i això, el pou encara resta intacte encara que la visió dels tubs de canalització al seu costat, com es pot veure a la fotografia, ens fa sospitar de la intenció dels actuals propietaris de fer-hi per tornar-lo emprar.

Observacions.

A la visita a l'arxiu municipal, vàrem comptar amb la col·laboració del seu secretari Pedro Herrero que ens va donar permís per fer la recerca. Al llibre de registre d'entrades del cementeri només hi consten entrades fins a mitjans dels anys 20. L'arxiver de l'ajuntament (Christian Fuster) desconeix on poden ser els llibres de registres corresponents als anys trenta i cinquanta.

Els arxius municipals corresponents a actuacions del jutge de pau estan en un estat lamentable i no és possible fer una recerca en condicions (les fulles és desfan, no estan prou ordenats....) Després de fer una recerca superficial gràcies a la cooperació del funcionari, vàrem haver d'abandonar la tasca per l'enorme dificultat i per temor a fer malbé els deteriorats documents.

Al quarter de la Guardia Civil de la localitat, no existeix cap arxiu de les actuacions de l'època. Un subtinent de nom Pedro (no s'ha volgut identificar amb llinatge) ens comenta que si existeixen arxius d'aquella actuació de l'any 51, probablement és trobin a Madrid però sense especificar a quin arxiu en concret.

FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI SANTANYÍ

Al Cementeri Municipal de Santanyi hi ha una fossa comuna on s'han vengut enterrant als morts no batiats (protestants, ateus.....) des de ja fa molts d'anys. Aquesta fossa està al costat esquerre del cementeri entrant per la porta principal, en un recinte annex, una mena d'afegit tancat amb clau, que a la fotografia apareix assenyalat amb un cercle vermell.

Porta d'entrada al recinte de la fossa comuna al cementeri de Santanyií.

Interior del recinto de la fosa comuna. Sota aquest turó és troba un número indeterminat de cossos. Aquesta zona també es utilitzada per a cremar cartrons i fems orgànics per part del personal del cementeri.

Conclusions.

Amb les dades existents, es pot afirmar sense cap dubte que el pou de Son Danús va ser escenari d'assassinats i posterior fossa de represaliats provocats pel cop d'estat produït al 1936. Encara que els testimonis són en ocasions contradictoris, podem afirmar que, al manco dues persones, van ser assassinades i llençades dins aquest pou entre 1936 i 1939. Ens ha resultat impossible, però, conèixer la identitat d'aquestes víctimes així com trobar testimonis directes dels fets.

També és desconegut la localitat d'origen dels repressors així com la de les seves víctimes, encara que tot fa sospitar que es tractava de republicans d'alguns dels pobles de la comarca que envolta Santanyí. Amb tota seguretat, aquestes víctimes no eren originàries del poble.

No ens ha estat possible trobar cap document als arxius locals sobre la intervenció de les autoritats al pou l'any 1951 (si és que va existir cap document al respecte) encara que aquesta sembla indiscutible segons diversos testimonis. Tampoc ha estat possible esbrinar si dins el pou quedaren restes humanes o si es van extreure tots els ossos. Pel que és dedueix dels testimonis presencials, el pou no es va buidar completament ni de forma exhaustiva, per la qual cosa és molt probable que quedessin restes humanes al seu interior. Encara que és un fet impossible de determinar amb certesa, entenem que seria necessari fer una extracció al lloc per comprovar-ho. Tractant-se d'un pou amb uns límits d'espai perfectament definits, les probabilitats de comprovació són molt més precises que a una fossa situada a un espai més difícil de determinar amb exactitud.

Cal subratllar la nostra preocupació davant les evidents mostres d'imminents obres a la zona del pou. Cal instar les autoritats a vigilar un possible buidatge del pou o moviment de terres que puguin fer desaparèixer o alterar les restes humanes que puguin quedar-hi a l'interior.

En relació amb el destí que donaren les autoritats de l'època (any 1951) als ossos extrets del pou, no ha estat possible trobar cap document que ho aclareixi (sempre en l'hipotètic cas que es redactés algun document donant fe d'aquesta exhumació). El destí d'aquestes restes és, doncs, un misteri. En la nostra opinió, és molt probable que fossin portats a la fossa comuna anomenada "dels no batiats" situada dins el cementeri de la localitat, encara que no hi ha, de moment, cap forma de demostrar-ho.

Sobre la possible existència d'una fossa comuna amb víctimes del feixisme al Cementeri de Santanyí, no ha estat possible trobar cap constància ni indicatiu clar en aquest sentit. És probable, però, com ja hem indicat anteriorment, que els ossos procedents del pou de Son Danús fossin dipositats en aquest indret.

Fonts orals.

Miquel Pons Bonet, Cronista de la Vila.

Joan Carreres, Investigador.

Cristòfol Miquel Sbert, Historiador.

Anònim, expert en toponímia de la zona que no ha volgut que el seu nom aparegui a la investigació.

Antoni Trobat, Ex-repressaliat pel franquisme i treballador a l'any 1951 a la carretera de Palma a Santanyí.

Antoni Vidal, escriptor i investigador.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SON SERVERA.

Municipi: Son Servera i part del de Sant Llorenç..

Indret:

Fossa 1.- Cementiri municipal. Propietat pública.

Fossa 2.- Puig de Son Corb. Propietat privada.

Fossa 3.- Son Morro dels Llanterners. Propietat privada.

Fossa 4.- Foravila. Privada.

Fossa: Tres fosses amb civils i militars.

Tipologia:

Fossa del cementiri.- probable.

Fossa del Puig de Son Corb.- probable.

Fossa de Son Morro dels Llanterners.- probable.

Fosses de Foravila.- Pendants de localització.

Desapareguts:

Fossa del cementiri.- 5 persones identificades i entre 10 i 15 sense identificar.

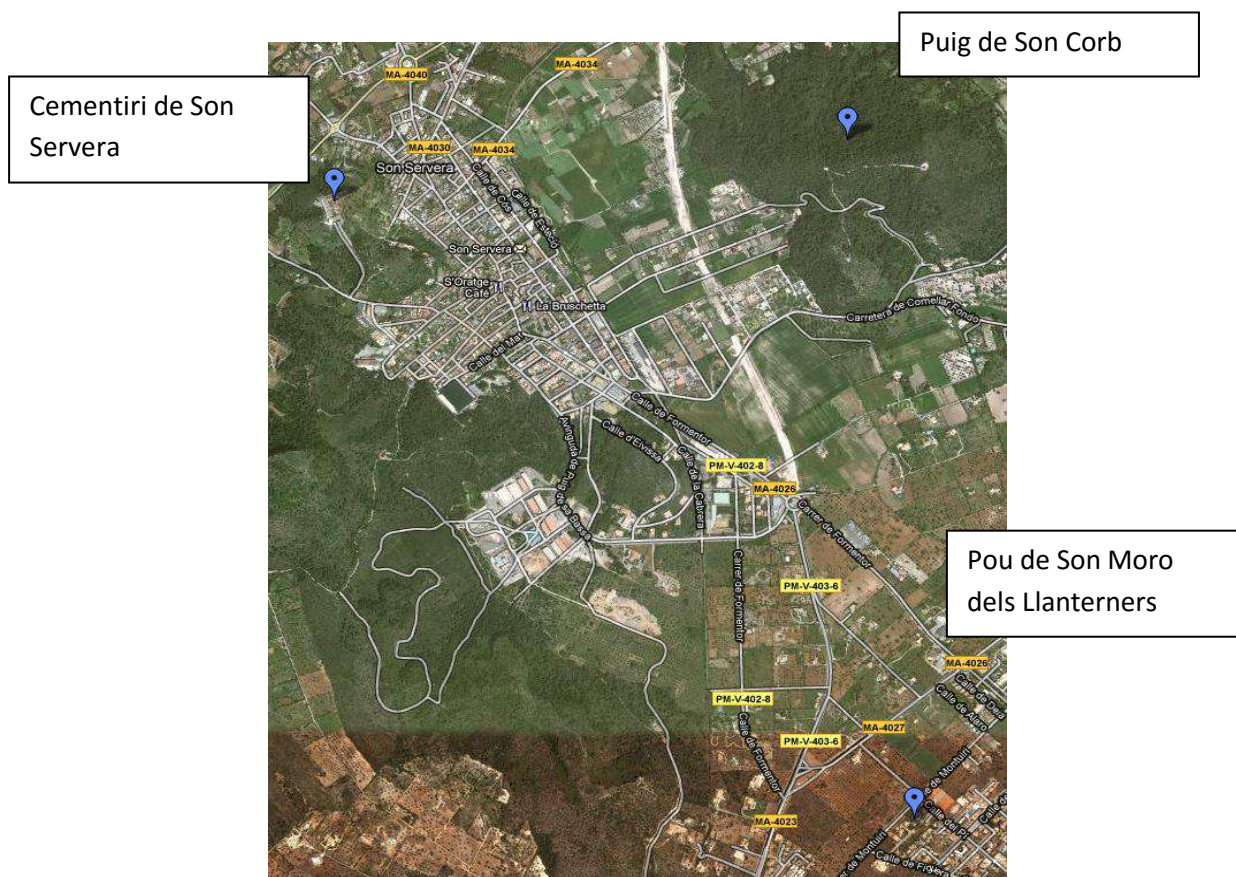
Fossa del Puig de Son Corb.- Un nombre indeterminat de milicians.

Fossa de Son Morro dels Llanterners.- Un nombre indeterminat de milicians.

Fosses de Foravila.- 20 civils.

Així com s'indica a l'estudi, és molt probable que el nombre total de víctimes sigui d'entre 100 i 150 persones, però caldrà fer l'estudi arqueològic pertinent per determinar-ho amb exactitud.

Investigació.- Jaume Miró Adrover.

FOSSA COMUNA DE SON SERVERA

Jaume Miró Adrover

Tipus de fossa:

A Son Servera hem de parlar de tres fosses probables i alguns indrets d'execució en què no sabem si encara hi ha els cossos o, com s'indica a la investigació, van ser conduïts al cementiri d'Artà o al de Son Servera.

Fossa del cementiri.

La fossa del cementiri és citada en una entrevista datada l'any 1936 pel supervivent d'un afusellament¹⁷². Les causes de la fossa semblen ser que es va fer per enterrar-hi els afusellats i morts republicans durant l'agost de 1936.

Dia 16 d'agost, l'anomenada "Guàrdia Negra"¹⁷³ es va dirigir cap a Son Servera. Les tres fonts que tenim indiquen 40 (carta del soldat republicà) víctimes, entre 40 i 50 (Domingo López) o 50 (Bayo). La majoria varen morir en una emboscada i tres d'ells foren afusellats a les Escoles del poble. Els seus cadàvers --segons el testimoni de López-- van ser conduïts al cementiri.

Des de l'any 1936 fins a l'actualitat, el cementiri de Son Servera ha canviat molt i ha patit diversos tipus d'intervencions que fan molt difícil determinar el lloc exacte de la fossa.

Dues són les fonts que ens han conduït a poder dir que hi ha una fossa al cementiri de Son Servera. La primera és una entrevista feta per Luis de Oney de dia 2 d'agost 1936 al diari La Noche (adjunt). En concret una entrevista al milicià Domingo López, que va sobreviure a una emboscada i a un escamot d'afusellament. Relata que els falangistes van creure que havia mort i que, al costat de tres companys, va ser traslladat al cementiri de la localitat. Allà va ser llançat dins una fossa comuna al costat dels seus tres amics ja morts. Afirmar que dins la fossa ja hi havia "uns 15 cossos"¹⁷⁴; així i tot, és possible que, per les dades que tenim, siguin més.

L'emboscada dels soldats republicans prop de Son Servera ha estat documentada a diverses fonts. Però aquí farem tres testimonis directes, dos escrits i un oral. També cal dir que el Capità de l'expedició republicana a les Balears, Albert Bayo, cita que els morts d'un escamot d'afusellament van ser conduïts al cementiri de Son Servera, molt possiblement perquè un malferit Domingo López, a l'arribada al campament, li va relatar.

¹⁷² Veure l'entrevista a Domingo López que s'adjunta a les pàgines interiors d'aquest treball.

¹⁷³ S'inclou el capítol que Bayo li dedica a "Mi desembarco en Mallorca".

¹⁷⁴ Veure entrevista.

Fossa de Son Moro dels llanterners.

La segona fossa està situada en una finca, anomenada Son Moro dels llanterners, i la principal font és un testimoni oral.

Foravila, dispersos.

Es recollirien aquí els casos d'entre 6 i 12 serverins assassinats a diferents indrets de fora vila i els cossos dels quals no han pogut ser localitzats mai.

Fossa del Puig de Son Corb.

La tercera fossa es situa al Puig de Son Corb, lloc d'una batalla entre tropes nacionals i republicanes. Un testimoni oral afirma que allà s'hi van cremar els cossos d'un elevat nombre de soldats.

La Guàrdia Negra al cementiri de Son Servera

Totes les fonts coincideixen en afirmar que entre 40 i 50 mariners (reconvertits a soldats) de l'Aeronàutica Naval de Barcelona, dirigits per Ricard Isnard i Crispulo Mora, es dirigeixen en les primeres hores del desembarcament cap a Son Servera. La seva inexperiència militar els va fer ser vists des de lluny per un gran grup de soldats nacionals, que es van amagar i van esperar el moment per fer una gran emboscada.

Anem a veure què diuen les fonts:

Comencem amb la nota a peu de pàgina de la investigació de Josep Massot i Muntaner que fa a “El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936”¹⁷⁵, quan es refereix a la “resurrecció de Domingo López”:

100. Antoni BALLESTER, *Episodis de la lluita de Mallorca*, «L'Instant», 22 d'agost de 1936, pàg. 1, informa de l'arribada al moll de l'Aeronàutica de Barcelona de seixanta components de «La Guàrdia Negra», la majoria d'ells mariners catalans, «entre els quals veiem homes civils, tal com Arias, el conegut boxador». Segons BAYO, *Mi desembarco en Mallorca*, 195-197, la «Guàrdia Negra» era una secció de l'Aeronàutica Naval, manada pels oficials Ricard Isnard i Antoni Ferrer i pel conestable Crispulo Mora, formada només per cinquanta homes, els quals «por vestir el uniforme de invierno de la marina, que era de un color azul y muy oscuro, fueron instantáneamente bautizados por el resto de la columna con el sobrenombre de la “GUARDIA NEGRA”». Més detalls, donats per una font de primera mà, a MALUQUER, *L'aviació de Catalunya els primers mesos de la guerra civil*, 280, 283 i 286 (es refereix a Ricard Isnard, mestre de tallers, i a Manuel Lloró, auxiliar dels serveis tècnics de l'Armada, sense cap al·lusió a Mora, i confirma el tràgic episodi de l'anorreament del grup, contat també per Domingo López mateix en un interview que li féu Luis de Oney a «La Noche», el 2 de setembre de 1936, pàg. 5). Bayo, *Mi desembarco en Mallorca*, 196, diu —moderadament— que durant el desembarcament «fueron heridos, algunos de gravedad, debido a que en los combates se lanzaban los primeros» i explica la «resurrecció» de López, sense donar-ne el nom (pàgs. 196-197); a la pàg. 251 torna a lloar el «comportamiento heroico» d'Isnard, Mora i Ferrer, i assegura que «Mora cayó para siempre en Porto Christi».

També tenim informació de l'emboscada a “Una carta de uno de los rojos desembarcado en Manacor”¹⁷⁶:

¹⁷⁵ Pàg. 80. El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936. Massot i Muntaner, J. Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1987.

“Desembarcamos el día 16 a las 8 de la mañana (...) al desembarcar tomamos los marineros una casa cerca del puerto como cuartel nuestro, allí fuimos víveres de todas clases, hasta camas y vajilla de lo más lujoso (...). Nuestros oficiales engañados completamente y equivocados porque creían que esta isla se iba a tomar lo mismo que Ibiza, no esperaron a nadie y nos cogieron a los marineros menos a tres que dejé para que hicieran la comida y todos los marineros al mando de don Crispulo y Don Ricardo fuimos por el campo avanzando. Claro, como no se oía ningún tiro ellos la mar de tranquilos y sin metraladoras ni nada, a ver si creían que a 40 marineros se nos iba a rendir toda Mallorca, por lo tanto era de esperar aunque que ellos no cayeran en la cuenta que como ellos no son muchos, como tienen cañones y metraladoras y toda clase de armamentos no te dan la cara, por lo tanto nos tenía una emboscada como así fué. A lo que llevamos unos 9 kilómetros avanzados sin saber como a unos 5 metros ellos ya nos veían venir y apuntándonos, pero como son todo barrancos y cuevas nosotros no los veíamos y ellos como son del ejército entiendo de guerra, por ellos no quisieron disparar hasta que nos tuvieron a 5 pasos, entonces todos a la vez nos dispararon a bocajarro que en un abrir y cerrar de ojos cayeron todos los marineros muertos. Solo se salvaron 5 o 6 que heridos lograron escapar, yo le debo la vida a esas llagas que se me hicieron en los pies que muy poco antes de la emboscada ya no podía caminar y el oficial me dijo que volviera (...) a los cinco minutos de separarme de la columna fué cuando los metralaron, cogimos una casa y tuvimos la idea de formarla de hospital (...) nosotros fuimos a recoger los heridos, fuimos hasta donde habían caído y nos trajimos los heridos (...)”¹⁷⁷

El que és important en aquesta font és que el nom coincideix amb el que donen Bayo y Domingo López, i també la situació de l'emboscada que coincideix amb el testimoni oral de PL.

Albert Bayo també es refereix a aquest grup de milicians. La informació de Bayo és clau perquè ens permet saber d'on venien.

“ Quiero hacer patente en éstas líneas el heroico comportamiento de la sección naval llamada allí “La Guardia Negra” de la Aeronáutica Naval.

Cuando en la Base Aeronaval de Barcelona, se supo entre los oficiales y la marinería que estaba organizando una Columna de voluntarios para liberar las

¹⁷⁶ S'adjunta publicació original.

¹⁷⁷ S'inclou còpia original. Publicat originalment al semanari de Falange Española, i reproduït a Última Hora dia 9 de setembre de 1936.

Islas Baleares del opresor dominio de los fascistas sublevados, pronto, con entusiasmo se procedió entre los miembros de esta Base, a hacer un cuerpo de voluntarios.

A tal efecto, en unas horas se constituyó un estimable núcleo de marineros, auxiliares mandados por los oficiales Ricardo Iznar, Antonio Ferrer, y el condestable Críspulo Mora.

Estos muchachos por vestir el uniforme de invierno de la marina, que era de un color azul y muy oscuro, fueron instantaneamente bautizados por el resto de la Columna con el sobrenombre de la Guardia Negra.

Fueron los primeros en desembarcar en Ibiza, de una valentía rayana, casi en la inconsciencia, este grupo de 50 marineros pronto se destacó como uno de los cuerpos más heroicos de la Columna de Baleares.

Durante el desembarco en Mallorca fueron heridos, algunos de gravedad, debido a que en los combates se lanzaban los primeros.

Eran pocos en número, pero grandes en espíritu, combatividad y entusiasmo.

En una de las operaciones, cayó prisionero, por resultar herido, un marinero muy joven; fué llevado a las líneas de retaguardia de los fascistas y ordenado su fusilamiento instantáneo por el solo hecho de ser voluntario de la Columna de Baleares. En el grupo de encontraban 5 enfermeras nuestras, y 3 milicianos. Un piquete de soldados cumplió la orden, al dar la voz de mando un médico (pues llevaba la bata blanca de tal).

(...)

Nuestro joven héroe, de la impresión sufrida, cayó desmayado junto a los demás, no habiéndole tocado por curiosa coincidencia ninguna bala; entonces el médico que actuaba como oficial del pelotón, sacando la pistola, fué dando el “tiro de gracia” a cada uno de los caídos; nuestro joven amigo, recibió éste en la cabeza atravesándole de parte a parte la boca.

A poco rato, un camión llevó los cadáveres de los fusilados montándolos en él; el joven marino, ya vuelto en sí, sufría atrocemente, pero supo aguantarse y hacerse el muerto. El camino fué interminable, le parecía un siglo. Ya en el cementerio fueron lanzados al suelo y abandonados. Este se encontraba en las afueras de un pueblo que no supo apreciar cual. Con sigilo se curó como pudo con el paquete de cura individual que llevaba, y en medio de sus atroces sufrimientos, se incorporó pasando revista por si alguno de sus compañeros estaba vivo, en vano fué, todos habían caído por las balas asesinas.

Arrástrandose temiendo ser visto, fué separándose del macabro grupo hasta encontrarse fuera de aquel terreno, dando un rodeo al pueblo, y guiándose por el

ruido del frente pudo llegar tras innumerables esfuerzos hasta nuestras líneas, donde fué recogido y llevado instantáneamente al puesto de socorro."¹⁷⁸

El relat de Bayo coincideix en molts punts amb el de Domingo López. Aquí, a l'igual que ho fa López, se'ns dona el destí dels cossos d'aquest grup de soldats. Cal dir que Bayo no cita la caiguda de tot el grup. La meva opinió és que no ho fa, no perquè sobrevisquessin a l'emboscada, sinó perquè d'alguna manera ell va ser el responsable d'una falta d'ordre i control entre les seves tropes, i també perquè tenia a la Guàrdia Negra sota la seva supervisió. Acceptar l'emboscada i la mort de la majoria de la Guàrdia Negra en el seu llibre suposava, d'alguna manera, inculpar-se. El que està clar és que Bayo coneix part del que va passar amb els presoners pel relat de Domingo López.

Lloc de l'emboscada patida pels soldats de la Guàrdia Negra.

¹⁷⁸ Pàg-120-122. Mi desembarco en Mallorca. Bayo, Alberto. Miquel Font Editor. Palma, 1987.

Anem ara a veure la tercera i més important font, perquè és l'únic testimoni directe del la fossa:

E mariner que fué fusilado en Mallorca había hoy con nosotros en Barcelona

Domingo López, prisionero de los fascistas, recibió el tiro de gracia y pudo huir desde el cementerio de Son Cervera

por Luis de Oney

Es un muchacho que recién abrió los ojos a la vida. Viéndole ahora, junto a la madre buena, junto a la madre buena, que le envueltos en la ternura de sus brazos, de sus palabras y de sus cuidados, pensamos que no está muy remoto la época en que este hombre era todavía un niño y buscaba en sus aflicciones infantiles el consuelo del regazo materno.

Domingo López cuenta hoy dieciocho años. ¡Dieciocho años! Alpha de la vida. Y en ese pleno período juvenil ha conocido ya todo el horror de la vida y de las luchas feroces entre los hombres. Domingo López ha combatido. Domingo López ha sido fusilado. Pero el destino tiene designios inescrutables y fuegos inventivos. El destino dispuso que Domingo López había de seguir viviendo y lo arrastró a la muerte en circunstancias casi inverosímiles.

Replicámonos el episodio.
MARINERO, EN USO DE LICENCIA
Este muchacho, a quien hace pocos días abandonaron por muerto los insurgentes en un cementerio de tierras de Mallorca, se encuentra ahora frente a nosotros y al lado de su madre en el seguro cobijo de la casa familiar. Unos trozos de gasa y unas tiras de esparadrapo cubren las dos heridas—gratificadas—de su espalda y de su brazo, que le produjo el tiro de gracia de su fusilamiento. Ya se va recuperando. Se va encontrando más fuerte y más animado. La madre, que mira sobre todo a su madre, que le mira amorosamente y con la emoción de haber visto sacar por segunda vez al hijo amado.

—¿Eres de Barcelona?
—Sí, aquí nací—responde Domingo—. Mi madre, sirviendo en Cartagena, en Defensa Submarina, y vino con permiso, llegado aquí el día 16 de Julio.

En efecto, Domingo López es marino y estaba destinado en Cartagena. La sublevación lo sorprendió en Cartagena, tres días después de haber llegado un día de licencia. Al ocurrir los sucesos comprendió que no debería presentarse y así lo hizo en la Aeronáutica. Después fue expedido a Mallorca, tomando parte en la liberación de Palma y de Ibiza y figurando también en el reciente desembarco hecho en Mallorca, que es donde ha sucedido el trágico episodio de que fué protagonista.

EL DESEMBARCO EN PORTO CRISTO
El viernes, día 14—sigue diciendo—, salimos de Barcelona en el vapor "Isla de Tenerife", para Ibiza. Allí nos incorporaron unos milicianos de Estat Català, de los que en Ibiza estaban, y seguimos después hacia Mallorca. El día 16, la madrugada, vimos la costa de Porto Cristo. Bataca las olas de la mañana, o cosa así, cuando en dos lanchas desembarcamos unos cuarenta o cincuenta muchachos de marinería, procediendo a tomar unos minutos. Entraron desembarcando también los de Estat Català. Nosotros, a las órdenes del oficial Ricardo Izquierdo, nos acercamos en la lancha con el propósito de apoderarnos de un pueblo próximo llamado Son Cervera. Cuando nos vimos cerca de dicho pueblo, nos salió al paso un grupo de hombres armados que no habíamos visto antes. Ellos nos atacaron pronto, gritando: "¡Fascistas, viva España!", a cuyo grito respondimos nosotros dando vivas a la República. Los fascistas abrieron fuego y por nuestra parte desplegaron en petólos de combate, tomando posiciones en un monte a cada lado. Podrían ser entonces las nueve de la mañana y desde esa hora hasta que no hubo de noche tuvimos un tenaz tiroteo por parte de los dos bandos.

PRISIONERO DE LOS FASCISTAS
—¿Había mucha desproporción en las fuerzas?
—Mucho. Nosotros éramos unos cuarenta o cincuenta, mientras ellos sumaban más de trescientos. Por esta causa nos era imposible abrirnos paso, sino pudimos, con gran esfuerzo, resistir y contenerlos, a fin de que nuestros elementos pudiesen realizar el desembarco. Al llegar la noche quedábamos muy pocos en pie. Algunos pudieron huir al amanecer de las sombras, dirigiéndose a Porto Cristo con objeto de evitar la situación en que nos hallábamos. Amaneció el día 17, cuando la noche ha quedado grabada en mi imaginación para siempre. El día 18 no podré olvidarme jamás.

—En ese día naciste por segunda vez.

—Sí. En ese momento comencé a darme cuenta de que no éramos ya más que cuatro los que quedábamos en la lancha. Los otros se habían ido.

San sus municiones, por haber agotado las cartucheras. Mi fusil había reventado. No podíamos resistir más y fuimos hechos prisioneros. A mí me agarró un capitán de infantería de Marina. Dijo la desventaja de que nos conocíamos. Había servido con él en Cartagena, pasando a sus órdenes los dos meses de instrucción. Le reconocí y me reconoció. Al verme me increpó diciéndome: "¿No te acuerdas de la promesa que hiciste al ingresar en filas?"

—¿Le respondiste algo?
—Sí. Le dije que la promesa que yo había hecho era la de servir y defender a la República. Al oír esto me llamó canalla y me hizo pasar delante. Creí que iba a dispararme un tiro, pero no lo hizo.

EL FUSILAMIENTO
—Nos llevaron a Son Cervera, que distaba cosa de medio kilómetro o poco más. A nuestro encuentro salió un cura diciéndonos que necesitábamos sus auxilios para confesar o recibir la Extremaunción, le avisaron. Fuimos encerrados en la escuela, donde tenían el botiquín de urgencia y donde curaron a dos heridos nuestros. Al cabo de media hora aparecieron unos hombres que vestían batas blancas y nos hicieron salir, llevándonos al patio de la escuela y colocándonos al final del mismo. Nos iban a fusilar a los cuatro. Mi piquete de objeción lo componían tres hombres de los de la lancha, un carabinero y un miliciano de ellos. Uno dijo: "¡Apunten, y apunten bien!". Poco después la voz de fuego y la descarga. Al oírse me tiré al suelo, no sé si por instinto, o por la emoción, o por las dos cosas al mismo tiempo. Tardé un tiempo en salir del suelo. Oí también que alguien decía: "¡Iremos cumplido con un deber; ¡viva España!". Me dieron el tiro de gracia. La bala me entró por la nuca y salió romando el cráneo.

Domingo López nos hace este relato con

Domingo López, el muerto resucitado. (Foto Pérez de Barras)

acento y palabra sencillas pero con no quita grados a la emoción que sus frases nos proporcionan. Emoción intensa de la tragedia vivida por el valiente muchacho.

UN HOMBRE VIVO EN EL CEMENTERIO

Según hablando:
—Hicieron venir un carro de esos que se llaman volquetes. Pudo notar que cogían y cargaban en él al muchachero que había caído muerto al lado mío. Después me llevaron a mi habitación igualmente en el carro. Sobre el cuerpo de aquel muchachero y del mío pusieron algo cubriendo sobre mí. Notaba también la sangre mía que brotaba de mi herida.

—¿No habías llegado a perder el conocimiento?
—No lo perdí en ningún instante y pude darnos perfecta cuenta de todo.

—¿Oís llevaros entonces al cementerio?
No estaba muy lejos. Unos diez minutos duró el viaje. Al llegar me encontré en una habitación con otros dos muchachos, entre ellos un segundo oficial nuestro que se llamaba Crispino de nombre. El apellido no lo recuerdo. Los que nos habían llevado hasta el ce-

menterio se marcharon poco después. Cuando me encontré de que no había allí ningún vivo, ningún muchacho que pudiera verme, me incorporé y procedí a curarme yo mismo.

—¿De qué medios te valiste?
—Lo hice con el paquete de cura de urgencia que llevaba dentro del mi chaleco y que no me habían quitado al registrarme. Cuando estuve curado más de allí como pude para escapar. Llegué a un punto donde había agua y me lavé convenientemente después entre unas hierbas altas para reposar y dormir un poco.

EN POS DE LA SALVACION

—Estaba realmente exhausto porque con aquel calor dos días sin comer apenas. Permanecí en aquel cementerio hasta el amanecer. Al amanecer de noche me puse en camino con el propósito de llegar al túnel donde debían encontrarse los míos, pero había la dificultad de que entre ese túnel y el lugar donde yo me encontraba había un río que me impedía ir. Tuve que comprender que había que ir por el río. Tuve que ir por el río y al ir por el río me fui dando cuenta de que me estaban siguiendo. En un momento me encontré con un hombre que me dijo: "¡Vive! ¡Vive!". Me llevó a un lugar donde había un túnel y me escondí en él. Allí me quedé hasta que me llevaron a un lugar seguro.

RESUMENDO DISTINGUION

—¿No sentías la inquietud de llegar pronto a los grupos locales?

—Sí. Me sentía la inquietud de llegar pronto a los grupos locales. Me sentía la inquietud de llegar pronto a los grupos locales. Me sentía la inquietud de llegar pronto a los grupos locales.

—¿Eres un soldado?
—Sí. Soy un soldado. Soy un soldado. Soy un soldado. Soy un soldado. Soy un soldado.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

—¿Has estado en la guerra?
—Sí. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra. He estado en la guerra.

MILICIAS ANTIFASCISTAS DE CATALUÑA

Ordenes severas contra los que realizan registros abusivos

En distintos lugares de la ciudad
ha sido fijado el siguiente cartel:

«TODOS AQUELLOS QUE REALICEN ALGUN REGISTRO EN DOMICILIOS
INDIVIDUALES O COLECTIVOS SIN PREVIA AUTORIZACION DEL COMITÉ
DE LAS MILICIAS ANTIFASCISTAS, SERAN EJECUTADOS SIN FORMACION
DE CAUSA».

Instrucciones a los milicianos

A partir del día 5 del actual todos los milicianos quedan sujetos
a las reglas siguientes:

Los que no tienen trabajo y quieren ser milicianos, es necesario
que ingresen en los cuarteles.

Los que son o milicianos no pueden ir a los cuarteles de serlo.
Comités, «Casals», Sindicatos, etc.—Será necesario que todos

estos Comités tengan las listas de asociados, enlazados bajo el denominativo de «Adjuntos a las Milicias», los cuales estarán encargados
de prestar servicios temporales o urgentes, que se irán realizando combinados
con objeto de que el Adjunto pueda trabajar normalmente.

Por este motivo quedan suspendidas todas las demandas que se
efectuaban a la Comisión de Ayustos, excepto las autorizadas debidamente
por los cuarteles oficialmente controlados.

Aquesta entrevista és la principal pista que ens ha conduït a poder assenyalar la presència d'una fossa al cementiri de Son Servera. El milicià Domingo López, que va sobreviure a una emboscada i a un escamot d'afusellament relata que els falangistes van creure que havia mort, i que al costat de quatre companys va ser traslladat al cementiri de la localitat. Allà va ser llançat dins una fossa comuna al costat dels seus tres amics ja morts. Diu que dins la fossa ja hi havia uns 15 cossos, i que va poder identificar a Crispulo Mora. Pens que es tracta dels soldats republicans de la Guardia Negra caiguts en l'emboscada.

Podem confirmar dos dels homes que hi ha a la fossa amb total seguretat:

Ricard Isnard
Crispulo Mora

Per altra banda hi ha altres membres de "La Guardia Negra" que s'haurien de confirmar però amb molta probabilitat estarien enterrats també a la fossa serverina:

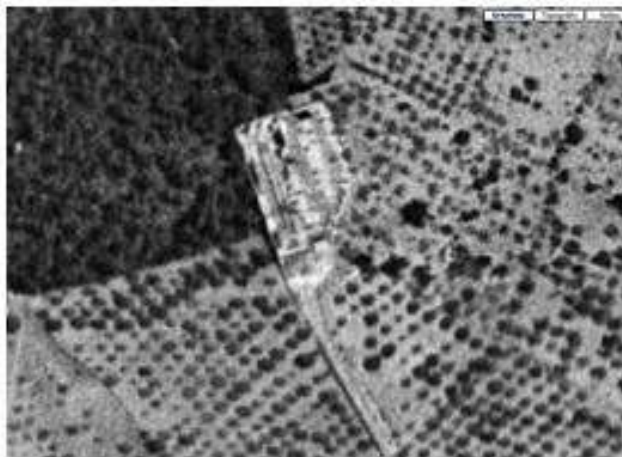
Arias (boxejador)

Antoni Ferrer
Manuel LLiró Planes
José Mª Freire Benítez

*El lloc de l'emboscada encerclat, sota Na Penyal. A la dreta, la platja de
Cala Millor*

Quins problemes, però, ens trobam per localitzar el punt exacte de la fossa dins el cementiri serverí?

La fotografia de l'esquerra és de 1956, la de la dreta és actual.

Com es pot observar, el cementiri serverí, així com el municipi, ha crescut molt, i al llarg d'aquests anys s'hi han fet nombroses reformes. A un dels testimonis que vaig entrevistar l'any 2010, quan li vaig demanar si sabia res d'una fossa al cementiri va respondre que:

“a una reforma que es fa fer als anys 60 se varen trobar ossos que ningú sabia de qui eren”.

El nou fosser del cementiri, quan el vaig entrevistar, va afirmar no saber res d'aquests óssos. L'antic fosser, que podria saber alguna cosa, va morir fa uns anys.

Però hi ha dos fets més, apart dels testimonis citats, que ens condueixen a pensar que al cementiri de Son Servera hi pot haver una fossa comú on hi hagi enterrats els soldats republicans de la Guàrdia Negra.

La primera d'elles és que el llibre del cementiri corresponent a l'any 1936, a l'igual que altres cementiris amb fosses comunes està desaparegut de l'arxiu municipal. En canvi, els corresponents a anys anteriors i posteriors hi són. Per què es va fer desaparèixer aquest llibre concret? Pot ser duia noms que calia fer desaparèixer?

L'altra pista és l'existència d'una creu de pedra sense nom situada a terra de la part vella del cementiri serverí i construïda amb la mateixa pedra i semblant estil que el monument construït pels falangistes als seus caiguts dins el poble. I és que per redactar aquest informe es va dur a terme una exploració visual de la part corresponent a la part vella del cementiri. A l'any 1936 el sol del cementiri era de terra, i allà és on s'hi troba a l'actualitat la creu. S'ha donat

el cas
alguns
s'hi
creus de
pedra
per
la
d'una
comuna.

que en
cementiris
situaven
ferro o de
sense nom
assenyalar
presència
fossa

L'única creu de pedra sense nom del cementiri de Son Servera situada sobre terra.

Son Moro dels llanterners

Per altra banda, tenim un testimoni oral que vol romandre en l'anonimat. Posarem les inicials fictícies de FF. El testimoni, a l'agost de 1936, tenia 13 anys i parla de l'emboscada feta a la Guàrdia Negra i el nou possible destí dels seus cossos. La transcripció:

FF- (Els falangistes) els esperaren... darrera sa via des tren, quan surt el tren de sa trinxera de na Penyal que agafa tot allò d'aquí darrera...

Pregunta- On fa al mig d'entre el puig de Sa Bassa i Na Penyal?

FF- Sí. Allà on passa sa via. Sa via ve així, no? I a darrera sa via ells (els falangistes) estaven parapetats allà, i aquests altres envestiren i allà varen caure tots i, diuen, això de les víctimes de la memòria històrica, de

cercar-los o no cercar-los... això és una tonteria... perquè tots aquests d'aquesta batalla que contam ara, aquests no els trobaran, aquests no els trobaran ni els cercaran perquè aquests estan a n'aquell camí que puja de Cala Millor, dins els Son Moros, que enllaça amb sa carretera des Port (de Manacor), que puja pel carrer de la benzinera de Cala Millor, per amunt, abans d'arribar dalt, allò se diu el Son Moro des Llanterners, aquí hi havia un pou, eh? Que arribava l'aigua de la mar... mira si és amunt, eh? Tot allò va anar dins aquell pou... (Silenci, una lleu rialla)

Pregunta.- Aquells soldats...?

FF.- Sí, sí... tots els que mataren allà, eh? Els se'n varen dur dins aquell pou.

Pregunta.- Quin pou deis?

FF.- Ja no hi és fa estona... Intentaren cremar-ho...

Pregunta.- A on és això?

FF.- De la carretera del port a aquest pou pot ser hi havia 100 metres o 150 metres... i estava a la carretera que puja de Cala Millor per amunt... Intentaren cremar-lo... quan la guerra ja s'havia acabada... però no varen poder perquè no hi havia aire dins el pou... hi tiraven gasolina i feia bu-brum! I quedava apagat, o sigui no varen poder cremar perquè no hi havia aire, però com que hi havia aigua pues ja me diràs lo que hi devia haver... i ara amb l'edificar-ho pues el pou s'ha tapat, ara seria mal de treure-ho...

Pregunta.- Heu sentit dir si hi podia haver algun d'aquests soldats al cementiri de Son Servera?

FF.- Al cementiri no hi van dur ningú. Ara que per dins Son Moro dels Llanterners, darrera les parets, per no fer un clot, darrera les marjades que diuen, que hi ha, devora les marjades els feien trossos i els trossejaven i els posaven per vora les marjades i els tapaven de terra per no fer un clot allà damunt tapats, jo vaig veure cosa d'això... quan vam anar a collir ametlles pues mira... me tocava fer feina a anar a collir ametlles al Son Moro dels Llanterners, i encara en varem veure...

Son Moro dels Llanterners. Fotografia aèria de 1956 i de l'actualitat. No tenim constància de cap pou a la zona. Tampoc en les finques on ara hi han construït pisos i un hotel.

Fins aquest moment, no hem pogut localitzar el pou citat. De totes maneres, això no vol dir que no existís, o fins i tot que no existeixi. Cal recordar que han passat 75 anys i que molts de llocs han pogut quedar esborrats del paisatge per sempre, o ben amagats o bé que la memòria de l'únic testimoni que tenim no encerti amb el lloc exacte. De totes maneres, cal tenir en compte que aquest lloc, per ser una zona a mitja distància entre el campament de les tropes republicanes de la Punta de n'Amer, va ser zona de batalla en més d'una ocasió. Diferents fonts orals indiquen que, quan les tropes de Bayo van reembarcar, van quedar alguns cadàvers de soldats dispersos (no un grup junt) en aquesta zona. És possible que siguin aquests els morts que hi ha en el pou i en les marjades de les finques de Son Moro dels Llanterners. En tot cas no hem pogut esbrinar ni el seu nom ni el seu nombre exacte.

Foravila (Dispersos)

Hi ha, com a mínim, 20 serverins que varen ser assassinats a fioravila per falangistes locals, artanencs i santjoaners. Tenim alguns d'aquests casos

(com el d'Antoni Perelló Sureda) en què sabem que el cadàver va ser conduït al cementiri d'Artà. També sabem, per diferents fonts que alguns d'aquests cadàvers van ser enterrats en un lloc indeterminat que no han pogut assenyalar del camp i per tant ara són molt difícils de localitzar. De totes maneres, no cal descartar que aquests homes també fossin duits a enterrar a Artà, o fins i tot a la fossa del cementiri de Son Servera. Les possibilitats aquí queden obertes i se'ns fa difícil poder parlar amb propietat d'una fossa comú.

També sabem, per la Causa 1096/36 contra Miquel Oléo Sureda, que alguns falangistes locals van calar foc de viu en viu dos presoners republicans a les mateixes cases de Pula. En aquest cas tampoc hem pogut esbrinar on són enterrades les seves restes.

La llista d'homes assassinats al camp de Son Servera és la següent:

Joan Artigues Llodrà
Joan Bauçà
Joan Ballester
Joan Brunet "Rava"
Jaume Brunet
Bartomeu Colomar "Crespí"
Josep Espinosa Tous "Lego"
Martí Espinosa Tous "Lego"
Nadal Gelabert Verdera "Paciència"
Josep Lliteres Massanet
Jaume Sancho "Cosseu"
Cristòfol Sansó
Cristofol Servera "Saco"
Jaume Servera "Vellet"
Miquel Vives "Guidó"
Antoni Vives "Buscatort"
Sebastià Vives i Vives "Perllonga"
Guillem "Xigala"
Soldat republicà mort a Pula.
Soldat republicà mort a Pula.

El Puig de Son Corb

Pel que fa a una possible tercera fossa, cal citar el testimoni oral d'una dona (familiar d'un important falangista local) a qui vaig entrevistar, en la qual afirma que de la batalla del Puig de Son Corb hi van quedar molts cadàvers de milicians que van ser cremats allà mateix. De totes maneres, caldria una investigació més profunda per poder determinar el lloc exacte d'aquesta possible fossa. Passem a la transcripció del testimoni:

En aquest puig d'aquí (assenyala el Puig de Son Corb) n'hi havia barbaritats de gent que varen cremar, que varen matar, els mataven i els cremaven. Varen fer un lloc que se va cremar... fa ben poc temps que hi ha arbres perquè els pins se varen morir i tot, i que allà hi varen enterrar molta de gent. Els varen matar i no sabien qui eren ni res... Ningú ho sap.

Per tant, ens cal informació per poder determinar el nombre aproximat de soldats que poden ser enterrats en aquesta fossa. L'expressió "molta de gent" es refereix en tot cas a un nombre elevat. Consider aquest testimoni molt fiable perquè el seu familiar va participar en aquella batalla i l'ha trobat citat per aquest motiu en altres llocs.

CEMENTIRI VELL DE MANACOR

Tot i que no siguin enterrats al seu municipi, també hem de parlar dels més de 40 serverins que els falangistes locals van capturar i van conduir a afusellar a Manacor. Els dos camions que van sortir de la plaça de Son Servera dia 17 d'agost van tenir com a destí final els escamots d'afusellament massius que es van dur a terme aquests dies al cementiri vell de Manacor sense passar per la presó¹⁷⁹. Aquests homes són enterrats al lloc on hi havia el cementiri de la localitat abans de traslladar-se a Son Coletes.

MAPA

Per acabar he elaborat un mapa, que es pot trobar a la pàgina següent, amb la senyalització de cada fossa referent a Son Servera. Cal tenir en compte que el Son Moro dels llanterners es troba en el terme municipal de Sant Llorenç, però l'hem inclosa a la nostra fitxa perquè té relació amb l'anorreament de la Guàrdia Negra.

¹⁷⁹ Veure "El primer franquisme a Mallorca", Massot i Muntaner, Josep. Publicacions de l'abadia de Montserrat. Barcelona, 1996.

cada una de les batalles i de les baixes en cada una d'aquelles, fa molt complicat saber quins són els noms i el nombre de la gran majoria de milicians enterrats en aquestes fosses (llevat del cas del cementiri en el que Domingo López reconeix als seus companys). Per intentar esbrinar-ho, s'hauria de continuar la recerca en arxius (com el de l'Aeronàutica Naval) existents a la península.

b) El cas és paradoxal. Per una part sabem el possible lloc de les fosses d'una majoria de cossos sense nom, i per una altra sabem els noms però no el lloc d'enterrament. Aquest és el cas dels homes de Son Servera assassinats al camp. Ens trobam en un moment en que les entrevistes dels de cada vegada més pocs testimonis directes continuen i també la recerca en diferents arxius i fonts documentals. Per això no descartam que en un futur proper puguin sortir més pistes, que ens portin a saber el destí dels cossos d'aquests homes, dels quals (llevat del cos de Antoni Perelló i Sureda) no hem pogut esbrinar el seu lloc d'enterrament, ni conjunt ni individual.

Nombre de víctimes

Cementiri de Son Servera:

Identificades:

Ricard Isnard

Críspulo Mora

Arias (boxejador), pendent de confirmació.

Antoni Ferrer, pendent de confirmació.

Manuel LLiró Planes, pendent de confirmació.

José Mª Freire Benítez, pendent de confirmació.

Sense identificar.- Entre 10 i 15 més.

Puig de Son Corb.- Impossible de determinar, en aquests moments.

Son Morro dels Llanterneres.- Impossible de determinar, en aquests moments.

En qualsevol cas, cal advertir que, tot i la dificultat per determinar el nombre exacte de víctimes, les diferents fonts consultades i testimoni orals, ens permetrien pensar en una xifra tota d'entre 100 i 150 persones sepultades.

Fonts consultades:

BIBLIOGRAFIA

- BAYO GIROUD, Alberto.- *Mi desembarco en Mallorca*. Palma, 1987.
- BERNANOS, Georges.- *Les grands cimetières sous la lune*. París, 1938
- CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari Vermell*. Palma, 1989
- DURAN PASTOR, Miquel.- *1936 en Mallorca*. Volumes I, II, III, i IV. Palma, 1982.
- FERRARI BILLOCH, Francesc.- *Mallorca contra los rojos*. Manacor, 1936.
- FERRER, Tomeu.- *Vint dies de guerra*. Documenta. Palma, 2005.
- GAYÀ, Miquel.- *Històries i memòries*. Editorial Moll, 1986
- GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA
- GORDILLO GOURCIERES, José Luis.- *La Columna de Bayo*. Ed. Dyrsa. Madrid, 1987.
- GUARNER, Vicenç.- *Cataluña en la guerra de España: 1936-1939*. Madrid, 1975
- MASCARÓ PASSARIUS, Josep.- *Corpus de Toponímia de Mallorca*. Gràfiques Miramar. Palma, 1963.
- MASCARÓ PASARIUS.- *Enciclòpèdia de la història de Mallorca*.
- MASSOT I MUNTANER, Josep.- *Mallorca durant la guerra civil (1936-1939)*. Palma 1996.
- La guerra civil a Mallorca*. Barcelona, 1976
 - Els bombardeigs a Mallorca durant la guerra civil*. Barcelona, 1998.
 - El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936*. Barcelona, 1987
 - Mallorca durant la guerra civil*. Palma, 1996.
 - El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona, 1996
 - Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Barcelona, 1997.
 - Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears*. Barcelona, 2002.
- MEMORIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, publicació del diari Balears editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987).

Publicacions Periòdiques Consultades

La Almudaina
El Correo de Mallorca
El Día Mallorca Nova
Diario de Mallorca
Última Hora

Fonts orals

Bel Vidal i Sureda (+)
Bartomeu Esteva (+)
Mateu Fena
Pedro Lliteras
Rosario Collantes
Margarida Perelló
Ignasi Maria Carrió
Maria Servera Pallicer (+)
Josep Massot i Muntaner
Antònia Massanet (+)
Maria Llull (+)
Antoni Tugores
Tomeu Ferrer (+)
Madò Bet Monja (+)
Elena Perelló
Antoni Pons
Miquel Servera

I un petit grup de testimonis que han demanar expressament romandre en l'anonimat.

DOCUMENTS ADJUNTS

- Carta del soldat republicà publicada a La Almudaina
- Entrevista a Domingo López publicada al diari La Noche

Arxius Consultats

Arxiu de la Comandància Militar de les Balears

Arxiu municipal de Son Servera

Arxiu dels Jutjats de Manacor

Jutjats Militars nº 33 de Palma

Arxiu de l'Audiència Provincial de Palma

ELS MALLORQUINS MORTS A CAMPS DE CONCENTRACIÓ

Elena Rodríguez Codd.

El que segueix és la relació de mallorquins que moriren a diferents camps de concentració alemanys. De tots ells, s'ha fet una fitxa en la qual s'indica on varen ser detinguts i quin recorregut vital feren. S'adjunta, també una relació en la qual consta el municipi i la data de naixement.

Joan Amer Vendrell fue detenido por la Gestapo y enviado a prisión, en las cárceles de Fort du Hâ y Perpignan. Fue deportado desde Burdeos el 28 de agosto de 1944 al campo de concentración de **Dachau**. Allí falleció el 21 de febrero de 1945.

Fuentes: archivo del Memorial de Dachau.

Listado de prisioneros internados en Dachau realizado después de la liberación, v. A 22.225 pp.74/GI

Ramón León Juan Artola Casals fue deportado desde Angulema el 24 de agosto de 1940 al campo de concentración de **Mauthausen**. Dicho convoy estuvo formado por republicanos españoles civiles, inclusive niños. Cinco meses después, el 24 de enero de 1941, fue enviado al campo anexo de **Gusen**, donde falleció el 31 de agosto de ese mismo año. En dicho campo los prisioneros tenían que trabajar forzosamente en la cantera. Casi 4.000 republicanos españoles murieron en este campo, especialmente en 1941.

Fuentes: archivo de Mauthausen (Viena)

Listado 24/08/1940 a Mauthausen, AMM Y50-1

Listado españoles fallecidos en Mauthausen, AMM Y39

Miquel Azuaga Villalonga fue deportado desde el campo de prisioneros de guerra, Stalag XVII-A en Kaisersteinbruch (Austria), el 7 de abril de 1941 al campo de concentración de **Mauthausen**. Nueve meses después, el 22 de enero de 1942, falleció en ese mismo campo.

Fuentes: archivo de Mauthausen (Viena)

Listado 07/04/1941 a Mauthausen, AMM Y50-1

Listado españoles fallecidos en Mauthausen, AMM Y39

Antoni Frontera Castañes estuvo en el campo de concentración de **Vorbrück** el 22 de diciembre de 1943. No se tiene constancia de lo que le ocurrió. Paradero desconocido.

Fuentes: archivo de ITS (International Tracing Service en Bad Arolsen, Alemania), Documentos individuales

Joan Gelabert Miguel fue deportado desde el Stalag V-D en Estrasburgo el 13 de diciembre de 1940 al campo de concentración de **Mauthausen**. El 24 de enero de 1941 fue enviado al campo anexo de Gusen, donde falleció el 3 de agosto de ese mismo año.

Fuentes: archivo de Mauthausen (Viena)

Listado 13/12/1940 a Mauthausen, AMM Y50-1

Listado españoles fallecidos en Mauthausen, AMM Y39

Vicenç Martorell Martorell fue deportado desde el campo de tránsito de Compiègne el 29 de enero de 1944 al campo de concentración de **Buchenwald**. Allí estuvo internado en la barraca 62 del campo de cuarentena, conocido como Campo Pequeño, y después en la barraca 10 del campo principal. El 19 de mayo de 1944 es trasladado al campo exterior Harzungen. Este campo pasó a ser uno de los campos exteriores de un nuevo campo de concentración, el de **Mittelbau-Dora**. En este campo exterior falleció el 1 de febrero de 1945.

Fuentes: archivos de Buchenwald y Mittelbau-Dora

Listado 29/01/1944 a Buchenwald, NARA, RG 242, Film 24

Tarjeta de prisioneros, NARA, RG 242, Film 36

Tarjeta de matrícula, Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar, NS 4 Bu Häftlingsnummernkartei

Manuel Molina Martí fue deportado desde el Stalag IX-A en Ziegenheim el 29 de abril de 1941 al campo de concentración de **Mauthausen**. El 20 de octubre de 1941 fue enviado al campo anexo de Gusen, donde falleció el 30 de noviembre de ese mismo año.

Fuentes: archivo de Mauthausen (Viena)

Listado 29/04/1941 a Mauthausen, AMM Y50-1

Listado 20/10/1941 a Gusen, AMM B/12/13

Listado españoles fallecidos en Mauthausen, AMM Y39

Rafel Moyà Pujol fue deportado desde el campo de tránsito de Compiègne el 19 de enero de 1944 al campo de concentración de **Buchenwald**. Allí estuvo internado en la barraca 52 del campo de cuarentena, conocido como Campo Pequeño. El 22 de febrero de 1944 fue enviado al

campo de concentración de **Flossenbürg**, en la frontera de Alemania con la República Checa. Poco tiempo después, el 3 de marzo de 1944, fue enviado al campo exterior de Beneschau, donde falleció el 3 de abril de 1944. Este campo se trataba de un centro de entrenamiento de las tropas de la SS. Días antes de la evacuación de dicho campo, los prisioneros fueron fusilados por la SS.

Fuentes: archivo de Buchenwald

Listado 19/01/1944 a Buchenwald, NARA, RG 242, Film 24

Tarjeta de prisioneros, NARA, RG 242, Film 39

Tarjeta de matrícula, Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar, NS 4 Bu Häftlingsnummernkartei

Listado 22/02/1944 a Flossenbürg, NARA, RG 242, Film 33

Archivo de Flossenbürg

Listado 03/04/1944 a Beneschau, BA Berlin (ehem. ZstA), Dok/K 183/11

Antoni Oliver fue deportado desde el campo de tránsito de Compiègne el 28 de abril de 1943 al campo de concentración de **Sachsenhausen**. Posteriormente fue enviado al campo exterior de Falkensee. Desde este subcampofue enviado al campo de concentración de **Bergen Belsen** donde falleció.

Fuentes: archivo Sachsenhausen, cotejado en la base de datos del memorial

Archivo ITS, Documentos individuales

Miguel Oliver Socies fue deportado desde el Stalag X-B en Sandbostel el 03 de marzo de 1941 al campo de concentración de **Mauthausen**. El 29 de marzo de ese mismo año fue enviado al campo anexo de Gusen, donde falleció el 4 de septiembre de ese mismo año.

Fuentes: archivo de Mauthausen (Viena)

Listado 03/03/1941 a Mauthausen, AMM Y50-1

Listado 29/03/1941 a Gusen, AMM B/12/13

Listado españoles fallecidos en Mauthausen, AMM Y39

Jaume Rebassa Garcies fue deportado desde Italia al campo de concentración de **Flossenbürg** el 8 de octubre de 1943. El 20 del mismo mes fue enviado al campo de concentración de **Buchenwald**. Siete días después, el 27 de octubre de 1943, fue enviado al campo exterior de Dora, donde falleció el 24 de diciembre de 1943. En esa época los prisioneros mayoritariamente realizaban trabajos forzados en la construcción de los túneles, donde meses más tarde se fabricarían armamento para el ejército alemán.

Fuentes: archivo de Buchenwald

Tarjeta de prisioneros, NARA, RG 242, Film 46

Listado 20/10/1943 a Buchenwald, NARA, RG 242, Film 24

Listado 27/10/1943 a Dora, NARA RG 242, Film 34

Archivo de Mittelbau-Dora

Libro de fallecidos, D1e, Bd. 7 HKB Mittelbau Totenbuch

José Roy Rivas fue deportado desde el Stalag VII-A en Moosburg el 31 de agosto de 1941 al campo de concentración de **Mauthausen**. El 20 de octubre de 1941 fue enviado al campo anexo de Gusen, donde falleció el 27 de noviembre de ese mismo año.

Fuentes: archivo de Mauthausen (Viena)

Listado 31/08/1941 a Mauthausen, AMM Y50-1

Listado 20/10/1941 a Gusen, AMM B/12/13

Listado españoles fallecidos en Mauthausen, AMM Y39

Bartomeu Rullán Socias fue deportado desde París el 21 de agosto de 1944 al campo de concentración de **Buchenwald**. Allí estuvo internado en la barraca 57 del campo de cuarentena, conocido como Campo Pequeño. El 2 de octubre de 1944 fue trasladado al campo exterior de Gandersheim. Durante este tiempo estuvo trabajando en la construcción de aviones para el ejército alemán. Paradero desconocido

Fuentes: archivo de Buchenwald

Listado 21/08/1944 a Buchenwald, NARA, RG 242, Film 4

Tarjeta de matrícula, Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar, NS 4 Bu Häftlingsnummernkartei

Tarjeta de prisioneros, NARA, RG 242, Film 48

Libro de matrículas, con la reseña Gh (Gandersheim), NARA, RG 242, Film 8

Rafel Xamena Moll fue deportado desde el Stalag XII-D en Trier el 3 de abril de 1941 al campo de concentración de **Mauthausen**. El 30 de junio de 1941 fue enviado al campo anexo de Gusen, donde falleció el 6 de enero de 1942.

Fuentes: archivo de Mauthausen (Viena)

Listado 03/04/1941 a Mauthausen, AMM Y50-1

Listado 30/06/1941 a Gusen, AMM B/12/13

Listado españoles fallecidos en Mauthausen, AMM Y39

LLINATGES	NOM	DATA NAIXEMENT	ORIGEN
Amer Vendrell	Joan	06/02/1897	Manacor
Artola Casals	Ramón León Juan	28/05/1912	Campos
Azuaga Villalonga	Miquel	10/10/1911	Sóller
Frontera Castañes	Antoni	14/07/1902	Sóller
Gelabert Miguel	Joan	11/11/1895	Sineu
Martorell Martorell	Vicenç	23/06/1898	Mancor de la Vall
Molina Martí	Manuel	22/01/1913	Palma
Moyá Pujol	Rafel	15/08/1904	Andratx
Oliver	Antoni	24/03/1919	Llucmajor
Oliver Socies	Miquel	28/02/1898	Palma
Rebassa Garcies	Jaume	02/01/1889	Palma
Roy Rivas	José	17/01/1912	Palma
Rullan Socias	Bartomeu	24/12/1912	Escorca
Xamena Moll	Rafel	09/05/1901	Palma

Crematori de Buchenwald.

Buchenwald, forns crematoris.

Flossenbürg, memorial republicans morts.